

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

**FEMİNİST PERSPEKTİFTE ÖZÜRLÜ KADINA BAKIŞIN
SOSYOLOJİK DEĞERLENDİRMESİ ÜZERİNE
KURAMSAL BİR ÇALIŞMA**

Müge KAMANLIOĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2007

FEMİNİST PERSPEKTİFTE ÖZÜRLÜ KADINA BAKIŞIN
SOSYOLOJİK DEĞERLENDİRMESİ ÜZERİNE KURAMSAL
BİR ÇALIŞMA

Müge KAMANLIOĞLU

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2007

KABUL VE ONAY

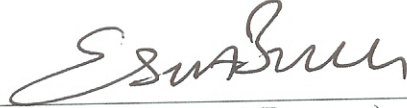
Müge KAMANLIOĞLU tarafından hazırlanan “Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma” başlıklı bu çalışma, 13.09.2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nevin Güngör ERGAN (Başkan)

Doç. Dr. Suna BAŞAK

Doç. Dr. Esra BURCU (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

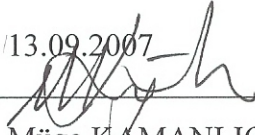
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

13.09.2007

Müge KAMANLIOĞLU

TEŞEKKÜR

Bundan tam beş sene önce beni özürlülük sosyoloji ile tanıştıran, alanda sahip olduğu bilgi, beceri ve tecrübelerini benimle paylaşmaktan çekinmeyen, çalışma süresince de benden ilgi, yardım ve desteğini asla esirgemeyen, bilgileri ile beni aydınlatan ve sevgisini her zaman arkamda hissettiğim, en zor ve karamsar anlarımda bile manevi desteğini veren canım hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Esra BURCU'ya en içten dileklerimle teşekkür ederim.

Hocam, size minnettarım...

Tez çalışmam süresince göstermiş olduğu anlayış ve destekten dolayı değeli hocam ve Bölüm Başkanımız Sayın Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN'a çok teşekkür ederim.

Çalışma sırasında her üzüntülü anımda beni destekleyip, yardımına koşan, en umutsuz halimde bile sevgisi ve öğütleri ile bana can veren ve cesaretlendiren, sevgisini yüreğimde hissettiğim canım ablam Hasibe UZUN'a ve buradan çok uzaklarda da olsa benden sevgisini, bilgisini ve tecrübesini esirgemeyen canım hocam Araş.Gör.Dr. Birsen ŞAHİN'e ve destek veren diğer arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak bu çalışma boyunca her türlü zorlukta yanımda olan, kimi zaman sıkıntı ve üzüntülerimi paylaşıp, kaprislerimi çeken kimi zamanda benimle gülen ve beni güldüren, her türlü konuda yardımına başvurduğum çok sevdiğim nişanım ve can dostum Atahan ALTINTAŞ'a ve beni bugünlere getiren, desteğini, sevgisini ve en önemlisi de güler yüzünü benden esirgemeyen canımdan çok sevdiğim annem Emine KAMANLIOĞLU'na, canım kardeşim Mert KAMANLIOĞU'na ve canım babam Salih KAMANLIOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KAMANLIOĞLU, Müge. *Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Kadının özürlü olmasına feminist söylemin ortaya koyduğu düşüncelerden hareketle sosyolojik bir boyuttan bakmayı amaçlayan bu çalışma, özürlü ve özürllük olgusuna ilişkin farklı disiplinlerce yapılandırılan çalışmaların sistematikleştirilmesine ve özellikle özürlü kadın olma boyutunda önemli sayılabilecek vurgulara odaklanmıştır. Buna paralel olarak özürllüğün tarihsel süreçteki yerinin dönemsel özelliklerine göre sınıflandırılması ve özürllük olgusuna uzun süre medikal bir perspektiften bakılarak sosyal boyutunun göz ardı edilmesine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Özürllüğün medikal boyutunun yanı sıra sosyal bir boyutunun da olduğu gerek yurtdışı literatüründen, gerekse Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalardan hareketle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu literatür taraması sürecinde, medikal ve sosyal boyutları ile özürllüğe bakış incelenirken; temelde özürllüğün kadınsal boyutuna vurgu yapan çalışmalar ve öncelikli olarak da feminist bakış açısından özürlü kadına odaklanan çalışmalara ağırlık verilmiştir.

Çalışmada öncelikle, feminist hareketin ortaya çıkışı ve bu hareket paralelinde gelişen kadın hakları üzerinde durulmuştur. İki farklı tür olan kadın ile erkek arasında varolduğu düşünülen birinci cins ve ikinci cins olma ayrımı, kadını hayat sahnesinde ayrımcılığa maruz kalan grup olarak yaşamaya itmiştir. Kadına “yüklenen” toplumsal roller ile erkeğe “verilen”ler arasındaki fark kadını ikinci plana itmiş ve sorunlar yaşamasına yol açmıştır. Bunun sonucunda da kadınların eşit haklara ve özgürlüklere sahip olma istekleri ve çabaları tarihi 16.yüzyıla dayanan feminist hareketin doğuşuna neden olmuştur. Kadının sosyal alanda karşı karşıya kaldığı ayrımcılığı ve dezavantajlı durumu ise özürlü kadın daha derin ve ağır boyutlarıyla yaşamıştır ve günümüzde de yaşamaktadır. Özellikle toplumsal cinsiyet ritüellerini gerçekleştirmede özürlü kadının yaşadığı sorunlar “ötekileştirme” olgusuna vurgu yaparken, sahip olduğu bedeni ile de

özürlü kadın sosyal izolasyonun boyutlarını daha farklı ve yoğun olarak hissetmektedir. Bu bağlamda feminist hareketin toplumsal cinsiyet ve bedene atfettiği anlamlar ile özürlü kadın hareketinin gecikmeli buluşması çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Feminizm, özürlü kadın, toplumsal cinsiyet, beden, ötekileştirme, çifte devazantaj.

ABSTRACT

KAMANLIOĞLU, Müge. *A Theoretical Study on the Sociological Evaluation of the View towards the Disabled Women from a Feminist Perspective*, Masters Thesis, Ankara, 2007.

This study aims to look at the disability of women from a sociological point of view based on the thoughts put forward by the feminist discourse. It focused on systematizing the studies structured by different disciplines related to the phenomena of the disabled and the disability and on the emphasis which may be regarded as important in terms of being a disabled woman. In parallel to this, the study has tried draw attention to the classification of the historical place of disability according to its period based characteristics and to the negligence of its social dimension after being long viewed from a medical perspective. Attempt has been made to put forward that the disability has social dimension as well as a medical one relying both on the foreign literature and the studies done in Turkey.

During the process of this literature scan, focus has been put on the studies basically highlighting the female dimension of freedom and particularly on the studies focusing on the disabled woman from a feminist point of view.

In the study, first the start of the feminist movement and the women rights developing in parallel to this movement have been focused. The discrimination of being the first or the second gender which is thought to be there between the two different entities, that is man and woman, has always caused women to live as a discrimination group on the life scene. The difference between the social roles “loaded” on woman and “granted” to man has put woman to the second degree and caused her to experience problems. Consequently, the desires and efforts of women to possess equal rights and freedom led to the birth of the feminist movement dating back to the 16th century. The discrimination and disadvantageous position faced by woman in social life has been experienced by the disabled woman with deeper and heavier dimensions, and it is still experienced in the present day. Especially, the problems faced by the disabled woman

in performing gender rituals emphasize the phenomena of “making other” and she has a different and tense feeling of the dimensions of the social isolation through the body she owns. In this context, the main theme of the study consists of the meanings attributed by the feminist movement to the social gender and body and of the delayed union of the disabled woman movement.

Keywords: Feminism, disabled woman, social gender, body, making other, double disadvantage.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	i
Özet	ii
Abstract	iv
İçindekiler	vi
 GİRİŞ.....	 1
 1.BÖLÜM: ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE METODU	 4
1.1. ÇALIŞMANIN KONUSU	4
1.2. ÇALIŞMANIN AMACI	6
1.3. ÖNEM VE GEREKÇELER.....	7
1.4. SORU CÜMLELERİ.....	9
1.5. ÇALIŞMANIN METODU	10
 2. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN LİTERATÜR TARAMASI VE TANITIMI	 13
2.1. TÜRKİYE’DE YAPILAN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARI VE FEMİNİZMİN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ.....	15
2.2. DÜNYA’DA YAPILAN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARI VE FEMİNİZMİN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ.....	20
 3. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	 29
3.1. TARİHSEL SÜREÇTE ÖZÜRLÜLER VE ÖZÜRLÜLERLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER	29
3.2. ÖZÜRLÜLÜK TANIMLAMALARI.....	57

3.3. SOSYAL VE MEDİKAL MODEL ÇERÇEVESİNDE ÖZÜRLÜLÜK	
TARTIŞMALARİ	64
3.4. TARİHSEL OLARAK FEMİNİZM VE FEMİNİST PARADİGMA	84
3.4.1. FEMİNİST DALGALAR, KADIN HAKLARI VE	
TÜRKİYE’DEKİ YANSIMALARINDA KADIN	112
3.5. FEMİNİST BAKIŞ AÇISINDA ÖZÜRLÜ KADIN VE ÖZÜRLÜ	
KADINA GECİKMELİ BAKIŞ	134
3.5.1. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ VE ÖZÜRLÜ KADIN.....	154
3.5.2. ÖZÜRLÜ KADIN VE BEDENİ	171
4.BÖLÜM: GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	191
KAYNAKÇA	203
ÖZGEÇMİŞ.....	240

GİRİŞ

Bu çalışma, özürlülük olgusunun “özürlü kadın olma” boyutuna feminizmin ortaya koyduğu söylemler ve düşüncelerden hareketle bakmaya yönelik betimsel tartışmalara dayanmaktadır. Dünyada 16.yüzyılda ortaya çıkan ve 17. yüzyılda Fransa’da Devrimin etkisiyle gelişen ve yayılan kadın hareketi (feminizm) ile özürlülük hareketlerinin geçmişi ve deneyimlerinin benzerliği ve her ikisi arasında kurulacak sağlam bir köprü ile daha iyi bir temele dayandırılabilir. Bu açıdan çalışmada feminist kuramın söylemlerinden hareketle “kadının bakış açısından kadına bakış”ın nasıl şekillendiği ve yaşadıkları ayrımcılığın boyutları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İlkel çağlardan bu yana “sağlıklı” ve “normal” olarak nitelendirebileceğimiz bireyler yaşamlarını olduğu gibi ve akıcı bir şekilde sürdürmekte iken; tarihin hemen her devrinde dezavantajlı olarak kabul edilen özürlü bireyler çoğu zaman toplum için bir yük olarak görülmüş ve toplumsal aktiviteleri gerçekleştireceklerine inanılmadığında da toplum tarafından etiketlenerek dışlanmıştır. Hristiyanlık ve ardından Müslümanlığın doğuşu durumsal anlamda değişimi beraberinde getirmiştir. Yapıları gereği merhamet ve koruyuculuk adına özürllüler için ilk olumlu sayılabilecek gelişim dini kurumlarda başlamıştır.

20. yüzyıl’ın beraberinde getirdiği ve günümüzde yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler ve ilerleme bunun yapıcısı ve yaratıcısı olan insanın kendisinde de bir seri uyum sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte “normal” olarak adlandırdığımız bireyler sorunlar yaşarken, “özürlü bireyler” için bu sorunlar beklendiği gibi daha büyük ve derin boyutlarda olmuştur.“Özürlü birey”in sahip olduğu bedensel eksikliği toplumsal ya da bireysel düzeyde aktivitelerini “tam” olarak gerçekleştirmesini engellemekte bu durum da sorunlar yaratarak sosyal adaptasyon sürecini etkilemektedir. Bugün Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de nüfusun önemli bir kısmını (%12.29, DİE 2002) “özürlü bireyler” oluşturmaktadır. Özürlü bireylerin toplumsal yaşamda yer alabilmelerinin sağlanması için ise çeşitli düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Çünkü toplumun bir parçası olan ve sayıca önemli bir kitleyi oluşturan özürlü bireylerin problemlerini ve toplumsal yaşamda karşı karşıya kaldıkları sorunları göz ardı edip yokmuş gibi

davranmak olanaksızdır. Toplumsal yaşamın her alanında varolan ve herkes gibi yaşam hakkına sahip olan özürlü bireyleri yok sayarak yaşamak ise gelişmemişliğin göstergesidir.

Özürlülük olgusunun açıklanması ve yorumlanması kadar, kadın olarak özürlülüğün de derinlemesine incelenmesi ve özellikle de yaşanan sorunlara özürlü kadınlar açısından bakmakta da fayda vardır. Son yıllara kadar özürlülük olgusunu konu alan çalışmaların ortak özelliği, kadın ya da erkek olma boyutunda özürlülüğü ele almadan öte, ortak sorunlar ve yaşamlar üzerine odaklanmış olmalarıdır. Bu bakımdan da, özürlü kadınların yaşamaları ve sorunları göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada, literatürde özürlülük olgusuyla ilgili kavramsal görüşler ve bu teorilerin özellikle özürlü kadın olma boyutunda neler söylediği ortaya konmuş ve literatür tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda, özürlülük olgusu sosyolojik boyutta bakış açısından irdelenirken kadın özürlüler üzerinden konu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İlk bölümde çalışmanın konusuna, amacına, önemine, soru cümlelerine ve metoda yer verilmiştir. Kadın bakış açısında özürlü bir kadın olmayı, toplumsal cinsiyet rollerini gerçekleştirme ve bedene yönelik anlamlandırmaları temelinde ele alırken, özürlü kadının kadın olma boyutunda yaşadığı ‘çifte dezavantaj’ durumunun ortaya konulmasının feminist perspektifin kavramları ve yaklaşımları çerçevesinde nasıl tartışıldığını sunmak çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmanın öncelikli amacı, özürlü olmanın kadınsal boyutunun sosyolojik temelli tasvirini oluşturmaktır. Çalışmanın önemi ise, özürlülük konusuna bir kadın profiline sosyolojik boyuttan bakmanın önemi ve konu ile ilgili sosyolojik çalışma sayısının az olmasıdır. Çalışmanın problem cümleleri de, konu, amaç ve öneme paralel ve uygun olarak geliştirilmiştir. Çalışmanın metodu dahilinde ise, tez çalışmasının da metodik yapısına uygun olarak literatür taraması ve tanıtımı yapılmıştır. Temelde özürlülük, özelde ise özürlü kadınlarla ilgili olarak Türkiye’de ve yurtdışında yapılmış bilimsel çalışmalar incelenmiş ve konunun netleşmesi açısından önemli görünenler dikkatli bir şekilde irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, pek çok konuyla direk ilgili olan çalışma, araştırma, kitap, tez, makale, rapor ve istatistiklerden yararlanılmış, yurtdışında yapılmış ve çalışma konusuna da önemli ölçüde kaynaklık edecek kaynak makale ve kitaptan bilgi elde edilmiştir. Bu çalışmalar dahilinde de “Literatür Taraması ve Tanıtımı” yapılmıştır. Literatür taraması ve tanıtımı kapsamında Türkiye’de ve yurtdışında gerçekleştirilmiş özrürlülüğe ilişkin araştırmalar arasında sosyolojik boyutları ile özrürlölük olgusunu irdeleyen özrürlölük araştırmalarının yanı sıra; feminist söylemde özrürlü kadın, özrürlölüğün kadınlar açısından yarattığı sosyal problemler, özrürlü kadın hareketleri ve özrürlü hakları, özrürlü kadın ve bedeni, damgalanma sürecinde özrürlü kadın olma, özrürlü kadının cinsel yaşamı, sosyal ve medikal modelin bakış açısında özrürlölük gibi konulara odaklanan çalışmalara öncelik verilerek analiz edilmiş ve sistematik olarak Türkiye’de ve Dünya’da yapılan çalışmalar ayrı başlıklar halinde verilmiştir.

Üçüncü bölümde çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçeve yer almaktadır. Bu bölüm aynı zamanda çalışmanın ana bölümünü oluşturmaktadır. İlk olarak tarihsel süreçte özrürlölere ve özrürlölülerle ilgili olarak geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen yasal düzenlemelere ve dünyada yaşanan yasal düzlemdeki gelişmelerin Türkiye’deki yansımalarına yer verilmiştir. Daha sonra özrürlölük tanımlamaları ve tartışmaları ile sosyal ve medikal modeller çerçevesinde özrürlölük olgusuna değinilmiştir. Bu bölümde ayrıca, feminizm ve feminist paradigmanın gelişimi ve Türkiye’deki yansımalarına bakılarak, özrürlölük ile olan bağlantıları yapılmıştır. Özellikle feminist söylem paralelinde özrürlü kadın ve özrürlü kadına feminist söylemin gecikmeli bakışı eleştirilmiştir. Aynı zamanda feminist söylemin, sosyal alanda bireyin gerçekleştirme gereken toplumsal rollere ve beden konusuna yaptığı vurgulara dikkat çekilerek özrürlölük ile olan bağlantılarına yer verilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü olan genel değerlendirme ve sonuç bölümünde ise, araştırmanın kuramsal çerçevesi paralelinde elde edilen ve çalışma kapsamında analiz edilen “özrürlölük”, “kadınlık” ve “feminist düşünce” üçlü sacayağı paralelinde betimleme yapılmıştır.

1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE METODU

1.1. ÇALIŞMANIN KONUSU

Bugün Dünya ve Türkiye nüfusunun yaklaşık %10 gibi azımsanamayacak bir kısmını özürlü bireyler oluşturmaktadır (I. Özürlüler Şurası 1999). Dünyanın çeşitli yerlerinde bireyler büyük oranda tedavi edilemeyen, çaresi olmayan belirli fonksiyonları yerine getirebilme yeteneklerinin kaybolduğu ya da engellendiği fizyolojik eksikliklerle yaşamak zorundadır. Ancak, bireyin çeşitli nedenlerle birlikte yaşamak zorunda kaldığı bozukluklar -özürler-, insanın biyolojik doğasından çok varlığını sürdürdüğü sosyal alanda, diğer insanlarla birlikte iken anlam kazanmaktadır. Doğuştan ya da daha sonradan kazanılmış özürlülüğün sosyal anlamı, bireyin özürlülüğüne yönelik tepkilerine, o anki durumuna ve geleceğine nasıl baktığına, özürlülüğün bireyin yaşamını nasıl etkilediğine ve toplumun özürlülüğe bakış açısında şekillenmektedir. Bu sosyal anlam da toplumdan topluma değişmektedir (Burcu 2002:86).

Özürlük biyolojik gerçekliğin yanı sıra sosyal olarak da yapılandırılmış bir olgudur. Bunun için her ne kadar insanların çoğu, yaşamlarının bir noktasında özürlü kalabilme ile karşı karşıya olsalar da, toplumda özürlüler daima başarısızlığı, yetersizliği, eksikliği, acıyı, sınırlamayı ve sınırlanmayı, bağımlılığı ve yalnızlığı simgeleyen “öteki” yapılmakta ya da bu şekilde sunulmaktadırlar.

Bu açıdan bakıldığında “özürlülük olgusu” temelde, özürlü olarak etiketlenenlerle, bireyi özürlü olarak etiketleyenler arasındaki etkileşimin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak özürlü oluşun kadınsal boyuttaki duruşu farklılık göstermektedir. Çünkü hem kadın olmak hem de özürlü bir birey olmaktan kaynaklı sorunlar çifte dezavantaj olgusuna vurgu yaparken, bir konuda daha kadının yaşadığı ayrımcılığa dikkatleri çekmektedir. Tarihe baktığımızda hemen her dönemde ve bugün bile özürlü kadınlar hem erkek hegemonyasındaki toplumlarda kadın olmanın baskılarıyla hem de özürlü olmayanların hegemonyasındaki toplumlarda özürlü olmanın baskılarıyla mücadele etmektedirler.

2000 Genel Nüfus Sayımı ve Türkiye Özürlüler Araştırması (2002) araştırması sonuçları birlikte değerlendirildiğinde 2000 yılında Türkiye nüfusu içerisinde özürlü nüfusun oranı %3.12'dir. Bu oranın %1.83'ünü özürlü erkekler, %1.29'unu da özürlü kadınlar oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere Türkiye'de kadın ve erkek özürlü nüfus arasında çok büyük bir fark bulunmamaktadır (Burcu 2006:74). Dünya nüfusunun yarısından fazlasını (Fine ve Asch 1988, Wendell 1989) kadın özürlüler oluşturmaktadır. Yurtdışında kadın özürlülerle ilgili çok sayıda çalışma ve araştırmanın yapılıyor olmasının bir nedeni olarak, özürlü kadın oranının fazlalığı söylenebilir. Diğer taraftan kadın özürlü oranının fazla oluşunun yanı sıra genel olarak özürlü bireylere uygulanan baskının, sıkı bir biçimde bedene uygulanan kültürel baskıyla bağlantılı olması da bu konuda çalışmaların oranını artırmıştır. Bu çalışmalar arasında kadın çalışmalarında özürlülüğün/özürlü oluşun açıklayıcısı ve teorik temelde tanımlayıcısı olarak daha çok feminist teoriden yararlanıldığı görülmektedir. Feminist teori odaklı çalışmalarda belirtildiği gibi (Boyer 2004, Brueggemann, Garland-Thomson ve Kleege 2005, Deutsch ve Nussbaum 2000, Eerikinen 2001, Frost 2003, Magubane 2001, McCarthy 1998, Nisha 2006, Odette 1994, Simon ve Schuster 1985, Garland-Thomson 1997) feminist düşünürlerin en radikal çıkışları beden söylemine ilişkin, toplumda hâkim olan ve kültürel temelli tutumlarda odaklanmaktadır. Kadın olarak özürlülüğe bakış da bu tutumlar çerçevesinde şekillenmektedir. Özürlü kadının erkeğin gözünde ideal/tam olan bedene uzak oluşu ve bununla bağlantılı olarak toplumsal cinsiyet rollerini tam olarak gerçekleştirilmede yaşadığı sorunlar feminist perspektifte daha da anlam kazanmaktadır.

Bu çalışmada; özürlü oluşun “kadınsal boyutu” ve “kadın olmaya yönelik tartışmaları” feminist bakış açısından hareketle betimlenmektedir. Kadın hareketi olarak adlandırılan “feminizm” ile özürlülük hareketlerinin geçmişi ve deneyimlerinin benzerliği ve her ikisi arasında kurulacak bir köprü ile daha iyi bir temele dayandırılabilir. Çalışmada feminist kuramın söylemlerinden hareketle “kadının bakış açısından kadına bakış”ın nasıl şekillendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çerçevede çalışmanın ana problemi “kadın bakış açısında özürlü bir kadın olmayı, toplumsal cinsiyet rollerini gerçekleştirme ve bedene yönelik anlamlandırmaları

temelinde ele alırken, özürlü kadının kadın olma boyutunda yaşadığı ‘çifte dezavantaj’ durumunun ortaya konulmasının feminist perspektifin kavramları ve yaklaşımları çerçevesinde nasıl tartışıldığını” sunmaktır. Diğer taraftan özürlü oluşun aynı zamanda cinsiyetler arasında da farklı anlamlar kazanması noktasında, erkek özürlü ile kadın özürlünün sosyal alanda karşılaştığı güçlüklerle yine feminist perpektiften dikkat çekilmek istenmiştir.

1.2. ÇALIŞMANIN AMACI

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’ne göre özürlülük; bir aktiviteyi normal tarzda ve normal kabul edilen sınırlar içerisinde gerçekleştirmedeki kısıtlılık ya da yetersizlik olarak tanımlanmaktadır (akt. Burcu: 2002). Ancak özürlü oluş aynı zamanda -toplumsal yaşamın bir parçası olan bireyler olarak- içinde yaşanılan toplumun sosyal ilişkilerinin yarattığı bir olgu/durumdur. Özürlü birey kendi durumunu anlamlandırma ve kişilik sürecini inşa etmede devamlı olarak sosyal alanda etkileşim halinde olduğu etrafındaki “normal” olarak tanımlanan bireylerden etkilenmekte, zamanla bu durumu içselleştirerek özürlü benliği ile uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu durum özürlü bireyi içe-kapanık, toplumsal ilişkilerde yer almayan, a-sosyal varlıklar haline getirerek “ötekileştirmeyi” (Arıkan 2002(1), Bogdan ve Biklen 1977, Bogdan ve Taylor 1987,1989, Burcu 2001, 2002, 2004, 2006, 2007, Fidan ve Saç 2005, Gerhardt 1989, Light 2003, Longmore 1985, Mabbett 2003, Oliver 1990, Pfeiffer 1994, 2000, Stefan 2000, Sunman 1994, Taylor 1999) pekiştirmektedir. Kadın özürlü için bu durum daha da farklılaşmakta ve bambaşka anlamlar kazanmaktadır. İnsanoğlunun dünyaya gelişinden bu yana kadın oluş ile erkek oluş arasındaki keskin “ayrım” ya da “ayrımcılık” (Avery 1994, Corker 2001, Duygun 2005, Ellis and Llewellyn 1997, Erdiken 2005, Ergün 2005, Ewing 2002, Hewett 2004, İkizoğlu 2005(1), Karataş 2002(1), Küçükdağ 2005, Osunluk ve Uğurlu 2005, Şahin 2004, Tong 1999) özürlülük boyutunda da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle özürlü olarak kadının diğer özürllülerden (özürlü erkekten) daha farklı görüldüğü, “çifte dezavantajlı” (Abu-Habib 1995, Biçici 2005, Değirmenci 2005 Çamur-Duyan ve Karataş 2005, Küçükkaraca 2005, Lonsdale 1990, Tufan 2002) duruma getirildiği ve hatta cinsiyetinin dahi elinden alınarak

“cinsiyetsizleştirildiği”(Biçici 2005, Değirmenci 2005, Tufan 2002, DePauw 1996) görülmektedir.

Bu düşünceler ışığında çalışmada, özürlü olmanın kadınsal boyutunun sosyolojik temelli tasvirini oluşturma amaçlanırken; toplumsal cinsiyet rollerini gerçekleştirmede özürlü kadına yönelik değerlendirmelerinin nasıl şekillendiğini ve özürlü kadın bedenine yönelik anlamlandırmaların temelinde nelerin etkili olduğunu feminist söylem ve düşüncelere dayandırılarak betimlemek bir diğer amaç olmuştur. Bir başka ifadeyle kuramsal açıdan çalışmanın amacı, “*Feminist Kuram*”dan hareketle özürlü kadın olgusuna sosyolojik bir açıdan bakmaktır. Feminist kuramın ve feminizmin temelindeki düşünce olan “*kadına kadın gözü ile bakış*” bu çalışmada esas olarak üzerinde durulacak noktalardan biridir. Bu bakış aracılığıyla da feminizm ana sayıltılarından yola çıkarak genelde kadına, özelde “*özürlü olan kadına*” sosyolojik bir perspektiften bakılarak, “öteki”nin özürlü kadındaki kurgulanışının nasıl şekillendiği sergilenecektir.

Diğer taraftan Türkiye’de sosyoloji alanında henüz yeni olan “özürlülük sosyolojisi” literatürüne katkı sağlamayı amaçlarken, dünyada da teorik yaklaşımların neler olduğu verilmektedir. Bu anlamda konu ile ilgili literatüre katkı sağlaması çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın bu konuda yapılacak diğer çalışmalara kaynaklık oluşturması ve bu alandaki boşluğu bir nebze olsa doldurması umulmaktadır.

1.3. ÖNEM VE GEREKÇELER

Özürlülük konusuna “psikoloji, sosyal hizmetler, eğitim ve tıp alanı”nda ilgi gösterilmesine rağmen sosyoloji alanında yapılan inceleme ve araştırmalarda bu konunun yeterince irdelenmediği görülmektedir. Ancak yaklaşık olarak son on yıl içinde sosyal bilimler ve özellikle sosyoloji alanında yapılan çalışmalar (Burcu 2001, 2002, 2004, 2006, 2007, Değirmenci 2005, Tufan 2002, 2004) bu konunun bilimsel anlamda değer kazanmaya başladığının birer göstergesidir. Diğer bilim dallarının özellikle de tıp alanında özürlülük araştırmaları tıbbi kaynaklı ve zihinsel engelli bireyler üzerine yapılan çalışmalardan (Sade 2005, Şahin 2004, Şimşek 2002) olması bu alanda eksik kalınan noktalar olduğunu hatırlatmaktadır. Bugün dünya nüfusunun

azımsanamayacak bir kısmının (%10) özürlü bireylerden oluşması bu alanın ve alana yönelik araştırmaların ve çalışmaların da yalnızca medikal bakış açısıyla sınırlı bilgiler elde etme temelinde kalmaması ve bu bireylerin hayata bakışları, düşünceleri, duyguları ve en önemlisi de sorunlarının neler olduğunun ilgili bilim dalları tarafından da (sosyoloji, psikoloji, sosyal hizmetler vb.) araştırılmaya değer bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bu anlamda özürlülüğe ilişkin sosyal model çerçevesinde geliştirilen bakış açısı da önemli gözükmektedir. Özürlü bireylerin içinde yaşadıkları toplumdaki konumları, bu sosyal alanda yaşadıkları ilişkileri ve etkileşimleri sosyoloji biliminin incelemesi gereken bir alanı oluşturmaktadır. Şüphesiz bu alanda yapılacak çalışmalar, özürlü bireylerin yaşanılan toplumun bir parçası olduğunun hatırlatılmasını da sağlayacaktır.

Toplumun cinsiyetinden dolayı kadına ve erkeğe yüklediği roller (erkeklik, kadınlık, annelik, babalık, eş olmak vb.) sosyal alanda toplumsal ilişkileri sırasında çeşitli sorunları da beraberinde getirebilmektedir. Özürlü olma boyutunda bakıldığında getirdiği bu sorunların yanı sıra, özellikle kadınların ve erkeklerin bedenlerine ait özellikleri de -ki toplumun “normal/ideal” kabul ettiği bedensel/fiziksel özelliklerin dışında olma- birey için toplumsal yaşamda ayrı bir sorun alanını yaratabilmektedir. Ancak bu durum kadın açısından bakıldığında daha da ağır anlamlar taşımakta ve sorun alanını daha da genişletmektedir. Kadın olmak geçmişten bugüne kadar, gerek üstlenilen toplumsal cinsiyet rollerinin farklılığı boyutunda gerekse biyolojik farklılıklar temelinde olsun neredeyse hemen her toplumda, toplumsal yaşama erkeğe göre bir adım geriden ve dezavantajlı olarak başlamasına yol açmış ve açmaktadır; bir de buna özürlü olma durumu eklenince kadınlar için “özürlü bir kadın olmak” yaşamlarında çifte dezavantajlı durumu yaratmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kadının bedensel/fiziksel özelliklerindeki kısıtlanmalar, ondan beklenen cinsiyete dayalı rollerinin “başarıyla” sergilenebilmesinde toplumun özürlü kadın olmaya yüklediği anlama bağlı bir sorun olarak şekillenmekte ve çifte dezavantajlı konumunu desteklemektedir.

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de özürlü kadın olgusu ve bu kadınların yaşadıkları sorunlar her geçen gün değişik boyutlar kazanmaktadır. Literatürde de genelde erkeklere özgü bir olay olarak görülen özürlülük (Avery 1994, Corker 2001,

Duygun 2005, Ellis and Llewellyn 1997, Erdiken 2005, Ergün 2005, Ewing 2002, Hewett 2004, İkizoğlu 2005(1), Karataş 2002(1), Küçükdağ 2005, Osunluk ve Uğurlu 2005, Şahin 2004, Tong 1999) özünde kadının yaşamını da tamamı ile etkileyen (yaşadığı ayrımcılık ve çifte engelleniş göz önünde bulundurulduğunda erkek özürliiden daha da çok etkili olan) yaşamın kritik süreçlerinden biridir. Bu anlamda “özürlü kadın olmanın bir kadın profilini/görüntüsünü oluşturmadaki etkisi ve bu durumunun sosyolojik boyutu” konusunun önemi dikkate alınarak konu ile ilgili bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir. Böylece özürllülüğü teorik bir temele dayandırmak adına feminist bir mercekten bakarak; özürllülük sınıflamasının feminist teoriye nasıl girdiğı ve özürllülük adını verdiğimiz bedensel işlevlerin ve biçimlenmelerin feminist perspektiften nasıl kurgulandığı da görülmüş olacaktır. Bunun ardından da bu kısa keşif sayesinde hem feminist söylem hem de özürllülük söylemleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Bu şekilde özürllülük çalışmalarını feminist bir bağlama oturtmak aynı zamanda yapılan pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da, özellikle teorinin bir kategorisi olarak cinsiyetle, kimlikle, bedenin rolü ve özürllülük çözümlemelerinde ortaya çıkan sosyal ilişkilerin karmaşıklığı konularında da kaynaklık etmesi noktasında önemlidir.

1.4. SORU CÜMLELERİ

“Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma” başlıklı bu çalışma literatür taramasına dayalı olarak yapılandırılan teorik bir çalışma olduğu için konunun kapsamını “feminist bakış açısında özürlü kadının nasıl kurgulandığı” temel sorunsalından hareketle aşağıda belirtilecek soru cümleleriyle ifade etmek mümkündür;

1. Feminist teorinin içinde barındırdığı söylemde “özürlü kadın”a bakış nasıl şekillenmektedir? (ya da nasıldır?)
2. Tarihsel süreç içerisinde Feminist Hareket Dalgalarında “özürlü kadın”ın yeri nedir?

3. Feminist söylem, özürlülük ve kadın olma arasındaki ilişki teori bağlamında nasıl açıklanmaktadır?

4. Feminist söylemde özürlü kadından beklenen toplumsal cinsiyet rolleri nelerdir?

4.1. “Normal kadın” ile “özürlü kadın” arasında bu roller açısından fark var mıdır? Varsa bu farklar nelerdir?

4.2.Özürlü kadın toplumsal cinsiyet rollerini toplum açıdan bakıldığında “tam” olarak gerçekleştirebilmekte midir?

4.3.Özürlü kadına yönelik “cinsiyetsizleştirme” politikaları neleri içermektedir?

4.4.Özürlü kadınlar hangi konularda özürlü erkeklere göre çifte dezavantajlı durumdadır?

5. Feminist söylemde özürlü kadın ve sahip olduğu beden “ideal beden” tanımlamasında ne gibi etiketlemelere maruz kalmaktadır?

6.Beden sosyolojisinin söylem ve pratiklerinde yer alan beden ve kadın tanımlamalarında “özürlü kadın profili” için nasıl kurgulanmıştır?

1.5. ÇALIŞMANIN METODU

Geçmiş dönemlere bakıldığında özürlülük olgusuna bakış sosyal yardım ve rehabilitasyon temelinde kalmakta ve ilgili bakım hizmetleri özürlü bireylere devletin sosyal yardım politikaları temelinde sunulmaktaydı. Özellikle Batılı ülkelerde 19. yüzyıldaki gelişmeler özürlüler için farklı alanlarda da hizmetler sunulması gerektiğini göstermekteydi. O döneme kadar özürlü kendini toplumdan dışlanmış hissetmekte bu durum ise sosyal ve psikolojik olarak devamlı tedavi görmelerine yol açmaktaydı. İstihdam alanında başlayan ilk gelişmeleri, sağlık, eğitim gibi temel hizmetler izlemeye devam ederken diğer yandan tıp alanındaki hızlı gelişmeler özürlü bebek doğumlarının

en aza inmesine yöneliktir. Zamanla bir ülkenin kalkınmışlığının ve sosyal açıdan gelişmişliğinin bir belirtisi olarak özürllülere yönelik hizmetlerde hızlı değişme ve gelişmeler gerçekleşmiştir. Günümüzde de özürllülük alanında farklı bilim dalları tarafından faydaya yönelik çalışmalarda hız kazanmıştır.

Bu bilgiler ışığında bu çalışmada da özürllülüğe farklı bir boyuttan “kadın özürllülük” olgusu üzerinden değinilmeye çalışılacaktır. “Özürllü kadın olma” olgusuna sosyolojik boyutta bakabilmek adına feminist paradigmadan yararlanılarak kuramsal bir sentez oluşturmak istenmektedir. Bu kuramsal iskeleti oluşturmak için çalışmanın ilk aşamasında literatür taraması yapılarak temel hareket noktası olan *feminist söylem*, *özürllülük olgusu* ve *kadın* üzerinde durulmuştur. Özürllülük yurt dışında tıp, sosyal hizmetler, eğitim, psikoloji, çocuk gelişimi gibi bilim dalları tarafından ele alınırken, Türkiye’ye kıyasla sosyolojik boyutta da özürllülüğün incelendiği çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Bu çalışmalar Burcu (2007)’nin da belirttiği gibi özürllülüğe ilişkin genel teorik perspektif geliştirmeye yönelik araştırmalar, özürllülüğün sosyal ve kültürel tanımlamasını medikal yaklaşımdan farklı kılarak açıklamaya çalışan araştırmalar, sosyal farklılık, ayrımcılık, sosyal dışlanma, ötekileştirme ve etiketleme boyutuna vurgu yapan araştırmalar, sosyal dışlanmayı, sosyal izolasyonu, sosyal yalnızlığı, marjinalleştirmeyi, özürllülüğün toplumsal yaşama katılımı, toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve medyadaki sunumu bağlamında ele alan araştırmalar, özürllülüğe toplumsal cinsiyet perspektifiyle yaklaşarak özürllü kadınları inceleyen araştırmalar, özürllülük ile bedenin toplumsal yapılandırılması arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmalar, özürllüleri aile kurumu içerisinde ele alan araştırmalar, özürllü haklarını konu alan araştırmalar, özürllülerin toplumsal konumlarının iyileştirilmesine yönelik politikaları ele alan araştırmalar olarak sınıflandırılabilir.

Aynı zamanda yurtdışı literatür taramalarında tez çalışmasının konusu ilişkin “feminizm ve özürllülük” ile ilgili kaynaklara da sıklıkla rastlanmıştır. Özellikle *özürllülük olgusu* ve çalışmanın asıl ilgi alanının oluşturan *kadın özürllüler* ile ilgili pek çok farklı alandan (psikoloji, sosyal hizmetler, eğitim ve tıp vb.) ve kaynaktan faydalanılmıştır. Bu kaynaklarda da, özürllülük araştırmaları, feminist söylemde özürllü kadın, özürllülüğün kadınlar açısından yarattığı sosyal problemler, özürllü kadın hareketleri ve özürllü

hakları, özürlü kadın ve bedeni, damgalanma sürecinde özürlü kadın olma, özürlü kadının cinsel yaşamı, sosyal ve medikal modelin bakış açısında özürlülük ve kadın olma ve özürlü kadınların sosyal yaşamda erkek özörlüye kıyasla sıklıkla yaşadığı çifte dezavantaj üzerinde durulmaktadır. İlgili literatür taraması yapıldıktan sonra kaynaklardan öncelikle feminist düşüncenin tarihsel gelişimini içeren kaynaklar sistematik bir biçimde incelenmiştir. İlgili kaynaklardan okumalar yapılmış ve böylece önceden oluşturulmuş olan bilimsel bilgilere ulaşmaya çalışılarak çalışmanın feminist bir çatı altında özürlü kadına bakış boyutunda nasıl biçimlendiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi çalışmanın ilk aşamasını oluşturan tarama sürecinde gerek Türkiye’de mevcut olan pek çok çalışma, kitap, tez, makale, rapor ve istatistiklerden, gerekse yurtdışında yapılmış ve çalışma konusuna da önemli ölçüde kaynaklık edecek kaynak makale ve kitaptan bilgi elde edilmiştir. Bu kaynaklara ulaşabilmek için ise özellikle elektronik veritabanları ve Ankara ili sınırları içerisinde yer alan kütüphanelerden faydalanılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında olan yazım aşamasında ise, Türkçe olan ve İngilizce’den Türkçe’ye çevrilmiş olan mevcut kaynaklar konuya uygun bir biçimde sistematize edilerek araştırmanın teorik metni oluşturulmuştur.

2. BÖLÜM: LİTERATÜR TARAMASI VE TANITIMI

Özürlülük literatürünün bilimsel anlamdaki ilk temelleri 20.yüzyılın sonlarına ve özellikle de Batı literatürüne dayanmaktadır. Bu yıllarda öncelikle *medikal bir model* çerçevesinde ele alınan özürlülük olgusu, *medikal* alanın bir problemi olarak incelenmiş ve medikal tanımlamalarla açıklanmıştır (Burcu 2006:61). Ancak *medikal modelin* tanımlamalarının yetersiz kaldığı pek çok konuda daha farklı bir söyleme ihtiyaç duyulmuştur. Yapılan çok sayıda çalışma ile (Zola 1983, Abberley 1998, Ablon 1984, Barnes 1998, Bogdan ve Taylor 1989, Morris 1991, Amundson 1992, Ferguson, Ferguson ve Taylor 1992, Whyte ve Ingstad 1995, Gilson ve DePoy 2000, Kitchin 2000, Mulvany 2000, Swain ve French 2000, Adams 2001, Albrecht, Seelman ve Bury 2001, Hyde 2001, Branson ve Miller 2002 (akt. Burcu 2007) özürlülüğün medikal olduğu kadar sosyal bir alana da ait olduğu, bu yüzdende bunu açıklayacak *sosyal bir modele* ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. *Sosyal modele* göre özürlülük, bireyler arasındaki fiziksel, zihinsel v.b farklılıklardan ziyade, toplumdaki ayrımcılığın, önyargının ve dışlanmanın bir ürünüdür. Bireylerin özürlü olması onların toplumla bütünleşmesini engellemektedir. Bu bakış özürlüleri toplumdan soyutlayıcı değil tersine toplumla bütünleşmiş hissetmelerine ortam hazırlamaktadır (Arıkan 2002(1):11-12). Şüphesiz *sosyal modelin* özürlülük olgusunu bu şekilde yeniden kurgulayışı da sosyal boyutlarıyla özürlülük olgusuna bakışı gündeme getirmiş, *medikal modelin* özürlü bireye yönelik tanımlamalarındaki eksikliklere dikkat çekmiş ve çok sayıda çalışmanın yapılmasına kaynaklık etmiştir.

Genel olarak özürlülük çalışmaları literatürüne bakıldığında ise, yabancı ülkeler ile Türkiye’de gerçekleştirilmiş özürlülüğe ilişkin araştırmalar arasında sosyolojik boyutları ile özürlülük olgusuna bakışta hem nicelik hem de nitelik bakımından önemli farklılıklar olduğu ve Türkiye açısından konunun çok geç önem kazandığı (Arıkan 2001(3), 2002(1), 2002(2), Burcu 2006, Tufan 2002, 2004) görülmektedir. Ancak özellikle son dönemlerde Burcu (2007)’nin da belirttiği gibi özürlü nüfusu betimleyen sosyo-demografik çalışmaların yanı sıra, bu nüfusa ilişkin, sosyal hizmet, tıp, şehir planlama, psikiyatri, psikoloji, antropoloji ve sosyoloji alanlarında çeşitli önemli çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmalar arasında, özürlü nüfusa ilişkin sosyo-

demografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel profil elde etme, sorunları tespit etme gibi makro araştırmalar yer alırken, oldukça spesifik alanlarda çok faktörlü perspektifte şekillenen medya ve özrürlük, kadın olmak ve özrürlük, edebiyat ve özrürlük, felaketler ve özrürlük gibi mikro araştırmalar da bulunmaktadır.

Yurt dışında yapılmış araştırma ve çalışmaların, öncelikle ülkelerinde yaşayan özrürlü nüfusun sosyo-demografik bilgilerine ulaşmaya odaklı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırmalarla ülkelerin özrürlü nüfuslarına ilişkin zengin veri tabanına sahip oldukları dikkat çekmektedir. Örneğin, özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde, özrürlü nüfuslarına ilişkin veri tabanlarının güncelleştirilmesi amacıyla devam eden çalışmalar bulunmaktadır. Daha öncede belirtildiği gibi, Batı literatüründe özrürlülüğe ilişkin çalışmaların, genel istatistiksel veri elde etmekten öteye geçtiği, konunun; tıp, sağlık, eğitim, psikoloji, şehir planlama gibi disiplinler tarafından ele alınmasının yanı sıra, özellikle sosyolojik anlamda özrürlülüğün incelendiği çalışmalar yönünde geliştiği söylenebilir. Özrürlük olgusunu sosyal boyutlarıyla inceleyen sosyolojik araştırmaları; özrürlülüğe ilişkin genel teorik perspektif geliştirmeye yönelik araştırmalar, özrürlülüğün sosyal ve kültürel tanımlamasını medikal yaklaşımdan farklı kılarak açıklamaya çalışan araştırmalar, sosyal farklılık, ayrımcılık, sosyal dışlanma, ötekileştirme ve etiketleme boyutuna vurgu yapan araştırmalar, sosyal dışlanmayı, sosyal izolasyonu, sosyal yalnızlığı, marjinalleştirmeyi, özrürlülüğün toplumsal yaşama katılımı, toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve medyadaki sunumu bağlamında ele alan araştırmalar, özrürlülüğe toplumsal cinsiyet perspektifiyle yaklaşarak özrürlü kadınları inceleyen araştırmalar, özrürlük ile bedenin toplumsal yapılandırılması arasındaki ilişkiye odaklanan araştırmalar, özrürlüleri aile kurumu içerisinde ele alan araştırmalar, özrürlü haklarını konu alan araştırmalar, özrürlülerin toplumsal konumlarının iyileştirilmesine yönelik politikaları ele alan araştırmalar olarak sınıflandırabilmek mümkündür (Burcu 2007:14).

Buradan hareketle tez çalışmasının da metodik yapısına uygun olarak literatür taraması ve tanıtımı kapsamında temelde özrürlük, özelde ise özrürlü kadınlarla ilgili gerek Türkiye’de gerekse yurtdışında –özellikle Batı’da- yapılmış bilimsel çalışmalar incelenmiş ve konunun netleşmesi açısından önemli görünenler dikkatli bir şekilde

irdelemiştir. Taramalarda öncelikle ve özellikle çalışma konusuna da uygun olarak “*özürlü kadın ve feminist söylem*” odaklı olan çalışmalara ağırlık verilmiş, feminizmin özürlü kadınla geç buluşmasına ve bunun yansımalarına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Böylece Türkiye’de ve Dünya’da özürlülük ve özellikle özürlü kadınlarla ilgili yapılmış çalışmalar vurguları noktasında sistematize edilmiştir.

2.1.TÜRKİYE’DE YAPILAN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARI VE FEMİNİZMİN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ

Türkiye’de yapılmış özürlülüğe ilişkin araştırmalar incelendiğinde, daha önce de vurgulandığı gibi konuya ilişkin yeterli bir sonuca ulaşılmazken, özürlülük olgusuna kadın olma boyutunda bakan çalışmaların da oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak Burcu (2007)’nin da belirttiği gibi bu yetersizliğe rağmen son yıllarda Türkiye’de de sosyal hizmet, tıp, psikoloji ve sosyoloji alanlarında çalışmalar yapılmakta ve bazı resmi kurumlarca (Başbakanlık Özürlüler Dairesi Başkanlığı, Devlet İstatistik Enstitüsü) Türkiye’deki özürlü nüfusa ilişkin sosyo-demografik verilere ulaştırıcı çalışmalar yapılmaktadır.

Diğer taraftan farklı bilim dalları tarafından özellikle son yıllarda disiplinler arası ve çok faktörlü analize yönelik araştırmalar yapma eğilimi artsa da yapılan bu çalışmalar batının özürlü vatandaşlarına ilişkin yaptığı ve yapmakta olduğu araştırmalarının yanında özellikle elde edilen veri tabanı açısından oldukça eksiktir. Yapılan bu çalışma aracılığıyla Türkiye açısından mevcut olan bu eksiklik hem tüm ayrıntılarıyla gösterilerek irdelenecek hem de temelde özürlülük olgusuna özelde ise özürlü kadınlar boyutunda alana katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Türkiye’de 1970’lerden sonra ele alınan ancak 2000’li yıllarda daha belirginleşen sosyal hizmet, eğitim, psikoloji, sosyoloji alanlarında çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Türkiye’de sosyolojik bakış açısıyla yapılmış bilimsel araştırmaların yetersizliğinin dengelenebilmesi için öncelikle özürlü nüfusunun sosyo-demografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel profilini ortaya çıkaracak ve bu nüfusun toplumsal sistemde maruz kaldıkları problemleri betimleyip analiz edebilecek sosyolojik araştırmalara ihtiyacı

vardır. Bu temel veri tabanının üzerine özörlölölge iilişkin diğler spesifik konularla yapılacak araştırmalarla da şüphesiz Türkiye’de eksik olan veri tabanı zenginleşebilecektir (Burcu 2007:13).

Türkiye’de özürlü nüfus ve toplumsal yaşamındaki konumlarına ilişkin özürlülükle ilgili olarak -Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan-; “Türkiye’de Özürlülerin Sorunları ve Çözümünde İzlenecek Politika Sempozyumu Sonuç Raporu (1995)”, “Özürlüler İçin Ülke Raporu (1995-2000)”, “Özürlülere Yönelik Olarak Hizmet Veren Dernekler Araştırması (1999)”, “I. Özürlüler Şurası (1999)”, “Türkiye Özürlüler Araştırması (2002)”, “Korumalı İşyerleri Araştırması (2004)”, “II. Özürlüler Şurası (2005)” ve “Türk Halkının Kimsesiz ve Korumaya Muhtaç Çocuklara ve Özürlülere Bakışı (2005)” gibi devlet kurumlarınca hazırlanan yada desteklenen özürlülere yönelik özellikle belirtildiği gibi son yıllarda gerçekleştirilen bir kısım araştırma ve çalışma bulunmaktadır. Bunların içinden DİE ve Başbakanlık Özürlüler Dairesi işbirliği ile yapmış olduğu ve 2002 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Özürlüler Araştırması”, Türkiye’deki özürlülük oranı, bu oranların özürlülük türlerine ve cinsiyete göre dağılımı, özürlü nüfusun yaş yüzdeleri, eğitim durumları, işgücüne katılım, sağlık ve sosyal güvenlik ve temelde de özürlülerin beklentilerinin neler olduğuna ilişkin verileri kapsayan en güncel çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye’de sosyoloji alanında yapılmış olan özürlülük çalışmalarının da yapılan taramalar ve incelemelerde neticesinde oldukça kısıtlı sayıda olduğu görülmüştür. Ancak özellikle son on yıllık süreçte “özürlülük olgusu” ve bu olgunun “kadınsal boyutu” sosyal bilimleri özellikle de sosyoloji biliminin ilgi alanını oluşturmaya başlamıştır.

Sosyal hizmetler alanında (Acar 1998, 2001, 2002, Arıkan 1995, 2001(1), 2001(2), 2001(3), 2002(1), 2002(2), Cankurtaran-Öntaş 1998, 2001, Cılga 2001, Çamur-Duyan ve Karataş 2005, Duyan 1997, Erkan 1998, 2003, Erkan ve Demiröz 2003, Işıkhani 2001, 2005, İkizoğlu ve Duman 1998, 1999, İkizoğlu 2001, 2005(1), İl 2001, 2002, Karataş 1998(1), 1998(2), 1999, 2001(1), 2001(2), 2002(1), 2002(2), Karataş ve Duyan 2001, 2004, Kars 1998, Küçükkaraca 1998, 2000, 2001, 2003, Şahin 1998, 2001, 2002,

Tomanbay 1998, 1999, Topçubaşı ve Arıkan 2005, Ünlü 1998) yapılan çalışmalar gecikmeli bakışa ilk örnekler olarak gösterilebilir.

Sosyal hizmetler alanında olduğu gibi sosyolojik araştırmalarda da bu gecikmeli bakış dikkat çekmektedir. Özellikle son yıllarda Türkiye’de sosyal boyutlarıyla özürllülüğü irdeleyen, özürllülüğü toplumsal bir kimlik olarak sosyolojik bir perspektiften ele alan sınırlı sayıda bilimsel çalışma (Burcu 2006, Değirmenci 2005, Karçkay 2002, Tufan 2002, 2004) bulunmaktadır. Sosyolojik boyutta gençlik temelli ve özürllülük olgusunun irdelendiği çalışmalarda ise özellikle üniversite yıllarında özürllü gençlerin yaşadıkları problemlerin neler olduğuna dair veriler yer almaktadır. Özürllülük- gençlik ilişkisi çerçevesinde odaklanılmış, özellikle özürllü gençlerin sosyal yaşama ilişkin sorunları, sosyal çevresiyle (aile, okul, arkadaş grubu) ilişkileri, bazı sapmış davranışları (intihar, alkol kullanımı gibi) sosyal izolasyon ve sosyal yalnızlık çerçevesinde ele alınmış ve özürllülüğün sosyal/ kültürel tanımlaması (Burcu 2001, 2002, 2004) üzerinde tartışılmıştır.

Bunun yanı sıra Burcu’nun 2006 yılında tamamlanan ve Devlet Planlama Teşkilatı ile Hacettepe Üniversitesi tarafından desteklenen “Türkiye’de Özürllü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma “ adlı projesi de, özürllülere ilişkin güncel verileri içermesi, sosyolojik bilgi ve değerlendirmeleri ile Türkiye açısından eksik görünen literatüre katkı sağlayacak bir çalışmadır.

Bu belirtilen çalışmaların dışında Türkiye’de yapılan çalışmaların bir kısmı ise Batıda yoğunluk gösteren çalışmalar gibi, kadın olmanın sorunları ve özürllü olmanın sorunlarını ayrı ayrı çalışma konuları gibi incelenmesi gerektiği noktasında yoğunlaşmaktadırlar. Ancak özellikle son dönemlerde özürllü kadınların yaşadıkları sorunlar da çeşitli disiplinler tarafından -özellikle de soysal bilimler tarafından- ele alınmaya başlanmıştır. Bunlardan biri 2005 yılında Türkiye Sakatlar Derneği, Avrupa komisyonu ve Altı nokta Körler Derneği’nin düzenlediği ve Kocaeli Üniversitesi tarafından desteklenen özürllü kadınların sorunların ve bunlara yönelik çözüm yollarının tartışıldığı “*Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*”dur. Sempozyum’da özürllü kadınlarla ilgili yapılmış çeşitli disiplinlerce hazırlanmış bilimsel

çalışmalar (Akdağ 2005(1), Akdenk, Semerci ve Mısır 2005, Aral, Gürsoy ve Ayhan 2005, Biçici 2005, Dursun 2005, Değirmenci 2005, Fidan ve Saç 2005, Gökçearslan 2005, İkizoğlu 2005(2), Karataş ve Duyan 2005, Kelleci 2005, Küçükkaraca 2005, Önal-Dölek 2005, Sade 2005, Seyyar 2005, Topçubaşı ve Arıkan 2005) kuramsal boyutta tartışılmıştır. Özürlü kadın ve hukuk, özürlü kadın ve insan hakları, özürlü kadın ve sağlık, özürlü kadın ve eğitim, özürlü kadının yaşadığı sosyal psikolojik sorunlar ve sosyal statüsü, özürlü kadın-evlilik ve ebeveynlik, iş hayatında özürlü kadın bu çalışmaların ana temalarını oluşturmaktadır. Bu çalışmalarda kuramsal temelde feminist düşüncenin etkisi ve modeller perspektifinde özürlülük ve özürlü kadının kurgulanışı söz konusudur. Özürlü kadınların özellikle yasal haklarının neler olduğu ve dünyadaki gelişimi çerçevesinde değerlendirmeler yer almaktadır. Kadın olarak özürlülerin yaşadıkları sorunların diğer bireylere göre çok daha fazla olduğunu belirtilerek, bu durumun çözümü için neler yapılabileceği üzerinde de yoğunlaşmıştır. Geniş bir perspektiften özürlü kadının incelendiği bilimsel çalışmalar dışında da gerçekleştirilen bu çalışma için temel kaynak görevi gören önemli araştırma ve incelemelerde bulunmaktadır. Bunlardan Osunluk ve Uğurlu (2005)'nın özürlü kadınlar ve yaşadıkları ayrımcılık üzerinde yaptıkları “*Özürlü Kadınlar ve Ayrımcılık*” başlıklı çalışmaları, hem kadınlara, hem de özürlülere yönelik uygulanan ayrımcılık faaliyetlerinin eşitlik ve insan haklarına aykırı olduğu temelinden hareket etmektedir. Ayrımcılığa maruz kalma, düşük toplumsal statü, istismar, kadına özgü toplumca belirlenmiş olan rolleri yerine getirmek zorunda bırakılma, eğitim imkânlarından yeterince yararlanamama ve yoksulluk gibi birçok konuda hem kadınların hem de özürlü bireylerin haklarının ihlal edildiğini ancak burada daha da mağdur olanların kadın özürlüler olduklarını belirtmişlerdir. Osunluk (2004)'un özürlülüğün yaşam seyri üzerindeki etkisine yönelik “*Yaşam Seyri Teorisi (Life Course Theory) ve Özürlüler*” başlıklı bilimsel bir diğer çalışmasında ise, yaşam seyri teorisi perspektifinde özürlülük altında yapılan araştırmalar özürlü yaşamını analiz etmede oldukça yol gösterici niteliktedir. Bu çalışmada ise özürlülük çalışmaları ve bu alanda neler yapılabileceği açısından yol gösterici niteliktedir.

Kendisi de özürlü bir kadın olan Güçlü (2004)'nün, *Araba Aldım Kadın Oldum* adlı kitabında, özürlülerin toplumsal alanda yaşadığı zorluklar anlatılmaktadır. Özellikle

özürlü olan kişi kadınsa onun toplum tarafından cinsiyetsizleştirilmeye tabi tutulduğunu ve özürlü kadının artık kendisini kadın olarak göremediğini, kendi yaşamından da örnekler vererek açıklamıştır. Özürlülerin yaşadığı sorunları, kadın özürlülerin daha fazla yaşadığı üzerinde duran Güçlü (2004)'ye göre özürlü kadınlar “çifte ezilme” yaşamaktadırlar.

Türkiye'deki özürlü kadınlar üzerinde *Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri* başlıklı uygulamalı bir çalışma yapan Arıkan (2001-3) ise, özürlülüğü sosyal model çerçevesinde ele almış ve insanları özürlü olarak adlandıranın toplum olduğunu ifade etmiştir. Görme özürlü kadınların eğitim, iş yaşamı, sağlık, evlilik yaşamı, şiddete uğrama ve sosyal alanda yer alma gibi sorunlarını incelediği araştırmasında özürlü bireyler arasında özellikle kadınların daha dezavantajlı bir grup olduklarını belirtmiştir.

Tüm bu çalışmalarda dikkat çekici olan, özürlü kadınların toplumsal yaşamdan izole edilmeleri sorunsalı çevresinde odaklanılmasıdır. Özürlü kadının durumu, hem cinsiyeti hem de bedensel özellikleri açısından *çifte/pekiştirilmiş dezavantaj* konumunda varlık göstermektedir. Bu çifte dezavantaj durumu, “ayrımcılık”, “eşitsizlik”, “sosyal izolasyon”, “sosyal yalnızlık”, “dışlanma” gibi sorunsal alanlarda kendini göstermektedir.

Çalışmaya önemli katkıları bulunan bir diğer kaynak ise Küçükkaraca (2005)'nin “Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu”nda sunduğu çalışması olan “*Feminizm ve Engelli Kadın*”dır. Özürlüler ve Özürlü kadınlarla ilgili çalışmalarda feminizmin ve feminist bakış açısının önemini vurgulayan Küçükkaraca bu çalışmasında da, feminizm ve özürlü kadın arasındaki ilişkiler, sorunlar ve işbirliğinin önemi üzerinde durmaktadır. Feminizm ve özürlülük faaliyetlerinin sahip olduğu benzer deneyimler ve benzer tarihsel geçmiş olgu- kuram işbirliği ile bu çalışmada kurgulanmaya çalışılmıştır. Aynı sempozyumda kapsamında Değirmenci (2005)'nin sunduğu “*Birleşmiş Milletler İçin Hazırlanan Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar ve Engelli Kadın*” başlıklı derlemesi de kadın ve özürlü olma sorununa odaklanmıştır. Özürlüler için 1993'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul

edilen “Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar” kapsamında özellikle özürlü kadınların toplumsal yaşama tam katılımı hareket noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada bu *Standart Kuralları* kabul eden ve ilk uygulamaya koyan ülke olan Finlandiya örneğinden hareketle karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Bu *Standart Kurallar*la ilgili olarak önemle üzerinde durulan nokta ise, kuralların özü itibariyle her ülkenin kendi koşulları dahilinde “ideal” olana ulaşmak için bir hareket/çıkış noktası, bir kılavuz olması olarak tanımlanmaktadır.

Burcu (2007)’nin çalışmasında da belirttiği gibi Türkiye’de özürllülüğe sosyolojik boyutta bakan çalışmaların yanı sıra, tıp (Ünsaldı 1990, Tufan 2003), spor (Kalyon 1997, Gür 2001), kütüphanecilik (Aksakal 1996), psikoloji (Karancı 1997), eğitim (Özsoy 1971, Enç 1972, Çağlar 1976, Baydık 1997, Kargın, Akçamete ve Baydık 2001, Kuz 2001, İrdem 2001, Uğurlu 2001, Mutluoğlu 2001, Yalçın 2002, Girgin 2003) gibi alanlarda bakış söz konusu olmuştur. Bunun yanı sıra özellikle 2000’li yıllarda istihdam ve çalışma sorunları ve politikalar açısından (Altan 1976, Özmen ve diğerleri 1997, Bilgin 2000, Çivi 2001, Karataş 2001(1), 2001(2), Keskin 2001, Kuzgun 2001, Alkan-Meşhur 2004, Mutluoğlu 2004, Uşan 2004, Yılmaz 2004, Aysoy 2004) özürllülüğün ele alındığı görülmektedir.

2.2.DÜNYA’DA YAPILAN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARI VE FEMİNİZMİN ÖZÜRLÜLÜK ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ

“Özürllülük” ve özellikle “özürlü kadınlarla” ilgili kaynaklara, yurtdışında ve özellikle de Batı’da pek çok kaynak çalışmada rastlanmaktadır. Özellikle konu, veri tabanlarından ulaştığımız çok sayıda makalede ve özürllülük literatüründe de geniş yere sahip olan bir konudur. Sosyoloji alanında ise özellikle son yıllarda üzerinde durulan konulardan biri olmaya başlamıştır. Öncelikle sosyoloji literatüründe yer alan “özürllülük, kadın ve feminist söylem” kapsamında çalışma konusu ile paralellik gösteren kaynaklar daha sonrada diğer bilim dallarının bu konu ile ilgili yaptıkları çalışmalardan derlenen bir tarama Türkiye dışında yurt dışında yer alan çalışmalar boyutunda aşağıda belirtilmiştir.

Batı literatüründe, genel olarak özürlü nüfusa ilişkin istatistiksel veri toplanmasına yönelik yapılan araştırmalara bakıldığında; bu tip kapsamlı çalışmaların büyük oranda uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü (UNSD) ve bu bölüm bünyesinde oluşturulan Birleşmiş Milletler Özürlülük İstatistikleri Veri Tabanı (DISTAT) kapsamında, 1988 yılından beri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki özürlü nüfusa ilişkin veriler toplanmakta ve yayımlanmaktadır. Yine Dünya Sağlık Örgütü (WHO), özürlülük verilerinin elde edilmesine yönelik olarak sınıflandırma sistemleri ve ölçekler ortaya koymuş ve Dünya Sağlık Raporlarında özürlülüğe ilişkin verilere ve değerlendirmelere yer vermiştir. Ayrıca Avrupa Komisyonu ve OECD de uluslararası boyutta özürlülüğe dair istatistiki verinin elde edilmesine yönelik çalışmalarda bulunmuştur (Burcu 2007:14).

Yabancı ülkelerde yapılmış özürlülük konusunun sosyolojik perspektifle incelendiği çalışmaların büyük bir kısmı, özürlülüğü *sosyal bir olgu* olarak tanımlamaya, anlamaya ve açıklamaya yönelik olan ve özellikle özürlülüğün sosyal modelini ortaya koymayı amaçlayan çalışmalardan oluşmaktadır. Bunlara örnek olarak, Zola (1983), Ablon (1984), Bogdan ve Taylor (1989), Morris (1991), Amundson (1992), Ferguson, Ferguson ve Taylor (1992), Whyte ve Ingstad (1995), Gilson ve DePoy (2000), Kitchin (2000), Mulvany (2000), Swain ve French (2000), Adams (2001), Albrecht, Seelman ve Bury (2001), Hyde (2001), Branson ve Miller (2002) gösterilebilir (Burcu 2007:14-15).

Burcu (2007)'nin da belirttiği gibi yabancı ülkelerde yapılmış özürlülüğe yönelik sosyolojik araştırmalarda, *sosyal dışlanma ve etiketlemeye* odaklanan çalışmalar da büyük yer tutmaktadır (Bogdan ve Biklen 1977, Bogdan ve Taylor 1987, 1989, Longmore 1985, Mabbett 2003, Pfeiffer 1994, Stefan 2000, Sunman 1994, 2000). Bu çalışmaların bir kısmı özürlülüğün genel olarak medyada, televizyonda ve yazılı basında nasıl sunulduğunu ve bunun özürlülüğe ilişkin toplumsal algıyı ne yönde etkilediğini incelemeye yönelik olmuştur (Auslander ve Gold 1999, Barnes 1991, Bas 1988, Bogdan, Biklen, Shapiro ve Spelkoman 1982, Cooke, Daone ve Morris 2000, Ganahl ve Arbuckle 2001, Pointon ve Davies 1997). Konunun *toplumsal cinsiyet* perspektifiyle ele alındığı çalışmalara örnek olarak ise Browne, Connors ve Stern (1985), Deegan ve Brooks (1985), Driedger ve Gary (1992), Fine ve Asch (1988), Hillyer (1993),

Hanna ve Rogovsky 1991, Hans ve Parti 2003, Kingston 2003, Kwiotek 2002, Lindeman 2001, Lorber ve Moore 2002, Meekosha 1998, 2002, Meekosha ve Dowse 1997, Moser 2004, Prince ve Silva-Wayne 2004, Rousso 2001, Shaw ve Proctor 2005, Smith ve Hutchison 2004, Thomas 1999, Tremain 2000, Walter ve Peterson 2002).

Yurtdışında özellikle “Feminist Disability Studies” başlığı altında yapılan *feminist özürlülük çalışmaları* da sistematik olarak sunulmaktadır. Bu çalışmalara örnek olarak da Carlson (2001), Elshout (1994), Fawcett (2000), Garland-Thomson (1994), (1997), (2001), (2002), (2005), Hall (2002), Jans ve Stoddard (1999), Kittay, Silvers ve Wendell (2001), (2002), Marston (1997), (1999), May ve Ferri (2005), McFadden (2001), Mitchell, Rundle ve Karaian (2002), Morell (2004), Morris (1991), Olkin (2003), Parker (2004), Patterson ve Satz (2002), Preece (2002), Prilleltensky (1996), Rakow ve Wackwitz (2004), Rock (1996), Rohrer (2005), Sharp ve Earle (2002), Sheldon (1999), Traustad ve Horris (1997,) Traustad (2003), Wendell (1989), (1997) verilebilir.

Buna paralel olarak *feminist hareket, özürlü hakları ve kadın özürlüler* ilgili çalışmalar (Berwald ve Houtstra 2002, Duffy ve Koppelman 1994, Findlen 2001, Ghai 2002, Hershey 2003, McLaughlin 2003, Silvers 1998, Sprague ve Hayes 2000, Stuart ve Ellerington 1990, Lisi 1993, Lloyd 1992, 2001), *özürlü kadın ve toplumsal yaşamdaki yeri* ile ilgili çalışmalar (Avery 1994, Brown ve Smith 1989, Ferri ve Gregg 1998, Gordon ve Rosenblum 2001, Smith 1990) ve *psikolojik söylemde özürlü kadınlar* konulu çalışmalarda (Barshay 1993, Berwald and Houtstra 2002, Nicki 2001, 2002, Wilkinson ve Kitzinger 1996, Worell 2000) bulunmaktadır. Bu çalışmalarda özetle, özürlü kadına feminist perspektiften bakılırken, farklı disiplinlerin bu konudaki görüşlerini de dikkate alınmıştır. Özellikle bu çalışmalarda sosyolojik boyutta feminizmin yansımaları görülmektedir. Bunun yanı sıra özürlü kadınların bakımı ve tıbbi destek, kadınlık, feminist terapi, özürlü kadınların cinsel yaşamı, özürlü kadın bedeni, beden imajı ve güzellik kuralları, özürlü kadının görünmezliği/ görmezden gelinmesi, özürlülük etiketi, özürlülük çalışmaları, özürlü kadın ve özürlülük kimliğinin oluşumu, feminist özürlülük politikaları, feminist felsefe, özürlülük-farklılık ve ayrımcılık, feminist perspektifte medikal etik, post-modern feminist hareket, özürlü

kadının toplumsal cinsiyet rolleri, özürlülük araştırmalarında feminizm ve psikoloji gibi konu başlıkları yer almaktadır. Bunlara ek olarak Nisha (2006)'nın feminizm ve özürlü kadın bedeni ve sınıflandırma içerikli bir raporu da internette yer almaktadır.

Belirtildiği gibi sınırlı sayıda gerçekleştirilmiş olan özürlü kadına ilişkin yapılmış araştırmalardan temel olarak kabul edilebilecek olan Lonsdale (1990)'in *Women and Disability* adlı çalışmasında, özürlü kadınların yaşadıkları sorunlar ve bunların hangi alanlarda yoğunlaştıkları ele alınmıştır. Çalışma da, özürlü kadınların ihtiyaç duydukları koşulların yaratılmaması ve bu konuda toplumun onları görmezden gelmesi, fiziksel özürlü onların kendilerini algılamaları, vücutlarına ilişkin düşünceleri, evlilikleri, çocukları ve aile üyeleri ile olan ilişkilerini nasıl etkilediği, özürlü olmanın onları fiziksel ve psikolojik olarak bağımlı kişiler haline getirip getirmediği, bununla bağılantılı olarak da özürlülüğün yoksulluğa götürüp götürmediği ve son olarak da özürlülüğe bağılı olarak kadınların sivil haklardan mahrum kalıp kalmadıklarını incelemiştir. Lonsdale (1990), bu konularda özürlü kadınların, özürlü erkeklerden daha mağdur durumda olduklarını ifade etmiş ve kadınların, kadın ve özürlü olmanın biraradalığı ile toplumsal yaşamdan erkek özürlü bireylere göre iki kat daha izole edildiğini belirtmiştir.

Özürlü kadınların sorunlarına odaklanan ve feminist söylemden güç alan bir diğer temel çalışma ise Wendell (1989) "*Toward a Feminist Theory of Disability*" başlıklı makalesidir. Wendell (1989), bu çalışmasında hem kadın hem de özürlü olmayı, özellikle özürlü bireye uygulanan toplumsal baskının, bedene uygulanan kültürel baskıyla bağılantılı olması noktasında değerlendirmiştir. Özürlülüğe feminist bir perspektiften yaklaşan Wendell (1989), çalışmasında, özürlülerin de kadınlar gibi "öteki" olarak görüldüğünü, ancak hem kadınların hem de özürlülerin sosyal yaşama entegre edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Özürlüler içinde özellikle kadınların yaşadıkları sorunları dile getiren ve "özürlü kadının görünmezliği" üzerinde odaklaşan Odette (1993) ise "*Body Beautiful/Body Perfect: Challenging the Status Quo. Where do Women With Disabilities Fit in?*" adlı çalışmasında, genç özürlü kadınların toplumsal yaşamdaki görünmezliklerinin, özellikle

reklâmlar aracılığı ile sunulan “normal beden”in “istenilen beden” olduğu düşüncesi ile pekiştirildiğini ifade etmiş ve özürlü kadınların sosyal yaşamlarında izole edildiklerini ve sosyal yalnızlığa itildiklerini belirtmiştir.

Simon ve Schuster (1985) “*The New Our Bodies, Ourselves*”ın adlı çalışmalarında özellikle özürlülük bağlamında feminist düşünce konusunda çığır açmış, özürlü olan kadınlarda kaygı konusunda ayrıntılı bilgiler bu çalışma aracılığıyla aktarılmıştır.

Brown ve Smith (1989) ise “*Whose ‘Ordinary Life’ Is It Anyway?*” adlı çalışmalarında toplum sağlığı politikası ve özürlüye yönelik normalleştirme/normalizasyon sürecine feminist perspektiften bakarak toplum tarafından kadına ve özürlü olana uygulanan baskının benzer şekilde algılanması ve bunlara yönelik toplumsal tepki ve tutumlarının paralelliğine dikkat çekmektedirler.

Rock (1996) “*Eugenics and Euthanasia: A Cause for Concern Disabled People, Particularity Disabled Women*” adlı çalışmasında özürlü bireylere yönelik özellikle de özürlü kadınlara yönelik değer problemi yada daha az değer verilmesi ve daha düşük kalitede hizmet verilerek yaşamlarını sürdürmeleri sorunun değişmesinin gerekliliği dile getirilmektedir. Bu kapsamda tıp etiği ve gerçekleştirilen uygulamaların özürlü bireyler içinde en çok kadınları etkilediği vurgulanmaktadır.

Traustad ve Horris (1997) “*Woman with Disability*” adlı çalışmaların da ise özürlü kadın ve kızların toplumda yüz yüze kaldıkları özel konular ve yaşadıkları sorunlar doğrultusunda odaklanılan bilgiler ve materyallerden derlenmiş bir çalışmadır. Özürlü kadınların özürlü olmayan kadın ya da erkeklere kıyasla iş hayatı, eğitim ve üretimde karşılaştığı engellerle nasıl başa çıktığı bu çalışmada derinlemesine irdelenmektedir. Genel içerik kapsamında özürlü kadınların hayat hikayeleri, eğitim durumları ve olanakları, iş yaşamları, rehabilitasyon/ iyileştirme hizmetleri, sağlık hizmetleri, kadın ve bakım, annelik ve cinsellik gibi konular yer almaktadır.

Garland-Thomson (1997)’un “*Feminist Theory, the Body, and the Disabled Figure*” adlı çalışmasında kadın bedeni ve özürlü bedene atfedilen sosyal anlamlar arasında birçok

paralellik olduğu noktasından hareket etmektedir. Garland-Thomson her ikisinde kültürel söylemde sapmış ve aşağı konumda olduğunu ve her ikisinin de ekonomik hayatta olduğu gibi kamu hayatına tam katılımdan dışlanmış olduğunu vurgulamaktadır. Bu konu da Aristo'nun söylemlerinden de oldukça sık bir şekilde faydalanmaktadır. Özürlülük ve kadınlığın Batılı söylemdeki değişmez iç içe geçmişliğinin sosyal kimlik ve beden konusundaki keşifler için verimli bir kaynak olabileceğini vurgularken, feminizmin bu düşüncelerde yerinin neresi olduğunu da tartışmaktadır.

Jans ve Stoddard (1999) “*Chartbook on Women and Disability in United States*” (an info use report) başlıklı bu raporda hedeflerinin, Amerika’da kadın ve özürlülük konuları hakkında topluma bilgi sağlamak ve aynı zamanda hem bilim insanları hem de bilim insanı olmayanlar için anlaşılır ve ilgi çekici olmasını sağlamak olduğunu dile getirmektedirler. Cinsiyet ve özürlülük arasındaki ilişki hakkında çalışanların ve araştırmacıların çalışmalarından bir derleme yapılmıştır. Bu kapsamda özellikle yaşam döngüsü içerisinde kadın ve özürlülük, yaşam düzeni, aile hayatı, yaşlılık ve özürlü olmak kadınsal boyutları ile ele alınmıştır.

Lezzoni, McCarty ve Davis (2001), “*Use of Screening and Preventive Services Among Women with Disabilities*” başlıklı makalelerinde özürlü olup fazlaca hareket kısıtlılığı olmayan kadınların, özürlü olmayan “normal” kadınlar kadar sağlık hizmetlerine başvurduklarını ve özellikle de özürlü kadınların bu konuda ciddi sıkıntı ve sorunlar yaşadıkları anlatılmaktadır. Cinsellik konusunda da özürlü olan kadınlar için doktorların yanlış kanılara sahip oldukları ifade edilmektedir.

Madigan (2002) “*The Intersection of Gender, Race, and Disability: Latina Students in Special Education*” adlı çalışmasında ise farklı olarak nitel araştırma metodunu kullanarak tek cinsiyete dayalı ve karma ikinci derece özel eğitim veren kuruluşlarda eğitim gören eğitilebilir zihinsel özürlü Latin öğrenciler arasında yapılan cinsiyetler arası karşılaştırmalı olarak artan rahatlık seviyesi, okula devam, okula karşı gelişen tutumları ortaya koymaya çalışan bir araştırma yapmıştır. Özellikle zihinsel özürlü kız öğrencilerin bu dönemlerde karşı cinsleri ile olan sorunlarının okul hayatına yansımaları; tek cinsiyete dayalı eğitim veren özel eğitim sınıfına mensup öğrencilerin,

genellikle hem cinsleriyle daha olumlu ilişkiler kurduklarını ve sınıfa katılımlarında, kişisel düşüncelerini tartışmakta, soru sormakta, sınıfa yapılacak sunumlarda kendilerini daha rahat hissettiklerini bu çalışmada üzerinde durulan konulardandır.

Bunlara ek olarak aynı zamanda geçtiğimiz yıllarda İngilizce'den Türkçe 'ye çevrilen Donovan (2001)'ın *Feminist Teori* adlı kitabı da çalışmanın kuramsal boyutunu oluşturan feminist söyleme yaptığı katkılar açısından önem taşımaktadır. Feminist eleştirinin, çağımızın hemen bütün temel düşünce akımları hakkında, onların zaaflarına işaret eden veya onları zenginleştiren bir yanına değinmektedir. Tarihsel süreçte feminist düşünce ve hareketin aktarımı da bu eleştiriler çerçevesinde şekillenmektedir. Donovan, feminist hareketin "*birinci dalga*"sından, yani 19.yüzyıl/ 20.yüzyıl dönümünün Aydınlanmacı Liberal Feminizm ve Kültürel Feminizm'inden, 1960'lar sonrasındaki "*ikinci dalga*"nın Radikal Feminizmine, Yeni Feminist Ahlaki Bakışa uzanan tarihini kapsamlı bir biçimde sunmaktadır. Bu tarihsel seyir içinde, feminizmin Marksizm, Freudculuk ve Varoluşçulukla ilgilide konulardaki görüşlerine de değinmektedir. Ve son olarak da feminizmi 80'lerin postmodernizm ve çok kültürlülükle ilgili tartışmalarına kadar götürerek kendi içindeki değişimi ve çeşitlenmeleri vurgulamaktadır.

“Özürlülük ve kadın” temelli tüm bu çalışmaların yanı sıra Burcu (2007)'un da belirttiği gibi literatürde özürlülüğün sosyal boyutuna yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar, özürlü bireylerin hakları, bu hakların kazanılması ve uygulanmasına yönelik gerçekleştirilen *özürlü hareketlerini* incelemeye yönelik araştırmalar (Francis ve Silvers 2000, Fleischer ve Zames 2001, Krieger 2003, Stroman 2003, Blanck, Hill, Siegal ve Waterstone 2004) ve özürlü bireylerin toplum içerisindeki konumlarının iyileştirilmesine yönelik politika geliştirilmesi ile ilgili araştırmalar (Khalil 1999, Batavia 2000, Heyer 2000, Humphrey 2000, Silverstein 2000, Breslin ve Yee 2002, Boelrzing ve Closten 2002, Cosep 2002) oluşturmaktadır. Bu belirtilen araştırmaların yanı sıra özürlülük konusunda; *özürlülük ve gençlik* (Hirst 1985, Zola ve Asch 1993), *istihdam* sorunu bağlamında özürlülük (Charlton 1998, Blanck 2000) ve özürlülerin *eğitimi* (Erevelles 2000) konularına ilişkin araştırmalar da bulunmaktadır.

Burcu (2007)'nın da belirttiği gibi özürlü bireylerin sahip oldukları fiziksel özürlerinin sosyal özürlülük haline dönüşmesinde yer alan sosyolojik verileri tespit etmek şüphesiz toplumsal yaşamın bir parçası olan özürlü bireylerin toplumla bütünleşme kanallarını hem kendileri hem de diğerleri açısından oldukça netleştirici olacaktır. Bununla birlikte bu veriler özürlü bireylerin sorunlarının tespitini ve bu tespitlere uygun çözüm önerilerini içeren stratejilerin belirlenmesini sağlayacaktır. Ancak yapılan literatür taraması ve tanıtımında da görüldüğü gibi Türkiye’de yapılan özürlülüğe ilişkin çalışmalar, nicelik açısından yurt dışında ve özellikle de Batı’da yapılmış olan araştırmalara göre oldukça geride ve yetersiz durumdadır. Özellikle son yıllarda yapılan ve sosyal boyutlarıyla özürlülüğün incelendiği araştırmaların sayısı artsa da çalışmaların sadece veri kaynağı olarak kalmaması, özürlülüğün spesifik alanları ile ilgili olarak da çalışmaların yapılması gerekmektedir.

3. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1.TARİHSEL SÜREÇTE ÖZÜRLÜLER VE ÖZÜRLÜLERLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

Tarih boyunca özürllüler toplumda özürllü olmayanlara kıyasla daha farklı tutumlarla karşılaşmışlardır. Bu tutumlar özürllülüğün tipine, oluş tarzına, ortaya çıkış zamanına, özürllünün yaşına, cinsiyetine, geleneksel değerlere, dini değer ve inançlara vb. bağlı olarak farklılaşmıştır. Öte yandan özürllünün yaşadığı toplumun gelişmişlik düzeyi, kültürel zenginliği gibi özellikler de özürllüye yönelik tutumlar üzerinde etkili olmuştur (Arıkan 2001(3):19). Bütün problemlerin kendine ait bir tarihi olduğu gibi özürllülerin ve onların yaşama hakkı ile ilgili de bir tarihi geçmiş vardır. Batı toplumlarının tarihinde, özürllülerin çoğu zaman ezildikleri, hakir görüldükleri ve zulme uğradıkları bilinmektedir. Özellikle ilkel çağ toplumlarında, sağlıklı insanlar varlıklarını sürdürmekte, özürllüler ise yük olarak görülmekte ve toplum dışına itilmekteydiler. Hatta, bazı toplumlarda özürllülere kötü muamelelerde bulunulduğu, onları kötü işlerde çalıştırıldığı, hatta yok edildikleri bilinmektedir (İnce 1996:17-18). Dreschner (1990)'ın belirttiği gibi bu durumun nedeni, çoğu kez, toplumların insan sevgisinden uzak olmasından kaynaklanmaktadır. Ortaçağ Döneminde, Hristiyan ruhban kesiminin diğer bir ifadeyle Hristiyan din-adamlarının etkisi altında kalınmış, tabiatın insanüstü ve bedensiz güçlerle (cin, şeytan) dolu olduğuna ve gözle görülmeyen bu varlıkların insanları istila edip onları tedavisi mümkün olmayan hastalıklara sürükleyebileceklerine inanılmıştır (akt. Seyyar 1998). Ancak bu dönem oldukça uzun sürmesine rağmen zamanla özürllülere yönelik tutum ve davranışlarda olumlu yönde sayılabilecek değişimler yaşanmıştır.

Hristiyanlık ve daha sonra da İslam dini, yapılarındaki koruyuculuk ve merhamet unsurlarından dolayı bu olumsuz bakışı değiştirmişler, böylece özürllü insanlarla ilgili ilk çalışmaları da dini kurumlarda yapmışlardır. Bu dönemde Hristiyanlar özürllülere eğitim vermişler ve onların barınma, yeme, içme ihtiyaçlarını karşılamışlardır (İnce 1996:17). İslam devletleri, özürllülere olumlu yaklaşmışlar, iş yapamayacak durumda olanları tedavi ederek topluma kazandırmaya çalışmışlardır (Küçükdağ 2006:621).

Osmanlı Devleti'nde ise engellilerin sıkıntıya düşmemeleri için pozitif ayrımcılığa gidilmiş, toplumda onurlu bireyler olarak yaşamaları sağlanmıştır (Küçükdağ 2006:625). Özürlülerin toplumsal yaşamda rahat edebilmeleri için çeşitli düzenlemeler yapılması görüldüğü gibi oldukça eski zamanlara dayanmaktadır. Ancak bu konudaki kurumsal yapılanmalara bakıldığında bunların özellikle Anadolu'da yoğunluk kazandığı çeşitli alanlardaki girişimlerde görülmektedir.

Özürlülerle ilgili sağlık ve eğitim alanındaki ilk girişimler Milattan önce Anadolu'da gerçekleştirilmiştir. Bu konuda Aziz Basil'in, Kayseri yöresinde ilk körler hastanesini açtığı ve daha sonra yine görme özürlülerle ilgili olarak Mısır'da girişimleri olduğu ve Milattan sonra 5.yüzyılda da Suriye'de bazı çalışmalara rastlandığı belirtilmektedir (İnce 1996:17). Ancak bütün bu gelişmeler özürlülere yönelik çalışmalarda yine de yetersiz kaldığını da göstermektedir. Yapılan pek çok sayıdaki araştırma ve inceleme de, Neanderthal Dönemden itibaren günümüze kadar olan süreçte özürlülerle ilgili pek çok bilgi gün ışığına çıkarılmıştır.

Bu uygulamaları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

Antropolojik kanıtların zenginliği de göstermiştir ki, tarih boyunca bozukluklarla etiketlenen başka bir deyişle günümüzde özürlü olarak nitelenen insanlar, dünya üzerinde tüm toplumlarda sayıları göz ardı edilmeyecek kadar çoktur. Kanıtlar göstermiştir ki bozukluklar ve özürlülüğe yönelik sosyal tepkiler (Hanks and Hanks 1948, Scheer and Groce 1988, Ingstad and White 1995) tarihsel, kültürel ve durumlara bağlı olarak çok çeşitlidir. Batı kültüründeki çeşitliliğe rağmen Antik Yunan ve Roma uygarlıklarında biyolojik anomalileri veya kusurları olan insanlara karşı toplumdan ayırıcı olarak belirgin bir kültürel önyargı vardı (Garland 1995). Değişik zamanlarda ve konumlarda, çeşitli farklılıklar olmasına rağmen, Avrupa'da karanlık çağlar ve feodal dönem boyunca bozukluklara ve özürlülüğe yönelik algılamalar 19.yy Aydınlanma ve Endüstriyel Devrim Dönemi'ne kadar büyük bir değişim (Finkelstein 1980, Oliver 1990, Stiker 1998, Gleeson 1999) göstermemiştir (akt. Barnes 2005- çev. Uğurlu 2006).

İlkel çağlarda hekimlerce ne olduğu anlaşılamayan ya da bilinmeyen akıl ve ruh hastalıklarının da cinlere atfedildiği (Sebold 1993) ve bununla da kalınmayıp, özürlü doğan veya daha sonra bu gibi hastalıklara yakalanıp özürlü duruma gelen insanlar da, majik (sihirli) ve doğaüstü güçlerin etkisi altında oldukları varsayımı ile “cadı” muamelesi görmekteydiler (akt. Seyyar 1998). Bunun sonucu olarak, bunların topluma çeşitli tehlikeler ve zararlar verebilecek bir konuma gelmeleri sebebiyle başta kilise olmak üzere devrin siyasi rejimleri tarafından takip altına alınmaktaydılar (Seyyar 1998).

Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla, “cadı”ların yargılanmasına müsaade edilmiş ve özürliülerin birçoğuna en ağır cezalar verilmiştir (König 1989). Bilhassa, fiziki yönden yıpranmış ve çirkin görünen, bedenlen deforme olmuş veya deliliğın alametlerini üzerinde taşıdığı gerekçesiyle “cadı” diye vasıflandırılan insanlar Kilise ve Pazar meydanlarında diri diri yakılarak öldürölmüştür. Bu açıdan bakıldığında, Rönesans devrinden başlayarak aydınlama ve hatta sanayileşme dönemlerinin başlarına kadar milyonlarca masum insanın “cadılık”tan dolayı yargılanıp öldüröldüklerini söyleyebiliriz (Sebold 1993). Avrupa’da cadılık davalarından yargılanan insanların yalnız özürliülerden olduğı iddia edilemez. Ancak, resmi kayıtlara göre Avrupa’da Ortaçağ’dan başlayarak 18. yüzyılın sonlarına kadar tahmini olarak 9 milyon insan cadılık’tan ötürü ölüme çarptırıldığını bilinmektedir (Sebold 1993). Ancak, geçmişte “cadı” gözüyle bakılan insanlar bugünün tıp bilimi ışığı altında incelendiğinde, bunların birçoğunun zihnen, aklen veya ruhen özürlü ve dolayısıyla yardıma ve bakıma muhtaç insanlardan oluştuğı söylenebilir. Bunun böyle olduğunu, tarihte en son “cadı” yakma hadisesinden de rahatlıkla anlayabiliriz. 1793 yılında Almanya’nın Prusya Eyaletinde vuku bulan bir hadiseye göre, iki yaşlı kadın, gözlerinde belirlenen kızarıklığın komşularının hayvanlarını hasta ettiğı iddiası ile yakılmışlardır (Döbler 1988). Cadı mahkemeleri 18. yüzyılın sonlarında dönemin hükümdarları tarafından kaldırılırken, Bavyera Kraliyetine bağılı cadı mahkemeleri 1806 yılına kadar resmen faaliyet göstermişlerdir. Tarihin bazı dönemlerinde de ve bilhassa katı ve ırkçı ideolojilerin pençesi altında idare edilen ölkelerde, özellikle zihinsel özürlü bireylere yaşama hakkının bile tanınmadığına rastlanmaktadır. Tarihte bunun ilk örneklerini ise Ortaçağın

karanlıklarına gömülen skolastik ve geri kalmış batı toplumlarının uygulamalarında görmek mümkündür (akt. Seyyar 1998).

Özürllülerin diri diri yakılmaları sadece Ortaçağa ait bir durum olmadığı, aynı geleneğin farklı gerekçelerle ve daha farklı metotlarla Alman Nasyonal-Sosyalizmin faşist uygulamalarında gerçekleştirildiği görülmektedir. Hitler Almanya'sında Alman ırkına mensup olduğu halde sağlıklı ve güçlü bir bedene sahip olmayan özürllüler de bu dikte rejiminin kurbanı olmuşlardır. Hitler'in sağlıklı nesil oluşturma hayaline ters düşen (Hitler 1938) özürllü insanlar temerküz kamplarında hekimler tarafından kobay olarak kullanıldıktan sonra bu sefer de tek tek açık meydanlarda değil topluca fırınlarda yakılmışlardır (Textor 1997'den akt. Seyyar 1998).

Tarihin hemen her devrinde dezavantajlı olarak da görülen ve kabul edilen özürllü bireylere yönelik ilk ılımlı tepkiler ise semavi dinler tarafından olmuş; bunlara yönelik pozitif kurallar koyarak toplumdaki diğer bireylerle birlikte yaşamalarına alt yapı oluşturulmuştur (akt. Seyyar 1998, Küçükdağ 2006:621-622).

Özürllülerle ilgili hangi dönemde hangi çalışmaların yapıldığını içeren sistematik bir araştırma olan Mackelprang ve Salsgiver (1996)'in çalışması aydınlatıcı bir sınıflandırmayı içermektedir.

Mackelprang ve Salsgiver (1996), tarih boyunca özürllülerin ne tip tutumlarla karşılaştıklarını farklı dönemlerdeki inanışlardan örnekler vererek açıklamışlardır. Tarihsel süreçte dönemlere göre sistematize edilen özürllülerle ilgili bilgiler şu şekilde özetlenebilir:

- Neolitik dönemde özürllülerin, ruhlar tarafından ele geçirildiğine inanılırdı. Ruhların şeytani olduğu düşünüldüğünde özürllünün kafasında delikler açılarak bu deliklerden ruhların çıkıp gitmesi umulmaktaydı. Spartalı'lar özürllü bireyleri ıssız bir yerde ölüme terk etmekteydiler. Eski Yunan ve Roma uygarlıklarında özürllünün ölüme terk edilmesi yaygın bir uygulamadır.

- Judeo-Hıristiyan geleneğinde Ortaçağ'da ve sonrasında özürlülerin Tanrının hoşnutsuzluğunun bir ifadesi olduğuna inanılıyordu. Judeo-Hıristiyan felsefesinde öldürme savunulmamakla birlikte özürlüler toplum dışına itilmekte ve çeşitli önyargılarla karşılaşmaktaydı. Özürlülerin şeytani güçlerin esiri olduğu düşünülürdü. Eski Ahit'te görmeyenlerin ibadet yerlerine girmeleri yasaklanmıştı. Genel olarak özürlülerin kendilerinin ve ebeveynlerinin işlediği bir günahattan ötürü bu durumda oldukları düşünülüyordu.

Batı kültürünün temeli olan Judeo-Hıristiyan düşüncesinde insanların Tanrı'nın istediği şekilde yaratıldığına inanılmaktaydı. Özürlü olanlar, tıpkı ağır veya ölümcül hastalığı olanlar gibi inkâr edilirdi. Buna bağlı olarak özürlülerden kaçınılırdı. Bir tür katmanlaşma içinde özürlüler en alt katmanlarda yer alırlardı.

- 17. yüzyılda Endüstriyel dönemde kapitalizmin yükselişiyle işgücü ihtiyacında ve sosyal sorunlarda artış gözlenmeye başladı. Elizabeth Yoksullar Yasası (1601), yoksulları yardımı hak edenler ve hak etmeyenler şeklinde kategorize ederek sosyal sorunlardaki artışı önlemeye çalışmanın İngiltere'de ortaya çıkan bir ürünüydü. Görmeyenler, yardım hak edenler kategorisinde ele alınmıştı.
- 18. yüzyıl özürlülerin biyolojik yetersizliklerine göre tanımlanmaya başlandığı dönemdir. Tedavi kurumlarının temel hedefi özürlü bireylerin yetersizliklerini “düzeltmek”ti. Tedavinin tam anlamıyla gerçekleşmeyeceği durumlarda da en azından “toplumsal ve mesleki açıdan kabul edilebilir bir işlevsellik düzeyine gelecek şekilde eğitilmesi” hedeflenmekteydi.
- 1800'lerden itibaren insanların değişebileceği inancı güçlenmeye başlamıştır. Profesyoneller özürlüleri de kapsayan “sapmış” (deviant) olanların asimile edilerek daha az tehdit edici buna karşılık daha kabul edilebilir olacağına ilişkin güçlü bir umut beslemeye başlamışlardır. Ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Rhodes (1993)'in belirttiği gibi Sosyal Darwinizm felsefesi ve insan ırkını “ıslah etme” çabaları öne çıkmaya başlamıştır. Bu çabaların bir sonucu olarak kalıtımın

egemenliği vurgulanmaya; sosyal olarak arzu edilen bireylerin çoğalması desteklenmeye, böyle olmayanların çoğalması ise desteklenmemeye başlamıştır.

Toplumdaki hastalıkların giderilmesi için “ırkın ıslah edilmesi” gerektiği düşüncesi özürlüleri çok daha örselenir kılmıştır. Bu dönemde profesyonel olanlar olarak adlandırılan doktorlar, hemşireler, terapistler vb. özürlüleri mükemmelleştirme yeteneklerine duydukları inancı yitirmişlerdir. Özürlülerin verimsiz ve değersiz olduğunu ileri sürmeye başlamış ve hatta özürlülerin evlenmesi ve çocuk sahibi olması önlenmeye çalışılmıştır. 19. yüzyıl boyunca tıbbi, dini, eğitimsel ve rehabilite edici/ destekleyici kurumlar, özürlülere yönelik giderek artan tehdit ve olumsuzluklarla uğraşmışlardır.

- 20. yüzyılın başlarında ise özürlülere yönelik tutumlarda çok az olumlu adım atılmıştır. Özürlüler utanç ve aşağılamaya hedef olmuşlardır. Ebeveynler -çoğu kez profesyonellerin önerileri doğrultusunda- özürlü çocuklarını evlerde veya kurumlarda tutarak toplumdan gizlemişlerdir.

I. ve II. Dünya Savaşları süresince özürlülere yönelik yüzeysel de olsa bir gelişme olmuştur. Bazı yasal düzenlemeler yapılarak savaşta sakatlananların tedavisi için para kaynakları sağlanmıştır. Bununla birlikte özürlülerin tüketici ve sosyal açıdan aşağı oldukları yönündeki önyargılar sürmüştür (akt. Arıkan 2001(3):19). İnce (1996)’de Avrupa’da özürlüler ile ilgili bilinçli ve özürlü haklarına dikkat çeken çalışmalara özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra başladığı belirtmektedir. Savaş sonrasında sakatlanan bireylerin sayısındaki artış karşısında bu bireylere sadece maddi yardımın yeterli olmayacağı anlaşılmış ve bu insanların gerek kendi ailelerine gerekse ülke ekonomisine yük olma durumundan kurtarılarak çalışma hayatına katılmalarına sağlamak için çalışmalar başlatılmıştır.

Aslında burada özürlüler için yapılan çalışmaların nedeninin temelde iki unsura dayandığını belirtebiliriz: bunlardan ilki başlangıçta normal olan ve yakınında olan kimisinin akrabası, kiminin eşi, kiminin çocuğu ya da kardeşi olan kişiler savaş nedeni ile sakatlanmışlardır ve bu kişilerin daha önceki durumunu bildikleri için bunlara

önyargı ile yaklaşmak yerine duygusallık ve yakın hissetme duygusunun ağır basmasıdır. Diğer ise, çalışacak kişiye çok ihtiyaç duyulduğu yıllarda, çok ciddi bir nüfusun sakat kalması ise ekonomik açıdan bir yük teşkil etmesidir. Ya bu kişiler ekonomiye kazandırılacak ya da ekonomik açıdan topluma bir yük teşkil edeceklerdir.

Rhodes (1993), Mackelprang ve Salsgiver (1996), Barnes (2005), İnce (1996)'ın tarihsel süreçteki analizlerinde ve Seyyar (1998)'in açıklamalarında görüldüğü gibi özürlü bireylerin sosyal sistemden dışlanmaları ve hatta yok sayılmaları bugünde izlerini gördüğümüz “ötekileştirilen özürlü” olgusunun temellerini oluşturmaktadır. Zamanla düşüncelerde yumuşama ve bakış açılarında değişimler gerçekleşse de, dolaylı olarak özürlünün etiketlenme süreci kurumsal ve söylemsel düzlemde sürmektedir. Günümüzde özürlülük temelli yapılan çalışmalarda yaşanan kavram karmaşası ve bunları açıklama çabası söylemsel düzlemdeki etiketlemelere örnek olarak gösterilebilirken, kurumsal düzlemde etiketlemelere de Goffman'ın söylemlerinden hareketle açıklık getirilebilir. Goffman “Asylums” adını verdiği çalışmasında, “tam kurum” yada “total kurum”dan söz etmektedir. Bu kurumlarda birbirine benzer durumdaki bireyler, daha geniş olan toplumdan belli bir süre koparılarak /toplumdan izole edilerek belirli bir süre kapalı bir yaşam sürdürmektedirler. “Tam/ Total Kurum”larda, toplum için zararlı olabilecek ve aynı zamanda da toplum için yararsız olarak görülen kişiler yer almaktadırlar. Akıl hastaneleri, ıslahevleri, özürlü okulları, salgın hastalıklı insanların barındırıldığı hastaneler vb. bu bütünleştirici kurumlara örnek olarak verilebilir. Özellikle bu kurumlar aracılığıyla edinilen kurumsal damga/etiket, özürlü birey için benliğinin kurgulanmasında oldukça etkili olmaktadır. Çünkü bu kurumların temel amacı, bireyi diğer bireylere “normal” olanlara benzetmektir, bu süreçte de özürlü birey “ideal-normal” olanı öğrenerek “anormal- ideal olmayan”ı içselleştirmektedir.

Yapılan incelemeler ve analizlerde de özürlü bireylerin tarih boyunca “korku” ve “önyargılarla” mücadele etmek zorunda kaldıkları da anlaşılmaktadır (Barton 1998:55). Oliver (1990)'in de belirttiği gibi sosyal sistemin ayrılmaz bir parçası olan “özürlü” bireylerin tarih boyunca çeşitli sosyal tepkilerle karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Barton (1998:54-55) yaptığı araştırmalarda, özürlü bireylerin tarih boyunca üç temel

etiketleme süreci yaşadıklarını belirtmiştir. Tarihsel süreç içinde özürlü bireylerin karşılaştıkları sosyal tepkilerden biri “*toplumu/sistemi koruyucu*” anlamlarla yüklü olmasıdır. Barton’a göre, özürlü bireylerin toplum tarafından “*tehdit edici*” olarak etiketlenmiş ve bu durum da kurumsal bazı tedbirlerin alınmasına yol açmıştır. İkinci olarak, özürlü insanların “*bir yük*” olarak etiketlenmesi nedeniyle mümkün olduğu kadar toplumun özürlülükten ayıklanması yönünde tedbirler ön plana çıkmıştır. Üçüncü olarak ise, özürlü insanların “*aciz*” olarak etiketlenmesidir. Bu tanımlama onlara yönelik “*korumacı-acımacı*” düşünceleri beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan Barton, bu toplumsal etiketlemelerin yanısıra resmi tanımlamaların da özürlü bireylerin etiketlenme sürecinde rol aldığını belirtmiştir. Bu tanımlamalar öncelikle medikal açıklamalardan ve kitle iletişim araçlarının özürlülük imajını daha popülist hale getirmesinden etkilenerek şekillenmiştir. Barton tüm bu süreçlerin özürlü bireylere yönelik “*negatif*” anlamları/tanımlamaları pekiştirdiğini ifade etmiştir. Bu pekişen negatif tanımlamalarda özürlü bireyler, “*şekli bozuk olan*”, “*zihinsel anormalliği olan*”, “*acınan*”, “*verimsiz/üretmeyen*”, “*korunmaya muhtaç olan*” v.b. şekillerde anlamlandırmalar içine sokulmuşlardır (akt.Burcu 2006:69).

Tüm bu belirtilenler ve özürülülerin sosyal hayattan dışlanışlarını vurgulayan açıklamaların yanı sıra, eğitim alanında kurumsallaşma sürecine bakıldığında 18.yy’da Fransa’da görme özürülülerle ilgili Valentine Hauy, işitme özürülülerle ilgili Abbe’de Le’Epee’in okullar açtıkları bilinmektedir. Bunu İngiltere, Almanya, Avusturya, Amerika ve Rusya gibi ülkeler de özürülülerin eğitimi, yani özel eğitimle ilgili açılan okullar izlemektedir. İşitme özürülülerle ilgili ilk üniversite Washington’da açılan Galaudet College’dır. Zihinsel özürülülerin eğitimi de, diğerleri gibi, ilk olarak Fransa’da başlamıştır. Daha sonra 1842 yılında İsviçre’de Dr. Gaggenbül Creten çocuklar için bir okul açmıştır. 1897 yılında İtalya’da bir okul açan Dr. Deteressa Maria Montessori ise, zihinsel özürülü çocukların eğitimine yöntem, araç gereç konularında önemli katkılarda bulunmuştur (İnce 1996:17).

Bu açıklamalar ışığında bakıldığında Barnes (2005- çev. Uğurlu 2006)’in de belirttiği gibi, 18.yüzyıldan önce bozukluk yada takip eden bir özürülülük olduğunda dinsel öğretilere, geleneksel doğaüstü inanışlara ve eski çağlardan gelen efsanelere bağlanarak

açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yanlış yorumlamalar halen bazı kesimlerce devam etmesine karşın günümüzde yaygın olarak bozukluğun özüre, özürllülüğün ise bireyin yaşadığı sağlık problemleri ile ekonomik ve sosyal açıdan yaşanan zorluklar çerçevesinde özürllü bireyin ailesini ve toplumu bütünüyle ilgilendiren bir sorundur. Bununla birlikte özüre yol açan bozuklukların iyileştirilmesi, azaltılması ve kökten yok edilmesi gerekmektedir.

Özürllülerin tarihsel süreç içerisinde toplumsal hayattaki yerleri, yaşamları, yaşadıkları sorunları ve eğitimleri kadar, bu sürece yönelik olarak devlet tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerde oldukça önem arz etmektedir. Ancak özürllü bireylerin fırsat eşitliği ilkesine dayalı olarak toplumda yaşayan ve sürekli etkileşim halinde bulundukları diğer insanlar gibi hakları olduğunun da unutulmaması gerekmektedir. Bu bakımdan tarihsel süreç içerisinde özürllülerle ilgili yasal düzenlemelere ve özürllü bireylerin toplumsal yaşamda sahip oldukları haklarına bakmakta da fayda vardır.

1945 yılına dayanan özürllülükle ilgili haklar, ilk kez 1948 yılında yayınlanan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nde dile getirilmiştir. Bu çerçevede özellikle bedensel engelliler üzerinde odaklanılmış, önleme ve rehabilitasyon çalışmalarına önem verilmiştir. 1950'li yıllarda Birleşmiş Milletler tarafından, uluslararası organizasyonların da katılımıyla, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, tedavi gibi alanlarda proje ve teknik destek sağlama kararları alınmıştır (Burcu 2007:49).

Özürllülerle ilgili bir diğer önemli gelişme ise mimari bariyerlerin kaldırılması ile ilgilidir. Bu konuda ilk Uluslararası Kongre 19-20 Haziran 1963'te Fransa'da yapılmıştır. Daha sonra 12-17 Mayıs 1967'de Kopenhag ve Malmö'de İkinci Kongre, Oslo'da 14-17 Haziran 1972'de ise üçüncü kongre organize edilmiştir. Avrupa Topluluğu, 15 Şubat 1974'ten 30 Haziran 1975'e kadar mimari engellerle ilgili sorunları incelemek üzere bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyon raporunda zihinsel ve fiziksel özürllülerin gereksinimlerini karşılayacak binaların uyarlanmasının, onların sosyal ve mesleki adaptasyonları için belirleyici bir ölçüt olduğunu ifade etmiş ve bundan sonra özürllülere engel olan bariyerlerin yapılmamasını önermiştir. Mimari engellerin giderilmesi sorunu, kaldırımlara ve binaların girişlerinde merdivenlerin her

iki yanına rampa konulması, merdiven ve rampaların yan taraflarına tutunma küpeşleri yapılması, asansörlerin tekerlekli sandalyeli özürliüyü ve refakatçisini alacak ve özürli, eğer tek başına ise düğmelere yetişebilecek tarzda dizaynı, tuvalet ve lavaboların zemin katlarda ve özürliünün kullanabileceği şekilde yapılması, kapıların ve eşiklerin özürliülerin güçlerini zorlamayacak şekilde yapılması, sesli trafik lambaları konulması gibi pek çok konuyu içermektedir (İnce 1996:69-70). Özürli bireylerin toplumsal yaşamda fiziksel engellerden dolayı yaşamlarını zorlaştıran mimari engellemelerin kaldırılmasına ilişkin bu düzenlemelerin yani sıra onların iş yaşamına katılımı ile ilgili de düzenlemeler için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu konuda ilk çalışmayı Birleşmiş Milletler yapmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne ek 9 Aralık 1975'de 3447 sayılı kararı ile "*Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi*"sinde özürli kişilerin topluma üretken bireyler olarak katılım hakları ve toplumun da bu kişilere karşı yükümlülükleri yer almaktadır. Ayrıca, özürli kişilerin, özürli olmayan kişilerle aynı, düzgün yaşam şartlarına sahip olma haklarının olduğu ifade edilmektedir (II.Özürliüler Şurası, 2005). 13 maddeyi içeren bu bildirge, İnsan Hakları Evrensel Bildirge'sinde, İnsan Hakları Uluslar arası Anlaşması'nda, Çocuk Hakları Beyannamesi'nde, Akıl Hastaları Hakları Bildirge'sinde olduğu gibi Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF) ve diğer organizasyonların yönetmeliklerinde, tavsiye ve tekliflerinde belirtilen ilkeler temelinde hazırlanmıştır (I. Özürliüler Şurası 1999).

Çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantılı olması açısından söz konusu Beyannamenin (*Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi*) 13 maddesi UNESCO (1975)'dan aynen aktarılmaktadır: (akt. Arıkan 2002(1):5-6)

1. 'Özürli birey' (disabled person) terimi "doğumsal olsun veya olmasın, fiziksel veya zihinsel kapasitesindeki bir yetersizliğin sonucu olarak, normal bireysel ve/veya sosyal yaşamın gerekliliklerini kısmen veya tümüyle kendi başına sağlayamayan herhangi bir birey" anlamına gelmektedir (Madde 1).

2. Özürlü bireyler bu Beyannamede ortaya konulan tüm hakları kullanabilme yeteneğine sahiptirler. Bu haklar, herhangi bir istisna olmaksızın ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mal varlığı, soy veya herhangi bir başka durum dikkate alınmaksızın özürlü bireyin kendisi veya ailesi için garanti edilmektedir (Madde 2).
3. Özürlü bireyler, insani değerleri nedeniyle doğuştan saygı görme hakkına sahiptirler. Özürlü bireyler, özürlülüklerinin orijini, doğası ve ciddiyeti ne olursa olsun, kendi ülkelerindeki yaşlıları olan diğer vatandaşların sahip oldukları en başta olabildiğince normal ve tam anlamıyla iyi bir yaşam sürme hakkı olmak üzere tüm haklara sahiptirler (Madde 3).
4. Özürlü bireyler, diğer insanların sahip oldukları aynı vatandaşlık haklarına ve siyasal haklara sahiptirler (Madde 4).
5. Özürlü bireyler olabildiğince kendilerine güvenlerini sağlamak üzere dizayn edilmiş önlemlere hak kazanmışlardır (Madde 5).
6. Özürlü bireyler, protez ve ortopedik aletleri de kapsayan tıbbi, psikolojik ve fonksiyonel tedavi, sosyal entegrasyon veya yeniden entegrasyon süreçlerini hızlandıracak, kapasite ve becerilerini en üst düzeyde geliştirmelerine yardımcı olacak tıbbi ve sosyal rehabilitasyon, eğitim, mesleki eğitim ve rehabilitasyon, yardım, danışmanlık, yerleştirme hizmetleri ve diğer hizmetleri elde etme haklarına sahiptirler (Madde 6).
7. Özürlü bireyler, ekonomik ve sosyal güvenlik ve iyi düzeyde yaşama hakkına sahiptirler. Kapasitelerine göre istihdam edilme veya yararlı, verimli ve kazançlı bir işe girme, sendikalara katılma hakkına sahiptirler (Madde 7).
8. Özürlü bireyler, ekonomik ve sosyal planlamanın tüm aşamalarında özel ihtiyaçlarının dikkate alınması hakkına sahiptirler (Madde 8).

9. Özürlü bireyler, aileleriyle veya koruyucu ebeveynleriyle yaşama ve tüm sosyal, yaratıcı veya rekreasyonel etkinliklere katılma hakkına sahiptirler. Hiçbir özürlü birey, kendi isteği dikkate alınmasızın bir yerde ikamete, durumunun gerektirdiğinden farklı bir tedaviye zorlanamaz. Eğer özürlü bireyin uzmanlaşmış bir kuruluştaki kalması zorunlu ise o kuruluşun çevre ve yaşam koşulları, yaşlılarının normal yaşamına olabildiğince yakın olmalıdır (Madde 9).
10. Özürlü bireyler, her türlü sömürüye, ayırıcı, istismarcı veya aşağılayıcı nitelikteki her türlü düzenlemeye ve tedaviye karşı korunacaktır (Madde 10).
11. Özürlü bireyler, böyle bir yardımın zorunlu olduğunun anlaşılması halinde yakınlarının ve mülklerinin korunmasını sağlayacak nitelikli hukuki yardımdan yararlanabileceklerdir. Eğer yargılama usulleri kendilerine karşı olursa hukuki prosedür onların fiziksel ve zihinsel durumlarını tam anlamıyla dikkate alacaktır (Madde 11).
12. Özürlü bireylerin örgütleri, özürlü bireylerin haklarıyla ilgili tüm konularda başarıyla danışmanlık verebilir (Madde 12).
13. Özürlü bireyler, aileleri ve toplulukları, uygun olan tüm araçlarla bu beyannamede belirtilen haklarına ilişkin olarak tam anlamıyla bilgilendirilecektir (Madde 13).

Yukarıda maddeleri yazılı olan Birleşmiş Milletler “*Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi*” Beaulauier ve Taylor (2001)’ın da ifade ettiği gibi pek çok ülkede özürllük alanında önemli adımlar atılmasına yol açmıştır. Bunlar arasında ABD’de 1990 yılında yürürlüğe giren ‘*Özürllükleri Olan Amerikalılar Kanunu*’ (Americans with Disabilities Act) kökleri *Özürllük Hakları Hareketi*’ne uzanan önemli kanunlardan biridir. Özürlü bireylerin haklarının korunması ve toplumla bütünleşmeleri önündeki engelleri kaldırmayı hedefleyen en yeni kanunlar arasında yer almaktadır (akt. Arıkan 2002(1):5).

1982 yılı ise, Birleşmiş Milletler tarafından “*Dünya Özürlüler Yılı*” olarak kabul edilmiştir. Birleşmiş Milletler, kendisinin odak noktası olacağı 3 Aralık 1982 tarih ve 37/53 sayılı kararında, özürllülerle ilgili bir dünya faaliyet programının hazırlanmasını kabul etmiştir. “*Dünya Faaliyet Programı*”nda üzerinde önemle durulan nokta da, özürllülerin kendileriyle ilgili siyaset ve programlarda kendilerine aktif rol verilmesidir (İnce 1996:19). Ozurlu cocuklara iliskin duzenlemeler arasinda ise 1987 yılında okula uyum hakkındaki *Topluluk İşbirliği Programı* yer almaktadır. Bununla okulda özürllü çocukların mümkün olan en fazla seviyede kaynaşması ve en düşük seviyede ayırımının (Maximum possible integration and minimum necessary segregation) uygulanması öngörölmüştür. 1988-1991 arasındaki 4 yıllık program dört ana yönde sürdürölmüştür. Bunlar:

- Özel ve kaynaştırılmış sistemler arasındaki ilişki,
- Öğretmen eğitimi ve ebeveynlerin işbirliği,
- Eğitim takvimi ve metodların geliştirilmesi,
- Bütünleşmedeki fiziksel ve sosyal engeller (İnce 1996:48).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 20 Aralık 1993 tarihinde New York’ta yapılan 48. toplantısında 48/96 sayılı kararla “*Engelliler için Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar*” kabul edilmiştir. Bu kurallara göre eşit katılım için ön koşulların başında bilinçlendirme gelmektedir. Ardından tıbbi bakım, rehabilitasyon ve yardım servisleri yer almaktadır. Bununla birlikte, kuralların uygulanacağı hedef alanlar ise; ulaşılabilme, eğitim, istihdam, gelirin korunması ve sosyal güvenlik, aile hayatı ve kişisel bütünlük, kültür, eğlence ve spor ve din olarak sıralanmıştır. Birleşmiş Milletler bünyesinde hazırlanan bu kurallar olması gerekenleri bir “idea” olarak kalmasının ötesine geçerek gerekli olabilecek yürütme önlemleri de almıştır. Kurallara göre devletlerin, engellilere eşit fırsatlar yaratacak önlemler ve ulusal düzeydeki programların gerçekleştirilmesinde mali sorumlulukları vardır. Engellilerle ilgili olarak oldukça yerinde ve gerekli bir girişim olarak değerlendirilebilecek “Standart Kurallar”, özü itibarıyla aslında her ülkenin kendi koşullarında “ideal” olana varmak için alabileceği bir çerçeve ya da hareket noktası olarak düşünülebilir (Değimenci 2005:38).

Birleşmiş Milletler bünyesinde özörlölere yönelik olarak farklı alanlarda sağlanacak iyileştirmeler ve düzenlemeler, Birleşmiş Milletler'in farklı organları tarafından da yürütölmektedir. Bunlar arasında başlıcaları: özel eğitim alanında *Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Organizasyonu* (UNESCO); sağlık ve özörlölüğün önlenmesi konusunda *Dünya Sağlık Örgütü* (WHO); özörlü çocuklara destek konusunda *Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu* (UNICEF) ve iş piyasasına özörlölerin erişimi ve çalışma koşullarına yönelik olarak da *Uluslararası Çalışma Örgütü* (ILO)'nün çalışmaları vardır (Burcu 2007) ve bu kuruluşların günümüzde de özörlölere yönelik faaliyetlerini sürdürmektedirler.

“Özörlölerin Yaşama Hakkı”nın bugünkü boyutuna baktığımızda ise sosyal devlet yapısına kavuşan batı ölkeleri günümüzde geçmişte yapılanları unutturmak adına özörlölere gerek ekonomi, gerek sosyal, gerekse meslek hayatında önemli imkanlar tanımaktadır. Buna rağmen, kötü ekonomik gidişatın devam etmesi ile bilhassa ağır derecede özörlü ve genelde bakıma muhtaç insanları rahatsız eden üzücü gelişmeler de yaşanmaktadır. Bunlardan en önemlisi, şüphesiz ki ferdin temel haklarından sayılan yaşama hakkının üzerindeki tartışmalardır. Özörlü insanların yaşama hakkını çok gören görüşler de, yazık ki kendilerini Bio-Etikçi (Biyoloji-Etikçisi) olarak takdim eden "bilim adamları" tarafından öne atılmaktadır. Bu görüşlerin öncölüğünü Avustralyalı tıp etikçisi Peter Singer yapmaktadır. Singer, ahlak ve toplum değerleri bakımından çok endişe verici bir yaklaşımla, insan ve şahıs kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Ona göre, “ağır derecede özörlü insanlar genelde şahsiyetten ve haysiyetten uzak bir hayat yaşamaktadır, dolayısıyla yaşama hakkından da mahrum edilmelidir” (Seyyar 1998).

Bu düşünceleri destekleyen bir girişim, yani özörlölerin sayısını azaltmak teşebbüsü sadece düşünce boyutuyla kalmamış ve Avrupa Parlamentosu'na 1988 yılında "*Atipik Çocukların Sayısının Azaltılması*" adı altında bir kanun tasarısı sunulmuştur. Bu tasarının 1. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Tedavi edilemeyen bir özörlölükten dolayı ömür boyu şahsiyetli bir hayat sürdürememesi önceden belirlenen ve üç gününü doldurmamış bir çocuğun hayatının idamesi için gerekli olan bakımını reddeden bir hakim ne suç işlemiş ne de kanuna aykırı bir harekette bulunmuş olur" (Bleidick, 1994).

Bir başka ifadeyle, bu tasarı ile özürlü olarak doğan çocukların yaşama hakkı daha doğar doğmaz elinden alınmak istenmektedir (akt. Seyyar 1998:4).

Özürlü bireylerin “*vatandaşlık hakları*” ise eskiye kıyasla daha çok İkinci Dünya Savaşı’nın ardından dikkate alınmaya başlamıştır. Özürlü bireylerin toplumdaki diğer bireyler gibi her türlü vatandaşlık hakkına sahip oldukları varsayılmıştır. Bununla birlikte pek çok ülkede Anayasayla güvence altına alınmış ve yasalarla desteklenmeye çalışılan bu haklar çoğu kez kağıt üzerinde kalmış; günlük yaşamda tam olarak işlerlik kazanamamıştır. Toplumsal yaşamın hemen hemen her alanında gözlenen özürlü haklarının ihlali gibi sorunlar, yasaların uygulanmasındaki aksaklıklar, özürlülük mevzuatındaki yetersizlikler yeni bir hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batılı ülkelerde biçimlenen *Özürlülük Hakları Hareketi*, esas olarak, özürlü bireylerin ortak bir hedef doğrultusunda örgütlenmesiyle gündeme gelmiştir. Ortak hedef, özürlü bireylerin haklarının politik eylem platformunda dile getirilmesi, savunulması ve güçlendirilmesidir (Arıkan 2002(1):4). Türkiye açısından bakıldığında ise bu hareketin amaçları ve hedefleri doğrultusunda son 20 yıllık süreçte ciddi politik ve sosyal girişimlerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

Özürlülük Hakları Hareketi’nin başlıca amaçları şöyle özetlenebilir (Beaulauier and Taylor 2001):

- Özürlülerin kendi seslerini dayanışma içinde toplumda en etkili şekilde duyurmak,
- Özürlülerin bağımsızlığı ve ‘kendi kaderini belirleme’ ilkesini hayata geçirmek,
- Özürlü bireylerin toplumla gerçek anlamda bütünleşmelerinin önündeki engelleri yıkmak ve savunuculuk yapmak üzere kendi inisiyatiflerinde olan örgütler oluşturmak,
- Özürlü bireylerin özel ve kamusal yaşamlarını etkileyen ve düzenleyen her türlü yasayı özürlülere yönelik ayırımcı hükümlerden tümüyle arındırmak (akt.Arıkan 2002(1):4-5).

Özürlülük Hakları Hareketi amaçları çerçevesinde özürlülük olgusuna bakıldığında özürlülerin yaşadıkları toplumlarda sahip oldukları vatandaşlık haklarına odaklandığı görülmektedir. Bunun temel nedeni ise geçmişten günümüze kadar, özürlü bireylerin de toplumda yaşayan diğer bireyler gibi sahip olması gereken sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, sağlık, eğitim vb. haklarının sürekli olarak görmezden gelinmesi ve çoğunlukla da çiğnenmesi olarak özetlenebilir.

Özürlü Hakları Hareketi'nin başladığı ve geliştiği ülkelerin başında gelen Amerika Birleşik Devletleri'nde de özellikle özürlülerin çalışma yaşamında bir ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir. 1990 yılında onaylanan *Amerikan Özürlüler Yasası* (The American with Disability Act) özürlüleri iş ayrımcılığına karşı korumaya yönelik bir anlaşmayı da içermesine karşın, Kennedy ve Olney'in (2001) araştırmaları bu konuda sıkıntının ciddi boyutlarda sürdüğünü göstermiştir, buna göre yetişkin özürlülerin %10'unun ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıkları anlaşılmaktadır (akt.Yıldırım ve Dökmen 2004).

Özürlülük Hakları Hareketi'nin yasalara da bakıldığında, *medikal modele* karşı bir meydan okuma, karşı çıkış olarak başladığı, hareketin zamanla özellikle ABD ve Avrupa Topluluğu ülkelerinde güçlendiği ve özellikle de özürlü bireylerin haklarına özgü yeni yasal düzenlemelerin başlamasına ve süreklilik kazanmasına ortam hazırlaması açısından önemli olduğu görülmektedir.

Avrupa'da özürlülere yönelik girişim faaliyetleri sadece *Özürlülük Hakları Hareketi* ile sınırlı kalmamış, bu konuda Avrupa Komisyonu'nun da önemli çalışmaları olmuştur.

Avrupa Komisyonu tarafından atılan önemli adım ise, mekan, fiziksel ve sosyal bağlamda bir bütün olarak değerlendirerek, özürlü bireylerin aktif yaşama katılımını kısıtlayan unsurlara yönelik düzenlemeler ve tedbirlerdir. 2000 yılında, *Özürlü Bireyler İçin Engelsiz Bir Avrupa'ya Doğru* başlıklı bir tebliğ yayımlayan komisyon, özürlülerin sosyal ve ekonomik olanaklara ulaşmalarını kısıtlayan sosyal, mimari ve tasarım engellerinin ortadan kaldırılmasına yönelik bütüncül bir yaklaşıma vurgu yapmıştır. Bu tebliğ paralelinde, meslek edinme, eğitim, mesleki eğitim, ulaşım, iç piyasa, bilgi

toplumu ve yeni teknolojilerle ilgili olarak Avrupa düzeyinde bir sinerji yaratılmaya çalışılmıştır (Burcu 2007:52).

2003 *Avrupa Özürlüler Yılı* hakkında ise 3 Aralık 2001 tarihli Konsey Direktifi özürlü bireylerin ayrımcılığa karşı korunmalarını ve toplumda özürlülük algılarının olumlu bir tutum kazandırılmasını hedeflemiştir.

Avrupa Özürlüler Yılı'nın hedefleri (Council Directive 2001)şunlardır:

1. Özürlü bireyleri ayrımcılığa karşı korunma ve haklarından tam ve eşit bir şekilde yararlanmaları konusunda bilinçlerin artırılması,
2. Avrupa'da özürlü bireyler için eşit fırsatların sağlanmasına dair tedbirlerin tartışılmasını teşvik etmek,
3. Yerel, ulusal ve Avrupa düzeyinde başarılı uygulamalar ve etkili stratejiler konusunda tecrübelerin karşılıklı aktarılmasını teşvik etmek,
4. İlgili tüm taraflar arasında (hükümet, sosyal taraflar, sosyal hizmetler, dernekler, gönüllüler, özürlü bireyler ve aileleri) işbirliğinin geliştirilmesi,
5. Özürlülük konusunda iletişimin geliştirilmesi ve özürlü insanlar için olumlu bir imajın oluşturulması,
6. Özürlü bireylerin heterojenliği ve özürlülük çeşitleri konusunda bilincin artırılması,
7. Özürlü bireylerin karşılaştığı çeşitli ayrımcılıklar konusunda bilincin artırılması,
8. Özürlü gençlerin ve çocukların topluma tam anlamıyla dahil olabilmeleri ve özürlü gençler ile özürlülerin eğitimiyle ilgili olanlar arasında işbirliği sağlamak amacıyla eğitimde eşitlik hakları konusunda bilince özel bir önemin verilmesi.

Council Directive (2001) tarafından özürlülerde fırsat eşitliğinin sağlanmasının yanı sıra, ayrımcılıkla mücadele, çok yönlü bir stratejiyi gerektirir. Özürlüler bakımından vatandaşlık, hükümetleri onların ayrımcılığa ve marjinalleştirilmeye uğramamalarını sağlamakla yükümlü kılan bir bağ olarak anlaşılmakta ve bu yükümlülüğün, yaptırımlarla desteklenen ayrımcılık karşıtı yasalar çıkartılarak hukuksal bir yapıya kavuşturulması gerekli görülmektedir (akt. Ergün 2005:383-384).

Bunlar arasında ekonomik, sosyal ve siyasi yapı bozuklukları, toplumların bilgi eksikliği, yetersizliği, aldırmazlığı, yanlış yaklaşımları, olumsuz tutumları, ayrımcılık ve fiziksel çevre koşulların yetersizliği özürlülerin sıklıkla karşılaştıkları engellerdir. Özürlülerin toplumlarda karşılaştıkları en önemli engellerden biri de onların üretici bireyler haline gelmelerini engelleyen tutumlardır. Çalışma yalnızca gelir getiren bir olgu olmayıp aynı zamanda özürlü bireyin toplum içindeki konumunu da belirlemektedir. “Bireyin sosyal statü sahibi olması ve topluma tam katılımı, tüketici olmaktan çıkıp üretici olmasına bağlıdır. Bu üretkenlik özürlü insanlarımızın psikolojik durumları nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Özürlüleri toplumun dışına iten, onları üretici yerine tüketici yapan, sosyal bütünleşmelerini engelleyen en önemli sorun ise özürlü ayrımcılığıdır” (Aytaç, 2000). Özürlüler yaşadıkları toplumlarda birçok olumsuz tutum ve davranışla karşılaşabilmektedir (Aytaç 2000, Küçükdağ 2006). Ancak burada dikkat çeken nokta, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklılıklar gösterse de toplumların özürlülere karşı tutum ve davranışları benzerlikler göstermekte olmasıdır.

İnsanlar; bedensel, zihinsel ve duygusal yönlerden eşit olmayan bir yapıya sahiptirler. Eşitsizlikler baştan varoldukları için yapılabilecek iki tercih vardır; biri toplumsal çabalarla doğal eşitsizliği azaltmak, diğeri, bunun aksine, herkesi eşit olmayan niteliklerine göre ödüllendirmek. Geleneksel aydınlanma düşüncesi, insanın kamusal, aktif ve rasyonel oluşunun altını çizirken, bireyleri bir aktör olarak değerlendirir. Günümüzde ise bireyler bir aktör olarak değil, kendi kimlikleriyle tanınmaya başlamışlardır. Bugün modernitenin ve toplum kavramının eleştirilmesi ayrıca bireyler hakkında daha fazla düşünmeye başlanmasıyla, modern sosyal teoriler, bireyleri fazlaca vurgulayan düşünme yollarını göstermeye başlamışlardır (Ergün 2005: 379).

Birey rasyonalizasyon adına topluma feda edilmiş veya insanî değerlerden arındırılmıştır. Kimlik; rol, sosyal statü, norm ve anlamlarla farklı grup ve sınıflara bölünürken, farklı söylemlerin ortaya çıkışıyla, bireyler bünye ve zekalarına göre, bilimsel bir sınıflamaya indirgenirken aynı zamanda “şeyleştirmeye” tâbi tutulurlar. Deli, hasta, özürlü, vb. gruplarda toplanır (Henderson and Bryan 1997). Günümüz toplumlarında da Oliver (1990)’ın da belirttiği gibi benzer şekilde genellikle özürlü insanların kendi sorumluluklarını üstlenemez ve bunları istese de yerine getiremez

oldukları düşüncesi yaygındır. “Bu durum, özürlü bireyin kendi sorunlarını çözebilmesini ve toplum içerisinde bağımsız bir birey olmasını engellemektedir. Gerçekte ise bireyi özürlü durumuna getiren özrün kendisi değil, toplumun özörlüye tepkisi dir. Ayrıca bu türden bir toplumsal tepki özörlü bireylerin bağımsızlığını sebepsiz şekilde reddeden bir adaletsizliğe neden olmaktadır” (akt. Ergün 2005:379).

Çocukluğun ilk yıllarında başlayan ve gençlik döneminde de şekillenen kimlik olgusu ve kimlikle ilgili değerler sosyal alandaki ilişkiler esnasında, bireyin “dışarı olan” ile “içeri olan” arasında gidip gelmesine yol açmaktadır. Birey bu süreçte kendisini sorgulamaya başlayarak “dışarıda olan mı?” yoksa “içeride olan mı?” sorusunun yanıtını aramaktadır ve bu sorunsal kişinin yaşamı boyunca devam etmektedir.

Bu açıdan bakıldığında özörlölük kimliğinin oluşumu da bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Özörlü bireyin bedensel ya da zihinsel özelliklerinden dolayı “eksik” oluşu diğer bireylerle karşılaştırıldığında eşitsizlik sorununu da beraberinde getirmektedir. Herkesle eşit olmayan nitelikleri özel ya da kamusal alanda aktif olarak rol almasının önüne geçerken; çoğuları tarafından “aktör” olarak görülmesini de engellemektedir. Böylece özörlü birey “özörlü kimliği” ile yaşamaya mecbur bırakılmakta ve yeni kimlik edinmesi olanaksızlaştırılmaktadır. Özörlü birey bu sürecin sonucunda ise “ötekileştirilerek dışarıda bırakılan” olarak yaşamını sürdürmektedir.

Bağımsızlıkları kısıtlanan özörlülerin toplumsal yaşama uyum sağlaması ve kendilerini iyi hissetmeleri daha da zorlaşmakta ve bunun zorunlu bir sonucu olarak özörlü birey de kendisini toplumdan uzaklaştırmaktadır. Bu durumun hassasiyetini fark eden Avrupa komisyonu ise bu konuda çalışmalar yapmıştır.

Avrupa Komisyonu Engelliler Konferansı (2004)’nda “Özörlölüğün evrensel bir sorun ve Avrupa Birliği ölkelerinde yaklaşık olarak her on topluluk yurttaşından bir tanesinin, psikolojik, fiziksel bir özre sahip olduğu” bildirilmiştir. Avrupa Birliği’nin bakış açısı, özörlölüleri mümkün olduğunca istihdama katma şeklindedir. AB’de çalışan özörlölülerin büyük bir bölümü; tarım ve inşaat işlerinde, düşük bir bölümü; sağlık, küçük bir bölümü ise imalat sektörü ile finans ve eğitim sektöründe çalışmaktadır (EU 1998). Avrupa

Birliğine Üye Devletlerle birlikte Komisyon, 2001–2006 yıllarını kapsayan dönem için 100 milyon Euro’luk bir bütçeyle engellilere ayrımcılığı kapsayan “*Ayrımcılığa Karşı Eylem Planı Programını*” kabul etmiştir (akt Erdiken 2005:290). Ayrımcılık konusunda yapılacak en etkili uygulamalardan biri ise özürllülerle-özürllü olmayanlar arasında etkileşim ortamları yaratılarak sosyal alanda daha çok var olmalarını sağlamak ve sosyal ilişkileri artırmaktır.

Özürllülere karşı olumsuz tutum ve yargılar ise, genellikle özürllü olmayan diğer bireylerin özürllülerle iletişim kuramamasından kaynaklanmaktadır. “Bunların başında da onlarla yakın temasta bulunulmaması, nasıl ilişki kurulabileceğinin bilinmemesi, haklarında gerçekçi ve bilimsel bilgi konularında donanımlı olunmaması, özürllüyle birlikte olmanın getirdiği sorunlarla nasıl baş edileceğinin bilinmemesi, destek hizmetlerinin eksikliği gibi nedenlerden söz edilebilir. Bu nedenlerden kaynaklanan sorunların giderilmesine bağlı olarak özürllülere ilişkin tutumların değiştirilmesi mümkündür” (Yıldırım ve Dökmen 2004).

1 Temmuz 2005 tarih ve 5378 sayılı “*Özürllüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” (Özürllüler Kanunu) yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun amacı; özürllülüğün önlenmesi, özürllülerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunların çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma katılımlarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmaktır. Madde 5’te, mesleki rehabilitasyon ve istihdam hizmetleri anlatılmakta ayrıca özürllünün uygun bir işte verimli bir şekilde çalışabilmesi için mesleki rehberlik, mesleki eğitim ihtiyaçları ile seçilen işe yerleştirme ve işyerinde uyum hizmetlerinin önemi belirtilmiştir. Kanunda özellikle özürllülerin eğitim ve istihdamı üzerinde önemle durulduğu dikkat çekmektedir. Bu anlayış aynı zamanda Avrupa Topluluğu’nun 1989 Sosyal Şartı’ndan sonra Maastricht Antlaşmasında da ele aldığı “özürllüler için daha iyi sosyal ve profesyonel entegrasyon” ilkesi ile bağdaşmaktadır (Erdiken 2005:390). Özürllülerin sosyal yaşama katılımını sağlayacak en önemli unsurlardan olan mesleki yaşama katılım konusunda *Uluslararası Çalışma Örgütü* (ILO)’nün aldığı karar oldukça önemlidir.

Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından kabul edilen ve Türkiye tarafından (1999) onaylanan, “159 sayılı *Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Sözleşme*”nin 1.maddesinde her üye ülkenin, mesleki rehabilitasyon ile bir özürünün uygun bir iş elde etmesi, sürdürmesi ve işinde ilerlemesini sağlayarak, özürli kişilerin topluma kaynaşmasını kolaylaştırmanın ve geliştirmenin, amaçları arasında yer almaktadır (II. Özürülüler Şurası, 2005).

21. yüzyılın başında ise, özürülülük olgusu sosyal politika gündeminin ilk başlarında yer almış olup, sosyal politika konuları da politik gündemin ilk başlarında yer almaya devam etmektedir (Priestley 2000:421). İngiltere’de İkinci Dünya Savaşından bu yana işçi ve sosyal demokrat politikanın merkezi noktası sosyal politika olmuştur (Driver and Martell 2002:77). 1997 yılından bu yana İşçi Partisi özürli bireylerin yaşam kalitesini arttırmak amacıyla 1995/2005 *İngiltere Özürülüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası ve Yeni Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonunun* kurulması gibi önemli politik gelişmelere imza atmıştır. İngiliz Parlamentosunda özürli bireylere yönelik ayrımcılık karşıtı yasanın çıkarılmasına yönelik ilk girişim 1982 yılında başlatıldı. On üç başarısız girişimin ardından (Barnes and Oliver 1995:111), 1995 yılında *İngiltere Özürülüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası* İngiliz Parlamentosu tarafından kabul edildi. Bu yasayla; işverenlerin, hizmet sağlayıcıların, ev sahiplerinin, okul, yüksekokul ve üniversitelerin yerine getirmeleri gereken bazı yükümlülüklerin konulması yoluyla özürli bireylerin toplumsal yaşama katılma haklarını iyileştirmeye yönelik düzenlemeler yapıldı. Aralık 1995’de bazı ilgili konularda düzenlemeye gidilerek işverenlere yönelik bir yasa olarak ortaya konuldu. *İngiltere Özürülüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası*, Özürli Hakları Çalışma Grubu’nun tavsiyeleri ışığında geniş bir önlemler paketini içeren şekilde yapılandırılmış olup (Prime Minister’s Strategy Unit 2005:24), özürli bireylerin başından sonuna kadar anı güçte yürüttükleri kampanyaların direkt bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Sayce and O’Brien 2004:663). Yasanın içerdiği önemli bir düzenleme, kamu sektörüne özürli bireylerin eşit haklara sahip olmalarını teşvik etme yönünde bir yükümlülük vermesidir. *İngiltere Özürülüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası*’yla birlikte, özürülülere yönelik uygulanmakta olan kota şeması kaldırılmış olup, yerine önemli bir gelişme olarak görülen istihdam teşviki getirilmiştir. Bunun yanında, Hyde (2000:329)’nda belirttiği gibi ilgili yasa, özürli bireylere özürli olmaları nedeniyle

işyerlerinde ayrımcılığa uğradıklarını düşündüklerinde işverenlerine yönelik dava açabilmelerini kanuni bir hak olarak tanımlamaktadır. 2005 yılında, *İngiltere Özürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası*’nda bazı değişiklikler yapılmıştır. Ancak, yapılan bu değişiklikler yasanın 1995 versiyonunun dayandığı temel ilke veya yaklaşımlardan daha çok yasanın 1995 versiyonunda yer alan mevcut alanların genişletilmesi, güçlendirilmesi ve mevcut görevlere yeni görevlerin eklenmesi şeklinde olmuştur (akt. Duygun 2005: 428).

Bunların hepsinin temelinde ise Birleşmiş Milletler tarafından 10 Aralık 1948’de kabul edilen “*İnsan Hakları Bildirgesi*”nin savunduğu düşüncelerin etkili olduğu söylenebilir. Bildirge’de kadın ile erkek arasındaki eşitliğin sağlanması başta olmak üzere, insanlığın tümünü eşit sayan haklar ile eşitlik, özgürlük, temel haklar, adalet ve dünyada barışını vurgulayan maddeler yer almaktadır. Her “normal” birey gibi “özürlü birey”de İnsan Hakları’nda yer alan hak ve özgürlüklerden faydalanma hakkına sahiptir. Ancak özürlü olmaktan kaynaklanan sorunlar ve ihtiyaçlar özürlü bireyler için İnsan Hakları’nın yetersizliğine dikkat çekerken; özürlüler için yeni yasal düzenlemelerin yapılmasını gerektirmiştir. *Özürlülük Hakları*’na yönelik ilk ciddi girişimlerin ise Batı’da ve Amerika’da gerçekleştirildiği görülmektedir.

Dünya’da yaşanan gelişmeler ve öncelikli olarak da yasal anlamdaki düzenlemeler Türkiye’de de kayda değer etkilere yol açmıştır. Şüphesiz gelişmekte olan bir ülke olması ve özellikle son yıllarda Avrupa Birliği’ne üyelik konularında insan hakları ve eşitliğin önemi dikkate alınır; özürlülere yönelik bilimsel ve yasal düzlemde hareketlenmenin ve ilerlemenin olması da gerekli gözükmektedir.

Türkiye’de özürlü bireylere ilişkin politikalara ilişkin Cumhuriyet döneminden bu yana geliştirilme çabası içinde olduğu görülmektedir. Bu dönemde imzalanan *Cenevre Sözleşmesi* (Kasım-1923) uluslararası nitelikte olup çocuk hakları bağlamında özürlü çocuklardan söz etmiştir. Bu sözleşmede, çocuğun bedensel ve psikolojik gelişiminin önemi ve bu bağlamda zihinsel yetersizliği olan özürlü çocukların olanaklar ölçüsünde geliştirilmesi, kendi hayatını kazanmaya, geçimini sağlamaya yetenekli hale getirilmesi,

her çeşit sömürüye karşı korunması ve bu çerçevede eğitilmesi gereği önemle vurgulanmıştır (I. Özürlüler Şurası 1999).

Cumhuriyet dönemiyle başlangıcı yapılan ve 1950’lerde hem devlet kurumlarınca farklı alanlarda ele alınan hem de sivil toplum kuruluşlarınca önemsenmeye başlanan özürlü bireyler 1960’lı yıllardan itibaren “toplumsal konumları” noktasında dikkat çekmeye başlamışlardır. 1970’li yıllarda “özürlü bireylerin ekonomik durumları bağlamında iş yaşamına katılmaları ve mesleki donanımlarının sağlanabilmesi” yönünde politikalar üretilmeye başlanmıştır. 1971 yılında halen yürürlükte olan 1475 sayılı “İş Kanunu” kabul edilmiştir. Bu kanunun 25. maddesine göre “işverenlerin 50 ve daha fazla işçi çalıştırdıkları işyerlerinde %3 oranında özürlü birey çalıştırmaları” hüküm olarak benimsenmiştir. 1972 yılında yürürlüğe giren 1615 sayılı “Gümrük Kanunu” ile de özel gereksinimli bireyler tarafından kullanılacak makine, teçhizat v.b. ile teşhis ve tedavide kullanılacak ilaçlardan gümrük vergisi alınmayacağı yasal olarak hükme bağlanmıştır (Kargın 2003). 1976 yılında işsiz özürlüleri ve 65 yaş üzerindeki yaşlıları belirli bir gelire kavuşturan 2022 sayılı yasa çıkartılmıştır. 1980’li yıllarda ise, özürlü bireylere ilişkin politikaların yapılandırılması Anayasa ve Kalkınma Planlarında yer almaya başlamıştır. Diğer taraftan “özürlülük” tanımlamaları da bu yıllarda şekillenmeye başlamıştır (akt.Burcu 2007:44).

1982 Anayasa’sının 5, 17, 42, 49, 50, 60, 61. maddelerinde de özürlü vatandaşların eğitim, öğretim, iş ve çalışma, toplumla bütünleşme/ topluma tam katılım ve korunma hakkı ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Buna göre:

Madde 5. Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

Madde 17. Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz.

Madde 42. Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz. Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır. Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak, kanunla düzenlenir. Devlet, maddî imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır. Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez.

Madde 49. Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir.

Madde 50. Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir.

Madde 60. Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.

Madde 61. Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların

korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, Devletçe korunur. Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.

Anayasanın 42, 50 ve 61.maddeleri başta olmak üzere yasalar, özürllülerin eğitimi, çalışma yaşamları, istihdamı, devlet memuru olma koşulları, sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetlerinden yararlanma koşullarını, mesleki iyileştirme vb. hizmetlerini düzenlemektedir. Türkiye'nin kabul ettiğı uluslararası normlar da özürllüler politikasına ışık tutması açısından önemlidir (I.Özürllüler Şurası 1999).

1990'lı yılların ortalarında da Türkiye'de özürllü bireylerin sorunlarına ilişkin araştırmaların gerçekleştirilmesi, stratejilerin belirlenmesi ve politikaların üretilmesi yönünde kurumsallaşmalara gidilmiş, özürllü bireylere ilişkin Kanun Hükmü Kararnameleri derinleştirilmiş, Başbakanlığa bağılı *Özürllüler İdaresi Başkanlığı* kurulmuştur. Özürllüler İdaresi Başkanlığı 30.05.1997 tarihinde yürürlüğe giren 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kurulmuştur. Özürllüler İdaresi Başkanlığı'nın kuruluş amacı, özürllülere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, özürllüler ile ilgili ulusal politikanın oluşmasına yardımcı olmak, özürllülerin problemlerini tespit etmek ve bunların çözüm yollarını araştırmaktır (Özürllüler İçin Ülke Raporu 1995-2000).

Özürllüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulması Türkiye'de özürllüler için önemli bir adım olmuştur. Bu kurum aracılığıyla ülke çapında birçok özürllünün yasal düzlemde hakları tartışılarak; özürllü bireyin sosyal yaşama tam katılımı için gerekli düzenlemeler devlet kanalıyla gerçekleştirilmiştir. Başkanlık, özürllü vatandaşlara yol gösterici olması açısından da önemli bir kurumdur.

Başbakanlığa bağılı Özürllüler İdaresi Başkanlığı'nın kuruluşu ile 1999 yılında Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilen "*I.Özürllüler Şurası*"nın temel kararları arasında özürllüler kanununun çıkarılması yer almıştır. 1999 yılında yapılan I. Özürllüler

Şurasında; özürünün insan hak ve özgürlüklerine, sosyal güvencesine sahip çıkacak, yasal düzenlemeleri uygulamaya dönüştürebilecek, gerçekçi, uluslararası normlara olduğu kadar ulusal normlarımıza da yer veren bir “*Özürülüler Politikası*” oluşturulmasının gerekliliği ve özürülülüğe ilişkin demografik bilgilerin eksikliği vurgulanmıştır (Sarioğlu 2002). 2005 yılında ise yine aynı amaç doğrultusunda “*II. Özürülüler Şurası*” gerçekleştirilmiştir. Geliştirilen politikalar ve çalışmalar doğrultusunda 2005 yılı, aynı zamanda “*Özürülüler İçin İstihdam Yılı*” olarak ilan edilmiştir.

Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı tarafından yaklaşık iki yıldan beri ilgili kurum ve sivil toplum kuruluşlarının görüş ve önerileri doğrultusunda hazırlanmış ve son şeklini almış olan *Özürülüler Kanun Tasarısı* (Özürülüler Hakkında ve Bazı Kanunlar İle Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı Taslağı), Türkiye’nin yeni özürülüler politikasının temel stratejilerini belirleyecek olan en önemli yasal kaynak hükmündedir. Buna göre, kanun kapsamında bulunan birçok yeni hizmetin yerine getirilmesinde takip edilecek genel hükümlerin temeli, ‘özürülülerin aleyhine sonuç doğuracak ayrımcı düzenlemelere karşı mücadele’ ve “özürülülüğün doğan sosyal haklar, özürülünün cinsiyetine ve özürülülük sebebine bakılmaksızın eşitlik ilkesi” üzerine kurulmuştur. Türkiye’de ilk defa belirli bir sosyal gruba yönelik hazırlanmış olan “*Özürülüler Kanun Tasarısı*”, özürülülerin sorunlarının ortaya konuluşu noktasında modernlik paradigmasının bir tezahürü olan katı ve standart kurallar ekseninde çözüm üretme yerine içeriği ve kapsamı sürekli olarak değişen “özürülülük” ve “engellilik” gibi konuları ve olguları, farklı cinsel ihtiyaçları ve özellikleri de dikkate alarak toplumsal yapı ve kültürel beklentilere göre değerlendirmekte ve cinsiyetler odaklı, yani hem kadın, hem de erkek engellilerin sorunlarına toplumsal katılım çerçevesinde çözüm stratejileri geliştirmek istemektedir (Seyyar 2005:123).

Aynı zamanda ülkemizde yapılması gerekenleri sistemli bir biçimde yürütülmesi için Özürülüler İdaresi Başkanlığı’nca “*2005-2010 Eylem Planı*” hazırlanmıştır. Bu plan, ülkemizin kendi imkanları ölçüsünde özürülü vatandaşlarımıza sunulabilecek en temel ve en acil sorunların çözümü ve belli bir süreç alacak olan kurumsal düzenlemeleri kapsamaktadır. Bu çerçevede halen kamuda boş bulunan özürülü kadrolarının

doldurulması ve istihdam politikasının yürütülmesi amacıyla 2005 yılı “Özürllüler İstihdam Yılı” ilan edilmiştir (Demir ve Yiğitoğlu 2005: 172).

Özürllülerin sorunlarının çözümü sadece kanuni düzenlemelerle elde edilemeyecek kadar karmaşık bir konudur. Ancak, özürllüler kanunu, sorunların doğru bir şekilde çözömlenmesine önemli derecede katkı sağlayan bir vasıtaadır. Doğru, yani etkin ve isabetli çözüm stratejileri ve ilkeleri belirlemek ise, özürllü konusuna nasıl bakıldığına da bağılıdır. Özürllüler konusunun, sosyal politika kapsamında değeriendirilmesi ile birlikte, önemli paradigma değışiminin de birlikte gerekleştiiğini ilk etapta belirtebiliriz. Bu yeni sosyal içerikli paradigma ile birlikte belki de özürllölük ve engellilik kavramları bundan böyle yerli yerinde kullanılacak ve daha da önemlisi özürllüler için engel teşkil eden bütün olumsuz faktörler sosyal boyutlu modellerle ve aktif sosyal politikalar sayesinde giderilecektir (Seyyar 2005:123).

2000’li yıllarda Türkiye’de özürllü bireylere ilişkin olarak geliştirilen politikalar, özürllölük konusunda mevcut yetersiz altyapı ve kurumlaşmayı orta ve uzun vadede gidermek niyeti taşıyan, özürllülerin sosyal haklarını, bir insan hakkı olarak gören, sivil inisiyatifi, özürllü dostu sosyal politikayı ve bu kapsamda özürllü odaklı sosyal hizmetleri de dikkate alan bir nitelik arz etmektedir. Özürllü bireylerin sorunları artık yalnızca medikal modelde değil sosyal modelde de gerçekleştirilme yönündedir (Burcu 2007:48).

5378 sayılı *Türkiye Özürllüler Yasası*’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilmesiyle birlikte, yasayla ilgili yönetmelik çalışmaları ve farklı platformlarda tartışılmakta olan özürllü ayrımcılığının tanımlanması çalışmalarıyla özürllölük konusuna farklı bir boyut getirmeye çalışmaktadır. Bu gelişmelerin ışığında, bu çalışmanın İngiltere’de *1995-2005 Özürllüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası* ile ilgili mevcut durumun ortaya konulması yoluyla Türkiye’de yeni bir konu olan ayrımcılıkla mücadele konusunu şekillendirmek ve doğru olarak yönlendirmekte yardımcı olacağı düşölmektedir (Duygun 2005:427).

Hangi cinsiyete mensup olduğuna bakılmaksızın bütün özürllülerin toplumsal hayata tam olarak katılımını sağlayabilmek için, ilk önce ayrımcılığa yol açan bütün uygulamaların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Genel esaslardan ve buna takiben diğer maddelerden de anlaşılacağı gibi, ayrımcılığın yaygınlaşmasının önüne geçilmesinde bir ilke olarak benimsenen yöntem ise: “Özürllü bireylere ve bu anlayış doğrultusunda özürllü kadınlara özel düzenlemeler getirmek yerine değişik alanlara yönelik düzenlemelerde özürllü bireylerin genel ve kişisel boyutta özel ihtiyaçlarını dikkate almak” olarak belirtilebilir (Seyyar 2005: 126).

Aysoy (2004)’un da ifade ettiğı gibi, “ulaşılabilir toplum”, özürllülüğün ‘özel ihtiyaçlar’ çerçevesinde ele alındığı ve özürllülerin toplum yaşamına katılmada ve kendi seçimleri olan yaşam biçimini sürdürmede desteğe ihtiyacı olan bireyler olarak değerlendirildiğı yaklaşımın ürünü olan bir kavramlaştırmadır. Bu anlamda temel politikanın dört temel ilkesinden söz edilebilir; eşitlik, saygınlık, kendi geleceğini belirleme ve ayrımcılık yapılmaması.

Ancak Burcu (2007)’nin da belirttiğı gibi, yüzyıllardan beri özürllülere ilişkin geliştirilen olumsuz kalıp yargıların çok fazla değişmediğı gözlenmektedir. Bu yargılar doğrultusunda, toplumsal tutumlar genellikle acıma, cehalet, merak içermektedir. Toplumun özürllülere ilişkin olumsuz önyargıları, zaten dezavantajlı olan bu grubun üretime ve sosyal hayata katılımına engel olmaktadır (Wolfe 1996, Antonak ve Livneh 1988 akt. Panol ve McBride 2004). Kuşkusuz burada vurgulamamız gereken özürllülerin ekonomik hayatın dışında bırakılmalarının yanı sıra, entellektüel, kültürel, politik bağlamda da önemli “bilgi” alanlarının dışında bırakılmalarıdır.

Sonuç olarak Barnes (2005)’in üzerinde önemle durduğu “bağımsız yaşam” olgusu günümüze kadar yapılmış olan yasal olan ya da olmayan hemen hemen bütün düzenlemelerin en temel hedefini oluşturmaktadır. Bu terimin dünya genelinde de özürllülük politikalarında kayda değer etkilerinin olduğu görülmektedir. Temel ilkeler çerçevesinde günümüze kadar gerçekleştirilmiş olan tüm yasal düzenlemeler ve çağın gereklerine göre düzenlenecek olan yasaların tümünde temel amaç; özürllünün sosyal yaşama tam katılımı ile “bağımsız yaşam”ın yaratılması, “ötekileştirme”nin en aza

indirgenmesi ve hepsinden de öncelikli olarak tüm insanlık adına “eşitlik” düşüncesinin yaygınlaştırılması olmalıdır.

“Öteki” temelinde oluşan özürlülük kimliği ve bu kimlikle yaşamak zorunda kalan birey sorgulama yapmaksızın “dışarıda olan” olduğunu içselleştirmekte, “içeride olan” olabileceğini ise hiçbir zaman düşünmemektedir. Bu süreçte özürlü bireyin “dışarıda olan birey olma-öteki” kimliği şekillenmektedir. Özürlü birey de zamanla bu kimliği ile bütünleşecek rolleri öğrenerek, buna uygun hareket etmektedir.

Şüphesiz özürlülük olgusu ve temelde de özürlü bir birey olma sorununun gerçek boyutlarını bilimsel nitelikte gerçekleştirilen çalışmalarda görmek mümkündür. Yapılan bu çalışmalar ve araştırmalarda alanda eksik kalınan noktalara gösterilerek; başta yasal düzenlemeler olmak üzere sosyal yapıda da değişiklik yaratmayı hedeflemektedir. Ancak özürlüler adına oluşturulacak yeni politikaların amacı, fırsat eşitliği ilkesine dayalı ve özürlü olan ile olmayan arasındaki ayrımı ortadan kaldıracak niteliklere sahip olmalıdır. Çünkü mevcut sorunları ortaya çıkarak bunlara uygun çözüm yolları bulmak, öncelikle özürlü bireylerin de özürlü olmayan diğerleri gibi eşit haklara ve sorumluluklara sahip olduğuna inanmakla gerçekleştirilebilir.

Başka bir deyişle toplumsal sistemin bir parçası olan özürlü bireylere yönelik olarak hazırlanacak ya da hazırlanan kanun kapsamında birçok hizmetin yerine getirilmesinin temel hedefi de özürlülerin yararına sonuçlar doğuracak ayrımcı ve eşitsiz düzenlemelere karşı mücadele etmek ve özürlü olmaktan kaynaklanan sosyal haklar, özürlünün cinsiyetine ve özürlülük sebebine bakılmaksızın eşitlik ilkesine dayalı olmak olmalıdır

3.2.ÖZÜRLÜLÜK TANIMLAMALARI

Özürlü olma fiziksel boyutlarıyla eksik olma, tam olmama, gündelik yaşamın gereklerine uygun olan davranışları yapabilmekten uzak olma vb. olarak tanımlanırken; sosyal boyutlarıyla özürlü olma acınılacak durumda olma, aciz ve acınacak durumda olma, başkalarının yardımına muhtaç olan ve bu şekilde ayakta duran, toplumsal rolleri bağlamında da yetersiz ve tercih sebebi olarak görülmeyen bir birey olarak tanımlanmakta ve algılanmaktadır. Ancak *engelli*, *özürlü* ya da *sakat* kavramlarından

hangisinin kullanılması gerektiği ve bu kavramların kimi ifade ettiği ile ilgili çeşitli kaynaklarda da farklı tanımlamalar ve ifadeler bulunmaktadır.

Özürllüler için eskiden beri *sakat* ve/veya yakın geçmişte *sakat* yerine daha fazla *engelli* kelimesi kullanılmaktaydı. Ülkemizde yapılan yeni düzenlemelerle, *özürllünün* tanımı yeniden gözden geçirilmiş ve daha kapsamlı hale getirilmiştir. Daha önceden *özürllü*, "bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerinde belirli oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu ve bozukluğu sonucu, toplumsal rolünü gerçekleştirebilmesi için bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi" olarak ele alınırken; günümüzde "doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uyamama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi " olarak tanımlanmaktadır (Seyyar 1999:1). Ancak yapılan bu tanımlamanın dışında sosyal yaşamda özürllülere farklı şekillerde hitap edildiği görülmektedir.

Kötürüm, sakat, topal, kekeme, duyusal ya da zihinsel özürllü, ama aynı zamanda geri zekalı, deli, idyot ya da sağır, kör, dilsiz vb. birçok kavram özürllüler için gundelik yasamda kullanılmaktadır. Bunun temelinde ise özürllülüğü ya da engelliği belirli bir kavramla tanımlamada yaşanan zorluğun bir yandan bakış açılarının farklılığa dayanması, diğer yandan ise sosyal dezavantajların yarattığı sonuçların toplamından kaynaklandığı söylenebilir (Tufan 2004:82). Bir başka deyişle kültürel farklılıklara ve yaşanan tecrübelerle bağlı olarak özürllüler çeşitli biçimlerde adlandırılmaktadırlar. Bu adlandırmalar ise genellikle olumsuz anlam içeren ifadelerden oluşmaktadır.

Ancak bu isimlendirmeler günlük yaşamda engelliye ilişkin durumu ve gereksinimlerini ne kadarını yansıttığı yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Engelli bireylere ilişkin, toplum içinde tanınmalarını kolaylaştırıcı sıfatların dışında önemli olan nokta aslında engellilikle ilgili "farkındalığın olması" ve "anlaşılma" gereksinimlerinin karşılanmasıdır (Şahin 2004:49). Türkiye’de ise üzerinde anlaşılmış bir genel tanım ya da içerik çalışması bulunmamaktadır. Ancak ülkemiz açısından ortak bir özürllülük tanımlamasının oluşması için özellikle son dönemlerde çalışmalarda (Seyyar 1999)

devam etmektedir. Küçükkaraca (2003), engelli ve engelliliğe ilişkin birden fazla kavram arasında özellikle son zamanlarda “özel ihtiyaç grupları” kavramının kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. Ancak bu kavram yoksul, korunmaya muhtaç, engelli, istismara uğramış bütün ihtiyaçları da kapsadığı için çok büyük bir genellemedir. Bunun sadece özürlü bireyleri anlattığının belirtilmesi için bu kavram üzerinde de değişiklik yapılması gerektiği söylenebilir.

Örneğin Türkçe’de genel düzeyde *engelli*, *özürlü*, *sakat* sözcükleri aslında aralarında anlam farkları olduğu halde aynı anlama gelmek üzere kullanılmaktadır. Genelde tüm engelliler için yaşanan bu karmaşa belirli engelli kümeleri için de geçerlidir. Örneğin kör, ağma, görme engelli, görme özürlü, az gören, vb. Bu sözcükler değişik anlamlar taşıdıkları gibi yer yer aynı anlama gelmek üzere de kullanılabilirler. Bu da bir zihin karışıklığı yaratabilmektedir. Adlandırmadaki bu farklar, zaman zaman öyle çok tartışmaya neden olmaktadır ki, bu tartışmalar, gerçek sorunların önüne bile geçebilmektedir. Engellinin kim, engelliliğin de ne olduğu açık bir biçimde ortaya konmayınca, engellilere yönelik geliştirilecek politikaların, yasaların ve hizmetlerin kapsamı da belirsizleşmektedir. Bu belirsizlik de uygulamada pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Adlandırmadaki karmaşa ve tanım güçlüğü engellinin kendisini anlatmasını ve diğerlerinin de onları kolayca anlamasını zorlaştırmaktadır (Karataş 2002(2):43).

Bizim dilimizde ki bu kavram karmaşası pek çok dilde de yaşanmaktadır. Diğer birçok dilde de engelli/özürlü yada sakat ve engellilik/özürlülük yada sakatlık anlamına gelen birden fazla sözcük bulunmaktadır. Örneğin İngilizce’de *handicap*, *handicapped*, *defective*, *disabled*, *disability*, *with obstacles*, *having obstacles*, *invalid*, *defective*, *incapable of workin*, *infirm*, *malformed* gibi kavramlar kullanılırken; Almanca’da *verkrüppelt*, *arbeitsunfähig*, *faul*, *körperbehindert*, *behinderte(r)*, *beschränkt*, *rüppel*, *versehrte(r)*, *beschädigt*, *fehler*, *mangel*, *entschuldigt*, *mangelhaft* ve Fransızca’da ise *handicapé/e*, *infirm*, *d’obstacles*, *bot/e*, *impotent/e*, *hors de combat*, *inapte à estropié/e* [le][la], *infirm* [le][la], *invalid* [le][la], *mutilé/e* [le][la] gibi sözcükler kullanılmaktadır.

Bu durumun fark edilmesi ile özürlülüğün tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi ile ilgili ilk çalışmalar özürlü sayısında büyük bir artışın olduğu II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır.

Threats (2001)'in belirttiği gibi, 1973'te WHO (World Health Organization/ Dünya Sağlık Örgütü)'nun tanımlamaları kapsamında P. Wood özürlülüğe ilişkin *ilk uluslararası sınıflandırmayı* yapmıştır. Bu sınıflamaya göre özürlülük; *bozukluk* (impairment), *özürlülük* (disability) ve *engellilik* (handicap) olarak ayrılaştırılmıştır. Böyle bir sınıflama WHO tarafından 1980'de raporlaştırılmış ve 1993'te de bu sınıflama ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) olarak kabul edilmiştir. Bu sınıflamanın güvenilirliği ve geçerliliği farklı ülkelerde yapılan sürekli araştırmalarla test edilmektedir. Bu çalışmalarda dikkat çekici olan, bu üç kavram arasındaki (özürlü, engelli ve sakat) ayırımdan çok tanımlamaların toplumsal durumlara göre değişebilirliğinin incelenmeye tabi tutulmasıdır. ICIDH (2003)'in sınıflandırması dahilinde genel olarak her üç tanımın vurguları şöyle belirtilebilir; *engellilik* (handicap), fonksiyon kaybı ve sınırlılığı ile hareketlerdeki kısıtlanma, *özürlülük* (disability), fonksiyon kaybı ve sınırlılık durumu ve *bozukluk* (impairment) (ki zaman zaman dilimize sakatlık olarak da çevrilmiştir) da ilgili uzuvdaki normal dışı durum olarak belirtilmiştir (akt.Burcu 2007:7). Burada da görüldüğü üzere özürlülükle ilgili tanım ve kavram sayısı oldukça fazladır ve içerikleri de farklı anlamlar içerebilmektedir.

Engelli sözcüğü genelde hareket yeteneği sınırlanmış bireyi çağrıştırmaktadır. Hareket yeteneğini sınırlayan nedenler ise doğuştan getirilen, doğum sırasında karşılaşılan ya da sonradan yaşanan bir hastalık veya kaza sonucu ortaya çıkan bir işlev bozukluğundan kaynaklanıyor olabilir. Hareket yeteneğinin kısıtlı olması, başlı başına bir engellilik midir? Eğer öyle ise hepimizin yapamadığı, beceremediği bir iş ya da eylem yok mudur, yaşamda? Engellilik günlük yaşama katılmayı engelleyen, fiziksel işlevlerdeki bir sınırlılık hali olarak değerlendirilmelidir. Gerçekte önemli olan, bazı işlevlerin yerine getirilmesinde karşı karşıya kalınan bir fiziksel sınırlılığın olması değil, bunları "kompanse" edecek destek sistemlerinden yoksun kalmaktır. Eğer bir gözlükle, var olan görme yetersizliğinizi rahatlıkla giderebiliyor ve işlerinizi görebiliyorsanız bir

sorununuz yok; ancak geri kalmış bir köyde ya da yörede bu gözlüğe ulaşamıyorsanız, ciddi bir sorunla karşı karşıyasınız demektir. O halde engellilik çoğu zaman değişken bir konudur. Başka bir deyişle nerede ve nasıl karşılaşacağımıza bağlı olarak sonuçları değişen bir durumdur (Karataş 2002(2):45).

1999 yılında Ankara’da gerçekleştirilen I. Özürlüler Şurası kapsamında özürlülük ile ilgili teorik yaklaşımlardan kaynaklanan ya da bu yaklaşımlara yol açan bazı özürlülük tanımları ise şöyledir:

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) özürlülüğü, hastalık sonuçlarına dayanan ve sağlık yönüne ağırlık veren bir tanımlama ve sınıflandırmıştır. Buna göre *üç ayrı kategoride* tanım geliştirilmiştir:

- *Yetersizlik* (Impairment): Sağlık bakımından psikolojik, fizyolojik ve anatomik (fiziksel) yapı veya fonksiyonlardaki eksikliği ve anormallliği ifade eder.
- *Özürlülük* (Disability): Bir aktiviteyi normal tarzda veya normal kabul edilen sınırlar içinde gerçekleştirmekteki kısıtlılık veya yetersizliktir.
- *Engellilik* (Handicap): Bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesidir.

Dünya Sağlık Örgütü’nün bu tanımı engelli/özürlü kişilerin “kısıtlılığı” ve “normal” olmama durumunu vurgulamaktadır. Medikal modelin temelinde yatan “kısıtlılık” ve bireysel patoloji görüşünün temelinde bu tanımın önemli etkileri olmuştur (Arıkan 2001(3):22) .

Birleşmiş Milletler (UN) Genel Kurulu’nun İnsan Hakları Bildirgesi’ne ek 3447 Sayılı “*Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi*”nin 1.Maddesine göre;

- *Özürlü*: Normal bir kişinin kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar sakattır.

Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu (SKMKK)'nin yaptığı tanımlamaya göre;

- *Sakat*: Bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerinde belirli bir oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gereğine uymayacak özürlenmiş kişidir
- *Sakatlık*: Bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özelliklerinde belirli bir oranda fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu veya bozukluğu sonucu normal yaşamın gereğine uymayacak özürlenme durumudur.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'nün Haziran 1983 tarih ve 159 no'lu "Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı" sözleşmesinin 1. maddesine göre ise;

- *Sakat*: Uygun bir iş temininin, muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri kabul edilmiş, fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli bir ölçüde azalmış olan birey şeklinde tanımlanmaktadır.

Yukarıda sıralanan tanımlar, yasalara, yönetmeliklere, örgütlere göre farklı farklı tanımlar yapıldığını, her yasa ve her kurumun yaklaşımına göre tanımın değiştiğini göstermektedir. Ne kadar iyi bir tanım yapılırsa yapılsın, yapılacak tanımlar da kaçınılmaz olarak bir eksiklik içerecektir (I. Özürlüler Şurası 1999:6-7).

Anayasamız ise özürlülerden söz ederken "bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar" (m. 50/2), ve "sakat" (m.61/2) sözcüklerini, İş Kanunumuz (İŞK) "özürlü" (m.30;101), Devlet Memurları Kanunumuz (DMK) "sakat" ve "özürlü" (m.54) sözcükleri kullanılmakta, Türk Ceza Kanunumuz (TCK) belli engellilik türlerini "sağırılık", "dilsizlik" ve "akıl hastalığı", Medeni Kanunumuz (MK) "akıl hastalığı" ve "akıl zayıflığı" sözcükleriyle (m.13) ifade etmektedir (Bakırcı 2005:124).

Özetle en genel anlamda *özürlülük*, yeteneklerdeki ve güçteki sınırlanmışlık ya da eksiklik durumudur. Daha açık bir ifadeyle, *özürlülük*, bireyin belirli aktivitelerini yerine getirmesini ve sosyal yaşamdaki rollerini oynayabilmesini sağlayan "ideal-

normal” kapasitenin dışında olmaktır. *Özürlü insan*, tedavisi/ düzeltilmesi mümkün olmayan ancak rehabilite edebilen insan olarak kabul edilmektedir. *Özürlülük*, ferдин zihinsel ve/ veya bedensel fonksiyonlarındaki kayıplar sonucu ortaya çıkan sınırlılıkları/ kısıtlılıkları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır (Whyte ve Ingstad 1995:3-4 akt. Burcu 2002:85). Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün tanımı dikkate alındığında ise, *özürlülük*, kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen “normal” aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılıktır (WHO 1980:28 akt. Burcu 2002:85). Birleşmiş Milletler (UN) ise *özürlü bireyi*, “uzun dönemli fiziksel veya zihinsel sorunlara ya da sağlık problemlerine bağlı olarak yapabileceği aktivitelerin türünde veya sayısında sınırlılıklar olan kişidir” şeklinde tanımlamıştır (UN, 1998). Türkiye’de Özürlülerin Sorunları ve Çözümünde İzlenecek Politika Sempozyumu Sonuç Raporu (1995)’na göre de *özürlülük* “fonksiyon kaybına neden olan organ yokluğu ve bozukluğu sonucu normal yaşamın gereğine uyamama durumu” olup, *özürlü birey* bundan dolayı korunmaya, yardıma, bakıma ve yetiştirilmeye muhtaç kişi olarak tanımlanmıştır (Burcu 2007:8).

Belirtilen tüm tanımlamalarda bireyin fiziksel özelliklerine dikkat çekilmiştir. Bu noktada Burcu (2007)’nin da belirttiği gibi göz ardı edilmemesi gereken, varolan bu fiziksel özelliklere bağlı olarak bireylerin sosyal yaşamlarında karşılaştıkları sorunlar ile bu sorunların belirleyici olduğu sosyal hayat alanlarıdır. Özürlülüğe ilişkin tartışmalarda, *fiziksel özürlülük* ile *sosyal özürlülük* ayrımı dikkat çekicidir.

Fiziksel özürlülük bedensel faaliyetlerdeki ve yeteneklerdeki sınırlılık ya da eksiklik iken, sosyal özürlülük fiziksel özürlülüğün katkılarıyla şekillenen bireyin sosyal yaşamındaki rollerini yerine getirebilmedeki sınırlılık ve güçlütür (Burcu 2004:25).

Özürlülük olgusunu tanımlamanın ne kadar zor olduğu bu konuda yapılan çalışmalardan verdiğimiz örneklerle daha net anlaşılmaktadır. Bakırcı (2005)’da özürlülük ile ilgili kavramların ve tanımlamalarının bazılarının ayrımcılığa ve önyargılara yol açıcı nitelikte olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle özürlülere ilişkin sözcükler kullanılırken; konu ile ilgili insan hakları belgelerindeki ve özürlü örgütlerinin benimsedikleri terimler esas alınmalıdır.

Tanımlaması konusundaki zorlukları gördüğümüz özürlülüğün, teorik düzlemdeki yerini tespit etmenin de hiç kolay olmadığı ortadadır. Özürlülük olgusunun kavramsal düzlemdeki tanımlamaları arasındaki farklılıkların yarattığı sorunlar çoğu zaman gerçek sorunların önüne geçebilecek boyutlara ulaşmıştır. Oysa bugün dünya nüfusunun önemli bir kısmını özürlü bireyler oluşturmaktadır. Bu yüzden de kavramsal karmaşadan öteye geçebilmek ve mevcut sorunları çözüme kavuşturmak öncelikli konuyu oluşturmakta ve çalışmalarında hız kazanmasını gerektirmektedir.

3.3. SOSYAL VE MEDİKAL MODEL ÇERÇEVESİNDE ÖZÜRLÜLÜK TARTIŞMALARI

Özürlülüğün farklı tanımlamalarının ortak özelliğine bakıldığında, özürlülüğün sosyal bir kavram olduğunu görmekteyiz. Burcu (2001)'da, bireyin çeşitli nedenlerle birlikte yaşamak zorunda kaldığı özürleri, insanın biyolojik doğasından çok varlığını sürdürdüğü sosyal alanda, diğer insanlarla birlikte iken anlam kazandığını belirtirken; özürlülüğün sosyal boyutuna vurgu yapmaktadır.

Özürlülüğün tanımlanmasına yönelik olarak yaşanan kavram karmaşasının yanı sıra tarihsel süreç içinde özürlü bireylerin karşılaştıkları sorunların çözüme kavuşmasına yönelik olarak sadece kavramsal bağlamda değil, teorik bağlamda da analizlere ve açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. Buna yönelik olarak ilk girişimler medikal model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bir süre sonra medikal modelin açıklamalarının yetersiz kaldığı ve sorun çözmekten çok yeni sorunlar yarattığı düşünülmüştür. Bu eksikliği gidermek adına yeni arayışlar ise sosyal modelin doğmasına yol açmıştır. Sosyal model, özürlülüğe tıp penceresinden bakmanın ötesine geçerek; çözüme yönelik yeni yollar üretme çabasına girişmesi açısından önemli bir modeldir.

Teorik tüm yaklaşımların öncelikli ortak hedefi ise mevcut konuya zemin oluşturmak ve yine konuya hangi açıdan nasıl bakıldığını göstermektir. Gilson ve Depoy (2000)'ın da belirttiği gibi özürlülükle ilgili olarak en çok bilinen teorik yaklaşımlar medikal, sosyal, politik, kültürel bakış açılarıdır. Bu yaklaşımların yanı sıra engellilikle ilgili olarak

olumlu duygu ve düşüncelerin geliştirilmesine yönelik model çalışması da bulunmaktadır (Swain, French 2000'den akt. Küçükkaraca 2003).

Engellilikle ilgili ilk teorik yaklaşım olan medikal/tıbbi modelin tıpta kullanılan hastalık bakışından doğduğu bilinmektedir. Yani medikal model özürlülüğü anlamaya yönelik olarak temel yaklaşım olarak doğmuştur. Bu görüş engelliliği bireysel bozukluklara ve biyolojiye bağlı olarak açıklamaktadır. Özellikle “normal” olmanın çok yaygın olduğu bir dönemde ortaya çıkan bu görüş, engellilerin “normal” olması için gerekenler üzerinde durur (Arıkan 2001(3):23). Arıkan (2002-1)'ın bir başka çalışmasında da ifade ettiği gibi medikal model çerçevesinde, özürlülük büyük ölçüde bireyin yetersizliğine, patolojisine dayalı olarak açıklanmaktadır. Başka bir deyişle özürlü bireyler çeşitli engelleri, yetersizlikleri olması nedeniyle toplumda ‘normal’ bireylerden ayrı bir konumdadırlar. Özürlü bireyleri böyle ele alış, pek çok sorunun oluşumuna yol açmaktadır. Bunların başlıcaları özürlü bireylere yönelik ayırımcı, damgalayıcı tutumlar olarak özetlenebilir. Birey, özürlü oluşu nedeniyle ‘aciz’, ‘yetersiz’ olarak tanımlandığında bu doğrultuda müdahalelere de hedef olmaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısında geçen dönemdeki düşünceler profesyonel uygulamayı etkilemiştir. Ruh sağlığı uygulaması bireysel zayıflık ve patoloji üzerine odaklaşmıştır. DSM IV (Ruh Sağlığı Temel Tanı Ölçütleri) patolojinin tanısına yönelik başlıca tanı aracı olarak ruh sağlığı uygulayıcıları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu tanı aracı bireyin güçlü yanlarını hemen hemen hiç dikkate almamıştır. Benzer şekilde medikal değerlendirmeler de bireyin güçlü yönlerini değil de patolojisini saptamaya yönelmiştir. İnsanların durumlarını etkileyen sosyal, çevresel vb. faktörler ihmal edilerek yalnızca tanı üzerinde odaklanılmıştır (Arıkan 2001(3):21). Sadece hastanın patolojik durumu ile ilgilendiği için de, bu duruma çözüm getirecek meslekler ve bunu yapacak kişiler bu model için önemlidir.

Medikal/tıbbi model, tedavinin direktörleri olan doktorları, hemşireleri, terapistleri, sosyal hizmet uzmanlarını ve diğer bakım profesyonellerini hastaların yaşamlarını doğrudan yardımcı olan kişiler olarak görmektedir. Hastalar ise, uzmanlaşmış elemanlar tarafından oluşturulan tedavilerin pasif alıcılarıdır. Uzmanlar kararları almakta ve

hastaları bu kararlardan haberdar etmektedirler. Eğer profesyonel hizmetleri kullanan özürlüler, aktif tüketiciler olmaya ve bakımlarının kontrolünü almaya teşebbüs ederlerse, otoritelerinin sorgulanmasından hoşlanmayan profesyoneller verdikleri desteği çekecekleri için örselenirler. Profesyonellerin ve bir bütün olarak toplum zorla oluşturduğu bağımlılık nedeniyle özürlüler büyük bir doyumsuzluk yaşarlar. Bu nedenle 20. yüzyılın son on yılında özürlüler yaşamlarını kontrol haklarını talep etmeye başlamışlardır (Arıkan 2001(3):21).

Özürliülerin yaşadıkları bu bunalımın fark edilmesi ile de medikal yaklaşıma getirilen eleştiriler yoğunlaşmıştır. Çünkü özürllülüğe yönelik olarak medikal/tıbbi model (medical model), öncelikle “hastalık” (illness) ve “sakatlığın” tıbbi açıdan sebepleri ve açıklanması üzerinde durmuştur. Sosyal modelde ise özürllülük “sosyal yaşamın bir sonucu” olarak ifade edilmektedir. Toplumsal düzenin ve sosyal yaşamın ‘normal’ olan bireyler için kurgulanmış olması, özürllü bireyi bu alanların dışına atmakta ve özürllülüğü yaratmaktadır.

Bury (1996) ve Williams (1998)'ın da belirttiği şekilde medikal sosyologlar, yukarıda kısa bir tarihi verilen özürlülük hareketlerine yönelik gelişmelerle ilgilenmemişlerdir. Bu yaklaşımda, özürlü bireylerin yaşam alanlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal ve çevresel engellemelerle, bu bağlamda politikleşmeleri ve organize olmaları gözardı edilmiştir (Barnes ve Mercer 1996). Ancak var olan gelişmeler, Towsend (1979) gibi medikal/ tıbbi yaklaşımı temsil eden bazı sosyologların bu yaklaşımda kabul edilen ve “normal bedenin anatomisi ve işleyişi dışında olma” şeklinde genel olarak betimlenebilecek “sakatlık/ bozukluk” (impairment) tanımına ilişkin geleneksel bireyci-medikal tanımlara artık şüphe ile bakmaya başlaması, yine konuya ilişkin “sosyal modelin” etkinliğini artırmaya başlamıştır. Diğer taraftan bu model içinde bazı sosyologlar özellikle “hastalık” ve “sakatlığın” deneyimleri üzerinde de odaklanmışlardır. Bu sosyologlar akut ya da kronik olsun “hastalığın” ve “sakatlığın” yansımalarının toplumsal sonuçlarıyla ilgilenmişlerdir. “Damgalanma” (stigma) kurgulanmasına dikkat çekmişlerdir (akt. Barnes 1998). Bu temellerde odaklanan yaklaşım Bury (1996) tarafından “özürlülüğün sosyo-medikal modeli” (socio-medical

model of disability) olarak açıklanmıştır. Yine bu türlü bir geçişlilik modelinde de aslında etkili olanın sosyal model olduğu açıktır (akt. Burcu 2006:63).

Medikal/tıbbi modelin odak noktası özürlülüktür, yani özürlü insanların fiziksel ve biyolojik durumudur. Ayrıca, medikal/tıbbi model özürlülüğü, daha sonra bireyin normal yaşama dönebileceği ya da mümkün olduğunca yaklaşabileceği, onarılabilir, daha da önemlisi onarılması gereken bir durum olarak görür. Başka deyişle, medikal/tıbbi model özürü olan bir insanı, örneğin, kızamık gibi bir hastalığa yakalanmış insan olarak ele alır. Bunun sonucunda Medikal/tıbbi model özü /engeli olan bir insanın rahatsız ya da hasta birisi gibi davranmasını ister yani bir “hasta insan rolü” oynamasını varsayar. Hasta rolü Parson'un (1951) klasik tanımlamasında da belirtildiği gibi, dört unsurdan oluşmaktadır. İlk ikisi hasta insana “ayrıcalık ve muafiyet” sağlar. Bu muafiyetler şunlardır:

1. “Hastalığın (ya da özürlü) doğasına ve şiddetine bağlı olarak normal sorumluluklardan muafiyet”,
2. “Hastalıktan (özürden) dolayı moral sorumluluktan muafiyet”.

Yani bir kimsenin kendisine bakabileceğine ya da yapılmasını istediklerini yapabileceğine ilişkin bir beklenti söz konusu değildir. İkinci muafiyet “yardımın kabulüne doğru bir köprü” sağlar. Gerçekten de hasta rolünün ilk iki unsuru veri iken “yardımın kabulü” zorunlu hale gelmektedir. Hastalık rolünün Parsons tarafından belirlenmiş dört unsurundan son ikisi, hasta ya da özürlü insanın kendi ayrıcalıklarına ve muafiyetlerine yönelik tacizleri önlemek için üstlenmesi beklenen yükümlülüklerdir (Winter 2003- çev. Ergün 2004:346).

Böylece medikal/tıbbi model bir makullük yapısı olarak yani hasta rolünün ayrıcalıklarını ve yükümlülüklerini tanımlayan örtülü öncüllerinin özürlülüğü olan insanları kontrol eden, hatta bunaltan, onları özürlü ve insanlıktan çıkmış olarak ele alan bir politikalar ve prosedürler seti oluşturmaktadır. Ne yazık ki, “hasta rolü (özürlü) insanın kendi işlerinin üstesinden gelmesiyle ilgili yükümlülüklerini iptal eder”. Gerçekten de bu rol onları “özürlülük devam ettiği sürece bir hasta olarak

bağımlılıklarını normatif bir şekilde kabul etmeye” teşvik etmektedir (Crewe ve Diğerleri 1983). Kassenbaum ve Baumann'ın (1965) öne sürdüğü gibi hastalığın ya da özürün “geçici olmadığı” durumlarda (hasta) rolü ile ilgili beklentiler açıkça uygulanabilir değildir. Özürlülük geçici olabileceği gibi bütün yaşam boyunca da devam edebilir. Ayrıca özürlü insanların karşılaştıkları problemleri “bir tıbbi problem olarak tanımlamak, buna uygun bir çözüm yolunu da varsayar. Özürlülerin hayatlarının tıp ya da sağlık uzmanları ordusu tarafından yönlendirilebileceği gibi...” (Barnes ve diğerleri 1999). Böylece özürlü (hasta) insan kendi başına aktif olmak yerine pasiftir, teknik olarak sağlık uzmanları tarafından etki altındadır. Sonuçta Charlton'un da (1998) belirttiği gibi, özürlü insanları “kendi hayatlarının sorumluluğunu alamaz gibi gören” bir çeşit paternalizm (vesayetçilik) söz konusudur. Kısacası hasta rolü, özürlü insanı bağımsızlıktan yani insan kişiliğinin temel özelliği olan kendi hayat meselelerini kontrol etme durumundan yoksun bırakır (Winter 2003 - çev. Ergün 2004:346). Oysa bütün insanlar gibi özürlülerin de kendi hayatına yön verme ve kendi yaşamı hakkında karar verme hakkı vardır.

Özürlü hakları hareketi başlangıç safhasında medikal/tıbbi modeli eziyet verici, toplumdan dışlanmanın ana kaynağı, sağlıklı, özürlü olmayan insanların üstünlüğü ve bu yüzden de özürlü insanların bunaltıcı marjinalleşmesinin ana kaynağı olarak görmüştür. İkinci safhasında hareket, medikal/tıbbi modelin egemenliğini kırmayı ve bunu yeni bir modelle değiştirmeye çalışmıştır. Hareket ayrıca özürlüleri kendi haklarını vatandaş olarak koruyabilmelerini ve ulusal ekonomide üretken rol üstlenmelerini mümkün kılacak yasalar yapılmasını ve yeni modelin uygulandığı ve özürlülerin vatandaş olarak ulusal ekonomide üretken rol almalarına izin veren bağımsız yaşam merkezlerinin oluşturulmasını talep etmekteydi (Winter 2003 - çev. Ergün 2004: 347). Kısacası özürlülerin, sadece kendi yaşamları hakkında karar verebilme ve toplumdan soyutlanmak yerine, ekonomik ve sosyal yaşamda diğer insanlar gibi yer alabilme istekleri de vardır.

Ersoy-Özcan (2005)'ın da ifade ettiği gibi; gelişmiş ülkelerde, sağlanan eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal güvence ve istihdam olanakları özürlülerin günlük yaşamla baş edebilmelerini ve toplumsal yaşamda var olabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Gelişmekte

olan ülkelerde ise yaygın sağlık sorunları ve buna karşılık yetersiz sağlık hizmetleri, özürllülüğe yol açan risk faktörlerinin fazlalılığı, yetersiz eğitim ve istihdam olanakları, yasal düzenlemelerdeki eksiklikler ya da var olanların uygulamaya geçirilmesindeki güçlükler, özürllü bireylerin toplumsal yaşamda var olabilmek adına karşı karşıya oldukları önemli engellerden yalnızca bir kaçıdır. Bu anlamda medikal modelin girişimleri olsa da bunlar yetersiz kalmakta ve yeni arayışları doğurmaktadır.

Eski medikal/tıbbi model daha önce belirtildiği gibi öncelikle “bir makul olma yapısı”dır. Yani öncülleri, özrü olan insanların hayatını rahatça kontrol eden politikalar ve prosedürler setidir. Gerçekten de medikal/tıbbi model, bu tür insanları özürllü ve insanlıktan çıkmış gibi görerek onlara eziyet eden bir yaklaşımdır. Özet olarak, medikal/tıbbi modele göre özürllü insanların karşılaştığı problemleri sadece tıbbi problemlerdir. Doğal olarak da tıbbi problemler tıp uzmanları tarafından tedavi edilmeyi gerektirir. Medikal/tıbbi model, uzmanlar tarafından yapılacak tedaviye boyun eğmeyi, özürllü (hasta) insanı pasif, kişiliğini tanımlayıcı özelliğini sergilemekten yoksun, kendi hayat sorunlarını kontrol edemeyen birisi olarak yorumlar. Sonuçta, özürllü hakları hareketi medikal/tıbbi modeli eziyet edici, özürllü insanların toplumdan dışlanması ana kaynağı, özürllü olmayan “sağlıklı” insanların meşru sayılan üstünlüğü olarak görmektedir (Winter 2003-çev. Ergün 2004:347). Oysa özürllülerin tıp dünyasından ve özellikle de doktorlardan bekledikleri, sakatlığa neden olabilecek durumlar için önleyici politikalar geliştirmeleri ya da sakatlık durumunu hafifletecek ve kişinin sosyal ve ekonomik yaşamda yer almasını sağlayacak iyileştirmeler sağlamalarıdır.

Koruyucu ve önleyici programların başarısı, özürllülüğe yol açan gerek doğumsal gerekse edimsel nedenlerin önemli bir bölümünün ortadan kalkmasında etkili olmuştur. Yeni hizmet modelleri geliştirilmiş, sağlık sisteminin hümanize edilmesi yönünde ciddi adımlar atılmıştır (Arıkan 2002(1):5). Kuşkusuz medikal model, özürllülükleri olan bireylere ve onların ailelerine pek çok olanak da sağlamıştır. Sözelimi tanı, tedavi, bakım ve izleme programlarının güçlendirilmesi, önleme programlarının dikkatle hazırlanması özürllü bireylerin ve onların yakınlarının yaşam kalitelerini yükseltmiştir. Yaşam kalitesinin yükseltilerek diğer insanlar gibi “normal” bir hayat sürdürmek özürllü bireylerin de en doğal ihtiyacı olduğu bilinmektedir (Cılga 2001:83). Yaşam kalitesinin

yükseltilmesi beklentisi konusunda Küçükkaraca (2001) da, özürhüleri haklarının etkili biçimde savunulması gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yukarıda da vurgulandığı gibi medikal model özürhürlük alanında ve özürhü bireylerin yaşamlarında çeşitli kolaylıklar sağlamıştır. Bununla birlikte 'patoloji'ye odaklanması özürhü bireylerin 'aciz' olarak tanımlanmasına da yol açmıştır. Bu nedenle özürhü bireyler toplumda önyargı, aşağılanma ve dışlanmayla karşılaşmaktadırlar (Beaulauier and Taylor 2001, Sachs 2003'den akt. Arıkan 2002(1):14).

Özürhüleri toplumda rahatça yaşayabilmeleri ve önyargılardan sıyrılmış bir bakış açısı ile değerlendirilmeleri konusunda istekler yoğunlaşınca medikal model ciddi eleştiriler almaya başlamış ve tartışma sosyal ve kültürel boyuta taşınmıştır.

Burcu (2007)'nun da belirttiği gibi, özürhü olmanın medikal tanımının yanı sıra bu olguyu sosyal ve kültürel boyutta tartışmak ve bu çerçevede bir tanım geliştirmek de bu açıdan önemlidir. Belirtilen bu önem, bireyin herhangi bir nedenle (doğuştan, hastalık, kaza) kazandığı “normal” olarak belirlenen tıbbi konumlanmasının dışındaki farklı durumunun ve bu farklı durumunun yarattığı sıkıntıların sosyal ve kültürel zeminde nasıl görüldüğü noktasında şekillenmektedir

Özürhü hakları hareketine göre medikal/tıbbi model çözüm değil, sorunun bir parçasıdır. Çözüm ise medikal/tıbbi modelin başka bir modelle ikame edilmesini gerektirir. Medikal/tıbbi modeli değıştirmeğe yönelik çabalar iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. İlk olarak, medikal/tıbbi modelin sadece eziyet edici olmakla kalmayıp, özürhü bir insana uygulandığında, yanlış bir ön kabule dayandığını ve bu yüzden de uygun olmadığını sergilemeye yönelik çabalar gerçekleşmiştir. İkinci olarak, eski medikal/tıbbi model yerine yeni sosyal model önerilmiştir. Yeni model, baskıcı olmak yerine özgürlükçü, marjinalleşme yerine dahil edilmeyi temel alacak şekilde tasarlanmıştır. Hareketin önerdiği yenileştirmeye, yani sosyal modele göre özürhürlük, bireyin özürhü olmasının tahammül edilebilir gerekli bir sonucu değil, büyük ölçüde toplumun özürhürlüğe tepkisinin yarattığı tepkisinin bir durumudur. Gerçekten de kişiyi özürhü durumuna getiren özrün kendisi değil, toplumun özürhüye tepkisidir. Ayrıca Oliver

(1990)'ın belirttiği gibi bu türden bir toplumsal tepki, özürlü insanların bağımsızlığını sebepsiz şekilde reddeden bir adaletsizliğe neden olmaktadır (Winter 2003 - çev. Ergün 2004:350).

Sosyal model, pek çok teorik yaklaşımla bağlantılı olmasına karşın (Priestley 1998) ne şu an nede daha önce özürlülüğün sosyal teorisi olarak kavramlaştırılmamıştır. Sosyal model Karl Marx ve Antonio Gramsci'nin çalışmalarıyla temeli atılan ve Vic Finkelstein (1980)'in, Mike Oliver (1990)'ın ve Brendan Gleeson (1999)'ın çalışmalarında belirtilen, özürlülüğün sosyal yaratımının kapsamlı materyalist açıklamasının geliştirilmesine olanak vermiştir. Buna bağlı olarak özürlülüğün sosyal modelinin üç temel noktasını belirtmekte fayda vardır:

1. Özürlülüğün geleneksel bireysel farklılıklara (tıbbi/eksik) odaklanan modelinin aksine sosyal modelin odağı, özürlü bireyin fonksiyonel yetersizlikleri yerine, çevresi (toplum) tarafından oluşturulan engeller olmasıdır.
2. Sosyal model, özürlü bireylerin karşılaştığı belirgin sorunları, toplum kültürünün ve çevrenin engelleriyle açıklayan bütünsel bir yaklaşımdır.
3. Sosyal model perspektifi, özürlü bireylerin sağlık, rehabilitasyon, eğitim ve istihdam gibi alanlarda uygun bireysel ihtiyaçlara odaklanan müdahalelerin önemini ve değerini inkar etmeden, özürlü olmayan bireylerce özürlü olmayan bireyler için oluşturulan toplum hayatına dahil olmaları için güçlendirme ve bütünlendirme konusuna dikkat çeker.

Kısaca özürlülük alanındaki sosyal model Oliver (2004)'ın ifade ettiği gibi, modern toplumun engellilik eğilimlerini yok etmeyi sağlayacak politikaların ve uygulamaların geliştirilmesi ışık tutan bir araçtır (akt. Barnes 2005-çev. Uğurlu 2006: 642). Bunun dışında özürlülük durumu, özürlü hakları hareketinin iddia ettiği gibi bir sosyal hareket ise “o zaman özürlü insanlar, koşulların bireysel kurbanları yerine, toplumun ortak kurbanları” olarak görülecektir. Ayrıca, eğer özürlülük durumu toplumun uyardığı hareketin bir sonucu ise, bu hareketin ayrıştırılması veya en azından azaltılması, uygun

yasaların kabul edilmesi gibi toplumsal bir eylem gerektirir. Bu yüzden özrürlölük durumu için yeni bir tanım, yeni bir model önermek hareket için çok önemlidir (Winter 2003 - çev. Ergün 2004:348).

Bu kapsamda toplumsal ve kamusal alanda özürlü bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmak amacı ile yeni model iki ön kabulden yola çıkmıştır.

1. Sosyal koşullar özürlü insanı değil, özürlülüğün kendisini bir engellilik durumuna dönüştürmektedir.
2. Özürlülerle ilgili çabaların odak noktası özürlülüğün kendisi değil, bu insanların kişilikleri, yani, kendi özürlölük durumları ile birlikte nasıl yaşayacaklarına dair bağımsız kararlar alma becerisi ve hakkı olmasıdır. Yani söz konusu olan “özürlü bir insanın refahı” değil, söz konusu olan “özürlü insanların, insan haklarıdır”.

Başka bir deyişle “sosyal modelin ilk ön kabulü özürlölük durumunun bir sosyal yapı ve sosyal yenilik olduğudur” (Oliver 1990). Özürlölük bireysel ve ortaklaşa, özürlü olmayan insanların görüşleri sonucunda inşa edilmiştir ve düşmanca sosyal tavırlarla ve özürlülerle olan karşılaşmalarda ya da temel ilişkilerde onların damgalanmasıyla ifade edilmektedir. Bununla beraber özürlölük aynı zamanda toplumu, devleti ve ekonomiyi karakterize eden ikincil ilişkilerde, özürlülerin karşılaştığı sınırlamalarda açıkça görülen yasaların, politikaların ve kurumsallaşmış alışkanlıkların sonucu olarak toplumun yarattığı bir durumdur. Kısacası birinci ön kabul, özürlölük eksikliğin doğrudan sonucu değil, sosyal kısıtlamaların bir sonucudur. Oliver (1990)’ın da belirttiği gibi bu tür kısıtlamalar örneğin, “binalara girişlerdeki zorlukların, (özürlülerin kullanması için rampa ya da asansörlerin olmaması) zeka ve sosyal yeteneklerle ilgili tartışılır anlayışların, (özürlülerin aynı zamanda aptal ve kendilerine bakamayacak kadar yeteneksiz olduklarının düşünülmesi gibi) genel nüfusun işaret dilini kullanamamasının, körlerin okuyabilecekleri okuma materyallerinin eksikliğinin ya da gözle görülmeyen özürlere sahip insanlara (akıl hastalığı gibi) yönelik düşmanca kamusal tavırların sonucu olarak ortaya çıkabilmektedir” (akt. Winter 2003 - çev. Ergün 2004:348-349).

Özürli bireylerin sahip oldukları özürler onları bütün alanlarda özürli kılmaz, bütün alanlarda onları özürli kılan toplumsal bakış açısı ve özürli bireylerin gündelik yaşamlarında hayatlarını kolaylaştıracak düzenlemelerin yapılmamasıdır.

Sosyal modelin ikinci ön kabulü, özürli insanların mümkün olduğunca kendi hayatlarını kontrol edebilmesi ve bunu yapması gerektiğidir. Her şeyden önce onların kişiliğine, sebepsiz kısıtlamaların etkisinde kalmadan bağımsız olabilmelerine, kendi tercihlerini yapabilmelerine ve bunları gerçekleştirebilmelerine saygı duyulmalıdır. Bu ön kabul, özürli olan ya da olmayan her insanın yapabileceği ve yapamayacağı bir dizi, “bireye özgü olan zihinsel ve fiziksel beceriler dizisi” olduğu görüşüyle geliştirilmiştir (Brisenden 1998). Sosyal model, kişiliğin “insanlığın ortadan kaldırılmasını ve özürli insanın kendi haline bırakılmasını” uygun görmemektedir (Charlton 1989). Charlton'un belirttiği gibi, insanlar “kör, sağır, özürli” gibi isimlerle tanımlanmamalıdır. Çünkü bu durumda “onların kişilikleri durumlarıyla özdeşleştirilmektedirler”. Bunun aksine sosyal model, özürliliğin biçimi veya derecesi ne olursa olsun, herkesin bağımsızlığına saygı duyulması gerektiğini talep etmektedir. Bu talebin nedenlerinden biri, özürliliğin uzun vadeli, hatta ömür boyu bir tedavi gerektirebileceğidir. Yukarıda belirtildiği gibi medikal/tıbbi model uygulanıyor olsaydı, özürli bir insan hiçbir soru sormadan önerilen tedaviyi, bağımsızlığını askıya alınmasını pasifçe kabul etmesi beklenen ömür boyu bir hasta haline gelecekti. Fakat bağımsızlığa önem veren sosyal model, “tedaviden ilgiye geçilmesini” (Zola 1983) ve tedavinin “artık doktorun yaptığı ve hastanın kabul ettiği bir süreç olmadığının” kabul edilmesini istemektedir (akt. Winter 2003 - çev. Ergün 2004:349). Çünkü özürli bireyin doğrudan tedavi sürecinde fikirlerinin alınması ve onun hayatı hakkındaki uygulamalar ve dönüşümlere ilişkin bilgilendirilmesi onun en doğal hakkıdır.

Sosyal modelin temel iddiası, özürliliğin toplumsal olarak yapılandırıldığı ve çeşitli bozukluklara sahip olan insanlara dayatıldığıdır. Başka bir deyişle, toplumun “normalizasyon” kavramını adeta bir saplantıya dönüştürdüğü ve bunun özürli bireyler üzerinde bir baskı yarattığı ileri sürülmektedir. Bu doğrultu da özürlilik Oliver (1992)’nda ifade ettiği gibi bireyin benimsemek ve uyum sağlamak zorunda olduğu adeta “bireysel trajedi” olarak özürli bireylere kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle

de özürlülük deneyimi, toplumsal baskının ve zulmün bir biçimidir. Bozuklukları olan insanları “özürlü” kılan da toplumun kendisidir (akt. Arıkan 2001(3): 23).

Ersoy-Özcan (2005)’da, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan özürlülere, toplumsal yaşamın pek çok alanında “görünmez vatandaş” gibi davranıldığını belirtmektedir.

Özürlü bireylere sosyal yaşamını devam ettirecek bireyler olarak bakılır, bunun için gerekli düzenlemelerin yapılır ve önyargısız bir şekilde özürlülere yaklaşılsa özürlü birey toplumdan dışlanmazlar yada kendilerini “öteki” olarak kavramlaştırmazlar. Böylece özürlü olmak sadece bir açıdan (sahip olunan uzuv eksikliği boyutunda) özürlü olmayı içerir hale gelir ve özürlü birey sosyal yaşamını devam ettirme konusunda özürlü olmaktan kurtulur.

Öyleyse sosyal model sosyal olarak yapılandırılmıştır. Engellilere yönelik olumsuz tavırlar, engellilerin sınırlı fiziksel hareket etmeleri, sınırlı iletişimleri, ya da kaynaklardan sınırlı yararlanıyor olmaları, istedikleri şekilde rollerini yerine getirmelerine fırsat tanınmaması sosyal modelin gelişmesini hızlandırmıştır. Engellilik bir insan farklılığı olarak görülüp, tedavi edilmesi ya da rehabilite edilmek zorunda olunan bir özellik olarak değerlendirilmemektedir. Bu bakış açısına göre (Gilson ve Depoy 2000), kişinin iletişim içinde olduğu sosyal yapı ve hizmetler tarafından bu durum “problem” olarak görülmektedir. Küçükkaraca (2003)’nın da aktardığı gibi, engelli insanları değiştirmeye çalışmak ya da onu engelli olarak tutmak yerine tüm psikolojik, fiziksel, sosyal, mesleki gelişimi engelleyen çevresel ve sosyal engellerin kaldırılmasını ve hizmetlerin sunulmasını gerekmektedir. Politik ve kültürel yaklaşımların çıkış noktaları sosyal model olmaktadır. Politik model sosyal modele çok benzemektedir. Bu görüşe göre, engellilik, bireyin çalışma ve bir sosyal gruba ekonomik katkılarda bulunma kapasitesine müdahale eden bir koşul olarak görülür. Satın alma gücü olanlar tarafından elde edilen bazı ayrıcalıklar engelli kişilerden parça parça ya da tamamen uzak tutulmuştur. Çünkü engelli kişilerin değişecek şeyleri yoktur. Bu görüşe göre engellinin içinde yaşadığı toplum, politikalar, mevzuatlar ve hatta sosyal

değişmeler engelliye uygun değildir. Ancak gelecekteki politikalar engelliye uygun olacaktır (Gilson ve Depoy 2000'den akt. Küçükkaraca 2003).

Özürllülerle ilgili politikalar ise toplumdan toplumda değişmektedir. Toplumun sahip olduğu değerler başta olmak üzere gelişmişlik düzeyi, eğitim, insan haklarının uygulanış biçimi vb. pek çok faktör özürllülere yönelik politikaları ve bu politikaların uygulanış şeklini etkilemektedir. Aynı şekilde toplumun bünyesinde barındırdığı bireylerin sosyal ilişkileri, sosyal ilişkileri sırasındaki rolleri ve bu rollere yüklediği anlamlarda özürllülük olgusuna bakışta etkilidir.

Özürllülüğe ilişkin sosyal model dolaylı olarak da özürllü bireyin bizzat içerisinde bulunduğu toplumda “neyi” deneyimlemekte olduğuyula yakından ilgilidir. Özürllülük, objektif bir olgu olmaktan öte, sosyal bir tanımlamadır. Özürllülüğün sosyal anlamı sosyal etkileşim ağı içinde kendini bulur. Bireylerin sosyal ilişkileri, sosyal rolleri ve statüleri bu anlamı bir kültürel zemin üzerinde şekillendirir. Toplum çeşitli kategorilerin bileşkesidir. Özürllü olmayanlar ve özürllü olanların bir arada bulunduğu bir birlikteliktir. Özürllü olma onların fiziksel özelliklerinden çok özürllü olanlara yönelik bakış açılarında ortaya çıkmaktadır (Burcu 2004:23). Öte yandan, tanımlama ya da anlamlandırma, özerk bir eylem değildir; kişinin toplumsal ilişkileri ve etkileşimi aracılığıyla gerçekleşir. Bu doğrultuda, özürllü olmanın anlamı fiziksel, davranışsal ya da psikolojik farklılıklara sahip olmanın ötesine geçmektedir. Bu duruma yüklenen sembolik anlam, toplumun neyi yüceltip, neyi marjinalleştirdiğiyle yakından ilişkilidir. Özürllülüğe ilişkin temel sorunların pek azı teknik düzenleme ve organizasyon sorunları içerir, asıl üzerinde yoğunlaşılması gereken sorunlar, sosyo-kültürel içerik taşır (Burcu 2007:9).

Özürllülük sosyal bir kavramdır. Bireyin çeşitli nedenlerle birlikte yaşamak zorunda kaldığı özürller, insanın biyolojik doğasından çok varlığını sürdürdüğü sosyal alanda, diğer insanlarla birlikte iken anlam kazanmaktadır. Doğuştan ya da sonradan kazanılmış özürllülüğün sosyal anlamı, bireyin özürllülüğüne yönelik tepkilerine, o anki durumuna ve geleceğine nasıl baktığına, özürllülüğün bireyin yaşamını nasıl etkilediğine ve

toplumun özürüllülüğe bakış açısında şekillenmektedir. Bu sosyal anlam toplumdan topluma değişiklik gösterebilir (Burcu 2001:15).

Bu nedenle hem genel anlamda özürlüler için uygun koşullar sağlamaya yönelik politikalar geliştirilmesi, hem de içinde yaşanılan sosyal ve kültürel yapının özürlüye ilişkin yaklaşımından yola çıkarak bu konuda özürünün dışlanması engelleyecek politikalar geliştirilmesi birlikte ele alındığında daha faydalı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Özürlü olmak, biyolojik olarak “normal”liğin dışında olma şeklinde tanımlansa da, sosyal anlamda özürlü olmak bireyin toplumda yaşamını bağımsız ve kolay sürdürebilmesini sağlayabilecek bir sosyal sistem içinde karşılaştığı sosyal ve kültürel engellemeler çerçevesinde kendini göstermektedir. Bu anlamda sosyal özürlülük, en genel biçimde, bireyin sosyal yaşamında ihtiyaçlarının karşılanamaması, bağımsızlığının oluşumunun ve devamlılığının sağlanabileceği sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik alt yapıların yetersizliği ve bu çerçevede “diğerlerinden farklı birey” olarak görülmesinde belirlenmektedir (Burcu 2007:9). “Farklılık” boyutunda yapılan tüm tartışmaları ise, özürlü bireylerin “normal” olan bireylerden farklılığına yani sosyal hayattaki sorumlulukları tam olarak yerine getiremeyerek “öteki” olmasına vurgu yapması açısından önemlidir.

Sosyolojik perspektiften özürlülüğü bakışta ilk olarak sosyologlar uzun süre yerleşik sosyal normlar dışında yaşayan kişi ve gruplarla ilgili araştırmalara yönelmişlerdir. Turner ve Seashore (1996)'un belirttiği gibi farklılığı tartışan teoriler, “farklı” olarak tanımlanan kişi ya da grupların ne ölçüye kadar dışlandıkları/ marjinalleştirildikleri üzerinde durmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, bu tür araştırmalarda toplumun farklılığa nasıl tepki gösterdikleri analiz edilmektedir. Bu çerçevede özürlülüğe ilişkin sosyolojik tartışmalarda, toplumda diğerlerinden farklı olarak görülen bu bireyleri sosyal bir model içerisinde anlama çabası oluşmuştur. Bu sosyal model kapsamında özürlülüğün sosyal tanımı, “marjinalleşme, dışlama, etiketleme/ damgalama, sosyal izolasyon, sosyal yalnızlık, sosyal uyum, bütünleşme” gibi teorik açıklamalarla ilişkilendirilmiştir (Burcu 2007:8-9). Şüphesiz “öteki”nin özürlü bireyde kurgulanışı, daha farklı anlamlar taşımaktadır. Özürünün dışlanması ve aslında toplum tarafından özürlü hale getirilmesi,

özellikle bu konuda yapılacak çalışmalarda sosyolojiye ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi, özürlülüğün sosyolojik tartışmaları içerisinde damgalama ve marjinalleşme yer almaktaydı. Bu tür tartışma zeminin oluşmasında şüphesiz toplumun ya da diğerlerinin özürlü bireyi nasıl tanımladığı rol almaktadır. Goffman (1968) damgalamayı, bireyin haysiyet kırıcı bir tutumla karşı karşıya kalması şeklinde tanımlamıştır. Ona göre özürllülerle ilişki halinde olan diğerleri özürllülere saygı duyma ve önem verme konusunda başarısızdırlar bu yüzden özürllü bireyler toplumda “ikinci sınıf” görölmektedirler. Williams (1998)’ın tanımıyla marjinalleşme ise, bireyin sosyal hayatın dışında kalma sürecidir. Marjinal olan birey toplumsal hayatın idari ve ekonomik işleyişinden dışlanandır. Bu süreci yaşayan kişi kendi hayatına ilişkin karar gücünden yoksundur, diğer bir ifadeyle marjinalleştirme kişinin kendi hayatı üzerindeki otoritesini elinden alır. Bu tanımlama çerçevesinde odaklaşan sosyologlar, damgalama ve marjinalleştirmenin “normal” den farklı olanı toplum dışına ittiğini kabul eder. Aslında fiziksel özürllü olanı “sosyal özürllü” yapan da etiketleme sürecidir (akt. Burcu 2007:9).

Etiketlemenin sözcüklere aktarımından göröldüğü gibi özürllü bireylerde fazlasıyla nasiplerini almışlardır. Özürllü bireyler sahip oldukları fiziksel eksiklikler nedeni ile her “normal” bireyden beklenenleri gerçekleştirmede “ideal-normal” insanlar gibi aktif olamamaktadır. Toplumun özürllü bireyden beklediklerinin bireyin tam olarak gerçekleştirememesi de etiketlemeyi yaratmaktadır. Özürllü birey bu damgayı ömrü boyunca taşımakta; hareketlerini, konuşmalarını ve yapacağı her faaliyeti sahip olduğı etiket çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla özürllü bireyin kendi öz benliği ile toplumsal benliği sürekli bir çatışma halinde olduğunda arada daima bir boşluk oluşmaktadır. Sonuçta sosyal olarak damgalanmış ve topluluk dışına atılmış bireyler, kuralların ihlal edilmesiyle harekete geçen kontrol mekanizmaları aracılığıyla yeniden kimlik inşasına tabii tutulmaktadırlar.

Dolayısıyla, özürllülüğe ilişkin sosyal model geliştirme girişimi bir yeniden kavramlaştırma sürecini de içermektedir. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken en

önemli nokta, toplumda yaşayan bazı bireylerin zihinsel, bedensel fonksiyon sınırlılıklarından ötürü yaşadıkları sorunlardan öte, bu bireylerin faaliyet alanlarının toplum içerisinde hangi biçimlerde ve ne nedenlerle kısıtlandığıdır. Sosyal model uyarınca, özürlülük bedensel ya da fiziksel sakatlığı değil, bir engellenmişliği ifade eder. Bu doğrultuda “özürlü” bireyin, içinde yaşadığı sosyal organizasyon ve kültürel çerçeve uyarınca nasıl engellendiği üzerinde durulması gerekmektedir (Burcu 2007:10). Kısaca özürlü bireylere yönelik yapılan ayrımcılığın ortaya koyulması ve özürlülerin sosyal yaşama tam katılımı için gerekli çözüm yollarının üretilmesi gerekmektedir.

Kuşkusuz Burcu (2007)’nin da belirttiği gibi, sosyo-kültürel yapıda özürlülüğe ve özürlü bireye bakış toplumdan topluma ve zaman içerisinde önemli farklılıklar gösterir. Önemli olan bir toplumun bünyesindeki farklılıkların farkında olma derecesi ve bu doğrultuda ne derece organize olabildiğidir. Medikal/tıbbi modele bir karşı duruş olarak Morris (2001)’in de belirttiği gibi dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, özürlü bireylerin tedavisi ya da onlara sağlanacak özel hizmetlerden ziyade, toplumun diğer “normal” üyelerinin yapabildiği her şeyi yapabilecek bireyler olarak algılanmaları ve bu bireylerin yarım insan muamelesi görmemesidir. Tersine bir bakışın yol açacağı en kritik sonuç özürlü bireylere yönelik ayrımcılık ve baskıdır.

Sosyal model, toplum sahnesinde oynanan ‘oyun’da başkahramanın özürlü bulunmayanlar olmasına karşı çıkar. Modele göre oyunun kahramanları özürlü veya özürsüz olabilir. Ancak sosyal model şuna da dikkat çeker: Filmlerde ‘esas kahraman’lar bugüne dek hep ‘sağlıklı’, ‘özürlü olmayanlar’ olmuştur, özürlüler genellikle ya kötü rollerde (şeytan, büyücü, vb) ya da acınacak durumda öne çıkmışlardır. Gerçek yaşamda da beyaz perdedekine benzer bir durum söz konusudur. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi toplumsal yaşamda genel olarak medikal modelin izleri görülebilmektedir. Başka bir deyişle ‘farklılık’ ya da ‘noksanlık’tan hareket edilmektedir (Arıkan 2002(1):11). Oysa özürlülük alanındaki sosyal model kavramı ekonomik, çevresel ve kültürel engellerle karşılaşan bozukluğun bazı formlarına sahip olduğu düşünülen bireyleri kapsamaktadır.

Bu engeller ise şöyle sıralanabilir:

- Eğitime, çalışma ortamlarına, bilgi ve iletişim sistemlerine ulaşılabilirliğin yetersizliği,
- Yetersiz özürlülük olanakları,
- Sağlık ve sosyal destek hizmetlerindeki ayrımcı yaklaşım,
- Toplu taşıma, yerleşim, kamusal yapı ve eğlence yerleri vb. ulaşılabilirliğin olmayışı ve
- Özürlü olarak etiketlenen bireylerin medyada (film, televizyon ve gazetelerde) yer alan olumsuz imajlar ve sunumlarla değerlerinin azaltılmasını kapsar.

Bu bakış açısıyla özürlü olarak tanımlanan bireyler, ekonomik ve kültürel yaşamda kaynaştırılma içinde toplumun kendi bireysel ve kolektif ihtiyaçlarını yerleştirmedeki hatası nedeniyle engelli durumuna gelmektedirler (Barnes 2005-çev. Uğurlu 2006: 641). Bu noktalar paralelinde özürlülüğe ilişkin sosyal modelin ortaya çıkmasında bizzat özürllülerin payı büyüktür (Dowling ve Dolan 2001). Bu, diğer geleneksel modellerden farklı olarak sosyal modelin en önemli özelliğidir. Sosyal modelin, bireysel deneyimin değerinin sergilenmesinin (Morris 2001) yanı sıra, kendi hakları için çalışan güçlü, etkili ve düşüncelerini savunan yeni bir “özürlülük kültürü” oluşturma (Panol ve McBride 2001) yolunda etkin bir girişim olarak önemi gittikçe artmaktadır (akt. Burcu 2007:10). Böylece hem özürllülerin haklarını arama yönündeki çabaları, hem de özürllüye toplumun ayrımcılık yapmadan yaklaşımı bağlamında bu konuda önemli adımlar atılabilecektir.

Özürlülüğe ilişkin sosyal model uyarınca, sosyolojik yaklaşımın geliştirilmesi, büyük ölçüde devletin sağladığı yasal, medikal, eğitimsel ve psikolojik destek hizmetlerinin, sosyal politikaları oluşturanların yaklaşımlarının -geçmiş ve gelecek- analizini, değerlendirilmesini ve eleştirisini içerir. Özürlülük sosyolojisi, özürllü ile özürllü olmayan arasında baskıcı ilişkilere yol açan ve eşit olmayan güç ilişkilerini ortaya çıkartan, besleyen ve arttıran sosyal yapı ve süreçleri anlamak için sosyolojik teori ve araştırmaları kullanır. Burada, özürllülere yönelik ötekileştirme, etiketleme ve sosyal izolasyon süreçlerini vurgulamamız gerekmektedir (Burcu 2007:11). Özürllü birey

kendisi gibi özürlü olmayan diğerleri ile bir arada iken kendisinden beklenenleri yerine getiremediğinde dışlanmaktadır. Bu durumun sonucunda da “ötekileştirilerek” dışlanan birey, sosyal ilişkilerinde tercihlerini çoğunlukla kendileri gibi olan özürlü bireylerden yana kullanmaktadırlar.

Bu açıdan bakıldığında özürlülük, diğer insanların verdikleri tepkilerle de yakından ilgilidir (Taylor 1999:263, akt. Burcu 2004:25). Özürlü birey, özürlülüğünden dolayı normal kabul edilen, diğer bir ifadeyle, toplumda kendisinden beklenen sosyal rolleri ve sorumlulukları yerine getiremeyebilir. Bu noktada Gerhardt (1989 akt. Burcu 2004:25)’ın da belirttiği gibi sosyolojik perspektifte özürlülüğe yüklenen sosyal ve kültürel anlamların önemi ortaya çıkmaktadır. Özürlüğün sosyal ve kültürel anlamında hem özürlülere yönelik toplumsal reaksiyonların özellikleri hem de özürlü birey için ortaya çıkan sonuçlar anlamlıdır (Taylor 1999, Whyte ve Ingstad 1995, akt. Burcu 2004:25). Goffman (1968 akt. Burcu 2004:25), özürlü insanın “toplumda kayda değer bulunmayan”, “itibar edilmeyen”, “önemsenmeyen”, “ikinci plana itilen” insanlar olarak damgalandığını ve buna bağlı olarak da bu insanların grup içine, sosyal alanlara girmeye çekindiklerini belirtir. Bu açıdan Goffman (Murphy 1995 akt. Burcu 2004:26)’a göre, bireyin fiziksel kusuru, onun içinde yaşadığı toplumun bir parçası olmasının engelleyicisi değil ancak ona yüklenen anlam ve etiketleme bu durumu yaratandır.

Bu noktada, Burcu (2004)’unun da belirttiği gibi, özürlü bir bireyin sorunlarının şekillenmesinde, onun özürlü olmasından çok kendisine yüklenen sosyal ve kültürel anlamların oluşturduğu bazı sosyal kayıplar rol oynamaktadır.

Çıbık ve arkadaşları (2005), sosyal modelin toplumda özürlülüğü, farklılık, yük ya da bozukluk olarak değil, zenginlik olarak görmektedir. Çünkü model kapsamında özürlü olmak, bireysel, medikal ya da trajedi boyutlarıyla değil sosyal boyutları ile analiz edilmiştir.

Mabbett (2003)’e göre, Avrupa’da geliştirilen sosyal projeler kapsamında ortaklaşa benimsenen çerçeve, sosyal politikanın üç alanında özürlü kişilerin engellenmiş olarak

nitelendirilebileceğidir; gelir kaynakları, çalıştırılma koşulları ve günlük yaşam faaliyetlerine destek. Bu doğrultuda, önlem alınması gereken noktalar sosyal sigorta kaynaklarının yetersizliği, istihdam politikaları, iş imkânı çerçevesinde maddi desteğin ya da eğitim olanaklarının azalması, sağlık sigortası, vergi indirimleri v.b. şeklinde örneklendirilebilir (akt. Burcu 2007:12).

Özellikle de özürllülerin eğitimi onların sosyal ve ekonomik alanda yer almaları için de çok önemlidir. 2005 yılının “Özürllüler İstihdam Yılı” olması sebebiyle de yıl boyunca eğitim ve istihdam başta olmak üzere ciddi çalışmalar yapılmış ve politikalar hazırlanmıştır. Özürllüler politikası açısından en önemli girişim ise “Özürllüler Kanun Tasarısı”nın hazırlanmasıdır. Özürllülerin mesleki eğitim, mesleki rehabilitasyon ve istihdamları ile ilgili uygulanabilir projeler ve programlar tasarı çerçevesinde hazırlanmıştır.

Batı’da özürllülere ilişkin hizmetlerin yerine getirilmesinde önemle üzerinde durulan noktalar; insan haklarının özürllülere eşit uygulanması, özürllü bireylerin güçlendirilmesi, kişi-merkezli yaklaşımın gelişmesi (bireysel deneyim) ve topluma dâhil edilmesidir. Yukarıda sıralananların gerçekleştirilebilmesi için de eğitimin öneminin altı çizilmektedir. Özürllü bireyin insan haklarından en iyi biçimde faydalanması, toplum içerisinde güçlü ve avantajlı bir konuma kavuşabilmesi, kişisel özerkliğinin sağlanabilmesi ve anlamlı sosyal ilişkiler kurabilmesi için eğitimin erken yaşlarda başlaması önem arz etmektedir. Şüphesiz bu yöndeki bir eğitim süreci, eş zamanlı olarak toplumdaki diğerlerini özürllü bireyler yönünde bilinçlendirmeyi de kapsamaktadır. Tüm bu sıralananlar niteliksel gelişimleri ifade ettiğİ için eğitimin önemi ön plana çıkmaktadır (Burcu 2007:14). Çünkü meslek edinilmesi ve mesleğın gerçekleştirilmesi için diğer insanlarla birlikte olunması, aslında özürllü bireylere yönelik bakış açılarının da -başta önyargılar olmak üzere- azalmasını sağlayabilir. Böylece özürllüler, toplumun gözünde kendi yaşamını bağımsız olarak devam ettiremediğİ için ayrımcılığa tabi tutulan ya da acınılan bireyler olmaktan farklı bir yere ve değere sahip olabilirler.

Özetle medikal modele alternatif olarak öne sürülen sosyal modelde özürlülük, tıbbi da içine alan bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Sosyal model anlayışına göre, özürlülük bir hastalık değil bir insanlık durumudur. Sosyal modelde, hayata tam olarak katılımda güçlük çeken bir özürlü, engelli durumundadır (Seyyar 2005:124).

Burada da açıkça görülmektedir ki; yaşanan tüm bu sıkıntılar, özürlülüğe farklı bir bakışın gelişmesine yol açmıştır. Sosyal modelin, bireyleri özürlü kılan durumun, onların 'özürlülükleri' olmadığını ileri sürmesi ve özürliyi özürlü kılan temel faktörlerinde toplumun kısıtlayıcı, damgalayıcı, ayırmacı ve dolayısıyla engelleyici tutumları olması bu konudaki farklı tutumunu göstermektedir. Bu bakış, özürlü bireylerin kendilerini toplumdan soyutlanmış değil tersine toplumla bütünleşmiş hissetmelerine ortam hazırlamaktadır. Sosyal modelin özürliyi toplumdan soyutlayıcı değil tersine toplumla bütünleştirici yaklaşımı günümüzde giderek artan ölçüde de kabul görmektedir. Özellikle özürlü bireyler ve onların yakınları (akraba, arkadaş, vb.) böyle bir yaklaşıma büyük ihtiyaç duyduklarını dile getirmektedirler (Arıkan 2002(1):13-14).

Bu açıdan bakıldığında sosyal modelde özürlü bireylerin ve organizasyonların politik taleplerinin desteklenerek sosyo-politik olarak özürlülüğün yeniden yorumlanması olarak tanımlanmaktadır (Barnes 2005 -çev. Uğurlu 2006: 641).

Çalışmanın bu bölümünde tartışılan Burcu (2007)'nin da belirttiği gibi bugün özellikle ülkemizde özürlülüğün nasıl tanımlandığı daha farklı bir ifadeyle durumun “özürlülük” mü, “engellilik” mi yoksa “sakatlık” olarak mı isimlendirilmesine ilişkin sıkıntıların bulunması noktasında şekillenmektedir. Ancak belirtilmelidir ki, fiziksel özelliklerine bağlı olarak diğerlerinden farklı olduğunu düşünen ve/ veya farklı olduğu düşünülen bireylere ilişkin hangi isimlendirilmenin verilmesinden öte bireyin fiziksel durumunun yarattığı sosyal konudur. Bu çerçevede fiziksel olan özürlülüğün sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, sosyo-politik zeminde aldığı sosyal tanımlaması önemlidir.

Bugün dünyada birçok ülkede ise özürlü nüfuslarına ilişkin farklı disiplinlerin ışığında çeşitli çalışmalar yapılmış ve projeler gerçekleştirilmiştir. Bu projelerdeki ortak sayılabilecek amaç, özürlülük tanımının yapılabilmesinde toplumların sosyo-ekonomik

ve sosyo-kültürel özellikleriyle belirlenmiş kriterlerin neler olduğunu tespit etmek, bu nüfusun yaşam alanında karşı karşıya kaldıkları sosyal problemlerin neler olduğunu belirlemek ve bu problemlerin hangi değişkenlerle (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, kır-kent doğum yeri gibi) ilişkili olduğunu ortaya koymak olmuştur (Burcu 2007:11). Bunlar özürlülerin yaşadıkları sorunların daha iyi anlaşılmasına ve buna uygun faydaya dönük politikalar geliştirilmesine de ön ayak olmaktadır.

Ancak bütün bu çalışmalara rağmen geçmişte olduğu gibi günümüzde de güzel, tam ve sağlıklı bir bedene sahip olmanın yüksek bir değermiş gibi sunulması, insanların önemli bir kısmını özürlü bireylerin daha az çekici olduğu gibi bir yanılgıya sürüklemektedir. Özürlülük sakınılacak, utanılacak bir durum gibi çarpık algılanmaktadır. Buna bağlı olarak da özürlüler, toplumun güçsüz, başarısız, sürekli kaybeden ve marjinal üyeleri olarak damgalanmaktadırlar (Arıkan 2001(3):23-24). Çünkü, Brisenden (1998)'ın ifade ettiği gibi özürlü insanlar “yürüeyebilen, mükemmel görme ve işitmeye sahip, net konuşabilen, ve zeka olarak hünerli olan insanların ihtiyaçlarına uyarlanmış bir toplum tarafından, özürlü duruma getirilmektedir” (akt. Winter 2003 - çev. Ergün 2004).

Sonuç olarak özürlülük konusunda yapılan çalışmalara rağmen hala bu konuda yapılacak yeni çalışmalara ve ayrımcılığı ortadan kaldıracak, özürlülerin daha rahat ortamda, “normal diğer bireyler gibi yaşamalarını sağlayacak politikalara ve düzenlemelere ihtiyaç vardır.

Ortak ihtiyaçlar, ortak sorunlar ve ortak yaşamlar özürlü bireylerin kendi içlerinde yeni sosyal ilişkiler kurmalarına ve dolayısıyla da daha geniş düzlemde yenedünyalar oluşturmalarına yol açmaktadır. Beklentiler ve bu beklentilere yönelik olarak gerçekleştirilenler her grup içinde farklılık göstermektedir. Toplum her “normal-ideal” bireyden beklediğini fiziksel eksikliklere sahip olan özürlü bireylerden de beklemeye başladığı zaman bir seri uyum sorunu ve bununla birlikte yaşama konusunda önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Sonuçta sorun ne medikal modelin özürlülüğe ‘ayırım’, ‘farklılık’ ekseninde bakması ne de sosyal modelin ‘bütünleşme’, ‘kaynaşma’ ekseninde bakması ile çözümlenememiştir

(Arıkan 2002(1): 11). Ancak son dönemde etkili olan sosyal modelin bu konuda özürünü temel aldığı için özürsüzler adına daha olumlu bir adım olduğu ve özürsüzlerin sorunlarının sosyal boyutları ile çerçevesini çizdiği söylenebilir.

3.4. TARİHSEL OLARAK FEMİNİZM VE FEMİNİST PARADİGMA

Feminizm en genel boyutlarıyla, 18.yy.da İngiltere’de doğan, cinsler arasındaki eşitliği kadın haklarının genişletilmesi ile sağlamaya çalışan bir toplumsal hareket olarak da tanımlanabilir. Aynı zamanda farklılığın savunucusu olarak görülebilecek bir hareket olan feminizm, kadın sorunlarının pek çok farklı boyutunu göstermeye çalışan ve kendine özgü yapısı olan bir hareket olarak da bilinmektedir.

Latince “femina” (kadın) kökünden gelen feminist (kadınsı) hareket, esas itibarıyla, Fransız İhtilali yıllarında 1791’de Olympe de Gouges’in “Kadın Hakları Beyannamesi” ile ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ortalarından sonra Batı dünyasında ortaya çıkan ve kadın hareketi ile özdeşleşen feminizm (kadınsılık), başta eğitim ve çalışma alanında olmak üzere kamusal alanın bütün safhalarında, cinsiyet farkı gözetilmeksizin, eşit haklar talep eden bir akım olarak dünya sahnesinde yerini almıştır (Seyyar; 2002: 174).

Feminizm terimi, 1890’larda, özellikle kadınlara oy hakkı verilmesi ve kadınların eğitim ve çalışma olanağına sahip olmaları için kampanya yürüten kadınlar ve erkekler için kullanılıyordu. Oy hakkının (ABD’de 1920’de, Britanya’da 1928’de) kazanılmasından sonra, feminizm içindeki, kamusal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olma hedefi ile ailenin özel alanındaki konumlarını iyileştirmeyi amaçlayan kadınların erkeklerden farklılıklarının tanınması istemleri arasında görülen kalıcı gerilim iyice su yüzüne çıkartmıştır. 1969’dan sonra gelişen “ikinci dalga” feminizmin de birçok kolu vardır, ama bunların ortak bir çekirdeğe sahip olduğu belirtilmelidir. Birleşmiş Milletler’in “Kadın On Yılı” ilan ettiği 1975–1985 döneminde hemen her ülkede ve dünya ölçeğinde kadınlardan yana hareketler ortaya çıkmıştır (Marshall 1999:240). Kadın hareketlerinin başlangıç noktası ise kadının ev içindeki dezavantajlı konumundan kaynaklanmış ve hayatın tüm alanlarında dezavantajlı grup olarak algılanmalarına eleştirel yaklaşımı içermiştir.

Tüm toplumsal kurumlara eleştiriler yönelten feminizm özellikle de aile kurumu üzerinde durmaktadır. Feminist araştırmalar (İçlp 1996), erkek ve kadınlar arasındaki farklı güç dengesi, kız ve erkek çocuklarının toplumsallaşması, cinsiyete dayalı rol ayrımı, aile içi şiddet gibi cinsiyet ayrımına dayanan sorunlar üzerinde yoğunlaşarak, aile olgusuna farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Feminist bakış açısıyla kadının özel alanda (evde) çocuklarının ve kocasının günlük gereksinimlerini karşılayan bir işgücü konumunda olması, erkeklerin bu işlerden bağımsız olarak kendi ilgileri doğrultusunda vakit geçirebilmelerine olanak vermektedir. Kadınların eve hapsolmaları, ev kadını ve ana kimliğine bürünmelerinin temeli durumundadır. Bunun bir uzantısı olarak da ücret karşılığında çalıştıklarında kadın kimliğiyle tanımlanmış iş alanlarına, mesleklere yönelmektedirler. Kadınların eve hapsolmaları kendi toplumsal konumlarını geliştirebilme yolunda kolektif çabalara girmelerini de engellemektedir.

Kısaca feminist araştırmalar toplum ve aile içinde kadına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Feministlere göre, aile kurumunun kadınlar için tek seçenek olması endişe vericidir (Özcan 1996:1).

Feminist bakış açısını sadece son yüz-yüz elli yılla sınırlamak doğru değildir. Feminizmin hangi yüzyılda doğduğu hakkında da farklı görüşler vardır. Feminizmin tarihsel süreçteki durumunu özetleyecek bir kaç hareketi şu şekilde özetleyebiliriz:

İlk olarak feminist bakış açısını 1600’lerden itibaren görmek mümkündür. “Kadın nerde kontrol altına alınıyor ve eziliyorsa orada bu durumu protesto edenler olacak” mantığından hareketle feminist akımın temellerinin neden yüzyıllar öncesine dayandığı açıklanabilir. Özetle; uygulama boyutunda olmasa da söylemsel boyutta feminizmin dört yüz yıl kadar öncelere dayanan bir fikir akımı olduğu söylenebilir.

Batı dünyasında feminist hareketlerin örgütlenmesi ise, işçilerin hükümeti protestoları ile başlamıştır. Bu iki istisna dışında feminizmin bu protesto hareketleri ile beraber düşünülmesi 1630’dan başlayarak 150 yıl kadar devam etmiştir. 1870’den itibaren iki yüzyıl boyunca feminist yazarların yapıtlarıyla birlikte, anlamlı kolektif çabalar başlamış ve gerek eleştirenler gerekse katkıda bulunanlarla birlikte günümüze kadar

gelişerek devam etmiştir (Ritzer 1988'den akt. Özcan 1996: 32). Ancak bir başka görüşe göre feminizmin başlangıç noktası Fransa'daki orta sınıf kadınların talepleri ile başlamıştır. Şüphesiz, Fransız Devrimi'nin ortaya koyduğu fikirlerden tüm akımlar gibi feminist düşünce akımı da etkilenmiştir.

Juliet Mitchell (1987), feminizmin 17. yüzyıl da İngiltere'de feodalizmin bitmesi ve kapitalizmin gelişmesi ile kendini yeni toplumdan dışlanmış bir sosyolojik grup olarak hisseden orta sınıf kadınlarının talepleriyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Özellikle Fransız Devrimi'nden sonra yeniden formüle edilen devlet, siyasal ve sivil toplum alanlarında kadına yer verilmemesi de, kadınların özgürlük ve eşitlik haklarına yönelik taleplerinin artmasına yol açmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte kadınların ekonomik alanda da iki tür mağduriyet yaşaması kadın hareketinin hızlanmasına yol açmıştır. Bunlardan birincisi, ailenin ekonomik bir birim olmaktan çıkması ile kadının yegâne geleneksel dayanağı olan bir kurumda ağırlığını kaybetmesidir. Çünkü sanayi öncesi dönemde üretimin merkezi aile olduğu için kadında üretim içinde yer alabiliyor ve belli bir ekonomik insiyatife sahip olabiliyordu. Kadınların bu süreçte yaşadığı ikinci mağduriyeti ise, sanayi burjuvazisinin kadın emeği üzerindeki emelinden kaynaklanmaktaydı. Kadın emeği aileden çekilip pazara akıtılmaya çalışılıyordu. Bu şekilde kadınların talepleri de kamusal alanın ekonomik yaşantısına rahatlıkla giderebilmek için gerekli hukuksal, toplumsal ve eğitimsel hakları elde etme ideali etrafında gelişmekteydi (akt. Çaha 1996: 42). Ancak bütün bu hareketlere rağmen feministler tarafından kabul edilen ilk resmi belge Wollstonecraft'a aittir.

1792'de M. Wollstonecraft'ın yayınladığı "Kadın Hakları Savunması" (A Vindication of the Rights of Women) ise feminizmin ilk genel belgesi olarak feministler tarafından kabul edilmiştir. Bu bildirge de kadınlık konusunda toplumda geçerli olan görüşler yüzünden kadınlar, kendilerini hem duygusal hem de zihinsel açıdan yarım bırakılmış olarak tanımlamışlardır (Segal 1990:22).

Ancak *eşitlikçi feminizmin* klasik kökeni de Wollstonecraft'ın eserindeki düşüncelerine dayanmaktadır. Wollstonecraft yazısında, aydınlanma düşüncesinde kadın doğasını erkekten ayıran temaları eleştirmektedir. Aydınlanma düşünürlerinin iddia ettiği gibi

kadın doğası erkekten farklı değil, aksine kadın insan türü olarak hem doğası hem de rasyonalitesi itibariyle erkeklerle aynıdır. Aydınlanma düşüncesinin etkisinde kalan Wollstonecraft “akıl” kavramına özel bir anlam yükler ve kadınla erkek arasındaki ilişkiyi bu kavram çerçevesinde tahlil eder. Erkeklerle aynı aklı paylaşmasına rağmen kadınlar, toplumda geleneksel olarak “aklı kısa yaratıklar” olarak kabul edile gelmiş ve bu nokta aydınlanma düşünürleri tarafından bir ön kabul olarak görülmüştür. Wollstonecraft’a göre, kadınların mükemmel bir doğaya sahip olmalarının ve üstün bir mutluluğa erişmelerinin yolu akıl, fazilet ve bilgiden geçer. Bu üç nokta, cinsiyet ayırımına gitmeden tüm insanlarda ortak kabul edildikten sonra problem kalmayacak, cinsiyete dayalı üstünlük iddiaları da ortadan kalkacaktır. Kadında aklı ön plana çıkaran Wollstonecraft, aydınlanma düşünürlerinin kadın doğasını aile ile özdeş tutan iddialarına, kadın doğal olarak “zevk verici” veya “zevk arayıcı” özelliğe sahip olmadığı yönündeki argümanı ile karşılık verir. Kısaca Wollstonecraft’a göre kadına eşit bir eğitim ve kamusal alana girme imkanının verilmesi onları da erkeğin toplumsal statüsüne kavuşturacaktır (Çaha 1996:46-47).

Wollstonecraft’ın kadın doğasını erkeğinkinden ayıran farkların neler olduğuna odaklandığı çalışmada aydınlanma düşünürlerinin ortaya attığı fikirlere karşı çıkarken; kendisinden sonraki çalışmalar da kaynaklık etmiştir. Bu çalışmalardan biride Mill’in “Kadınların Boyun Eğişleri Üstüne/Kadınların İkincilliği” (On The Subjection of Women) başlıklı çalışmasıdır.

Ancak daha sonraki kuşaklar Wollstonecraft’ın “Kadın Hakları Savunması” (A Vindication of the Rights of Women) adlı kitabında ileri sürdüğü fikirlerin feminizm açısından yeterli olmadığı, onun yerine Mill’in 1869 yılında yayınlanan “Kadınların Boyun Eğişleri Üstüne/Kadınların İkincilliği” (On The Subjection of Women) adlı yapıtının feminizmin en önemli el kitabı ve bildirgesi olduğunu ifade etmişlerdir.

Mill’de Wollstonecraft’ın yolundan giderek 1896’da yazdığı kitabında, kadının erkek gibi ekonomik, kültürel ve sivil haklara sahip olması düşüncesini işlemektedir. Liberal düşüncenin bir gereği olarak kadının da mutluluğun kaynağı olan “zevk” ve “elem” gibi dürtülere sahip olduğunu ve dolayısıyla erkeklerle aynı sivil haklara sahip olması gerektiği

fikrini savunmuştur. Kadının zevk dürtüsünden hareketle mutluluğunu arttırmasını erkekle eşit sosyal ve siyasal haklara sahip olmasına bağlayan Mill, bu düşünceye rağmen ailedeki iş bölümünün “rıza”ya dayalı olarak gerçekleştiğini ileri sürmüş ve bunu savunmuştur. Ona göre bir kadın, evliliği tercih etmekle erkek gibi bir meslek seçerek ailenin işletmeciliğini kabullenmiş olur. Erkekle aynı tabiata sahip olmasına rağmen kadınların erkeklerden farklı bir alanı, yani aileyi tercih ettiklerini vurgulanmıştır. Kısaca, Mill, kadınların erkekle aynı doğayı paylaştığını kabul etmesine rağmen aydınlanma düşünürlerin çizgisinde kalarak kadınların evlilik sözleşmesi ile kendilerine uygun bir meslek seçtiklerini ileri sürmüştür (Çaha 1996:47-48).

Aslında hala kadının temel rolünün annelik ve ev kadınlığı olduğunu savunanların da temel dayanak noktalarından biri olan bu düşünce tarzı, kadını mutlaka bir tercih yapmaya zorlamakta ve kadınla erkeğin ev işleri ve çocuk bakımı konusundaki paylaşımını ise yok saymaktadır. Ancak bunun aksi olan durumların varlığı bu görüşe getirilecek en güzel eleştiridir. Çünkü hem anne olan hem de iş yaşamında başarılı olan kadınların varlığı ve kadınlarla erkeklerin ev işleri ve çocuk bakımını paylaşması durumu gibi gerçekliklerin yok sayılamayacak olması nedeniyle bu düşüncelere getirilen eleştiriler devam etmektedir.

Amerikalı yazar Margaret Fuller’in döneminin en beğenilen kitaplarından biri olan “19. Yüzyılda Kadın” (Women in the Ninetienth Century -1845) başlıklı incelemesi de ise kadının yaşadığı cinsel eşitsizlik ve ekonomik adaletsizliğin ele alınıp, bu durumun eleştirildiği çalışmalardan olması açısından önemlidir (Arat 1986:56).

Feminizm temelde (Çaha 1996: 41), kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkisini değiştirmeyi amaçlayan siyasi bir harekettir. Kadın- erkek arasındaki ilişkiyi aile, eğitim, iş dünyası, siyasi hayat, kültür ve tarihe kadar geniş bir yelpaze içinde sorgulamaktadır. Feminizm kadın ve erkek arasındaki ayırmda erkek üstünlüğünü ve erkek merkezli toplumsal normları sona erdirmeyi, yerine kadınsı değerleri ikame etmeyi amaçlayan bir siyasal hareket olarak gelişmektedir. Tekeli (1988) daha açık bir ifadeyle feminizmi, kadınların dünyaya ve sosyal yaşama erkeklerin gözlerinden ve onların çıkarları açısından değil, kendi gözlerinden, kendi bakış açılarına sahip olarak

bakmaları olarak tanımlarken; bu bakış açısından kadınların düşüncelerini iletebilmelerini isteyen feminizmin, hem kadın hem insan olma amacında güç veren, onları güdüleyen ve kadınca olarak adlandırılan yaşam tarzının sınırlarını ortaya koymaya çalışan bir düşünce akımı olarak ifade etmektedir.

Burada da görüldüğü gibi feminizmin tarihsel süreci kadar, ifade ediliş şekli de farklılık taşımaktadır. Düşünürlerin ise dönemlerinin hâkim düşüncelerinden etkilenerek feminist hareketleri yorumladıkları söylenebilir.

Feministler arasında güncelliğini koruyan bir diğer konu ise “ayrı fakat eşit” tezidir. Eşitlik ve erkeklerle eşit haklara sahip olma arayışından kadınların erkeklerle eşit fakat onlardan ayrı olmak istediklerini vurgulayan anlayışa geçiş, kadınlar için zenginleştirici olduğu kadar sorunlu da olmuştur. Kadınların ayrı kimliklerinin tanınması ve erkeklerinkinden değişik bir güç kaynağı olarak algılanması feminist bilinci genişletmiştir. Kadınların özel hayattaki tecrübeleri ve geleneksel rolleri onlara hâkim kültürün insafsızca küçümsediği ve kamu hayatına yansımaktan ısrarla kaçındığı önemli beceriler kazandırmıştır. Nihayet 1980’lerde, kadın kültürüne sahip çıkmak ve kamu hayatına yansımaları sağlamak, siyasal hayatta güç arayan pek çok feministin gündemine girmiştir (Arat 1995: 105).

“Ayrı fakat eşit” olma tezi temelde erkek ile kadın arasındaki biyolojik farklılıkları kabul ederken, toplumsal rollerin etkisiyle kadının “ayrılaştırılmaya” ve “ötekileştirilmeye” çalışılmasını eleştirilmektedir. Çünkü kadın ve erkek cinsleri arasında toplumsal boyutta beklenen eşitlik, siyasal ve ekonomik boyutta da gerçekleştirilmelidir. Çünkü cinsler arasında eşitsizliğe vurgu yapacak hiçbir unsur bulunmamaktadır.

İnsan Hakları’nın kadın konusunu ve yaşadıkları sorunları göz ardı etmesi kadın haklarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Özellikle 1960’lı yıllarda (İmançer 2002) “kadın hakları”, sıkça duymaya başladığımız bir kavram olmaya başlamıştır. Bu kavramın içeriğinin doldurulmasında ise feminist hareket etkili olmuştur. Feminist hareket çerçevesinde kadın sorununu sadece kadın-erkek eşitsizliği açısından ele almak

tek boyutlu bir çözümleme olacaktır. Zira kadın sorunu ekonomik, politik, ideolojik psikolojik yönlerin iç içe geçtiği karmaşık bir olgudur. Batıda Fransız devrimi ile birlikte kadınların seçme ve seçilme hakkı, mülkiyet hakkı, kadın özgürlüğü kavramı çerçevesinde savunulmuştur. Çeşitli eylem ve reformlar sonucunda kadınlar açısından bazı haklar elde edilmiştir. Feministler bu hakları elde ettikten sonra özgürlüklerinin yalnız bu haklarla sınırlı olmadığını, asıl sorunun erkeğin kültürel egemenliği olduğunu savunarak mücadelelerine devam etmektedirler.

Feminizmi genel bir tasnifle “*kadın hakları hareketi*” ile “*kadının kurtuluşu hareketi*” olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür. Kadın hakları hareketi içinde yer alan feminist gruplar taktiklerini kullanarak siyasi iktidar nezdinde ve toplumda kadınların varlığını ve bu çerçevede kadın haklarını savunmayı amaçlamışlardır. Bu gruplar kadın-erkek ilişkisini hiyerarşik bir ilişki içermeyen arkadaşlık ilişkisine dönüştürmeye ve bu ilişkileri toplumsal ilişkilerin merkezine oturtmaya çalıştıkları ve 19. yüzyılda oy hakkı mücadelesi, kadının eğitim hakkı yönündeki çabalar ve eşit sosyal, çalışma ve hukuksal haklar elde etme yolundaki kampanyalara kadar götördükleri görülmektedir. Bu girişimlerdeki temel hedef ise kadını toplumsal her alanda eşit ve insani haklarına uygun bir yaşam sürdürmesini sağlamak olarak belirlenmiştir (Çaha 1996: 41-42).

Feminist grupların girişimleri ve taleplerine yönelik önemli gelişmelerde bu yüzyılda gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmelerden en önemlisi “kadının” toplumsal yaşamda erkek kadar insan olduğunu ve bunun tüm dünyada kabul edilmesi zorunlu bir gerçeklik olduğunu gösteren Dünya Kadınlar Günü’dür. 19. yüzyıl kapitalizmin sanayileşme sürecini yaşadığı bir yüzyıl olmasından dolayı (Taşkın 2004:16) ucuz iş gücünü karşılamak için kullanılan çocuklar ve kadınlar, hafta sonu izni olmadan günde 12 saatten fazla çalıştırılarak, sosyal güvenceleri bulunmaksızın ve ağır koşullarda çalışmaya devam ediyorlardı. Kadınların haklarını elde etmek için başlattıkları ilk hareketlerden biri 8 Mart 1857 tarihinde Newyork da çalışan bir grup kadın işçinin “eşit işe eşit ücret” talebi ile başlattıkları gösteridir. Bu gösterinin anısına 1910 yılında 8 Mart’ın “Dünya Kadınlar Günü” olması önerilmiş, 1977 yılında Birleşmiş Milletler tarafından 8 Mart “Dünya Kadınlar Günü” olarak ilan edilmiştir

Günümüzde de kutlanan 8 Mart Dünya Kadınlar Günü aslında kadın haklarının hatırlanması için sembolik bir değere sahiptir.

İlk zamanlarda geniş bir toplumsal eleştiriden hareket eden feminizm, kadınların yalnızca siyasal hak eşitsizliğine değil; “ikinci cins” olmasının, ezilmesinin nedenlerine ve bunlara yol açan faktörlerin incelenmesine yönelmiştir (Özcan 1996:35).

1960’lı yıllardan itibaren “The Norton Anthology of Literature by Women” başlıklı antoloji gibi pek çok antolojide sayısız kadın yazar tarafından yeniden keşfedilmiş, yeniden düşünülmüş ve kadın yazarların eserlerinin toplandığı kitaplar basılmaya başlanmıştır. Şairlerin, yazarların, bestecilerin eserlerinden seçme parçalar alınarak oluşturulan bu kitaplara paralel olarak, kadın yazarlarla ilişkili gerek kadın gerekse erkek araştırmacılar tarafından pek çok bilimsel araştırma ve eleştiri yazıları yayımlandı. Betty Friedan’ın “Feminist Mistik/ Kadınlığın Gizemi” (The Feminine Mystique-1963), Kate Millet’in “Cinsiyet Siyaseti” (1970), Teresa de Lauretis’in “Feminizm-Semiyotik ve Sinema” (1984), Annette Kolodny’nin “The Lay of the Land” (1975), Elaine Showalter’ın “A Literature of Their Own” (1977) ve Sandra Gilbert ve Suzan Gubar’ın “The Madwoman in the Atik” (1979) gibi araştırmaları kadını kültürel, cinsel, entelektüel, yada psikolojik stereotipler açısından döneminin kadın sorunlarını sorgulayan başlıca çalışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (<http://w3.balikesir.edu.tr/>).

Kadınların yaşadıkları sorunların araştırmalarla ya da kitaplarla ortaya konulması hem okuyucu açısından farklı dönemler hakkında bilgi vermekte hem de bu konuda atılan adımlar ve ilerlemelere ilişkin bilgi vermektedir.

Bu çalışmalardan Betty Friedan’ın “Feminist Mistik/ Kadınlığın Gizemi” (The Feminine Mystique-1963) adlı çalışması çağdaş eşitlikçi feminizmin dayandığı düşünceleri içermektedir. Kitap, kadının kamusal alana mutlaka çekilmesi gereğinin tercümanlığını yapar. Geleneksel rolleri tercih etmekle kadın hem yaratıcı kapasitesini kaybedecek hem de çocuklarının pasif yetişmesine yol açacaktır. Kamusal alan Friedan’ın söylediği gibi kadının kişiliğini bulduğu, varlığını oluşturduğu bir alandır. Kadınlar özel alanda kalmakta, kamusal alandan da dışlanmaktadırlar. Günümüzde

eşitlikçi feminizmler ise, kadının aile yaşamı içindeki rolünü Friedan'ın kitabı doğrultusunda yorumlamaktadırlar. Onlara göre, aile içi roller ve iş bölümü gibi tanımlamalar kaldırılarak kadının kamusal alana girmesine mutlaka imkân tanınmalıdır. Bununla birlikte, günümüz eşitlikçi feministleri “cinsel eşitlik” kavramı üzerinde de durmaktadırlar (Çaha 1996:48). Eşitlikçi feministlerin söylemlerini özetle birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; cinsler arası eşitlik, özgürlük ve kadına haklarının verilmesi gerekliliği gibi üç temel prensiple kavramlaştırılabilir.

Bunlara ek olarak, kadınlar veya erkekler bir kadın olmanın ne anlama geldiğini ya da toplumun sosyal veya kültürel açıdan miras bırakılmış kadın cinsinin nasıl bir kadın istediğini düşünme gereği duyduğu ihtiyaç Simone de Beauvoir “İkinci Cins” (1949) başlıklı araştırmasına yansımış ve Beauvoir'da bu çalışmasında Batı felsefesinde kadının “ötekileştirilen” yönünü sorgulamıştır ve feminizmin yeniden doğuşu da (Özcan 1996) II. Dünya Savaşı'ndan sonra Beauvoir'ın kitabının yayınlanması ile gerçekleşmiştir.

Kadınlar için oldukça önemli olan bir diğer gelişme “Eşit Haklar Düzeltmesi” (1923)'dir. Bu düzeltme de “kadınlar ve erkekler birleşik devletlerin her tarafında ve Amerikan hukukunun geçerli olduğu her yerde eşit haklara sahip olacaklardır” denilmekteydi. Ama önerilen bu düzeltme feminist akım içinde bile ayrılık yarattı. Çünkü kadınlara yararlı olan iş yasalarından bazıları kaldırılmaktaydı. Siyasal toplantılarda, komisyonlarda, gazete ve dergilerde uzun ve hararetli tartışmalar başlamıştı. Bu girişimlerin etkisi ve yaşanılanlar feminizmin yeniden bir sıçrama yapmasını engellemiştir (Arat 1986:61-62). Görüldüğü gibi, feminizm adına gerçekleştirilmek istenen kimi girişimlerde olumsuz sonuçlanmış ve feminist hareketin gelişimini belli bir süre engellemiştir.

1960 sonrasında gelişen ve kadının kurtuluşunu temel hedef olarak seçen feminist grupların kendilerini ortaya koyuş, söylem ve mücadeleleri ise tamamen farklıdır. Radikal, sol kanat ve postmodern feministlerin argümanları ile şekillenen kadının kurtuluşu hareketi eşitliği reddetmekte ve temel amacını kadını patriyarkal toplumun baskısından kurtarmak olarak tanımlamaktadır. Bu yeni dalga feminizm, kadını

toplumsal her alanda bağımsız ve özgür kılma ve çocuk doğurma ve büyütme faaliyetleri de dahil olmak üzere cinsiyet bağlantılı tüm rolleri terk etmeyi temel amaç olarak ortaya koymaktadır. Kadının kurtuluşunu siyasal bir proje olarak kabul eden feminist gruplar bilinç oluşturma alternatif yaşayış yollarını deneme, karşıt bir kültür ve literatür geliştirme (feminist tiyatrolar, müzik toplulukları, kadın festivalleri, kadın eserleri ve kütüphaneleri vb.) gibi faaliyetlere yöneldiler. Feministlerin tüm taleplerini bu dönemde gösterilerle kamusal alanlara taşımalarıyla, feminist teorinin aktif bir politikaya dönüşmeye başladığı görülmüştür (Çaha 1996: 42).

Kısaca feminist hareketi tarihsel açıdan I. Dünya Savaşı öncesi ve 1968 sonrasında olmak üzere iki döneme ayırmak da mümkündür. Bu hareket ile birçok kadın bir araya gelmiş "daha önemlisi kadın-erkek eşitsizliğine karşı bir şeyler yapılması gerektiğini", bu konuda ilgisiz birçok kadına fark ettirmişlerdir. Feminizm 1968 sonrasında – özellikle Beauvoir’ın araştırmasının etkisiyle- daha geniş bir tabana yayılma eğilimi göstermiştir (İmançer 2002).

Günümüzde ise feminizm bazı vurgu farklılıklarıyla değişik ülkelerdeki çeşitli kadın grupları tarafından benimsenmektedir. Özellikle sosyolojik boyutta feminist analizler ön plana çıkmaktadır.

Feminist çizginin sosyoloji eleştirisini çok iyi örnekleyen çalışmalar ise, Jessie Bernard ve Alise Rossi gibi Amerikalı sosyologların metinleridir. Bernard’ın kitaplarıyla makalelerinde rastlanan, öncelikle mesleki bir perspektiften, sonra kişiler arası ve son olarak global bir perspektiften hareketle savunulan yaygın bir eğilimdir. Rossi ise sosyologları, insan davranışlarının biyolojik boyutunu ciddiye almaya çağırarak ve kadınların ailelerindeki, siyasetteki ve iş alanındaki konumlarıyla ilgili geleneksel yorumları eleştirmiştir. Benzer biçimde Britanya’da Ann Oakley, 1970’lerde ev işine ve gebeliğe eğilen ampirik araştırmalarla feminist akademi anlayışını yaygınlaştırmıştır (Marshall 1999:241). Feminist teori toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin doğasını anlamayı amaçlar ve toplumsal cinsiyet politikaları, iktidar ilişkileri ve cinsellik üzerine odaklanır. Feminist hareket içinde kadın ve erkeğin eşitliğini savunan gruplar olduğu gibi kadının biyolojik ve duygusal olarak erkeğe üstün ve erkeğin “tamamlanmamış

kadın” olduğunu savunan daha radikal gruplar da yer almaktadır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm>)

Feminizmden bir teori olarak söz etmek ne kadar zor olsa da teorik düzlemde feminizm teorisi üç grupta ele almak mümkündür:

1. Psiko-analitik teori ile Fransız feminizmini kapsayan teori.
2. Feminist edebiyatın metinlerini kurmayı ve feminist edebiyatı tanımlamayı amaçlayan teoriler.
3. Cinsel ayrımlar veya cinsel politikalar üzerine yoğunlaşan teoriler. (Bu teoriler lezbiyen incelemeleri, kültürel feminizmi, köktenci feminizmi ve sosyalist/materyalist feminizmi kapsar)

Feminist teorinin çıkış noktası ise (Ritzer 1988:410);

1. Kadının durumu nedir? (tanımlayıcı)
2. Bulunduğu durumun nedenleri nedir? (açıklayıcı) sorularına aranan cevaplar içindedir.

İlk sorunun cevabı kadının bulunduğu mevki içinde verilmektedir. Bu mevki erkeğinkinden oldukça farklıdır. İkinci sorunun cevabı içinde, kadının bulunduğu durumun nedeni olarak, erkeğin statüsünden çok daha az ayrıcalıklı bir statüye sahip oluşu gösterilmektedir. Kadının durumu, kadın ve erkek arasındaki ilişkiye göre anlaşılabilir. Bu ilişki de kadının erkek tarafından ezilmesi, engellenmesi, buyruk altına alınması, biçimlendirilmesi, kullanılması ve suiistimali söz konusudur (akt. Özcan 1996:37).

Bu iki durum da kadınların toplum içinde dezavantajlı konumda olmalarına neden olmaktadır ve bu nedenle de kadın hakları hareketinin çıkış noktasını oluşturmaktadırlar.

Batıda *kadın hakları* teorik olarak çeşitli düşünce akımlarının etkisinde tartışılıp gelişirken, Türk toplumunda kadın hakları, sadece kültürel nedenlerle değil, Tanzimat'tan günümüze kadar ülkenin kalkınması açısından ekonomik bir temele de dayanarak, kadına işletmenin kar maksimasyonu açısından hesaba katılması gereken bir araç; toplum bilimsel deyişle cinsiyet rolünün gereklerine uygun olarak hesaba alınan birimler olarak bakılması ile gündeme gelmiştir. Temelde ataerkil toplumsal düzenini eleştiren feminist görüşü bir bütün olarak çözümlemeye imkân tanıyan bir teoriyi geliştirilemediğinden, feminist düşünürler, liberalizm, marksizm, psikanaliz, varoluşçuluk, radikalizm gibi düşünce akımlarının etkisinde kalarak oluşturdukları teoriler ile kadın haklarına alternatif çözüm arayışlarını sürdürmektedir. Bu feminist teoriler, kadınların ataerkil toplumsal düzen yapısı içinde değersizleştirildiklerini varsaymakta ve bunun nedenini sorgulamaktadır (İmançer 2002). İmançer'in analizinin temelinde ise Donovan'ın feminizm üzerine düşüncelerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Donovan, feminist hareketin “*birinci dalga*”sından, yani 19.yüzyıl/ 20.yüzyıl dönümünün Aydınlanmacı Liberal Feminizm ve Kültürel Feminizm’inden, 1960’lar sonrasındaki “*ikinci dalga*”nın Radikal Feminizmine ve Yeni Feminist Ahlaki Bakışa uzanan tarihini sunarken, bu tarihsel seyir içinde, feminizmin Marksizm, Freudculuk ve Varoluşçulukla ilgilide konulardaki görüşlere de değinmektedir. Ve son olarak da feminizmi 1980’lerin postmodernizm ve çok kültürlülükle ilgili tartışmalarına kadar götürerek “*üçüncü dalga*” feminizmi kendi içindeki değişimi ve çeşitlenmelerini de vurgulamaktadır.

Temel feminist söylemlere geçmeden önce, konunun analitik açıdan incelenmesini kolaylaştırmak açısından feminizmin alt türleri ve farklı tür feminist akımların isimlerini bir liste şeklinde şu şekilde tablolatabiliriz.

<u>FEMİNİZMİN ALT TÜRLERİ</u>		
Eko-feminizm	Fransız Feminizmi	Radikal Feminizm
Liberal Feminizm	Lezbiyen Feminizm	Marksist Feminizm
Sosyalist Feminizm	Pop Feminizm	İslamcı Feminizm
Ruhsal Feminizm	Maddi Feminizm	PostmodernFeminizm
Varoluşçu Feminizm	Amazon Feminizm	
Post-Kolonyal Feminizm	Pro-seks Feminizm (Liberal Feminizm)	
Kültürel Feminizm	Anarko-Feminizm	
Üçüncü Dalga Feminizm	Kadınizm/Kadıncılık (Womanism)	

Farklı tür feminizmlerden bazıları:

Eşitlikçi Formlar:

Eşitlikçi Feminizm
Bireyci Feminizm (Libertarian Feminizm)
Liberal Feminizm

Kadın Merkezli (Gynocentric) Formlar:

Kültürel Feminizm
Cinsiyet Feminizmi
Pop Feminizm
Radikal Feminizm

Baskının Ataerkillikten Kaynaklandığını Kabul Edenler:

Anarko-Feminizm
Radikal Feminizm
Fransız Feminizm
Seks Radikal Feminizm

Baskının Kapitalizmden Kaynaklandığını Kabul Edenler:

Marksist Feminizm
Sosyalist Feminizm

Ayrımcı (Segregationalist) Formlar:

Lezbiyen Feminizm (Lezbiyen Ayrıkçılığı/Lesbian separatism))
Ayrılkçı Feminizm/Seperatist Feminizm

Afrikan-Amerikan

Siyah Feminizm / Black Feminism
Kadıncılık/Womanism

Batı-Dışı Formlar:

Üçüncü Dünya Feminizm
Sömürge Sonrası Feminizm

(kaynak:<http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm>)

Bu bölümde temel feminist söylemler, Donovan (2001)'ın ve İmançer (2002)'in analizlerinden yararlanılarak ele alınacaktır.

- **Aydınlanmacı Liberal Feminizm**

Kadın hakları konusunda mücadelenin mihenk taşı olan liberal anlayış çerçevesinde kadının özel alan ile sınırlı kalmasına karşı çıkılarak, birey olarak kendini geliştirecek potansiyele sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Kadın doğumda cinsiyetini belirleyemediğine göre, hayatı boyunca bulunacağı konumu belirleyebilmelidir. Fransız ihtilalinden sonra aydınlanmacılık ve akılcılık çağı olarak adlandırılan dönemde savunulan ‘insanların vazgeçilmez, doğal olarak kabul

ettikleri haklara hükümetler müdahale edemez” ilkesinden hareket eden liberal feminist görüş, erkeklerin bir vatandaş olarak sahip oldukları doğal haklara, kadınların da sahip olabilecekleri konusundaki ümitleri boşa çıkarmıştır.

Tarihte, kadının, kocasının koruyucu kolları arasında aileye ait olduğu fikri tüm liberal erkek kuramcılarının ortak düşüncesi idi. Hatta, kuramsal olarak doğal hakların tüm insanlar için olduğu görüşünü savunan John Locke gibi düşünürler bile buna taraftardı. Birçok araştırmacı Locke’un kuramının, özel mülk kavramından temellendiği için, kadının evlilik içindeki ikincillik konumunu zaruri kıldığına işaret etmektedir. Locke, benlik belirlemede, özel mülkün, krallıktan ayrı zorlayıcı bir güç/ iktidar ve monarşik zorlamadan korunan bir alan olarak merkezi önemini vurgulamaktadır. Fakat özel mülkün korunmasında merkezi olan şey, (erkeklerin) veraset hakkı olmuştur. Bu nedenle de monogami (tek eşlilik) ve kadının üzerinde hâkimiyet kurma çok önemli olmuştur. Liberal erkek kuramcılar tarafından ortaya atılan varsayıma göre, doğal haklara sahip olan kişiler, ailelerin efendileri olan mal sahibi erkeklerdir.

Aslında ekonomik hâkimiyet alanını erkekler üzerinden kuran bu yaklaşım, aynı zamanda kadının sosyal yaşamını da belirlemiştir. Kadın her alanda geri planda kalmış ve erkek temel hakların sahibi konumunda algılanmıştır.

17. ve 18. yüzyıllar boyunca -öncesinde ve sonrasında da- kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayımı neredeyse evrenselleşmiştir. 18. yüzyılın ortasından itibaren ve özellikle 19. yüzyılın başında tarihsel dönüşümler, özellikle de sanayi devrimi, kadını özel alanda tecrit ederek, iş yeri ile ev mekanını birbirinden ayırdı. Makineleşmiş fabrikalar ve ev ekonomisinin çöküşü ile birlikte işin kamusal dünyası evin özel dünyasından daha önce hiç olmadığı kadar birbirinden ayrıldı. Bu gibi eğilim, akılcılığı kamusal alanla, akıl dışılığı ve ahlaki özel alanla ve kadınla özdeşleştirilen aydınlanma düşüncesini desteklemiştir.

Liberal feminist kuram kadınlara siyasal temsil hakkı verilmesini, vergi mükellefi olmalarını ve evli kadınların ölü vatandaş olmalarını eleştirmektedir. Zira o

dönemde kadın eğer evliyse kanunlar önünde vatandaşlığı sona ermiş gibi gösterilmekteydi. Erkek, kadının mülkü üzerindeki tüm haklarını almaktaydı. Evlilik anlaşmasında kadın kocasına karşı itaatkâr olmaya zorlanmaktaydı.

Kısacası kadın her alanda yok sayılmakta ve erkeklerin egemenliği altında yaşamaktadır.

Liberal feminist teorinin klasik savunucusu olarak Mary Wollstonecraft kabul edilmektedir. “Vindication of the Rights of Women” isimli kitabında “kadınların da erkekler kadar Tanrı’nın yarattığı varlıklar olduğu, daha ciddi bir biçimde eğitilmeleri ahlaksal ve zihinsel yeteneklerini geliştirmelerine izin verilmesi gerektiği” tezini savunmaktadır. Wollstonecraft’ın kitabı, 3 Ocak 1792’de feminist teori tarihinde ilk önemli çalışma olarak da feminizm düşüncesi için başat bir eser olmuştur. Ayrıca bu kitapta, esas olarak, burjuva erkeğiyle eşitliği-eğitim, hukuk ve siyaset alanlarında eşitliği savunulmaktadır. Aynı zamanda da “kadınsılık” kavramının eleştirisi yapılmaktadır. “Wollstonecraft bir akılcı ve Stoacı olarak, eleştirel düşünmenin bireyi sadece fiziksel varlığını akılsızca yinelemekten özgürleştireceğine ve uygun bir eğitimin kadının erkeğe hizmet etme rolüne boyun eğmesini engelleyeceğine inanmaktadır”. Wollstonecraft’a göre, kadınların akla ulaşması, gerçeği gizleyen araçlarla-erkekler- sürekli uğraşması gerektiğinden dolayı engellemektedir. Halbuki, kadınların ışık çeşmesine yönelmelerine izin verilmelidir ve davranışları yalnızca yanıp sönen bir uydu gibi şekillendirilmeye zorlanamaz.

Kadınların eğitim sayesinde özgürleşmesini içeren bu yaklaşım, klasikleşen erkek egemen bakışa bir eleştiri olarak tarihsel süreçte yerini almıştır.

Frances Wright ve Sarrah Grimké gibi feminist yazarlar da eleştirel düşünmenin yararına inanmışlardır. Grimké, kadınlara uygulanan baskıyı meşrulaştırmak için kullanılan kutsal kitaptaki temel bölümlerle ilgili yaptığı metin analizlerine dayanarak dini eleştirmektedir. Grimké, kadınların özel alana ait oldukları ve kamusal sorunlarla ilgili akılcı düşüncülerinin uygunsuz olduğu fikrine karşı

çıkılmaktadır, fakat yine de Grimké Viktoryan değerlerden dolayı kadınların yönetimde yer almaları fikrinden ürkmektedir. 1966'da kurulan National Organization for Women (NOW) (Ulusal Kadın Örgütü) amaç maddesinde, kadınların öncelikle, toplumda erkekler ile eşit haklara sahip olduğu ve insani potansiyellerini tam anlamı ile geliştirme şansına sahip olmalarının şart olduğu önermesine sadık kalınmıştır. Kadınların bu tür bir eşitliğe ancak siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatta karar verici rol alarak, toplumdaki diğer insanlarla sorumlulukları paylaşarak ulaşabileceklerine inanılmaktadır.

Kadınların kendi hakları ile çeşitli hareketler başlatmaları ve bu hakları dillendirmeleri aslında mecbur kalmalarından kaynaklanmaktadır.

Grimké, kadınların yüzyılların kemikleşmiş görüşlerinin ve geleneklerinin ağırlığı ile çarpışmak için kendi hakikatlerini dillendirmek ve meşrulaştırmak için kendi hakikatlerini dillendirmek ve meşrulaştırmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Amerikan doğal haklar ilkelerini kadınlara uyarlayan ilk kişi olan Grimké, şüpheli bir şekilde, kutsal kitabın “kadınların ve erkeklerin eşit yaratıldıklarını” beyan ettiğini iddia etmiştir. Grimké, aynı zamanda Blackstone’un özellikle de, kendi deyişi ile “kadın varlığını, tıpkı bir köle gibi efendisinin varlığında eriten korunak kavramının” ilk feminist eleştirisini yapmıştır.

Bu düşüncelerin yanı sıra tanrının da kadın hakları üzerinde önemli bir baskı aracı olduğunu savunan kişiler de olmuştur.

Wollstonecraft, Sarah Grimké ve diğer feministlerin aksine, Wright tanrıtanımazdı. Bu nedenle de dini kadınların bağımlılığının sürdürülmesinde en önemli güçlerden biri olarak görmüştür. Ve kadınların ‘aklını esaret altında’ tutmakta başarılı olan ‘aç gözlü ruhban’ kurumuna karşı kin beslemiştir..

Kadın hakları konusunda Susan B. Anthony ise radikal feminist bir duruşu benimsetmek için doğal haklar öğretisinin ötesine gider. Hatta, bu yönetimin

demokrasi olmadığını savunur. Bu, nefretlik bir “cinsiyet oligarşisi”dir. Her evde erkekler “egemen efendi”; kadınlar ise “nesne, köle”dir.

Erkek liberal düşünürler ise kadın hakları konusunda farklı bir bakış açısına sahiptir.

Dünyayı büyük bir saat ve Tanrıyı da büyük saat kurucu olarak gören mekanik metafor, gerçeğin –açıklayamadığı- temel alanlarını açıkta bıraktığı için bir çok yönden eksik bir paradigmadır. En önemlisi, estetik ve ahlaki değer problemleri olarak aşağılanan duyguların ve akıl-dışılığın öznel dünya olarak nitelendirilebilecek alanını ihmal etmiştir. Newton’un paradigmasına göre, akla ve mekanizmanın matematiksel ilkelerine uygun olarak işlemeyen şeyler, ikincil, yeterli olmayan, gerçekten uzak ve adlandırılmaz “öteki” olarak kabul edilir. Erkek liberal düşünürlerin bakış açısına göre kadın, işte bu ikincil kategoriye girmektedir.

Donovan (2001)’ın ve İmançer (2002)’in analizlerinde olduğu gibi aydınlanmacı feminist teoride bazı temel problemler bulunmaktadır. Bunların birincisi; liberal çözümlemenin özel alanı dokunmadan bırakmış olmasıdır. Kadınların, erkeklere bağımlılıklarına, ataerkil ya da erkeğe hizmet eden eğitim sistemine ve toplumsal kurumlara karşı bir sınıf olarak niteleyen birçok liberal feminist, radikal feminist duruşa doğru kaymıştır. Liberal feministler tarafından sonuçsuz bırakılan bir soru da kadın ve erkek arasında ruhsal ve ahlaki yetenekler açısından gerçekten farkın olup olmadığıdır. Bazı liberaller genel olarak var olan farkların küçük olduğunu ve içinde bulunan koşullar sonucu oluştuğunu savunmaktadırlar. Liberal feministler, “yalnızca sınıf farklılıklarını değil, daha uzlaşmaz olabilen cinsiyet farklılıklarını da görmezden gelmek istiyorlardı”. Diğer bazı feministler ise kadınların erkeklerden farklı olduğunu savunmuşlardır. Kadınların erkeklerden farklı olduğunu, kültürel feminizmi savunan kuramcılar vurgulamaktadırlar.

- **Kültürel Feminizm**

Kültürel feministler toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşumunun biyolojik farklılıklardan ve ayrıcalıklardan ziyade toplumsal inşa sürecinde yaşanan

sorunlardan kaynaklandığına inanmaktadırlar. Kimlikler ve kültür üzerine temellenen, değişime açık olan bu görüş, değişmesi mümkün olmayan biyoloji olgusuna dayanan ideolojiye göre daha az güvenilir olarak görülmektedir.

Kültürel feminizm kuramını savunanlar, liberal feminizmin eleştirel düşünme ve kendini geliştirmenin önemini kabul etmeye devam ederlerken, hayatın akıldışı, sezgisel ve genellikle kolektif yönü üzerinde durmaktadırlar. Kadınlarla erkekler arasındaki benzerlikleri vurgulamak yerine, genellikle kadınlık niteliklerinin farklılıkları üzerinde dururlar. Kültürel feminist kuramcılara göre, aile ilişkilerine ilişkin konular eril bakış açısından düzenlenmiştir. Kadının erkek himayesinde insanca gelişmesi engellenmiştir. Bu duruma son vermek için ev hayatında radikal değişiklikler gerekmektedir. Ataerkil bakış açısının baskıcı, yıkıcı ve savaştı değerleri yerine kadınların olumlu bakış açılan bir kez daha yönetimin kamusal gücüne ve dine katılmalıdır. Babaların ev hayatına katılımı ile özel alanın zenginleşeceğini ve kamusal alanın annelerin varlığı ile yükseleceğini öne sürerler.

Kadınların kamusal alanda çok yer alamamasını ve ev içinde bütün sorumluluğu alarak kadınların diğer alanlardan soyutlanmasını eleştiren bu yaklaşımla, kadınların yaşadıkları sorunların daha belirgin şekilde anlatılması sağlanmıştır.

- **Feminizm ve Marksist**

Engels kapitalist düzende kadınların özel alanda ev işleriyle sınırlı tutuldukları ve üretici çalışmadan dışlandıkları sürece toplumsal bağlamda erkeklerle eşit olmalarının mümkün olmadığını söylemektedir. Ona göre: “ Kadınların kurtuluşu ancak kadınlar üretime, geniş toplumsal ölçekte katıldıkları ve ev içindeki görevleri yalnızca iyice önemsiz hale geldiği zaman mümkün olur. Ve bu da ancak, yalnızca kadınların üretime geniş çapta katılmalarına izin vermekle kalmayıp bunu kesinlikle gerektiren ve ayrıca özel ev işlerini de daha kamusal bir sanayiye dönüştürmeye çabalayan modern geniş çaplı sanayinin bir sonucu olarak mümkün hale gelmiştir”. Engels’in kadınların gelecekteki kurtuluşuna ilişkin tasarımı; toplumsal olarak örgütlenmiş üretimde ekonomik kurtuluşa kavuşma ev işiyle sınırlı olmaktan kurtuluş ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığından da kurtuluş olarak özetlenebilir.

Marksist Feminist anlayışta, ataerkil toplumsal sistemdeki aileye karşı alternatif bir aile tarzı sunulmaktadır. Alternatif aile anlayışında “ataerkil ailenin yerine iş ortaklaşmasının getirilmesi hiç kuşkusuz devrimci kafa eğitimi sorununun temelidir”. Marks’a göre, toplumsal devrimin başlıca görevlerinden biri ailenin ortadan kaldırılmasıdır. Toplumcu ortaklaşmacılığın kan ortaklığına değil, iktisadi işlev ortaklığına göre oluşması gerekmektedir. Marksist görüşten etkilenen feminist kuramcılar, Marks’ın kapitalist üretim sürecinde insanın emeğinden yabancılaşması öğretisini, asıl kadınların ev işlerinde yaşadığını iddia etmektedirler. Dalla Costa gibi yazarlar gerçek ev işinin soyutlayıcı olduğu, önemsiz ve tekrar edici olduğundan dolayı yabancılaştırıcı olduğunu iddia etmişlerdir. Heidi Hartman ise, kadınların emek gücünün erkeklerin denetiminde olmasını ataerkinin dayandığı maddî temel olarak görür. Maddî temeli kadın emeğinin denetimine dayanan cinsel iş bölümü kendi ideolojisini de yaratmaktadır. Marksist feministler toplumsal iş bölümünü değiştirmek için bilinçlenmenin şart olduğunu savunmaktadırlar. Onlara göre: “Maddî varlık bilinci belirleyebilir, fakat varlık koşullarının devrimci dönüşümü sınıf bilinci düzeyinin yükseltilmesine bağlı olacaktır”.

Kadınlar için de önemli olan onların bilinçlerinin yükseltilmesidir. Çünkü feminist bir hareketin doğuşu da gelişmesi de kadınların kolektif olarak bilinçlenmesi ile mümkündür

Feminist teorinin gelişmesinde Marks ve Engels 'in görüşlerinin büyük önemi vardır. Özellikle kadınların bilinçlerinin yükseltilmesinde Marksist tarihsel materyalist görüşlerin etkisi kuşku götürmemektedir. Bu görüş kültür ve toplumun köklerinin maddî ve ekonomik koşullarda yattığını savunan maddeci determinizm düşüncesine dayanmaktadır. Engels ise, Marks’ın görüşünü şöyle temellendirmektedir: Tarihsel gelişim sürecinde ilkel toplumlarda kadın ve erkeğin iş bölümü vardır, fakat cinsiyet uzlaşmazlığının bulunmadığını savunmaktadır. İlkel toplumda ev içindeki üretim araçları kadınların ev dışındakiler de erkeklerin denetimindeydi. Daha sonra Engels, üretimin ev dışında yoğunlaştığını söyler (büyükbaş hayvancılık, maden işletmeciliği, dokumacılık v.s. gelişmesi). Erkeklerin alanındaki emek üretkenliğinde görülen bu servet olarak edinilebilecek bir fazlanın

yaratılmasına yol açtı, bu da erkeğin kadın üzerinde yeni bir ekonomik güç elde etmesini sağladı. Elde edilen ekonomik güç erkeklerin kadınlara karşı analık hukuku yerine babalık hukukunu (mirasın babadan devralınması, babalık hakkı v.s.) geçirmelerini sağlamıştır. Artı-değerin, erkeğin üretim alanında olması onun servet sahibi aynı zamanda mülkün sahibi olmasının koşulunu doğurmuştur. August Bebel bunu şöyle yorumlamaktadır: “Kişisel mülkiyetin kurulmasıyla, kadının erkeğe bağlı olması kesinlik kazanmıştır. Bu bağıllık sonucu kadın aşağı bir yaratık olarak görülmüş ve küçümsenmiştir. Anaerkil, komünizmi ve herkesin eşitliğini meydana getirmişti. Babaerkil kişisel mülkiyeti, mirası, kadının bağıllığını ve tutsaklığını meydana getirdi”.

Kadının ekonomik anlamda erkeğe bağımlı hale gelmesi, onu diğer sosyal alanlarda da erkeğe bağımlı bir hale getirmeye başlamıştır. Zaten ataerkil yapıların varlığından bu yana hâkim düşünce de budur. Kadının bağımlı yaşamı, onu “ikinci cins” olarak belirleyen temel faktördür. Özellikle ev ve aileye tam bağımlı olarak yaşamakta olan kadın özel hayata kapatılarak, kamusal alandan bilerek uzaklaştırılmıştır. Evi geçindirme yani ekonomik rolü erkek üstlenirken, kadın bu rol için uygun olmayanı simgelemektedir.

Feminist teori Marksist teoriden etkilenmekle birlikte ideolojik yapısının temelini maddi koşullar yerine cinsiyet ayrımı oluşturmaktadır. Emek Marksizm için neyse, cinsellikte feminizm için odur. Marksist teorinin diyalektik materyalizm yöntemini, feminist teori bilinç yükseltme olarak yorumlar. Zira çağdaş feminist teorinin başat varsayımı bilinç yükseltmenin kendisinin devrimci bir praksis olduğudur. Devrimci praksis kavramı bir takım alternatif düzenlemeler geliştirilmesi anlamına da gelmektedir. Bu da beceri gerektirmeyen, monoton işlerden kaçınarak, üretime dayalı insanın kendini geliştirecek işlere yönelerek pratik içinde yeniden örgütlenme biçimleri yaratmaya dayanmasıdır.

Kara (2006)’ın belirttiği gibi, Marksist feministlere göre, kadınlar kapitalist sistem içerisinde kurtulamazlar. Çünkü; cinsiyetçilik kapitalist sistemde burjuva sınıfı için düşük iş gücü olarak işlevseldir. Hasta, yaşlı, çocuk bakımının kamusallaşması

gerektiğine inanırlar. Kadının kurtuluşunun ancak Marksist projelerle mümkün olduğuna, baskı ve sömürünün yanı sıra cinsiyetçiliğin de yok edileceği yeni bir toplumsal formasyonu sağlayacak tek projenin Marksizmde var olduğuna inanırlar. Düşünceler ve politik programlar erkek ya da dişi olamazlar. Toplumda rekabet eden güçler, toplumda yer alış biçimlerine göre gerici, reformcu, ya da devrimci olabilirler, erkek ya da dişi değil. Toplumlar sınıflardan oluşmuştur ve sınıflar birbirlerine çıkarları itibariyle karşıt konumdadırlar.

Böylece kadınlar ezilen grup olmaktan kurtulacak ve kadın-erkek arasında sağlanan bu eşitlik ile kadınlar toplumsal ve ekonomik yaşamda özgür yaşama alanına sahip olacaktır.

- **Feminizm ve Varoluşçuluk**

Feminist kuramlar içinde kadının kişi olarak kendi benliğini oluşturması gerektiği görüşü varoluşçuluk felsefesinden türetilmektedir. Bu konuda en önemli çalışmaları daha önce belirttiğimiz gibi Simone de Beauvoir “İkinci Cins” isimli kitabı ile yapmıştır. Yazar bu kitabında görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “Erkeğin, kendisini çocukluktan itibaren hissettiren avantajı, bir insan uğraşının hiçbir şekilde bir erkek olarak yazgısına ters düşmemesidir. Buna karşılık kadından, kadınlığını gerçekleştirebilmesi için kendisini nesne ve kurban haline getirmesi istenir: bu da, egemen özne olma iddialarını bir yana bırakmak zorunda kalması demektir. Özgürleşmiş kadının durumuna özellikle damgasını vuran, işte bu çelişkidir. Eksik olmayı kabul etmediği için kendisini kadın rolüyle sınırlandırmak istemez; öte yandan kendi cinselliğini yadsımak da eksik olmak anlamına gelir. Erkek, cinselliği olan bir insandır: kadında ancak cinselliği olan bir insan olduğu zaman erkek ile eşit bir birey olur. Kadınlığını yadsıması insanlığının bir bölümünü yadsıması demektir”.

Ayrıca, kadınların toplumsal ve kamusal alandan dışlanmaları, onların gerçekliklerinin de yadsınması anlamına gelmektedir. Toplumsal yaşamda egemen olan özne erkektir, kadının varlığı ise cinselliği ile sınırlı bırakılmıştır.

Varoluşçu felsefeye göre insan doğayı aşabildiği ölçüde insandır. İnsan olmak sadece yaşamak değil, yaşama değer katacak projeler üretmek, yeni araçlar icat etmek, geleceği biçimlendirmektir. Var olan koşullara boyun eğen, insanlıktan uzak yaşama koşullarını da benimsemiş olmaktadır. Kısacası insan yaşadığı sürece varlığının anlamını sorgulamak zorundadır.

Beauvoir (1993)'e göre “Ataerkil toplum düzeninde kadın, öteki rolüne mahkum edilirken, erkek aşkın ayrıcalıklarının tadını çıkarıyordu. Tasan aracılığıyla doğaya ve kadına egemen oldu”. Bu bağlamda kadınların var olan toplumsal düzende öteki olarak yaşamayı kabul edip içselleştirirlerse şizofreniye ve ümitsizliğe kapılacağını söylemektedir. Bu aynı zamanda nesne olmayı da kabul etmek anlamına gelmektedir. Yazar diğer feminist yazarlar gibi kadınların kendilerini geliştirebilmek için akılcı özelliklerini ve eleştirel yetilerini güçlendirmelerini önermektedir. Kadınlar nesne olmayı ret ederlerse onları nesne olarak görenleri, onları özne olarak görmeye zorlayacaklarını söylemektedir. Adrienne Rich ise, kadınların, onlara ideolojik olarak boyun eğdiren sahtelikleri kırabilmeleri için, kendi haklarında doğruyu söylemeyi öğrenmelerinin zorunlu olduğuna dikkat çeker. Feministlerin de kendi doğrularının değerlendirileceği karşı bir gelenek yaratmaları gerekmektedir, çünkü “gerçekliğin toplumsal inşası” ortak bir çaba gerektirmektedir. Kişinin gerçekliği ve doğrularının değer görmesi, toplumsal hayatta başkaları ile etkileşimi sayesinde olmaktadır. Böylece ataerkil kültüre karşı alternatif bir tanıklık ile onu tanımlamak, ancak ona karşı alternatif bir “öteki” kültür oluşturabilecektir.

Alternatif “öteki” kültürün oluşumu için ise radikal feminist kuramcılar farklı çözüm yolları önermektedirler.

- **Radikal Feminizm**

Radikal feminizm kadınların sömürülmesi ve baskı altında tutulmasının temel nedenini, kadınlarla erkekler arasındaki biyolojik farklılıkta gören bir kuramdır. Radikal feminist kuramcılar arasında kadının şimdiki durumu konusunda farklı anlayışlar hâkimdir. Radikal feministler arasında geniş ölçüde kuramsal düşünceler

oluşturmuş olanlar; Kate Millett ile Shulamith Firestone'dur. Radikal feministler kadının baskı altında olması ve kadın erkek arasındaki çelişkinin temelde aile kurumundan türediğini savunmaktadırlar. Kate Millett'e göre "aile gençleri ataerkil ideolojinin rol, mizaç ve statü kategorilerince öngörülen tutumlar içinde" toplumsallaştırmaktadır. Aile, ataerkil düzen içinde kadınları erkeklere hizmet etmeye ve bu hizmet etme rolünü kabul etmeye şartlandıran erkek egemen ideolojisinin, yeniden üretilmesini sağlayan kurum olarak görülmektedir. Bu nedenle aile kurumunu radikal feministler ret etmektedirler.

Aile kurumundaki birçok sorumluluğun kadına ait olması ve aile içi rollerde kadınların fazla sorumluluk alması kadını kamusal ve sosyal alandan soyutlamaktadır. Ataerkil toplumların tümünde de geçerli olan bu yapı cinsiyetçi işbölümünün izlerini günümüzde de görmek mümkündür. Bu bakış açısı kadını öncelikle ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutmaktadır. Kadınların büyük bir çoğunluğu da, bu nedenle üretimden ve iş hayatından uzak kalmakta ve kendi özel alanında yaşamaya zorlanmaktadır.

Shulamith Firestone ise kadınların baskı altında tutulmalarının temelinde biyolojik cinsiyet farklılıklarının yattığını söylemektedir. Kadınlar doğum ve annelik rolleri ile sınırlanmaktadırlar. Firestone buna çözüm olarak teknolojiyi, kadınların biyolojik kaderlerinden kurtulmak için kullanmak gerektiğini düşünmektedir. Çünkü çocuklar da her iki cinse de eşit olarak doğrulabileceklerdir. Ya da ikisine de bağlı olmaksızın doğabileceklerdir". Böylece çocuk bakımı topluluğun üyeleri tarafından kollektif bir şekilde üstlenilecektir. Erkekler ve kadınlar cinsiyete dayalı rol sorumluluklarıyla tanımlanmış olarak belirlenmeyerek yeni bir kültür oluşturulmaya çalışılacaktır. Mary Daly "Gyn/Ecology" isimli çalışmasında ataerkilliğin dışında bir dünya keşfedilmesi için kullanılan dilin radikal biçimde yıkılması ya da yapısının çözülmesini önermektedir. Ayrıca kadınların lezbiyen olmalarını ve kendilerini baskıdan tamamen özgürleştirebilmek için erkeklerden tamamen ayrı yaşamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Radikal kuramcılar teknolojiye bağlı üreme gibi doğaya aykırı önerilerden dolayı eleştirilmektedirler.

Yapay üreme gibi çözüm önerilerinin şu koşullarda toplum tarafından kabul edilmesinin beklenmesi sosyal gerçeklikler düşünüldüğünde pek mümkün gibi görünmemektedir.

Radikal feministler Kara (2006)'ın da ifade ettiği gibi, kadınların erkekler tarafından denetlenmelerinin (ataerkil) ana problem olduğunu göstererek, kadınların bu denetimden kendilerini kurtarması için mücadele etmesi gerektiği görüşünde birleşirler. Radikal kadın hareketinin çatısı altında birden fazla kadın hareketi bulunmaktadır. Bu hareketlerin ortak noktası, kadınları, bir grup ya da sınıf olarak kabul etmeleridir. Kadınlar üzerindeki erkek tahakkümü ise “ataerkil” ile kurumsallaşmıştır. Liberal ve eşitlikçi kadın hareketlerinde toplumsal sistem kusursuz olarak kabul edilirken, radikallere göre sistemin kendisi cinsiyetçidir ve toplumsal iktidar ataerkil politikalar üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle, radikal kadın hareketi, cinsiyet, toplumsal sınıf, aile, evlilik, aşk, kültür gibi geniş bir yelpazede toplumsal sistem ve iktidar ilişkilerini inceler. Toplumsal iktidarın ve egemenlik ilişkilerinin gündelik yaşamda kurulduğu varsayımından yola çıkan radikaller, kadının gündelik yaşantısının incelenmesinin önemini vurgular.

Günümüzde radikal feminizmin ana akımı, kadın kültürünün korunması ve yeniden üretimi üzerinde odaklanmıştır. Kadının ataerkil ilişkiden kurtuluşunu sadece ekonomik koşullar ve yapıda meydana gelecek değişikliklerde görmeyen radikal feminizm, kamusal alan ile bireysel alanı birleştirmeye çalışır. Bu çalışmalarda da dil ve ataerkil arasında ilişki kurulur. Kadın kültürü içinde kadınların kendi dil formlarını ve anlamlandırmalarını kurmaları gereğine dikkat çekilir.

Çünkü ancak bu şekilde kamusal alan ile bireysel alan birleşecektir.

- **Feminizm ve Freudculuk**

Psikanaliz, kadın ve erkek ayrımını psikolojik olarak açıklamaya çalışmaktadır. Freud'un kadın ve erkeğin aile içindeki rollerini belirlemek amacıyla yaptığı deneysel çalışması daha da önemlisi çocuğun yetişme sürecinde geçirdiği cinsel

kimlik sürecini betimlemesi, çağdaş feminist teorinin en önemli temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Freud kadın hakları hareketinin düzeltmeyi amaçladığı durumları yalnızca teşhis etmektedir. Freud’a göre, Oidipal dönemde “cinsel arzuları uyanan çocukta annesine yoğun bir cinsel istek ve bağlılık gelişir. Onun bu isteği babasını kendisinin karşıtı rakibi olarak görmesine yol açar. Babasını rakibi olarak görmesi aynı zamanda onda iğdiş (hadım) edilme korkusunu da geliştirir”. İğdiş edilme korkusu erkek çocukta annesiyle cinsel bağ kurma arzusundan baskın çıkmaktadır. “Bu durum erkek çocuğun babasıyla güçlü bir biçimde özdeşleşerek babayı ve böylelikle de diğer erkeklerle de ilişki olarak fallik (erkek cinsel organı) gücü ve iktidarı annelik bağına tercih etmesiyle gerçekleşir”. Kısacası bu devre çocuğun karşıt cinsteki ebeveyne yönelik cinsel fanteziler ve bunların bastırılmaya uğramalarıdır. Bu Viktoryan burjuva evlerinde cinselliğin derin bir şekilde bastırılmasının bir parçası olarak açıklanmaktadır. “Penise, çocuğun cinselliğinin simgesi ve gelecekteki gücün kaynağı ya da kız çocukların durumunda ise güç yoksulluğu olarak da önem vermektedirler”. Freud’a göre de, erkek üreme organı biyolojik bakımdan da kadın üreme organından üstündür.

Bu bakış açısı erkeğin sadece bu alanda değil, diğer alanlarda da güç sahibi olmasını ve kadının ikinci planda yer almasını içeren yorumların yapılmasına yol açmıştır.

Feministler Freud’un görüşlerinin, libidonun eril olması gibi ön kabullerinin erkek yanlısı olduğuna inanmaktadırlar. Karen Horney, Freud’un görüşlerini “eril özseverlik” olarak nitelemekte ve onun görüşlerini eleştirmektedir: “Psikanaliz, erkek bir dahinin yaratısıdır” ve onun düşüncelerini geliştiren hemen hemen herkes erkektir. Bu nedenle ‘kadın psikolojisi’ şimdiye kadar sadece erkek bakış açısından ele alındı ve kadınların psikolojisi aslında erkeklerin arzu ve düş kırıklıklarının bir tortusunu oluşturur. Horney, asıl ihtiyacımızın kadın psikolojisinin otantik bir betimlemesini oluşturmak için “bu eril düşünme tarzından” kendimizi kurtarmamız gerektiğini savunur”.

Shulamith Firestone “Cinselliğin Diyalektiği” isimli kitabında, Freud’un salt bilimsel geleneğe uygun olarak ruhsal oluşumları toplumsal bağlamlarını hiç dikkate

almadan gözlemlediğini savunmaktadır. Oedipus kompleksi ataerkil aile düzeninin egemenlik ortamında geçerlidir. “Freud’un bu kompleksi ataerkil toplumdaki çekirdek ailede yetişen normal bireylerde görülen bir kompleks olarak gördüğünü, fakat ataerkinin çekirdek aile yapısında var olan eşitsizlikleri azdıran bir toplumsal düzen olduğunu unutmamamız gerekir. Erkeklerin daha az egemen oldukları toplumlarda Oedipus Kompleksi’nin etkilerinin azaldığını gösteren bazı kanıtlar vardır. Ataerkil zayıflaması da birçok kültürel değişimlere yol açacağı anlamına gelmektedir. Juliet Mitchell Lacan, ataerkil düzeni sembolik “fallus düzeni” olarak tanımlamıştı ve kadın bu sembolik düzenden (dil, yasa, kültürel düzen v.s.) dışlanmıştı. “Bu düzende kadınlar ve onların gerçekleri reddedilip yok edilmektedir. Kadınlar, söylemin sınırlarında, sembolik alanın dışında” yer aldıkları için farklı bir mekânda kalmaktadırlar. Bu alanda fallusun sembolik düzenini çözmeye çalışan yıkıcılar olarak durmaktadırlar. Aynı zamanda kadınlar kendi öteki deneyim alanlarına ilişkin değer ve görüşlerini olumlamak zorundadırlar, ataerkil düzen ölüm yönelimli, onlarınki ise hayatı olumlayan yöndedir. Kadınlar bu sembolik düzeni olumlar ve bu düzene girerlerse Xaviere Gauthier’e göre şizofrenik olmakta ve farkına varmadan ikinci cinsiyet denilen cinsiyete dönüşmektedirler. J. Kristeva ise “kadının sembolik olan karşısında yaşadığı ikileme dikkat çekmektedir. Ya bunun içine girecek ve işlevsel erkeklere dönüşecektir, ya da fallik olarak kabul edilen her şeyden kaçarak sessiz denizaltı canlısının cesaretine sığınacak ve böylece tarihte yer almaktan vazgeçecektir”. Fransız feministler kadının öteki olarak kendi söylemini geliştirmesinin ataerkil düzeni altüst edeceğini savunmaktadırlar. Ayrıca erotik pre-oedipal dönemi anneyi baskı altına alınmamış kadınsı imgelimin kaynağı olarak görmektedirler. Sonuçta kültürün kıyısında yer alan kadınların kendi kültürlerini oluşturmaları ancak kültürel bir devrim meselesi olmaktadır.

Psikanalist yaklaşımı benimseyen feministler, bütün kadınları erkeklerden “başka”, ancak birbirine benzer olarak ele almaktadırlar. Farklı kültür, tabaka ve toplumlardaki kadınların yaşam deneyimleri, duygulan, değerleri ve psikolojileri arasındaki farklılıkları görmezlikten gelinmekte, bu farklılıkların bazen aynı toplumdaki kadın-erkek farklılığından bile daha belirgin olabileceği üzerinde durulmamaktadır. Batıda kadının toplumsal kimliğini kazanma süreci farklı teorik

yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılırken, Türk toplumunda ise kadın ve erkeğin kimlik kazanma süreci Osmanlı toplumsal yapısının izlerini taşıyarak kendine özgü bir gelişim göstermektedir.

Batı’da görüldüğü şekliyle *liberal feminizm*, kadınlara yurttaşlık haklarının eşti olarak tanınmasını öngörmekte ve kadınlar, kamu yaşantısının parçaları oldukları ölçüde, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün ve kamu ile özel yaşantısının ayrımın sınırları koyabildiği müddetçe kadın haklarının varlığına inanmaktadır. Bireyselleşmenin gelişmemiş olması *liberal feminizmin* yanı sıra, *radikal feminizmin* önüne de engeller çıkartmaktadır. Kadınların bireyler olarak kendi vücutları/bedenleri üzerinde denetim sahibi olmalarının *radikal feminizmin* en önemli ilkesi olduğu göz önüne alınınca, *radikal feminizmi* Üçüncü Dünya’da kadın örgütlenmesi için kalkış noktası olarak almanın güçlüğü ortaya çıkmaktadır (Çağatay ve Sosyal 1995:327-330).

Kültürel farklılıklar, kadınların toplumdaki konumları ve rolleri çeşitlilik göstermekte ve özellikle de kadının bedeni konusu için önemli tartışmalara neden olmaktadır.

Feminist kadın politikaları, cinsiyet ayrımından doğan sorunları çözmeyi, erkeklerin sahip oldukları bütün hakların ve yetkilerin kadınlara da aynen verilmesini ve kadınların her türlü eşitsizlikten kurtarılmasına yönelik feminist kadınlar tarafından geliştirilmek istenen politikalarlardır Her alanda mutlak eşitliği savunan feminist politikaların etkinliği hususunda toplumsal tereddütler ve tepkiler oluşmaya başlaması ile birlikte ise, sosyal politika çalışmaları, fırsat eşitliğinin kadın ve erkeklerin benliğine ve oluşan sosyal rollere uygun bir şekilde sağlanmasına odaklanmıştır (Seyyar 2004). Bugün çağdaş feminizmin üzerinde önemle durduğu konu ise “seksizm”dir. Yapılan araştırmalarda, kadın-erkek farklılıkları üzerine elde edilen sonuçlar, modern feminist düşünce üzerinde etkili olmuştur. Çağdaş feminist teori çok hızlı gelişme göstermiş, farklı teorik yazarlardan oluşmuş bir grupla etkili açıklamalar yapılmıştır. Bu yazarlardan Jessie Bernard bu hızlı gelişme dönemine “Feminist Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılmıştır (Özcan 1996: 236).

Feminizmin gelişmesinde dönemsel olarak etkili olan fikir akımlarının kadın sorununa bakışları da dönemsel olarak farklılık göstermiştir. Temelde tüm akımların kadın ile erkek arasındaki eşit olmayan konulara yöneldikleri ve çözüm önerileri getirdikleri görülmektedir. Günümüzde de akımların çağdaşlık ve eleştirelilik düşüncesinden etkilenecek feminizmi yeniden yorumladıkları görülmektedir. Bu gelişmelerin ise öncelikli olarak Batı’da gerçekleştiği görülmektedir.

Batı’daki çağdaş feminist hareketlerin örgütleyici bir sosyal deneyim kategorisi olarak toplumsal cinsiyet iktidarına yanıt amacıyla ortaya çıktığı sıkça da ileri sürülmektedir. Liberal ve eşitlikçi düşüncelerle beslenen ve cinsiyetin yaşam şanslarını önemli ölçüde belirlediği toplumlarda asli olarak var olan eşitsizliklerle karşılaşan 1960’ların ve 1970’lerin genç kadınları, yakın zamanın feminist doğuşunda bir araya geldiler. Kadınları “uygun yerleri”ne gönderen ve genel kabul gören fikirlere meydan okuyarak kadınları toplumsal cinsiyet sınırlamalarından kurtarmaya çalıştılar. Bu yüzden bugünün feminizminin iddiası kadınların eşit haklarını savunmaktır ve özgül hedefleri nötr toplumsal cinsiyetli bir dünyaya ulaşmaktır. Ancak bu yorum çağdaş feminist düşüncenin sadece bir eğilimine yer verir; kadının “ötekiliğini” araştıran ve kadınların erkeklerden ayrılığını ısrarla merkezi bir sorun haline getiren “farklılık feminizmi”ni dışlamaktadır. Böyle bir tutum kadınlığın değersizleşmesine ve kadınların, çağdaş sosyal düzenlerde yok olmasına yol açmaktadır (Ergas 2005:489-490). Tekeli (1988)’ye göre de, kadınların kurtuluşu, ancak erkeğe göre tanımlanan “diğer-öteki” konumunda bulunmayı reddetmeleriyle ve varoluşlarını kendileri için tanımlamalarıyla gerçekleşecektir.

Feminist hareketi benimseyenlerin eşitsizliğe yönelik siyasal haklar ve sorumluluklar konusundaki baş kaldırışları, zamanla içerik ve boyut değiştirerek kadının toplumda “ikinci sınıf vatandaş” olarak görülmesine ve “ötekileştirilmesi”ne yol açmıştır. Özellikle Ergas’ın da belirttiği gibi, kadının “ötekiliğini” vurgulayan ve kadın cinsinin erkeklerden ayrı ve aşağı olduğunu ısrarla merkezi bir sorun haline getiren “farklılık feminizmi”ni de şiddetle reddetmişlerdir.

Sonuçta kadının “ikinci cins” oluşu, özel bir alan olan özrürlük ve özürlü kadın olgusuna bakışın nasıl şekillendiğinin sorgulanmasını da gerektirmiştir. Özürlü erkekler ve özürlü kadınlar karşılaştırıldığında ise, özürlü kadınların erkeklere göre ayrımcılık ve ötekileştirmeden çok daha fazla etkilendikleri görülmüştür. Özürlü kadın, ailesinden ve toplumdan daha az destek almakta ve hizmetlere (eğitim, kaynaştırma, rehabilitasyon hizmetleri vb.) ulaşmada normal bireylere göre daha fazla zorluk çekmektedirler. Üstelik özürlü kadın cinsel olarak bir obje gibi görölmesine rağmen, hala uzun süreli ilişkilerde yeterli ve yetenekli olarak görölmemekte ve eş olarak da tercih edilmemektedir. Garland-Thomson’un “Sıradışı Bedenler”deki vurgusu da genellikle feminizm ve özrürlük arasındaki ilişki üzerine odaklanmaktadır. Meyer (2002)’e göre özürlü insanlar “cinsiyetsiz” (desexual) olarak algılanmaktadır.

3.4.1.FEMİNİST DALGALAR, KADIN HAKLARI VE TÜRKİYE’DEKİ YANSIMALARINDA KADIN

Kadınların erkek cinsi işe eşit olmak için verdiği mücadele feminist hareketin doğmasına yol açmıştır. Feminist hareketin ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren (özellikle 18.yy) ise farklı amaçlara ve hedeflere yönelik eylemler gerçekleştirmiştir. Zamanla feminizm “feminist dalgalar” şeklinde gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Bu bölümde feminist dalgaların ortaya çıkışları, amaçları ve hareketin sonuçları analiz edilerek bu dalgaların etkisiyle gelişen kadın haklarına değinilecektir. Özellikle kadınların dünyadaki durumunu çıkarılan yasalar paralelinde analiz edilerek; Türkiye’de feminist hareketin ve dünyadaki gelişmelerin etkileri tartışılacaktır.

19. yüzyıl boyunca Batı’da önemli bir sorun olarak ele alınan, kadınların eşit insan olma istekleri sonucunda, baskıya ve ezilmişliklerine bir son verebilmek amacıyla girdikleri dayanışma tarihinde feminizmin de başlangıcını oluşturmuştur (Özcan 1996:33).

Fransız Devrimi’yle tarihte yerini alan feminizmde, ilk zamanlar öğrenim hakkından yararlanmak amacıyla verilen çabalar, yerini meslek alanına bırakmış, daha sonra, yasaların erkekler tarafından yapılması sonucu, cinsiyete dayalı eşitsizliğin sürdüğünün görölmesiyle, harekette ağırlığın, siyasi hakların elde edilmesi, seçme ve seçilme hakları

için mücadele edildiği görülmüş ve tüm toplumsal ilişkiler feminizmin mücadele alanını oluşturmuştur (Özcan 1996:1). Feminist hareketlerin Batı Dünyası'nda estirdiği ilk rüzgar 1780 ve 1790 yılları arasında görülmüş, 1850'li yıllara kadar yavaş bir hızla da olsa feminizm ilerlemeye devam etmiştir. 20. yüzyılın başlarında ise feminist hareketin hızı artmaya başlamıştır (Ritzer 1988'den akt Özcan 1996:33). Bu hareket günümüzdeki kadın hakları açısından önemli hareket noktası oluşturmuştur. Ancak bugün bile kadınların eşitlik adına verdikleri mücadelelerini sürdürdüğünü bunun temelinde de kadına bakışın toplumlar gelişse de değişmediği fikrinin yer aldığı söylenebilir.

Feminizm konusunda ilk önemli hareket; özellikle oy kullanma, eğitim, ve orta sınıf işler -örneğin tıp alanında kadınlar açısından gelişmeler sağlanması- konusundaki değişimlerin gerçekleşmesi için yapılan "1848-1918 kadın hareketi"dir. Bu dönemde feministlerin bakış açıları ve fikirleri cinsiyet, eğitim, iş olanakları, giyim ve davranışlar üzerinde odaklanmaktadır (Delamont 2003:2). Aynı zamanda bu hareket, kadının da erkeğin de insan olduğunu vurgulayan, kadının erkekle eşitsiz konumun haksızlığına dikkat çekme amacına dönük, kadının oy hakkını talep eden sorgulamalarla ve etkinliklerle belirginlik kazanmıştır. Kadın ve erkeklerle ilgili eşitsizlik özünde, kadın vücudunun erkek vücudundan biyolojik olarak farklılığının kadının aleyhine olacak şekilde yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu nedenle de ilk feministler başlangıçta insan olmakla cinsiyet arasında bir ilişki bulunmadığını tekrarlayarak, bu konudaki önyargıları değiştirmeye, tabuları yıkmaya çalışmışlardır (Aktaş 2006:8).

Bu "*birinci dalga*" feminizm olarak adlandırılan hareket temelde ise oy hakkı elde etme mücadelesi etrafında gelişmiştir. Kendileri dışında formüle edilen toplumsal sözleşmeyle gelen sivil toplumun dışında kalmak istemeyen kadınlar kamusal alanda kocaları (sivil toplum nezdinde sahipleri veya efendileri) tarafından değil; bizzat kendileri tarafından temsil edilmeyi istemişlerdir (Çaha 1996:42-43). Çünkü kadınlarda tıpkı erkekler gibi düşünebilme, konuşabilme ve sonuncunda kendi başlarına karar verebilme yetilerine sahiptirler. Şüphesiz kadın ile erkek arasında biyolojik anlamda farklılıklar söz konusudur ancak kadın ile erkek arasındaki tek fark bu biyolojik farkla sınırlıdır.

Kadınlar yeni toplumda gelişen parlamenter rejimde aristokrasiden alınarak erkeğe verilen egemenlik ilkesinden kendileri de pay almak istemişler ve bunun içinde Batı’da çok yoğun oy hakkı kampanyaları başlatmışlardır. Bu kampanyaların öncelikli ve temel talebi dışlandıkları sivil toplumun kamusal alanında kendilerine de bir yer açılması olarak belirlenmiştir. Fakat kampanyalara katılan kadınlarda sivil toplum teorilerinde kendilerine yüklenen kadınlık ve annelik rollerini kabul etmişlerdir. Bu yönde bir itirazları olmadığı gibi aile içi işbölümüne de gönülden iştirak etmişlerdir. Hatta oy hakkı kampanyalarına büyük destek veren, kadınlara öncülük eden ve aynı zamanda Bakan olan Antoinette B. Blackwell bile “kadınların temel görevi annelik ve eşliğin uzantısı olan ev işleridir” diyerek bu düşüncelere destek vermiştir. Kadının aile yaşamı içindeki geleneksel rolleri kabul edilmekle birlikte bir yenilik olarak fazladan istenen şey ise kamusal alana da kabul edilerek vatandaşlık sıfatını elde etmek olarak adlandırılabilir (Çaha 1996:43). Çünkü kadının temel olan annelik ve eşlik rolünün dışında toplumsal alanda eşit haklara sahip olabilmesi için, kamusal alanda da kendisini rahat hissetmesi ve erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğine inanılmaktadır.

Sonuçta bu mücadele de kadınlar, kendilerine ait (özel alanda gerçekleşen) rolleri terk etmemekte ancak buna ek olarak kamusal alanda da aktif olmayı istemektedirler.

Kara (2006)’ında ifade ettiği gibi, kadının ataerkil ilişkiden kurtuluşunu sadece ekonomik koşullar ve yapıda meydana gelecek değişikliklerde görmeyen radikal feminizm, kamusal alan ile bireysel alanı birleştirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmalarda da dil ve ataerkil arasında ilişki kurularak; kadın kültürü içinde kadınların kendi dil formlarını ve anlamlandırmalarını kurmaları gereğine dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Dünya nüfusunun ortalama yarısını oluşturan hatta zaman zaman bu miktarın üzerine çıkabilen kadın nüfusu için (Doğramacı 1989:127), sayısal gücüne rağmen bu girişimlerin çok geç kaldığı söylenebilir.

Zamanla feminist hareket başta Amerika olmak üzere tüm Avrupa ve İskandinav ülkelerinde yayılmaya başlamıştır. Dahlerup (1986) kadının durumunu iyileştirmeyi hedef alan bu kolektif hareketin; Amerika’da 1840, İngiltere’de 1850, Fransa ve Almanya’da 1860 ve İskandinav ülkelerinde 1870’li yıllarda geliştiğini belirtmiştir.

Ancak burada önemli olan şey, bu hareket sadece oy hakkı kampanyaları ile sınırlı kalmamış ve bunun bir adım ötesine geçerek kadını bir “cins” olarak tanımlamış ve onun sosyal yaşamda cinsiyete dayalı iş bölümünün sınırlılıklarından kurtulması ve kadın-erkek eşitliğin yolunun açılmasını sağlamaya yönelik olarak da çalışmasıdır.

“1848-1918” yılları arasında gerçekleşen *birinci dalga* kadın hareketinin eksik kaldığı yada etkisiz olduğu düşüncesi ikinci bir feminist hareketin başlaması ile sonuçlanmıştır.

İkinci feminist hareket 1918–1968 yılları arasında gerçekleşmiştir. Özellikle sosyal reform konuları, fakir öğrencilere ücretsiz okul, fakir kadınlar için sağlık güvencesi ve temelde de toplumsal yaşamın temel parçası olan bireye yönelik “yeniden değer biçme” noktasına odaklanmaktadır. Bu durum cinsiyetler açısından da kadına yönelik çifte standart ve benzerlik düşüncesi çerçevesinde şekillenmektedir (Delamont 2003:3). “*İkinci dalga*” olarak bilinen bu feminist hareket sosyolojiyi de önemli ölçüde etkilemiştir. Artık daha çok sayıda kadın akademik çalışmalarıyla kendini kabul ettirmek istemektedir. Sosyoloji kuramının önemli bir kısmının (örneğin, suçluların çoğunun erkek olduğunu öne çıkarmayan suç kuramları) erkek merkezli olmasına yönelik feminist eleştiriler yapılmıştır. Ayrıca kadınların yaşamlarına eğilen araştırmaların sayısı bir hayli artmıştır. Herhalde en önemlisi de toplumsal cinsiyet, ataerkillik ve cinsiyet rolleri gibi kavramlardan yararlanarak cinsiyetlerin eşitsizliği hakkında kuramlar geliştirilmesi olarak ifade edilebilir (Marshall 1999:240). Kadın hakları açısından gerçekçi eleştiriler yapılmasını sağlayan bu hareket ile artık kadın hakları konusu daha çok kişinin dikkatini çekmeye ve çözülmesi gereken bir problem olarak görülmeye başlamıştır.

Özellikle kadınların toplumda “ikinci cins” olarak görülmeleri ve yaşama erkeğe göre bir sıfır yenik durumda başlamaları bu hareketin doğmasına yol açmıştır. Kadının erkeğe ve erkek hâkimiyetine karşı olarak verdiği bu mücadele ataerkil yapının temellerini sarsarak ve cinslere yeniden bir biçim vererek “eşitlik” adına insanların ve özellikle de kadınların neler yapabileceğini gözler önüne sermiştir.

Diek (2005)'in de belirttiği gibi 1960'lı yıllardan itibaren ve özellikle Fransa'da gözlenen ikinci feminist dalga, yapı bozumcu ve farklılıkçı yaklaşımlarla, kadınların erkeklerle eşitlik talebinin, onları erkek egemen bir yapıda ikinci sınıf erkekler olmaya götüren yanılgıya işaret etmiştir. Özellikle Anglosakson dünyasının kültürel feministlerinde ve Lacan'ı eleştirerek aşmaya çalışan Fransız feministlerinde, kadınların farklılığının pozitif bir şekilde formüle edilmesi çabasını görüyoruz. Feminizm bu süreçte o zamana kadar cinsiyet meselesini yalnızca bir toplumsal cinsiyet sorusu olarak ele aldığını ve cinsiyet farklılığı sorusunun bizzat feministler tarafından bastırıldığını keşfetmektedir. Burada 'insan' kavramına konulan mesafe, bu insan'ın erkek olmasıyla alakalıdır. Kadınları dışlayan Batı kültürü ise büyük ölçüde Avrupalı ya da Amerikalı beyaz erkekler tarafından üretilen bir kültürdür. Bu, feminizmin neye karşı olduğunu öğrendiği varsayılan bir dalgadır (akt. Aktaş 2006: 8). Günümüzde de hala devam eden erkek egemen bakışın eleştirilmesi noktasında bu hareketin önemli katkıları olmuştur.

İkinci dalga feminizmin başarılı sonuçlarından biri, bugün kadın ve erkeklerin "kadınlık" olayına bakışındaki farklılıkta görülmesi noktasındadır. Bunun yanı sıra yeni politik mekanizmalar da kazandırılmıştır. Bilinç yükseltme alternatif yaşayış biçimleri, aile ve toplum yaşamında eşit iş bölümü, karşıt kültür ve kurumların kurulması yönündeki faaliyetler feministlerin politika yapma yollarına getirdikleri katkıyı göstermektedir (Çaha 1996:45). Hem toplumsal hem kamusal alanda kadınlar açısından önemli katkılar sağlayan bu feminist dalgayı, bu amaçların daha ileriye götürüldüğü ve daha gerçekçi adımların atılmasını sağlayan üçüncü dalga izlemiştir.

Üçüncü feminist hareket ise 1968 sonrası yıllardan günümüzü de içine alan bir dönemi kapsamaktadır. "*Üçüncü dalga*" feminizm kadın-erkek arasındaki cinsel ayırım ve sosyal yaşamda (iş hayatında ve ev yaşamında) eşit paylara sahip olma konularıyla ilgilenmektedir. Bu "*üçüncü dalga*", tüm insanlık ve özellikle de sosyal bilimler için feminizmin alt alanlarını yaratmıştır. Bunlar; feminist coğrafya, feminist tarih, feminizm ve politik bilim, feminist psikoloji ve dahası...(Delamont 2003:2-3). Bu da feminizmin kadına yaptığı vurgunun etkisiyle bilime de yansımıştır.

İlk ve ikinci feminist akım politik hareket ile ilgilenmektedir. Kadının ekonomik statüsünün gelişimi, kadına karşı uygulanan şiddet, kadınların eğitimi, kadınların statülerindeki yükseliş ve çocuk sağlığı, kadınların sesini duyurarak erkek kadar kadının da deneyimlerinin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Birinci dalga ile ikinci ve üçüncü dalga arasındaki büyük fark, feminizmin İngilizce konuşulan bir dünya da temelde sosyal bilimlerde ise sosyoloji ile ilgili olan boyutunu vurgulama noktasındadır. 1848-1918 arasındaki ilk hareket kadının okullara ve üniversitelere erişimine odaklanırken, 1960 sonrası üçüncü hareket kadınların özellikle İngiltere ve Amerika’da erkek bilgisinin erişimine daha çok imkan tanıyan ve izin veren alan yönelik eleştiriler boyutunda olmuştur. Bu üç feminist akımda ortak olan epistemolojik temelde, metodlarda ve içerikte “ana fikrin”, “erkek fikri” olarak benimsenmesine eleştiri boyutuna odaklanmalarıdır. Bu durumda gittikçe artan bir biçimde kadın çalışmalarının çoğunlukla da kadının topluma liderlik etmesi gerekliliği noktasında, kitaplarda, dergilerde, sanat alanında ve sosyal bilim disiplini alanında yazıya dökülmesi hususunda dikkat çekmektedir. Gerek sanat alanında gerekse sosyal bilimlerde pek çok kadın üyenin bulunduğu komiteler tarafından yeni dergilerin çıkarılmasına, konferanslar ve kurslar verilmesine ve bir seri kitap yayınlanmasına da feminist harekete bir destek olarak kabul edilmektedir (Delamont 2003:3-4). Tüm bu disiplinler ve disiplinlerarası çalışmaların amacı kadın çalışmalarının tüm topluma ve hatta daha geniş olan tüm dünyaya yayılarak her şeye “feminist perspektiften” bakabilmeyi sağlamak olarak özetlenebilir. Aynı zamanda kadın politikalarının kadın-erkek eşitliği temel alınarak tüm cinsleri ilgilendiren sosyal politikalar dönüşmesi ise insan hakları adına önemli bir girişim olacaktır.

Temelde her üç dalga ve feminist düşünceler, erkek ile kadın arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlik üzerinde durmuştur.

Kadınların bundan iki yüzyıl önce Fransız Devrimi ile birlikte başlattıkları erkeklerle eşit olma mücadelesi ancak 20.yüzyılda gerçek kimliğini bulabilmiştir. Bu yüzyılın da özellikle son çeyreğinde kadın ile erkek arasında toplum içinde varolan ve yasal boyutta uygulamalardan kaynaklanan, kadının sosyo-ekonomik konumuna ilişkin eşitsizliğin giderilmesi için çabalar ve eylemler yoğunluk kazanmıştır (Aykör 1994:135). Ancak

bütün bu çabalara rağmen hem yasal hem de zihinsel boyuttaki engeller varlığını devam ettirmektedir.

Cinsiyete dayalı yapısal ayrımcılığın ortadan kaldırılması ise, toplumsal dokuyu dikkate alan kadın, aile ve genel anlamda sosyal politikalarla mümkün gözükmemektedir. Bu girişim ve çabaların zamanla yasal düzenlemeler şeklinde gelişmesine rağmen, yasalarında sadece kadına yönelmesi ve erkeği hiçe sayması da bir eksiklik olarak görülmüştür.

Feminist kadın politikalarıyla, sadece kadınlara dönük politikalar üretilmesi ve bu politikaların erkeklerin geniş desteğini alamaması, sosyal politikaların hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynayan toplumsal anlaşmanın da sağlanamamasına yol açmaktadır. Erkeklerin, kadın sorunlarına daha duyarlı olabilmeleri de, kadın politikalarının içeriğinin genişletilmesi, bir başka ifadeyle kadın politikalarından kadın ve erkekleri de içine alan cinsiyetler politikasına geçiş ile mümkündür (Seyyar 2004). Bunların temelin ise; eşitlik ve özgürlük kavramlarının vurgulandığı insan hakları söylemi ve bu konuda öne sürdüğü fikirler yer almaktadır.

İnsan hakları, genel olarak ele alındığında, bütün insan varlıklarının insan onuruna yaraşır biçimde davranılma hakkı bulunduğu işaret eder. Birçok uluslararası insan hakları belgesinde ayrıntılarıyla işaret edildiği gibi, bunlar, insanın insan olmasından kaynaklanan vazgeçilmez, devredilmez haklardır ve her türlü sosyal politika, kamusal yarar, ya da başka bir ahlaksal veya siyasal kaygının üzerinde yer alan bir değeri temsil ederler. Bu haklar, hem devlete hem de özel kişilere ve örgütlere karşı ileri sürülebilir. İnsan hakları kavramı, insanların kendilerini gerçekleştirmede ve yeteneklerini geliştirmede özgür oldukları bir dünya düşüncesini temel alır. Bu anlamda, ideal bir dünyada yaşanmış olsaydı; insan haklarının yanı sıra kadın haklarını, çocuk haklarını vb. ayrıca tartışmaya gerek duyulmayacaktı; çünkü insan hakları erkek ya da kadın, çocuk ya da yetişkin herkes için geçerli olacaktı (Berktaş 2004:2). Ancak böyle ideal bir dünyanın ütöpik oluşu ve yaşamadığımız dünyada haklara ve bunların uygulamalarına gerekli önemin verilmemesi yeni girişimleri de beraberinde getirmiştir. Bunlardan en önemlisi ve dikkat çeken ise şüphesiz toplumsal yaşamda erkeğin bir adım arkasında

yaşamak zorunda bırakılan ve sosyal hayatta ikinci sınıf birey olarak “ötekileştirilen” kadın ve kadın haklarıdır.

Feminist hareketin dünyada bu kadar hızla yayılması ve belki de bu kadar geniş bir kitleyi ilgilendiren başka bir sorunun yada hareketin olmaması, toplumsal yapının en önemli iki ögesinden biri olan “kadın” için birtakım yasal girişimlerin de gerçekleştirilmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. “Kadın Cinsi”nin sosyal hayattan duyduğu rahatsızlık gerek kendi yaşadıkları ülkeleri açısından, gerekse tüm dünyada bir an evvel uygun çözüm yollarının bulmasını bekleyen bir sorunu tekrar hatırlatmaktadır.

Berktaş (2004)’ın da ifade ettiği gibi bu feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/ kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içermektedir. Ama burada kalmaz; bu haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mücadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve aynı zamanda da alternatif bir gelecek vizyonu oluşturulmasına kadar uzanmaktadır.

Bu anlamada insan haklarının söylemleri de dikkate alınarak kadın hakları ile ilgili uluslararası boyutta ilk somut adım kadınların politik, ekonomik ve sosyal haklarını korumak için 1946 yılında kurulan “*Birleşmiş Milletler (BM) Kadının Statüsü Komisyonu*” ile atılmış ve bunu 1948 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesinin “*cinsiyet ayrım*” yapmadan kaleme alınması izlemiştir.

Birleşmiş Milletler sisteminin özünü “insan hakları ve temel özgürlüklere, cinsiyet temelli ayrımcılık dahil hiçbir ayrımcılığa yer vermeksizin saygı gösterilmesi, temel hak ve özgürlüklerin korunup güçlendirilmesi için uluslar arası işbirliğinin sağlanması” prensibi oluşturmaktadır. Daha sonraki yıllarda cinsiyete dayalı eşitlik mücadelesi, Birleşmiş Milletlerin uluslararası çeşitli sözleşme ve bildirgeler ile de desteklenmiştir. Dünyada kadın konusundaki yaklaşım değişikliği yine bu çalışmalar sonucu gerçekleşmiş, kadın artık destek ve yardım gören değil, kalkınmada temel ve eşit bir birey olarak algılanmaya başlanmıştır (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü

2003). Bu amaçla 1970 yılından itibaren yaklaşık beşer yıllık aralarla Dünya’da Kadın Haklarının tartışıldığı konferanslar gerçekleştirilmiştir. Günümüzde de bu konferansların etkisinde kadının sorunlarına yönelik çalışmalar ve kadın haklarıyla ilgili araştırmalar devam etmektedir.

Dünya Kadın Konferanslarının Kısa Tarihçesi

1970’li yıllarda kadın hakları konusunda uluslararası ortak bir dil geliştirmek amacı ile Birleşmiş Milletler tarafından Dünya Kadın Konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Taşkın (2004)’ın yaptığı inceleme ve analizlerde (Akın 1998; DİE 2001; Hodoğlugil ve Akın 2001; Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü 2001; Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü 2003; UNICEF 2000) ve Kadının İnsan Hakları Projesi (2001) kapsamında hazırlanan “Birleşmiş Milletler’de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye’nin Taahhütleri” adlı raporun sonuçlarına göre özetle gerçekleştirilen konferansların içeriği ile dünyada ve ülkemizdeki uygulamaları hakkındaki bilgiler şöyledir:

- Birleşmiş Milletler Birinci Dünya Kadın Konferansı:

1975 yılında Meksika’da düzenlenmiş ve bu konferans sonrasında 1975–1985 yılları arası “Kadının On Yılı” olarak ilan edilmiştir. Eşitlik, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşmayı amaçlayan kadının on yılının ana teması *istihdam, sağlık ve eğitim* olarak belirlenmiştir. Bu dönemde tüm dünyada kadına ilişkin konulara dikkat çekilmiş ve birçok aktivite başlatılmıştır. Uluslararası “Kadının On Yılı”nın en önemli olaylarından biri 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun *Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini* (Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against Women-CEDAW) kabul etmesi olmuştur. 1980 yılında imzaya açılan CEDAW 1981 yılında 20 ülkenin onaylaması ile uluslararası bir sözleşme olarak uygulamaya girmiştir. CEDAW, kadının medeni durumuna bakılmaksızın kadın erkek eşitliğine dayalı olarak, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda temel hak ve özgürlüklerini engelleyen yasalar ve geleneksel yaklaşımların ortadan kaldırılması çalışmalarını içerir. Kadın erkek eşitliği alanında

uluslararası tek yasal bağlayıcı doküman olan bu sözleşmeye Mart 2001 yılı itibari ile 167 ülke taraf olmuştur. Türkiye CEDAW sözleşmesini 1985 yılında imzalamış ancak medeni kanunun bazı hükümleri ile çeliştiği gerekçesi ile 15. ve 16. maddelerine çekince koymuştur. Daha sonraki yıllarda medeni kanunda yapılan değişiklikler ile bu çekinceler 1999 yılında tümü ile kaldırılmıştır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun gerçekleştirdiği bu ilk konferansta feminist düşünce ve feminist hareketin etkileri net bir şekilde gözükmemektedir. Özellikle feminizmin ortaya çıkışının temel sebebini oluşturan “eşitsizlik” düşüncesi konferansında ana temasını oluşturmuş ve buna yönelik çözümler tartışılmıştır. Bu konferansı beş yıl sonra İkinci Dünya Kadın Konferansı izlemiştir.

- Birleşmiş Milletler İkinci Dünya Kadın Konferansı:

“Kadın On Yılı”nın ortasında, 1980’de durum değerlendirmesi yapmak üzere Danimarka’nın başkenti Kopenhag’da toplanan İkinci Dünya Kadın Konferansı’nda, kadının statüsünün iyileştirilmesi konusunda oldukça yavaş ilerleme kaydedildiği saptandı. Kopenhag Konferansı eşitliği, sadece yasal eşitlik değil, haklarda, sorumluluklarda eşitlik ve kalkınmadan yararlanma ve kalkınmaya aktif birer aktör olarak katılma fırsatlarında eşitlik olarak yorumladı. Karşılaşılan engelleri aşmak ve On yıl’ın ikinci yarısı için öngörülen adımları hızlandırmak ve derinleştirmek amacıyla bir Eylem Programı hazırlandı. Bu programda göze çarpan yeniliklerden biri, öncelikli sorun alanları arasında aile içi şiddet konusuna yer verilmesidir. Ayrıca mülteci kadınlar, genç kadınlar ve özürlü kadınlar gibi grupların, acil çözüm gerektiren özel durumları ve ihtiyaçları olduğu yaklaşımını benimseyen konferans bu başlıkları da sorun alanları içine dahil etmiştir.

Bu konferansta ise yine feminist hareketin temel yapıtaşı olan “eşitlik-eşitsizlik” düşüncesinden hareketle, kadının kamusal hayata katılımı ile ilgilenilmiştir. Ek olarak ise dünyada yaygın olup hızla yayılan kadına yönelik şiddet ve özel kadın gruplarının sorunları gözden geçirilmiştir.

- Birleşmiş Milletler Üçüncü Dünya Kadın Konferansı:

1985 yılında Nairobi’de Türkiye dahil 157 Ülkenin katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu konferansta kadınların ekonomik sosyal yaşam programlarının dışında bırakıldıkları ve sonuçta gelişme sürecinin yararlarından daha az pay aldıkları vurgulanmıştır. Konferans sonunda “2000’li Yıllara Yaklaşırken Kadınların İlerlemesi için Nairobi İleriye Dönük Temel Stratejileri” kabul edilmiştir. Bu stratejiler yasal, sosyal ve siyasal katılımda eşitlik olarak üç temel alanda geliştirilmiş ve kadınların bu alanlara eşit katılımının sağlanması ile topluma daha fazla katkı sağlayacakları kabul edilmiştir. Bu toplantıda benimsenen “*Toplumsal Gelişmede Kadın*” (WID- Women in Development) yaklaşımı tüm dünyadaki kadınlara doğum/ doğurganlık hızında düşme, ölüm oranında azalma ve okuryazarlık oranında yükselme gibi önemli kazanımlar sağlamıştır.

Bu konferansın temel hareket noktası ise, sosyal ve yasal anlamda haklar tanınma kadınların aynı zamanda siyasal yaşama katılımını sağlamaktır. Buna yönelik girişimler ise kadın-eğitim ekseninde gerçekleştirilmiştir.

- Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı:

1993 yılında gerçekleştirilen konferans kadınların insan haklarının tanınması yönünde bir adım olması açısından oldukça önemlidir. Özellikle, kadın hakları ile dinsel aşırılık arasında oluşan/ oluşabilecek olan karşıtlığa dikkat çekmiştir. Viyana Eylem Programı ayrıca, 1979 Sözleşmesi’nin en zayıf taraflarından biri olan, devletlerin koyduğu çekincelerin kaldırılmasını ve uygulamanın sürekli gözden geçirilmesini önermiştir. Kadın gruplarının taleplerine yanıt veren Viyana Konferansı, “kadınların bütün insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlamanın” hükümetlerin ve Birleşmiş Milletler’in öncelikli görevleri arasında olduğunu da belirtmiştir. Gene 1993’de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, *Kadınlara Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesi*’ni kabul ederek önemli bir adım daha atmıştır. Böylece, uluslar arası hukukta, varolan insan hakları belgelerinin, kadınların özgül sorunlarını tam olarak kapsamadığı ve bu konuda özel

düzenlemelere ve önlemlere gereksinim bulunduğu kabul edilmiş ve “kadınların insan hakları” kavramı, uluslar arası hukuk belgelerinde giderek daha fazla yer almaya başlamıştır (Berktaş 2004:9).

Dünya Kadın Konferanslarının Dördüncüsü gerçekleştirilmeden kısa bir süre önce Viyana’da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı, özel alan olarak kadın haklarına da yönelmiştir. Kadınların haklarının dünyaya duyurulmasını hedef alan konferansta önemle üzerinde durulan konu ise insan haklarının tam anlamıyla kadın haklarını yansıtmadığı ile ilgili gerçeklik olmuştur.

- Birleşmiş Milletler Dördüncü Dünya Kadın Konferansı:

Viyana Konferansı’ndan sonra 1995 yılında Pekin’de 189 ülke temsilcisinin katılımı ile toplanmıştır. Konferansın sonunda *Pekin Deklerasyonu ve Eylem Platformu* isimli iki belge kabul edilmiştir. Türkiye her iki belgeyi de hiçbir çekince koymadan kabul etmiştir. Pekin Deklerasyonunda; son 10 yılda kadınların durumunda bazı ilerlemeler kaydedilmesine rağmen kadın-erkek eşitsizliğinin devam ettiği, artan yoksulluğun bu durumu şiddetlendirdiği bildirilmiş, hükümetler kadının güçlenmesi ve ilerlemesi, kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin ana politika ve programlara yerleştirilmesi konusunda yükümlü kılınmış ve eylem planının hayata geçirilmesi öngörülmüştür.

Bu toplantıda kadının güçlendirilmesinde “*Toplumsal Cinsiyet ve Gelişme Yaklaşımı*” (GAD-Gender and Development) benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre, toplumsal cinsiyet kavramı, “sosyal yönden kadın ve erkeğe değişik kültürlerde verilen roller” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek olarak toplumun bizi nasıl gördüğü, nasıl düşünüp davranmamızı beklediği ile ilgili bir kavramdır. Tarih içinde bu roller kadın ve erkeğin yaşama biçimini şekillendirirken, hemen hemen tüm kültürlerde kadının aleyhine bir eşitsizliği de beraberinde getirmiştir. Bu eşitsizliğin en belirgin olduğu alanlar gelir dağılımı, karar alma mekanizmaları, toplumsal statü, eğitim ve sağlıktır. Bu eşitsizlik çoğu kez erkeği de olumsuz etkilemiş, erkeğin evin geçiminden sorumlu tutulduğu

kültürlerde, erkek bu konuda kendisini aşırı baskı altında hissederek mental ve fiziksel sağlığı etkilenmiştir. Hatta bu kültürlerde kadının çalışıp evi geçindirmesi ya da erkekten daha fazla kazanması erkek için onur kırıcı olarak da algılanmıştır. Eylem Planında ise kadının güçlendirilmesine yönelik hedefler tanımlanmış ve kadının tüm toplumsal alanlara eşit katılımındaki engellerin ortadan kaldırılması için onun ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi karar alma mekanizmalarında yer alması öngörülmüştür. Aşağıdaki stratejik hedefler ve bu hedeflere ulaşmak için yapılacak eylemler konferansa katılacak tüm ülkeler tarafından imza edilerek kabul edilmiştir. Bu hedefler ise şunlardır:

- Kadın ve yoksulluk,	- Kadınların eğitimi ve öğretimi,
- Kadın ve sağlık,	- Kadına yönelik şiddet,
- Kadın ve silahlı çatışma,	- Kadın ve ekonomi,
- Karar alma sürecinde kadın,	-Kadının insan hakkı,
- Kadın ve medya,	- Kadın ve çevre ve kız çocuk

“*Toplumsal Cinsiyet ve Gelişme Yaklaşımı*” kapsamında belirlenen hedeflerde de görüldüğü gibi kadın toplumsal yaşamda gerek rolleri, gerekse yaşam biçimi açısından ciddi sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunların bir an evvel çözüme kavuşturulması ise siyasal yapının öncelikli görevi olmalıdır.

Bu amaçla devletin siyasal organlarının işlevlerinin tartışıldığı bir kongre ise “özel oturum” adı ile 2001 yılında gerçekleştirilmiştir. “*Toplumsal Cinsiyet ve Gelişme Yaklaşımı*” kapsamında belirlenen hedeflerde nelere ulaşıldığı ve daha neler yapılabileceği bu oturumda tartışılmıştır.

- Pekin+5 Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Özel Oturumu, “Kadın 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış”:

Newyork’da yapılan bu toplantı, geçen beş yıl içinde hangi amaçlara ulaşılabildiği, ülkelerin hangi gelişmeleri gösterdiği ve hangi sorunların devam ettiğinin ülke raporlarından değerlendirilmesi amacı ile gerçekleştirilmiş ve toplantı sonunda bir

siyasi deklarasyon ile sonuç belgesi ortaya çıkmıştır. Siyasi deklarasyonda; toplumsal cinsiyet eşitliği, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşmada CEDAW (Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against Women) sözleşmesinin tartışılmaz önemi, sivil toplum kuruluşlarının vazgeçilmez rolü, erkeğin katkısının gerekliliği ve toplumsal cinsiyet bakış açısının temel politika ve programlara yerleştirilmesinin önemi vurgulanırken toplumsal cinsiyet eşitliğinin ancak toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısının ana plan ve politikalara yerleştirilmesi ile mümkün olacağının altı çizilmiştir. Sonuç belgesinde Pekin Deklarasyonu ve 12 kritik alanla ilgili Eylem Planı'nın tam olarak ve hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlayacak eylem ve girişim belgeleri yer almıştır.

- Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansı; (International Conference on Population and Development-ICPD)

1994 yılında Kahire'de düzenlenmiştir. Bu konferansta, kalkınmanın temel ve vazgeçilmez bir insan hakkı olduğu, nüfus politikalarının temelinde bireylerin yaşam kalitelerini yükseltme hedefinin yer alması gerektiği, insanlığın bugününün ve gelecekteki refahının güvence altına alınması, yoksulluğun yok edilmesi, eğitim hakkından herkesin yararlanması gibi ilkelerin yanında cinsiyetler arası eşitliğin ve hakkaniyetin sağlanması, kadınların güçlendirilmesi, kadınlara yönelik şiddetin yok edilmesi ve kadınların kendi doğurganlıklarını kontrol edebilmeleri gibi *kadınlara yönelik ilkeler* de vurgulanmıştır. Bu konferansta ilk kez ifade edilen “üreme sağlığı” kavramı da dünya gündemine kabul gören bir kavram olarak girmiş ve devletlerin kadın- erkek eşitliğini temel alarak aile planlaması ve cinsel sağlığı da içeren üreme sağlığı hizmetleri dâhil tüm sağlık hizmetlerine ulaşabilirliğin sağlanması için gereken bütün önlemleri alması ilkesi kabul edilmiştir. Bu konferansın sonuçları 1995 de Pekin'de yapılan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda bir kez daha ele alınarak eylem planında yer almıştır.

Uluslararası Sözleşmelerin Türkiye'ye yansımalarına bakıldığında özellikle Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda Türkiye'nin 2000 yılına kadar çözüm bulmayı taahhüt ettiği *dört temel sorun alanının* var olduğunu görmekteyiz:

1. **CEDAW sözleşmesine konulan temel çekincelerin kaldırılması:** Türkiye CEDAW (Convention on Elimination of all Forms of Discrimination Against Women) sözleşmesini 1985 yılında imzalamış ancak 15. ve 16. maddelerine, Türk Medeni Kanunu'nun evlilik içi ve aile ilişkileri hakkındaki hükümleri ile çeliştiği için çekince koymuş, 1995 yılında Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin eylem platformunu imzalayarak bu çekincelerini kaldırmayı taahhüd etmiştir. Türkiye, medeni kanunda yaptığı yasa değişiklikleri ile 1985 yılında CEDAW'ı imzalarken koyduğu tüm çekinceleri 1999 yılında kaldırılarak önemli bir adım atmıştır. Türkiye her dört yılda bir CEDAW sözleşmesi ile ilgili ilerlemeleri bir raporla Birleşmiş Milletler'e bildirmek zorundadır. Bu konudan sorumlu olan kurum, uluslararası sözleşmeleri uygulamak üzere kurulan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'dür.
2. **Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması:** 1997 yılında temel eğitim 8 yıla çıkarılmıştır. Bir sonraki önemli adım kız çocuklarının daha yüksek oranlarda okullaşmasını sağlayarak eğitimde kız-erkek arasındaki farkın kapatılması olacaktır.
3. **2000 yılına kadar kadının okur-yazarlık oranının yüzde yüze çıkarılması:** Kız çocuklarında bu oran halen %75 dolayında iken erkek çocuklar için aynı oran % 80'dir. Her iki cins için de durum maalesef yüz güldürücü değildir.
4. **Anne ve çocuk ölüm oranlarının %50 azaltılması:** Her iki oranda da düşme görülmekle birlikte özellikle anne ölüm hızında istenen hedefe halen ulaşamamıştır.

Taşkın (2004)'ın Dünya Kadın Konferansları ile ilgili analizlerinde de görüldüğü gibi ulusal çabalar halinde başlayan feminist hareketler günümüzde yerini uluslararası çalışmalara bırakmıştır. Uluslararası düzeyde kadın ve erkek eşitliğinin artırılması, kadınların ekonomik yaşamda daha çok yer alması ve kadınların dünya barışının güçlendirilmesine katkıda bulunması yönünde başlatılan çalışmalar, Birleşmiş Milletler Teşkilatı öncülüğünde gerçekleştirilmektedir. Özetle, Birleşmiş Milletlerin bu çalışmaları

ilk olarak 1975 yılında Meksika’da yapılan *Birinci Dünya Kadınlar Konferansı* ile kendini göstermiştir. Bunu 1980 yılında Kopenhag’da toplanan *İkinci Dünya Kadınlar Konferansı* ve 1985 yılında Nairobi’de toplanan *Üçüncü Dünya Kadınlar Konferansı* izlemektedir (Özcan 1996:39). Kadının İlerlemesi İçin Nairobi İleriye Dönük Stratejiler ve 1995 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler *Dördüncü Dünya Kadın Konferansı* sonucunda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Pekin Eylem Platformunun tam olarak uygulanması amacıyla 5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York’ta, 5 yılda edinilen kazanımlar, karşılaşılan engeller, son beş yılda dünyada meydana değişmelerin kadın gündemine yansımaları ve geleceğe yönelik eylem ve girişimlerin ele alındığı “*Kadın 2000: 21 Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış (Pekin+5)*” başlıklı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Özel Oturumu gerçekleştirilmiştir (www.geocities.com/sekizmart).

28 Şubat–11 Mart 2005 tarihleri arasında Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu 1995 Pekin Konferansı ve 2000 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 23.Özel Oturumu’nun sonuçları olan “*Pekin+5*” sürecinden bu yana meydana gelen gelişmeler, boşluklar ve sorunların tespit edilmesi (*Pekin+10*) gündemi ile toplanmıştır. Bu toplantının sonucunda kadınlara ilişkin evrensel düzeyde ileriye dönük stratejiler belirlenmiştir (www.geocities.com/sekizmart).

Ancak Uluslararası Platformda kadınların durumunu ve konumlarını iyileştirmeye yönelik faaliyetler yalnızca Birleşmiş Milletler teşkilatı tarafından yapılmakta olup, diğer uluslar arası kuruluşların – örneğin Avrupa Konseyi’nin, Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’nın (OECD), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı’nın (AGİK) ve Uluslararası Çalışma Teşkilatı’nın (ILO)- aldığı kararlarda da son yıllarda kadın konusunun değişik platformlarda çalışmasına olanaklar verdiğini de görmekteyiz (Aykor 1994:136). Bütün bu çabalar ve yasal düzenlemelerin getirilmesine rağmen kadın hakları konusunda hala kat edilmesi gereken çok yol vardır. Tarihsel süreçte Türk kadınına baktığımızda ise Doğramacı (1982)’nın bilgileri ışığında bunun üç dönemde değerlendirildiği görmekteyiz:

(1) İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde. Bu devirde, kadın devrinin erkek tipine yaklaşıp. Onun gibi ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve hatta düşmanlarla savaşıp.

(2) Yerleşik Uygarlık ve İslam kültürü çevresine katıldıktan sonra. Kadın erkekten daha pasiftir. Bu devirde kadının kahramanlık niteliklerini kaybederek, bir aşk konusu olduğu görülür.

(3) Batı uygarlığının etkisi altına girdikten sonra. Bu devirde kadının sosyo-ekonomik ve kültürel hakları savunulur. Böylece kadının erkekle eşit bir düzeye gelmesi sağlanmıştır.

Buradan hareketle tarihsel süreçte kadının durumundan günümüze geldiğimizde Türk kadını açısından Feminist Hareketin ilk kez 1980'lerde gündeme geldiğini söylemek mümkünken; bazı verilerin feminizmin Türkiye'de 19. yüzyılın sonlarına giden neredeyse yüzyıllık bir tarihi geçmişi olduğuna işaret etmektedir.

Bu tarihi geçmiş başlıca üç evrede ele alınabilir (Tekeli 1995:30-33):

- Doruk noktasına II. Meşrutiyet döneminde 1908'de, kadınların kurdukları çok sayıda dernek ve çıkardıkları çok sayıda yayınlı ulaşan, Osmanlı toplumunda kadınların, özellikle aile içinde, zevcelik ve annelik rolleriyle sınırlandırılmalarını eleştiren ve eğitim, çalışma, toplum hayatına katılma talepleriyle ortaya çıkan güçlü bir kadın hareketi vardı.
- İkinci evrede bu ilk hareketin taleplerini özümseyip *Medeni Kanun* (1926) ve *Oy Hakkı* eşitliğini sağlayan Anayasa değişikliğiyle (1934) kadınların yasal statülerini, on yıl gibi kısa bir sürede Osmanlı'ya göre çok daha eşit bir konuma getiren bir devlet feminizmi ortaya çıktı. Bunun yanı sıra, bu dönemde devlet tarafından ön plana çıkarılan milliyetçilik ideolojisi, Osmanlı öncesi Türk geleneklerinde var olduğu düşünülen daha eşitlikçi cins ilişkileri modeline yaslanarak kadınlara ev kadınlığının dışında özellikle öğretmenlik gibi mesleklerde seçkin bir konum verme, böylece onlara Osmanlı düzeninde aile ve

evle sınırlı kalan yaşam modeline alternatif oluşturabilecek bir model sunma konularına önem verdi. 1950’den 1970 ortalarına kadar kurulan kadın derneklerinin pek çoğu, bugünde sürdürdükleri, kazanılmış hakların özellikle Laik devletin İslami bir düzene geri dönülmesine karşı sağladığı güvencelerin savunusuna öncelik verdiler.

1970’ler Türkiye’de az gelişmişlik, dışa bağımlılık, gelir ve fırsat eşitsizliği, sınıflar arası uçurumlar gibi yapısal sorunların gündeme geldiği yıldı. Eşitsizlik ve sömürü gibi kavramların siyasal söylemin temel kavramları haline geldiği bu ortamda kadınlarında yasalarda var olduğu iddia edilen eşitliğe karşın “eşit olmayan” bir cins grubu oluşturdukları bilincinin doğması kaçınılmazdı. Nitekim bu bilinç doğdu. Ancak 1970’lerin sonunda gelişen bu söylemde, kadınların ezilmesi yada o günün terimiyle ifade edilirse “kadın sorunu”, Marksizmin anti- feminist tahlillerine dayandırılmıştı. Bu yılların öğrenci hareketliliği içerisinde, 1968 sonrasında batı toplumlarında canlanan yeni feminist hareketlerin etkisinde kalabilmek pek çok öğrenci, akademisyen, meslek sahibi genç kadın, kadın konularında sekreterlikte birbirleriyle yarış halinde solu destekliyorlardı. Böylece, kadınların bilinçlenmesi bakımından batıya göre on yıllık bir zaman yitirildi (Tekeli 1995:30-33). Nitekim, 1980’lerde gelişen yeni feminist hareketin, özellikle varolan toplumsal cinsiyet kalıplarını, yani egemen kültür tarafından belirlenen kadınlık ve erkeklik kimliklerini ve rollerini sorgulayarak ataerkil değerlere karşı önemli bir ideolojik saldırı başlatmıştır. Hareketin sayısal gücü ile oranlanamayacak ideolojik etkisi, kadınların yaşam alanlarının ve seçeneklerinin genişlemesinde, alternatif kadınlık imgeleri ve kimlikleri yaratılmasında ve bunların kamuoyunun tartışma gündemine sunulmasında yabana atılmayacak bir rol oynamıştır (Berktaş 2004:22).

Kadınların bu süreçte siyasal ve sosyal hakları elde etmeleri de aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir: 1924’te *Tevhid-i Tedrisat Yasası* kabul edilmiştir. Siyasal ve sosyal yaşamda bilimin ve aklın önderliğine inanan Atatürk, eğitimin önemini vurgularken, toplumun bütün fertlerinin kadını, erkeği, çocuğu, köylüsü ve işçisiyle eğitilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Çünkü toplumun her bir parçasının ayrı bir fonksiyonu olduğuna, bu fonksiyonların mükemmel bir şekilde yerine getirilmesi ile sosyal

bütünleşmenin ve kalkınmanın mümkün olacağına inanıyordu (İçli 1995:93-95). Atatürk'ün kadın konusundaki uygulamalarının en önemlilerinden bir diğeri de belirttiğimiz gibi 4 Nisan 1926'da kabul edilerek yürürlüğe konan *Medeni Kanun*'dur.

Feminizmin altmışlardan itibaren Batı Dünyasında bağımsız kitle hareketlerine dönüştüğü halde Üçüncü Dünya ülkelerinde benzer bir süreç ve değişim yaşanmamıştır. Türkiye, Mısır gibi bazı Üçüncü Dünya ülkelerinde “kadın sorunsalı” ve hatta feminizm dönem dönem ivme ve önem kazandıysa da, feminizm esas olarak “orta sınıf aydınlar” tarafından savunulan bir ideoloji olmaktan öteye gidememiştir. Yetmişli yılların sonuna doğru ise birçok Üçüncü Dünya ülkesinde (Peru, Brezilya, Türkiye, Mısır, Pakistan, Hindistan vb.) feminizme yeniden ilgi uyanmış ve feminizm siyasi ve ideolojik tartışmaların gündemine girmiştir. Buna karşın, çeşitli çevrelerce “batılı kaynaklı, “bölücü”, “ulusal kültüre ve Üçüncü Dünya koşullarına yabancı” ve “eşcinselci” bir akım sayılan feminizmin bir ideoloji ve toplumsal hareket olarak kabul gördüğü söylenemez. Türkiye’yi diğer Orta Doğu ülkelerinden ayıran ise, feminizmin, yerellik/özgünlük tartışmasını aşarak evrensel kategorilere yönelmesi olmuştur (Çağatay ve Sosyal 1995:327-336). Nitekim Türkiye’yi kadının toplumsal konumu, toplumsal ve ekonomik etkinliği açısından kıyasladığımızda da ülkemizin tartışmasız biçimde önderlik ettiği bir gerçektir (Abadan-Unat 1979:15).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki bu ilerlemeler ve kadınlara tanınan hakların gündelik yaşamda uygulanmaya konulmasında ise zaman zaman sosyal kontrol ya da ısrarcı töreler nedeniyle engellemeler yaşanmasına rağmen yine de Türkiye’de kadın hakları açısından ilk uygulamaların dünyanın birçok ülkesinden daha önce ve daha etkili olduğu görülmektedir.

Kadın hakları açısından ilk sayılabilecek uygulamalara örnek olarak, 1930’lu yılların başından itibaren Türkiye’de kadınların, erkeklerle birlikte ve üstelik erkek toplumunca belirlenmiş siyasal yaşamın içinde yer almasını verebiliriz. Ayrıca, 1934 yılında Türk kadınına tanınan seçme ve seçilme hakkı, zamanına göre ilerici bir yaklaşımı simgelemektedir. 1935 Genel seçiminden itibaren de ilk Türk Kadın milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde erkek milletvekillerinin yanında görev yapmaya

yönelmişlerdir (Tokgöz 1994:55). Daha sonraki yıllarda ise kadın hareketlerinin yönü biraz değişmiştir.

Özellikle 1960'lı ve 1970'li yılların ortamında eylemlere katılan kadınlar haklarını değil, inandıkları ideolojinin üstünlüğünü savunmuşlardır. Bu eylemlerin dışında olan ve kadın haklarıyla ilgilenenler bu hakları Atatürk Devrimi'nin sağlamış olduğu çerçeve içinde görmeyi sürdürmüşlerdir. 1980'li yılların özgürlükleri kısıtlayan ortamında kadınların yasalarda ve uygulamalarda aleyhlerine olan durumları düzelmek için örgütlendikleri ve harekete geçtikleri görülmüştür (Kili 1994:15).

1975-1985 “Kadın On Yılı”nda dünya kadınlarının sorunlarına yoğun bir şekilde eğilinmiş; bu arada dünyada ve Türkiye’de olumlu bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ama tüm yapılanlar ancak bir başlangıç, amaca uzanan güç bir yoldaki ilk adımlar sayılabilir. Bu adımları Arat (1986)’ın analizleriyle özetleyecek olursak;

- Türkiye’de “Kadın On Yılı”nda Ankara’da *Ankara Kadın Kongresi* 5-8 Aralık 1975’te toplanmıştır. Bu kongre 27 kadın derneğinin ortak çalışmaları sonucu gerçekleştirilmiş ve Kongre’de, Türkiye’de kadının lehine yasal değişiklik ve yeni yasal düzenleme önerileri dile getirilmiştir.
- Uluslararası Araştırma Kurumları’ndan “Nüfus Konseyi” ile “Türk Sosyal Bilimler Derneği”, 16-19 Mayıs 1978 tarihleri arasında İstanbul’da “*Türk Toplumunda Kadın*” konulu bir seminer gerçekleştirmişlerdir. Bu seminerde Üçüncü Dünya ülkelerindeki kadınların sorunları da dile getirilmiştir.
- 11-13 Ocak 1980 tarihinde ise, yine “Türk Sosyal Bilimler Derneği”, “*Türkiye’de Kadın Sorunlarına Yaklaşım ve Öneriler*” konulu bir seminer düzenlemiş ve bunu
- 5-6 Aralık 1981’de Kadın Dernekleri Federasyonunun, Ankara’da düzenlediği “*Dünya’da ve Türkiye’de Kadının Durumu*” konulu bir seminer izlemiştir.

Burada da görüldüğü gibi Türkiye’de kadın ve kadın sorunlarına yönelik girişimler (konferans, seminer, panel vb.) dünyada yaşanan gelişmelerinde etkisiyle 1975’li yıllarda başlamış ve zamanla hız kazanmıştır. Sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde

gerçekleştirilen çalışmaların ise temelde kadınlarının sorunlarına yönelik yasa çıkarılması için öneri ve uygun çözümler üretme yönünde olduğu görülmektedir.

Atatürk'ün yıllar önce başlattığı bir çaba ile ilgili olarak bir örnek ise günümüzde Türkiye'nin de imza koyduğu “*Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi*” sözleşmesidir. Bu sözleşme ile kadınların erkeklerle eşit olarak ülkelerinin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarına katılmalarındaki engellerin ortadan kaldırılmasına çalışılmaktadır (İçli 1995: 101). Kadınların insan haklarını savunan tek yasal doküman olan sözleşmenin birinci maddesine göre “kadınlara karşı ayırım” deyimini, “kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın ve kadın-erkek eşitliğine dayalı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni ve diğer sahalardaki insan hakları ve temel özgürlüklerinin tanınması, kullanılması ve bunlardan yararlanılmasını engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, mahrumiyet veya kısıtlama” şeklinde tanımlanmaktadır.

Böylece sözleşme,

1. Eşitliğe aykırı olan tüm yasaları ortadan kaldırmayı,
2. Eşitliği yaptırımcı uygulamalarla sağlamayı ve
3. Cinslerin birbirlerine üstünlüğü ve seviye düşüklüğü üzerine kurulmuş tüm gelenek, görenek ve adetlerin ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır (Aykor 1994: 139).

Sözleşme'nin içeriği ve hedefleri dikkate alındığında; kadınların toplumda karşı karşıya kaldığı ayrımcılığın ve eşitsizliğin vurgulandığı görülmektedir. Bu anlamda sözleşmenin yasal düzenlemeler içinde bir hareket noktası oluşturması önemli gözükmektedir. Türkiye’de sözleşme paralelinde kadının toplumsal ve hukuksal düzlemdeki yerini gösteren kurum ise Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’dür.

Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nce özellikle son yıllarda gönüllü kuruluşlarla işbirliği içinde eğitim, sağlık, hukuk ve istihdam komisyonları kurulmuştur. Bunun yanında Türk Ceza Kanununun 440, 457 ve 478.

maddelerinde, Türk Medeni Kanununun 153. maddesinde yeni düzenlemelerle uygulamadaki cinsler arası eşitsizlik giderilmiştir. Ayrıca medeni kanunla ilgili çalışmalar devam etmektedir (İçli 1995:101). Son yıllarda özellikle boşanma ve miras konusunda önemli düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye’de tüm ekonomik ve sosyal konularda olduğu gibi kadın konusunda da politikalar oluşturma görevini üstlenmiş olan Devlet Planlama Teşkilatı’nın da 1960 yılından 1989 yılına kadar kadın sorununu ilişkin olarak ciddi politikalar üretmediği görülmektedir. Bu dönemde ana amaç, toplumsal ve kültürel kalkınma çabalarının bireylerle toplum açısından yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve temel ihtiyaçlarının karşılanması olmuştur. Bu amaca uygun olarak kadını konusunun ve sorununun bu genel kalkınma politikası (sektörler itibariyle eğitim, sağlık, istihdam, çalışma koşulları, sosyal güvenlik, nüfus vb.) doğrultusunda dolaylı olarak belirlenmiş hedeflere ulaşıldığında çözümleneceği varsayılmıştır. 1985 yılından itibaren Devlet Planlama Teşkilatı gerek uluslararası kararlar gerekse yapılan araştırmalar ve çalışmalar çerçevesinde doğrudan doğruya kadınlarla ilgili bir sektörün oluşturulması kararı almıştır. Bu doğrultuda, ilk kez 1987 yılında Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü içinde “*Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu*” kurulmuştur. 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın son program yılı olan 1989 Yılı Programı’nda da “kadın konusu” sosyal sektörler içinde politika ve tedbirler üretilen bir sektör olarak yerini almıştır (Aykor 1994:142–143).

Ancak doğrudan uygulamalarla ve tek tek kadınların sorunları ile ilgilenen sivil toplum örgütlerinin Türkiye’deki çalışmaları da özel bir öneme sahiptir. Sadece bir tek kız çocuğunun okula gitmesinin sağlanması, bir kadının şiddete uğramaktan kurtarılması bile kadın haklarının korunması açısından önemlidir. Bu nedenle yasal düzenlemelerle birlikte sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışması kadın hakları konusunda daha kalıcı adımlar atılmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak, feminist hareketin etkisiyle kadın sorununun gündeme gelişi yasal düzenlemeleri ve ülkeler açısından da ihtiyaçlara yönelik değişimleri beraberinde getirmiştir. Eşitsizlik düşüncesinden hareketle kadına yönelik ayrımcılığın gündeme

gelmesi ile gelişme ve değişmelerde hız kazanmıştır. Ancak başlangıçta sadece kadının yaşadığı ayrımcılığa odaklanması, yaşanan kimi sorunları ve özel kadın gruplarının göz ardı edilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu özel gruplardan biri de “özürlü kadınlar”dır. Çünkü kadın olma sorunsalına özürlü olmak da eklenince ayrımcılık derinleşmekte ve farklı bir boyut kazanmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, feminist bakışın özürlü kadını belirli bir süre göz ardı ettiği görülmektedir. Bu gecikmeli bakış özürlü kadınların sorunlarına uzun yıllar çözüm bulamamaları ile sonuçlanmıştır. Özürlü kadının toplumsal yaşamda bugün bile yaşadığı “çifte dezavantajlı” konumunun gecikmeli bakışın bir sonucu olduğu söylenebilir. Kadın olma ile özürlü kadın olma arasındaki büyük fark ve derin ayrım feminist bakış açısı ile bakıldığında gerçek kimliğini bulabilir. Batı’da yaşanan ilk gelişmelerle, feminist düşüncenin etkisiyle kadın gözünde özürlü kadına bakış gelişme kat etmiş ve özürlü kadın feminizmin ilgi alanına girmeye başlamıştır.

3.5.FEMİNİST BAKIŞ AÇISINDA ÖZÜRLÜ KADIN VE ÖZÜRLÜ KADINA GECİKMELİ BAKIŞ

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, “kadın olma” ve “özürlü birey olma”ya ilişkin ayrı ayrı çeşitli disiplinlerde çalışmalar yapıldığı, ancak hem kadın hem de özürlü olmayı birlikte değerlendiren çalışmaların bu açıdan yetersiz olduğu fark edilmiştir. Hatta buna ek olarak, dünyada en önemli kadın hareketi olan feminizmin ve feminist söylemler paralelinde gerçekleştirilmiş çalışmaların da oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmüştür. Özellikle medikal ve sosyal hizmetlere dönük politikaların analiz edildiği çalışmaların ağırlık kazandığı, buna karşılık özellikle sosyolojik çalışmaların bu konu için gecikmeli bir bakış sergilediği söylenebilir.

Dünyanın yarısını ve kimi zaman da yarısından fazlasını kadınların oluşturduğu (Doğramacı 1989), aynı zamanda dünyadaki bütün ülkelerde de en az 300 milyon özürlü kadının yaşadığı (Osunluk ve Uğurlu 2005) düşünülürse; özürlü kadınların ihmal edilmesi ile büyük bir kitlenin de ciddi sorunlarının göz ardı ediliyor olduğu ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu durum Türkiye için de geçerlidir.

Ülkemizde de Türkiye Özürlüler Araştırması (DİE, ÖİB; 2004) verilerine göre; nüfusun %12.29'unu (8.431.937) özürlüler oluşturmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre, erkek özürlülerin toplam nüfusa oranı %11.10 iken sayıları 4 milyon 648 740 olan özürlü kadının, toplam nüfusa oranı % 13.45'dir (Osunluk ve Uğurlu 2005:415).

Özürlü bireyler ne kadar çok sayıda olurlarsa olsunlar, örgütlü mücadeleleri hiçbir toplumda hızlı ve kolay olmamıştır. Bunun en önemli nedeni ise gerek özürlü bireylerin gerekse toplumun sorunun niteliği, boyutları ve çözüm yolları gibi konulara ilişkin duyarlılık ve bilinç düzeylerinin düşüklüğüdür. Toplumların sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi, kuşkusuz vatandaşların duyarlılık ve bilinç düzeylerini de etkilemektedir. Sosyo-ekonomik açıdan gelişmiş toplumlarda vatandaşların da başta özürlülük olmak üzere pek çok soruna yönelik olarak duyarlılık ve bilinç düzeylerinin yüksek olması olasılığı vardır. Ancak genel olarak, ister gelişmiş, ister gelişmekte olan, isterse azgelişmiş ülke olsun, vatandaşların (özürlü veya değil) duyarlılık ve bilinç düzeyleri, sorunların etkili biçimde ele alınmasına ve güçlü bir mücadelenin biçimlenmesine elverişli değildir. Özürlü bireylerin haklarının elde edilmesine yönelik mücadele zamanla biçimlenmiş ve bu biçimleniş, çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Özürlülük ve özürlü haklarına ilişkin olarak belirli modeller de özürlülerin haklarını elde etmelerine yönelik mücadeleleri etkilemiş, hatta kimi zaman bunun yönünü belirlemiştir (Arıkan 2002(1):13-14).

Bu modellerden en önemlisi Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından hazırlanan “*Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi*”dir. Bildirinin temel amacı, özürlü bireylerin toplumda özürlü olmayan diğer bireylerle aynı, “normal” yaşam şartlarına sahip olma haklarının olduğunu göstermektir. Aynı zamanda böyle büyük bir kitleyi oluşturan özürlü bireylerin, önemli bir iş gücü kaynağı olabileceği düşüncesinden hareketle, topluma üretken bireyler olarak katılım haklarının olduğu ve toplumun da bu kişilere karşı yükümlülüklerinin bulunduğu bu bildirgede ayrıntılarıyla yer almaktadır.

Özürlülük hareketi ve bu konu ile ilgili çalışmalar, 1960 ve 1970’li yıllarda halkın ayaklanması sonucu ortaya çıkmıştır, fakat son yıllarda post-yapısallık ve yapısal feminist teorilerle birleşerek ideolojik kategori içinde yerini almıştır. Bu olgu sadece özürlü

materyallerini içermemiş (körlük, koltuk değneği, sağır insanlar gibi); aynı zamanda *beden* ve *toplumsal kimlik* kategorilerini de sosyal ve kültürel yönden analiz etmeye başlamıştır. Özellikle kadınların bedenleri bu yapı içerisinde önemli bir yer tutmuş ancak bunun yanı sıra doğal olmayan bedenler sadece fiziksel görüntü açısından değil; ırk, sınıf, cinsellik boyutlarında da ele alınmıştır (Meyer 2002:168). Bu noktada Meyer'in çalışmasının özürlülük konusundaki en önemli katkısı özürlülük olgusunun, sadece sosyal ve kültürel değil aynı zamanda da politiksel ve teoriksel yaklaşımlarla da bağdaştırılması gerektiğini vurgulamasıdır. Bu konuda feminist düşünce ile özürlülüğün hangi yönlerden birbiri ile etkileşim halinde olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Dünyada yaşanan hızlı gelişmeler, özürlülük alanında da gelişmeler yaşanmasına yol açmış ve feminist perspektiften özürlü kadınları inceleyen çalışmalar literatürde yerini almaya başlamıştır. Yurtdışında özellikle “Feminist Disability Studies” başlığı altında yapılan *feminist özürlülük çalışmalarına* örnek olarak; Carlson (2001), Elshout (1994), Fawcett (2000), Garland-Thomson (1994), (2001), (2002), (2005), Hall (2002), Kittay, Silvers ve Wendell (2001), (2002), Jans ve Stoddard (1999), Marston (1997), (1999), May ve Ferri (2005), McFadden (2001), Mitchell, Rundle ve Karaian (2002), Morell (2004), Morris (1991), Olkin (2003), Parker (2004), Patterson ve Satz (2002), Preece (2002), Prilleltensky (1996), Rakow ve Wackwitz (2004), Rock (1996), Rohrer (2005), Sreharp ve Earle (2002), Sheldon (1999), Traustad ve Horris (1997,) Traustad (2003), Wendell (1989), (1997) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar verilebilir.

Özürlülük çalışmalarını feminist bir bağlama oturtmak, feminist teorilerin bir kategori olarak cinsiyetle, kimlik ve benlikle, bedenin rolü ve özürlülük çözümlemelerinde ortaya çıkan sosyal ilişkilerin karmaşıklığını açıklama konularında son zamanlarda araştırmalar yapılmasını olanaklı kılmıştır. Bunun da ötesinde özürlülük çözümlemelerinde feminist teoriden yararlanmak, bedenlere atfedilen kültürel anlamları ve bu anlamların dünyadaki sonuçları arasındaki ilişkilerin politik olduğu noktasındaki feminist vurguyu da ön plana çıkarması açısından önemlidir (Garland-Thomson 1997:280).

Şüphesiz her toplum kendi bireylerine farklı sosyal dünyalar içinde farklı sosyal roller sunmaktadır. Ancak bu sosyal dünyalar erkeğin “aşağı cins”i olan kadınlara farklı roller sunmak yerine bu rolleri yüklemektedir. Bu yüklenen rollerin gerçekleştirilmesine bağlı olarak da kültürel anlamlandırmalarını gerçekleştirmektedir. Kadın ideal olandan uzaklaştıkça, kültürel anlamlar ve söylemler ağırlaşmakta ve kadın toplumdan dışlanmaktadır. Bunun en ciddi örneklerini ise özürlü kadınların yaşadıkları söylenebilir. Özürlü kadının daha başından ideal-tam olan bedene uzak oluşu simgelemesi ve bunun sonucu olarak da toplumsal rollerini gerçekleştirmede sorunlar yaşaması ötekileştirme ve dışlanma sürecini “normal” bir kadına göre daha hızlı yaşamasına yol açmaktadır. Neticede özürlü kadın özürlü erkeğe ve “normal” kadına göre daha ciddi sorunlarla mücadele etmek zorundadır.

Ancak kadınlığın özürlülük ile ilişkisinin ilk temelleri Aristo’nun bedensel farklılıkların tipik ve sapmışın hiyerarşisine dönüşmesini açıklayan “Platonik Çatışkı” kavramını netleştirdiği *Hayvan Nesilleri* adlı dördüncü kitabında bulunmaktadır. O’na göre; “Sapmanın başlangıcı bir erkek yerine kadının şekillenmesidir”. Burada sınıflandırma biliminin kurucu babası olarak görebileceğimiz filozof, kısmi antitezi olan ve bu türün - özürlü kadınların- derin bir sapma oluşturduğundan hareket eden “ucubelik” fikri ile birlikte; görünüşte nötr bir bedensellik üzerinden insanlığı tasarlamaktadır. Aristo’nun beden koreografisi bu şekilde günümüzde “kalıtsal özürlülük” dediğimiz “ucubelik” ile eksiksiz normun yönlendirdiği kadını birleştirir. İkinci kitapta Aristo “kadının bozulmuş erkek olduğunu” ya da diğer yerlerde gördüğümüz ifade ile “sakatlanmış erkek” olduğunu belirterek özürlü ve kadın bedeni arasında kurduğu bağlantıyı doğrular (Garland-Thomson 1997:281).

Geçmişten günümüze hem normal olmayan bedene, hem de kadına ilişkin önyargılar ve dışlamalar özürlü kadınlar açısından hem kadın olmaları, hem de özürlü olmaları nedeni ile literatürde “çifte dezavantaj” (double discrimination) olarak adlandırılan ikili dezavantajı yaratmaktadır. Bu noktada ikili dezavantaj özürlü kadını, sosyal alanda “öteki” olarak kurgulamaktadır.

Burada da görüldüğü gibi, kadın sorunlarının fazlalığı feminist düşünce akımının doğması ile bir nebze olsa kadın için iyileşmeyi ve sorun çözümüne yönelik gelişmeleri gerçekleştirdiyse de, kadınlık sorunlarına özürlü olmanın sorunlarının da eklenmesi özürlü kadın için feminizmin iyileştirici girişimlerinin yetersiz kaldığını göstermektedir

Feminizm ve cinsiyet çalışmalarını politkisel ve teoriksel beden bakış açıları olmaksızın incelemenin uygun olmayacağını belirten Garland-Thomson (1997)'a göre sakat/özürlü bedenler sadece “mekân dışı mesele” değildir. Bu aynı zamanda özellikle Amerikalılar için bir tehdittir. Özürlülük olanlarda kontrol dışı bir şekilde bireysellik yaygınlaşmaktadır ve bu da bize kültürel bazı şeylerin yok olduğunu hatırlatmaktadır. Bu yüzden sıra dışılıkları inkâr edilmekte ve batı toplumlarındaki özürlü bedenler zaman zaman “anormal” ve “doğal olmayan” anlamındaki şok edici terimlerle ifade edilmektedir. Bu anormal ve doğal olmayan nesneler, 19.yüzyılın tuhafliklarını göstermektedir. Aynı zamanda ilginç olarak kadın nesneleri “ırksal nesne” ve “tuhaf nesne”lerdirler. Cinsiyete, gen bilimindeki farklılıklara yaptığı vurgu noktasında baktığımızda da Aristo'nun “kadınlar deforme olmuş, ya da paramparça olmuş bir erkektir” sözü akıllara gelmektedir (Meyer 2002:169-170). Bu bağlamda beden, normal beden ve kadın bedeni kavramlarının iç içe geçtiği görülmektedir. Çünkü kadın akıl-beden analizinde bedene eşitlenmekte, bedeni ile varolan olarak kabul edilmektedir. Kadın bedeninin güzelliğine, zayıflığına ve zindeliğine atfedilen anlamlar ve kültürel kodlar, ideal olanın makbul, anormal olanın ise istenmeyen olduğunu bireylere öğretmektedir. Sahip olunan beden ise, toplumsal alanda özellikle kadının var olup olmayacağını da belirlemektedir. Feminizmin kadın bedenine vurguları da bu düşünceler çerçevesinde gelişmiştir ancak özürlü kadın bu çerçeve içine çok geç dâhil edilmiştir.

Zamanla feminizm ve özürlülük çalışmaları, cinsiyet ve kimliğin yapılanmasındaki beden rolünü araştırmaya başlamış ve özürlü kadın ile sahip olduğu bedeni bu kurguda analiz edilmiştir. Başka bir deyişle bedensel temsil edilmenin kültürel yapılanmasında feminizm ile özürlülük işbirliği halinde gelişmiştir. Meyer (2002) ise; bu durumu üç boyutta analiz etmektedir; ilk olarak bu feminist yaklaşımların değişimi ile konuları

kadınlar kendi nesneleri olarak gördükleri gibi, özürlü kadınları da nesne olarak kabul etmeye başlamışlardır. İkinci olarak feminist özürlülük teorisi; özürlülüğün ve feministliğin kültürel temsili arasındaki benzerlikler vurgulayarak pek çok farklı boyutta açıklama yapma imkânı bulmuştur. Aslında kadınların bedenleri çoğunlukla beyaz erkekliliğin “ideal tip”ine karşı anormal olarak algılanmaktadır. Bu yüzden, feminist özürlülük teorisi özürlü kadınların kendi bedenlerini tanımalarına ve onların bedenlerini cerrahi operasyonlarla tekrar inşa etmelerine baskı yapmıştır ve yapmaktadır. Son olarak bir feminist özürlülük bakış açısı, özürlü kadınların sembolü olduğu çeşitli kimlikleri kabul etme ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde Schrimp (2001) bu durumu, özürlülüğü “normalleştirmeyi” yeniden sağlamak için feminizmin özürlülük teorisine dönüşmesine ihtiyaç duyduğunu belirterek açıklamaktadır. Feminist özürlülüğün “medikal model”den ziyade “sosyal model” olarak görülmesi de önemli bir gerçektir. Bunun devamı olarak özürlülük anlamlı olarak sadece fiziksel fonksiyonsuzluk hakkında değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel durumlar ile engeller, inşalar, eğitim, sivil yaşamda karşılaşılan sorunları yansıtmaları hakkındadır da .

Feminist terapinin temelinde hedef kitlesi ise güçsüz kadınlardır. Toplum tarafından dışlanan, ezilen kadınlardır. Bunlar arasında fakir kadınlar, özürlü kadınlar, lezbiyenler yer almaktadır (Prilletensky 1996:87-88). Bu noktada da güçsüz kadınlarla ilgili yapılacak çalışmalarda kadın hakları önemli rol oynamaktadır. Dünya Kadın Konferansları ile ilgili analizlerinde de görüldüğü gibi ulusal çabalar halinde başlayan feminist hareketler günümüzde yerini uluslararası çalışmalara bırakmıştır. Uluslararası düzeyde kadınların durumunu ve konumlarını iyileştirmeye yönelik faaliyetler; temelinde kadın ve erkek eşitliğinin arttırılması ve kadınların ekonomik yaşamda daha çok yer almasına katkıda bulunarak kadın hareketlerinin hız kazanmasını sağlamıştır. Ancak kadın hareketlerinde de göz ardı edilen pek çok özel grup ve konu bulunmaktadır. Bunlardan biri de özürlü kadın gruplarıdır.

Kadın hareketi ile özürlü hareketinin birbirini oldukça geç ve yavaş tanınması (Küçükkaraca 2005), bu iki grubun birbirinin müttefiki olduğunu geç fark etmesine neden olmuştur. Feminist hareket, kadın olarak gördüğü gruba özürlü kadınları dâhil etmemiş ve özürlülük konusu da en başından itibaren erkek egemen bir yapı içinde

oluştugu için onlar da feminist hareketi özürlü kadınların dışında kabul etmişlerdir. Aslında biraz daha ileri gidilirse, özürlülük konusundaki bu erkek bakış açısı özürlü kadının varlığını yeterince fark etmemiş ve bu konuda tamamen bir erkek yaklaşımı geliştirilmiştir.

Özürlülük çoğunlukla sosyal bir biçimde yapılandığı için (Wendell 1989), sosyal ve politik bir teori ile açıklanabilir ama özürlülüğü derin boyutlarıyla ve çok yönlü anlaşılması için sahip olunan özürle yaşamının etik, psikolojik ve epistemik unsurları hakkında düşünmek de gerekmektedir. Bunun içinde özürlülüğün kadınsal boyutuna bakarken feminist bakış açısının da üzerinde durmak gerekmektedir. Özürlüler ve özellikle de kadın özürlüler, baskın kültürün uyguladığı gibi diğer bireylerin yardımından bağımsız olmaya büyük değer vermekte, diğer insanlara bağımlı olmayı ise genel değerini düşüren bir değer olarak sorgulamak gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalırken; amaç olarak erkek hegemonyasındaki ve özürlü olmayan toplumla tam olarak uyum sağlamak için ve aynı zamanda bu bireylerle eşit olduğunu savunmak ve kadınların bilhassa da özürlü kadınların yeteneklerinin, bilgisinin ve değerlerinin mevcut yapı içinde diğerleri ile benzer derecede önemli olduğunu savunmaktadırlar.

Garland-Thomson (1997), güncel feminist teorinin geçirgen, yayılmış ve –belki de en önemlisi- öz eleştirel olduğunu vurgularken; akademik feminizmin, tarihsel olarak yüksek ölçüde politik olan “İnsan Hakları” ile ilgilendiğini ve liberal hümanizmde bilgiye olan inancının post-yapısalcılar tarafından dile getirilen ve tarihselleştirmeye yaptığı vurgu ile Marksist düşünce tarafından küçük değişikliklere uğrayan teorik eleştirisi ile birlikte 1960’lar ve 1970’lerin kimlik politikalarının birleşimi olarak görüldüğüne dikkat çekmektedir. Feminist tartışmaların odağı ise kadınsal farklılıkları ön plana çıkaran ve iyileştiren kültürel feminizm formülasyonlarından ve eşitlik sağlayan ilk dönemlerdeki liberal ve radikal feminizmler arasındaki diyalogdan doğmuştur.

Turner (1987)’a göre ise, çağdaş toplumda birçok feminist akım inceliğin (zayıflığın) bir erdem olarak teşvik edilmesini ve insanın farklı ve “daha iyi” bir beden edinmek için kendin disipline sokmasını eleştirmekte titiz davranmaktadır. Turner aynı zamanda, bu

fikirler arasında bağlantı ve özelliği “cinsler arası eşitsizlik” olan bir toplum üzerinde odaklanmaktadır. Ona göre, “kadınların bedenlerini kontrol altına almak onların kişiliklerini kontrol etmek” demektir ve “şişman bir kadın kontrol dışında olan bir kadındır; çünkü denetimsiz bir beden ahlaksal zaafın işaretidir” (akt. Wallace ve Wolf 1999: 446). Turner’ın “daha iyi bir beden” fikri özürlü kadın için ise gerçekleştirilmesi oldukça zor ve hatta ütöpik olarak görülebilecek bir fikirdir. Çünkü özürlü ya da özürlü kadının bu isimle anılması vücudunun herhangi bir uzvunun eksik olmasından ya da “tam” olana uzak olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucu olarak özürlü kadının bedenini kontrol altına almak imkânsızdır ve özürlü kadın yaşamı boyunca toplumdan dışlanan “öteki”dir.

Çok farklı nedenlere bağlı olarak ve farklı görünümle içerisinde yaşanan ayrımcılığın temelinde “ben ve öteki” ayrımı yatmaktadır. Benden/bizden farklı olan, yani bize benzemeyen ötekidir. Ötekileri tanımlarken çok farklı nitelikler, cinsiyet, etnik köken, inanç, fiziksel özellikler, yerleşim birimi v b. kullanılabilmektedir (Karataş 2002(1):1). Ayrımcılık kavramı sözlükte (Marshall 1999) son yıllarda ise, paralel türde argümanların kullanıldığı cinsler arasındaki ilişkileri konu alan araştırmalarda yaygın biçimde kullanılmaktadır. Daha çok uzmanlık gerektiren araştırmalarda da yaşlılara ve özürlü insanlara karşı yapılan ayrımcılık incelenmektedir.

Özürlü olan tüm bireyler özürlü olmayanlar için “ötekidir” ve bu durumun sonuçları özürlüler için sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak baskı uygulayıcı ve özürlü olmayanlar için de psikolojik olarak baskı uygulayıcıdır. Özürlü olmayanlar özürlü bireyler için “öteki” olabilir ama bunun sonuçları özürlü olmayanlar için oldukça azdır. Bununla beraber, özürlü insanların daha güçlü grup için “öteki” olmalarına ilişkin birçok politik ve felsefi sonuçlar vardır (Wendell 1989:115).

“Öteki olmak” ya da “ötekilik” olgusu sadece özürlüler için kullanılan kavramlar değildir. Etiketleme süreci gibi ötekileştirme süreci de sosyal etkileşimin bir ürünüdür. Bireyler, kendisine benzemeyeni etiketleyerek ötekileştirirler. Ancak normal bireyler için bunun anlamı, marjinal gruptaki bireylere (özürlüler, eşcinseller, suçlular vb.) göre

daha az önemli yada hiç önemli değildir. Çünkü ötekileştirme gerçekleştirilmiştir ancak “sosyal dışlanma” söz konusu değildir.

Özürli kadınlar hem erkek hegemonyasındaki toplumlarda kadın olmanın baskılarıyla hem de, özürli olmayanların hegemonyasındaki toplumlarda özürli olmanın baskılarıyla mücadele etmekte ve normalden farklı olmaktan kaynaklanan “öteki”liğin sonuçlarını yaşamaktadırlar. Wendell (1989), bu farklılıkların uygun anlatımını benimseyen feminist özürlilik teorisini oluşturarak özürli bireylerin deneyimlerinin ve özürliye uygulanan sosyal baskının cinsiyetçilik, ırkçılık ve sınıf baskısıyla nasıl bir etkileşim içinde olduğunu bilmeye ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

Bu şekilde bir çözümlemenin özürli kadınlar açısından önemli bir girişim olduğunu ve sorunlara teorik düzlemden bakmanın faydalı olabileceğini belirtmektedirler.

Fine ve Asch (1988) ise Wendell’in bu konudaki düşüncelerini destekler biçimde cinsiyet ve özürlilik arasındaki karmaşık etkileşimi anlamamıza ilişkin temel bir katkıda bulunmuşlardır. Davis (1984)’de tamamiyle özürliliği feminizmle ilişkili olarak bağımlılık/ bağımsızlık boyutunda ele alarak özürli kadınlara yönelik toplumsal baskının belirlenmesinde bu sosyal alanda deneyimlenen ve önemli görülen faktörleri analiz etmektedir. Ancak düşünürlerin (Davis 1984, Fine ve Asch 1988, Wendell 1989) görüşlerinin aksine Morris (1993)’e göre feminizm, özürliliği, kendi gündeminde yeterince kapsamakta başarısız olmuş ya da bunu pek de yardımcı olmayan bir biçimde yapmıştır. Şöyle ki; özürli kadınları “iki kat dezavantajlı” olarak kurmak, “acınası kurbanlar” gibi faydasız kültürel temsillere davetiye çıkarmaktadır. Ayrıca “bakım verenler ve bağımlı insanlar” gibi basit ikili ayrıştırmalar, insan ilişkilerindeki karşılıklılık olgusunu, çoklu öznellikler ve öngörülemezlikleri göz ardı etmektedir (akt. Hughes, McKie, Hopkins ve Watson 2005:261). Ersoy-Özcan (2005)’da, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan özürli bireylere, toplumsal yaşamın pek çok alanında “görünmez vatandaşlar” gibi davranıldığını belirtmektedir.

Özürli feministler (disabled feminists) de, özürliliğin psiko-duygusal, deneyimsel, kişisel yönlerini içeren bir gündem geliştirmeye çalışmışlardır. Ancak erkek egemen

özürlülük çalışmaları alanı bu yoldan gitmek istememiştir. Eğer bakım, “doğrudan ödeme” ve “kişisel yardım”, bir işveren-işçi ilişkisine indirgenirse, bakım alanında özürlü birey gündelik yaşamdaki birçok bağımlılık formunun zincirlerinden de kurtulacaktır. Feminizm, kadın bakış açısının hakim olduğu bir bakım vizyonu sunmaya çalışmaktadır ama bu da, bakım deneyimini oluşturan ilişkisel süreç yerine, bir çiftteki belirli bir özne pozisyonuna (yani sadece tek bir tarafa-kadına) değer vermeye sebep olmaktadır (Hughes, McKie, Hopkins ve Watson 2005:270).

Merkezde kadının olması kimi zaman diğer alanların soyutlanmasına neden olmaktadır. Ancak burada dikkatle üzerinde durulan nokta kadınların toplumsal, ekonomik ve diğer alanlarda erkeklerin belirlediği alanlar içinde yaşamak zorunda olmasına getirilen eleştiridir.

Wendell (1989)’e göre de, feministler bu dünyanın erkekler için tasarlanmakta olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar. En azından Kuzey Amerika’da yaşam, iş ve kamu hayatında kimsenin bir önemi yokmuş gibi ve kesinlikle ev dışında ücretli çalışan kimsenin bir bebeği emzirmesi veya hasta bir çocuğa bakması gerekmiyormuş gibi yapılandırılmaktadır. Genel soğuk algınlıkları halk tarafından onaylanabilir ve onlar için izinler yapılabilir ama regl dönemleri için değil. Ayrıca dünyanın çoğu, herkes fiziksel olarak güçlüymüş, bütün bedenler “ideal biçimdeymiş”, herkes yürüyebilir, iyi duyabilir ve görebilirmiş, herkes hastalığın ve acının herhangi bir türüne uygun olmayan bir hızda çalışabilir ve yer alabilirmiş gibi, kimsenin başı dönemez veya kendini tutamaz bir hale gelemez veya basit bir biçimde oturmaya veya yatmaya ihtiyaç duyamazmış gibi (örneğin, bir alışveriş merkezinde- süpermarkette oturmaya ihtiyacınız olduğunda nereye oturacaksınız?) yapılandırılmaktadır. Yalnızca mimari değil, yaşamın bütün fiziksel ve sosyal örgütlenmesi bizim ya güçlü ve sağlıklı olduğumuzu ya da bizim tamamen özürlü olduğumuzu ve yaşama katılamayacağımızı farz etmektedir.

Ancak özürlülük üzerine feminist teoriler henüz geniş bir biçimde feminist teoride tartışılmamaktadır, özürlülük hakkında görüşler sunan kadın yazılarında ise beden hakkındaki feminist teorileştirmesine entegre edilmemiştir. Değişik boyutlarda feminist

teori de üç unsuru derinlemesine tartışmaktadır: *aynılık-farklılık*, *bağımsızlık-bağımlılık*, *bütünleşme-ayırma*.

Feminist siyaset felsefecisi Iris M.Young, kadınlar için savunulan “farklılık” kavramını diğer toplumsal ögelere de mal ederek modern hukuku eleştirmektedir. Toplumsal yaşamda kadın ve erkek, siyah ile beyaz, sağlam ile özürlü, zengin ile fakir arasında derin farklılıklar vardır. Eşit muamele her zaman dezavantajlı grubun aleyhine sonuçlanmaktadır. Mademki sosyal gruplar kapasitede, sosyalleşmede ve kültürel değerlerinde farklılıklar arz etmektedir. O halde ancak bu farklılıkları göz önüne aldığımız zaman tüm grupların ekonomik ve siyasal hayata katılımını sağlayabiliriz. Sonuçta burada da görüldüğü gibi, diğer sosyal grupların da durumunu göz önünde bulundurarak çoğulcu bir toplum yapısına davetiye çıkartmaktadırlar (Çaha 1996:52).

Feminizmin cinsiyet sistemiyle yüzleşmesine dayalı evrenselleştirilmiş bir özürlülük söylemi, anlamla yorumlanmış ve yazılmış bir kültürel metin olarak bedenin gerçekten de sosyal güç ilişkileri içerisinde yapılmış olduğunu savunmayı gerektirir. Böyle bir perspektif özürlülüğün, koşullarının ve işlevlerinin eksiklikten çok Young’ın da belirttiği gibi “farklılık” olduğunu savunarak özürlülüğe atfedilen aşağılığın doğal olmadığını savunarak politik eşitliği savunmaktadır.

Ancak bu genel inşacı bir perspektif, özürlülük dediğimiz bedensel tavırların olduğu gibi cinsiyetle ya da ırkla ilgili farklılıkların damgalanmasının önüne geçmede can alıcı bir kültürel işi yerine getirirken aynı zamanda da bu farklılıkların maddi ve tarihsel etkilerini anlaşılmaz hale getirme, çözümlediğimiz ve birçok durumda gerek kendi hayatımızda gerekse başkalarının hayatlarında önemli bir yere sahip olduğu öne sürülen belirli sosyal sınıflamaları istikrarsızlaştırma tehlikesini taşır (Garland-Thomson 1997).

Birinin “öteki” olma problemiyle ilgilenirken “aynılığı” veya “farklılığı” vurgulamak istemesi kısmen birinin hakim grubun değer yapısıyla nasıl radikal bir biçimde mücadele etmek istemesine dayanmaktadır. Hem kadınlar, hem de özürlü bireyler için bu kategorideki en önemli unsur, patriarkal kültürde çok fazla takdir edilen ve şu anda feminist etiğinde sorgulanan (örneğin, Sherwin 1984, 1987, Kittay ve Meyers 1987) ve

özürlü kadınların yazılarında tartışılan (örneğin Fisher ve Galler 1981, Davis 1984, Frank 1988) diğerlerinin yardımından bağımsız olma değeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir özürlü olmayan kişi gibi bağımsız olarak yaşamının imkanını gören veya uzun bir mücadeleden sonra bunu başaran çoğu özürlü birey, bağımsız yaşama her şeyin üstünde değer vermiştir ve vermektedir. Bağımsızlığın takdir eden bir toplumda, başkalarının yardımına bağımlı olmak ise küçük düşürücü bir durumu simgelemektedir. Ek olarak bu konu özürlü olmayan kadınlar için özel karışıklık ve sorunlar taşımaktadır. Bütün bunlar özürlü insanların, normal insanların sahip olduğu bağımsızlığın her bir parçasına ihtiyaçları olduğunu belirtmektedir. Çünkü gelişmiş olsun olmasın toplumlar da, yalnızca yaşayabilmek için her zaman diğerlerinin yardımına fazlasıyla ihtiyaç duyan özürlü insanları (örneğin, yalnız çok küçük bir hareket edebilenler) yer almaktadır. Toplumun bireyin bağımsızlığını yüceltmesi ise özürlü bireyleri değersiz olmaya hapsedmektedir (akt. Wendell 1989:118)

Birçok feminist, özürlü kadınların sesini duyurmakta başarısız olan hareketlerini eleştirmektedirler. Feminizm ve özürlülük çalışmaları yapanların ise, öncelikle özürlü kadınlarla görüşmeler yapmaları gerektiğini belirtmektedirler. Düşünürler, bir yandan özürlülük çalışmalarındaki feminist etiği içeren özürlülük hakları hareketini, diğer yanda ise feminist bakış açısında özürlü kadının subjektif gerçekliğini kapsayan feminist hareketleri birlikte mücadeleye etmeye teşvik ederler (Prilletensky 1996:90). Bu iki hareketin bir arada ele alınması ise bazı sorunların daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Eşitsizliğin ve ayrımcılığın feminist hareketin temel vurguları olması, özürlülüğe kadın olma boyutunda bakışta gerekli gözükmektedir. Çünkü şimdiye kadar özürlülüğe bakış öncelikle tıbbi boyutta gerçekleştirilmiş, eksik kaldığı yerlerde ise devreye sosyal boyutları ile özürlülüğü analiz etmek girmiştir. Ancak son dönemlerde özürlü ile kadın özürlünün farklılığına vurgu yapan ve kadına kadın perspektifinden bakışı içeren feminist analiz gelişme kaydetmeye başlamıştır.

Literatüre de aynılık ve farklılık temelinde bakıldığında ise; özürlü kadın olmak “çifte özürlü/ çifte kısıtlı/ çifte dezavantajlı” olarak karşımıza çıkmakta ve bu şekilde tanımlanmaktadır. Toplumsal yaşamdaki bu derin farklılıklar kadının dezavantajlı durumu, özürlü kadın için çifte dezavantaj durumuna taşımaktadır. Bu da özürlü kadın

için özellikle de toplumsal cinsiyetler rollerinin gerçekleştirilmesi konusunda pek çok sorunu beraberinde getirmektedir.

Özellikle “normal” olarak tanımlanan erkekler tarafından; hem kadın hem de özürlü olmak “çifte dezavantaj” olarak tanımlanmaktadır. Geleneksel toplumlarda özürlü streotipleri çocuk gibi, bağımlı ve a-seksüel olarak tanımlanırken; özürlü olmayan bireyler tarafından da yetişkin sosyal rolleri yerine getiremedikleri için sıklıkla göz ardı edilerek dışlanırlar (Prilletensky 1996:88). Tufan (2004)’da Prilletensky’nin görüşlerini destekler şekilde; “cinsiyet farkından kaynaklanan dezavantajların üzerine, özürüllüğün dezavantajları eklenince, özürlü kadınların, çifte dezavantajın altında ezildiklerini” ifade etmiştir.

Neden çok sayıda özürlü insanın işsiz, yeterli iş verilmemiş, fakir, yalnız, izole edilmiş olduğu, neden çoğunun eğitim almayı zor ya da imkânsız bulduğu (Fine and Asch 1988), özürlü bireylerin neden şiddetin ve zorlamanın kurbanları oldukları, neden özürlü olmayan insanların onlarla alay ettikleri, onlardan kaçındıkları, onlara acıdıkları, onları kalıplaştırdıkları ve koruma altına aldıkları sorusunu sorarsak, özürlü bireylere doğanın veya toplumsal yaşamın kurbanları olarak bakıldığı cevabı konuyu daha da netleştirebilir.

Biyolojik olarak kadın olmanın bir dezavantaj olması ise, bunun temelindeki neden olarak sosyal boyutun bunu bir dezavantaj olarak yaratmış olması yatmaktadır (Wendell 1989:108). Tıpkı daha geniş olan “normal”ler hegemonyasında özürlü olmanın “anormal” olması gibi, erkek hegemonyasının baskın olduğu sosyal hayatta da kadın olmak ötekinin, dezavantajlının yani “anormal” olanın kurgulanışını sergilemektedir.

Ancak özürlü bireyler de kendilerini marjinalleştirmeye katkıda bulunabilirler. Hüsrarla, utanç ve kendinden nefret etme ile sahip olmadıkları ve olamayacakları ideal bedenleri isteyebilirler. Kaynaklardan okuduğu ve görüştüğü özürlü bireylerden edindiği bilgiler ışığında Wendell (1989)’de (görünebilir veya görünemeyen engelleri olanlar) bu düşüncenin mevcut olduğunu ve bazı özürlü bireylerin bu düşüncelerden hiçbir zaman kendileri uzak tutamadıklarını dile getirmektedir.

Özürlülük hem fiziksel hem psikolojik hem de sosyal özellikleri beraberinde taşıyan bir olgudur. Sosyolojik perspektifte özürlülük, fiziksel bir durumun ortaya koyduğu gerçeklikten hareketle, sosyal çevreye, sosyal tutumlara, sosyal rollere, sosyal izolasyona ve sosyal bütünleşmeye ağırlık veren bir anlam içermektedir (Burcu 2002: 84). Özürlülüğün bu şekilde, fiziksel gerçeklikten sosyal gerçekliğe dönüşmesi, sosyal alanda özürlü bireyin ve özellikle de özürlü kadının yaşadığı sorunları da gözler önüne sermektedir. Bu sorunların başında ise özürlülere yönelik “ayrımcılık” ve özürlü kadınlara yönelik “çifte ayrımcılık” gelmektedir.

Özürlülere yönelik ayrımcı uygulamaların dünü ise oldukça eskilere dayanmaktadır. Toplum içerisinde eşitsiz uygulamalar tarihsel bir olgudur. Zaman içerisinde tutum ve davranışlar, toplumun tüm hücrelerine sinmiş ve yaşamın neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özürlünün karşılaştığı “engelin” temelinde, sahip olunan özür değil; özürün yarattığı farklılığı bahane eden toplumun, özürlüye karşı geliştirdiği “engelleyici tutumlar” yatmaktadır (Karataş 2002(1):3).

O halde toplumda yaygın olan görüş ve tutumların tarih boyunca erkek düşüncesine dayanması da, kadının neden “öteki” olarak kurgulandığını ve ayrımcılığa maruz kaldığını açıklamaktadır. Bu durumdan özürlü bireylerde fazlasıyla etkilenmektedirler çünkü onlarda “normal”lerin yarattığı düşüncelerin ve tutumların baskısı altında “öteki” olmakta ve toplumsal yaşamdan izole edilerek ayrımcılığı farklı şekillerde maruz kalmaktadırlar.

Özellikle gündelik yaşamın hemen her alanında özürlü bireyler ayrımcılığın çok farklı biçimleri ile yüz yüze gelmektedirler. Sosyalizasyon süreci içerisinde bireylerden toplum tarafından kabul görmüş davranış kalıplarını öğrenmeleri ve bunları yerine getirmeleri beklenir. Bu örüntülenmiş davranış kalıpları bireylere neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğini belirleyen normlardır. Bu toplumsal değerlere uyum sağlayamayanlar toplumda yaşayan diğerleri tarafından ayrımcı etiketlemelere maruz kalarak dışlanırlar. Arkadaşlık kurma, okul hayatı, çalışma yaşamı, evlilik, aile yaşantısı, günlük aktiviteler vb. birçok alanda toplumda beraber yaşadıkları sosyal gruplardan ya da çevrelerinden ayrımcılık temelli tutum ve davranışlarla

karşılaşmaktadırlar. Sahip oldukları nitelikleri ve fiziksel eksiklikleri ile özürlüler bireylerde toplumda kendisinden beklenenleri yerine getirmede “normal” bireylerin yaşadıklarından daha büyük çapta sorunlar yaşamaktadırlar. Ancak burada dikkat edilecek nokta bu tanımlamanın özürlü birey tarafından değil, toplum tarafından yapılmasıdır. “Özürlülük olgusu” temelinde özürlü olarak etiketlenenlerle, onları böyle etiketleyenler arasındaki bir etkileşimin ürünüdür.

Ayrımcılıkla mücadele konusu, sosyal dışlanma ile de yakından ilgilidir. En fazla sosyal dışlanma tehlikesi altında olanlar; farklı kökenlere sahip kimseler, kadınlar, yaşlılar ve özürlülerdir. İşsizlik, alkol ve ilaç bağımlılığı, fiziksel ve zihinsel özürlülük, ailede rolün azalması vb. nedenlerde toplumsal dışlanmaya neden olabilmektedir (Ergün 2005:381). Ayrımcılık konusunda kadının bulunduğu konum özürlü olma durumu ile birleşince sosyal dışlamanın boyutu değişmekte ve ağırlaşmaktadır. Kadının sahip olduğu fiziksel dış görünümü (bir özre sahip oluşu) sosyal alanda farklı tepkilerle karşılaşmasına yol açabilmekte ve toplumsal alandan uzak bir yaşama yani “sosyal izolasyon”a alışmaya zorlanmaktadır.

Sonuçta ayrı ayrı kadınların ve özürlü bireylerin yaşadıkları sorunları, özürlü kadınlar iki kat fazla yaşamakta, hem özürlülüğün getirdiği, özürlü bireye yönelik ön yargılar ve engellerle, hemde kadın olmanın ve kadınlara bakışın getirdiği olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Özürlü kadınlar yaygın kanıya göre toplumsal yaşamdaki kadının rollerini “iyi bir eş yada iyi anne” vb. karşılayamadıkları düşünülmektedir. Eğitim ve istihdam sorunları, toplumun önyargısı, yanlış tutumlar ve ulaşılabilirlikteki engeller gibi nedenlerle çoğunlukla kendi geçimlerini temin edememektedirler. Özürlü kadınlar yaşları, sosyo-kültürel seviyeleri, yaşadıkları bölge ne olursa olsun çok büyük oranda insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Osunluk ve Uğurlu 2005:410).

Önemli toplumsal problemlerden olan özürlülük ve özürlü kadın olma konusunda da, daha derin ve daha detaylı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Özürlü beden ve kadın bedenini basitçe birleştirmek yerine özürlülüğü, feminizmin cinsiyeti kuramlaştırdığı yolla kuramlaştırmak; hem feminizm hem de özürlülük

tartışmalarında var olan sorunlara ortak çözüm yolları bulmak açısından önemlidir. Çünkü Garland-Thomson (1997)'in da belirttiği gibi; her ikisi de belirli bedensel biçim ve işlevlerin sapmış olarak yorumlanmasına karşı koymaktadır; ikisi de anlamlandırma ile birlikte kazandıkları özgünlükleri ve farklılıkları sorgulamaktadır; ikisi de evrenselleştirici normların zorlayıcılığını gözden geçirmektedir; ikisi de görünüş politikasını sorgulamaktadır; ikisi de adlandırma politikalarını keşfetmektedir; ikisi de pozitif kimlik politikalarına katılmaktadır. Yine de feminizm, bu konuların mantığını özürlülük çalışmalarına göre daha ayrıntılı şekilde araştırmış ve terimleri daha ayrıntılı şekilde geliştirmiştir

Özürlü hareketlerinin bütün özürlüleri temsil etmesi ve yetki vermesine rağmen pratikte özürlü kadınlar (değişiklik yapma, bir harekette bulunma ve tam katılım konuları gibi) yeterli fırsatlara sahip olamamışlardır. Özürlü bireylerin yaşadıkları sorunları, özürlü kadınlar iki kat fazla yaşamakta, hem özürlülüğün getirdiği, özürlü bireye yönelik ön yargılar ve engellerle, hem de kadın olmanın ve kadınlara bakışın getirdiği olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Sosyal yaşamındaki rollerini oynayabilmesini sağlayan “ideal-normal” kapasitenin dışında olan bireyler doğal olarak toplumsal sistem içinde, diğer bireylere göre daha zor adapte olma ve rollerini sürdürebilme yeteneğine sahiptirler. Bir toplumun sorunlarından o toplumun hemen her kesiminin etkilendiği kabul edildiğinde, bu kesimin daha büyük sorunlarla karşı karşıya olduğu tahmin edilmektedir (Burcu 2002:85). Bu sorunlarında en başında ise üzerinde durduğumuz gibi; *dışlanma*, *ayrımcılık* ve *acıma* gelmektedir. Bu sorunların tümü birbiri ile bağlantılıdır ve her biri diğerinin sebebi ya da sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır

Kadın hareketlerinin temelinde de kadın-erkek eşitsizliği ile kadınların toplumsal hayatta ikinci sınıf vatandaş olarak yaşadığı sorunlar, engeller ve ayrımcılık yer almaktadır. Çağlar boyu kadınlar ataerkil toplum yapısında erkekler dünyasında ikinci planda kalmışlardır. Ancak çağdaş dünyanın getirdikleri ve kadın hareketleri kadın-erkek eşitsizliği konusundaki çalışmalara ilerlemeler getirmiştir. Bununla birlikte özürlü kadınların sorunlarının, genel kadın hareketleriyle bağlantısının kurulmasında da

birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Özürlü kadınların konuları, kadın hareketlerinde çok az yer almakta ve göz ardı edilmektedir (Osunluk ve Uğurlu 2005:412).

Arıkan (2001-3)'ın görme özürlü kadınların sorunları ve beklentileri ile ilgili araştırmasının sonuçları bu düşünceleri destekler niteliktedir. Araştırma görme özürlülere yönelik olumsuz toplumsal tutumların (ayırımıcı, damgalayıcı yaklaşımlar, önyargılar, vb.), sunulan hizmetlerin sınırlılığı sorununun boyutunu genişlettiği ifade ederken; görme özürlülerin ve özellikle de görme özürlü kadınların fırsat eşitsizliği, ayırıcılık, duyarsızlık, bağımlı kılınma çabaları, hareket alanlarının ve olanaklarının kısıtlılığından da yakındıklarını belirtmiştir. Onlara göre toplum, özürlü olmayanların çoğunluğu oluşturduğu örgütlü insan topluluğudur. Bu anlamda azınlıkta kaldıklarını, vatandaşlık haklarının bu nedenle fazla dikkate alınmadığını ileri sürmektedirler.

Özürlü kadınların yaşadığı ayrımcılığın çoğunun temelinde onların diğer kadınlarla aynı olmadığı ve aynı hakları ve istekleri paylaşmayı bekleyemeyecekleri gibi örtük kavramlar yer almaktadır. Özürlü kadınların izolasyonu ve dışlanması, kadın ve kadın hareketleri görüşünün bir uzantısı (<http://www.independentliving.org/docs2/daa6.pdf> 1996) olarak, özürlü kadınların dışlanması sorununun ortadan kaldırılması için çaba sarf etmektedir.

Kadınların bütün toplumlarda dışlandığı ve eşcinsellerden sonra dışlanan önemli bir grup olduğu da bilinmektedir. Ancak özürlüler her ikisinden daha fazla dışlanmaktadır. Özürlü grupların içinde ise en çok kadınların dışlandığı ve hatta özürlü bir kadın olmaktan dolayı haklarından mahrum kaldığı, şiddete uğradığı da bilinmektedir (Küçükkaraca 2005).

Dışlanma, kültür ve gelenek temelinde sınırlandırma, tutumlar ve önyargılar sıklıkla özürlü kadınları erkeklerden daha fazla etkilemektedir. Özürlü kadınların dışlanması düşük benlik saygısına ve olumsuz duygulara yol açmaktadır. Destek servislerinin azlığı ve eğitim yetersizliği de çalışamamaya, sonuç olarak düşük ekonomik duruma sebep olmaktadır. Bu da aileye veya bakımını sağlayan kişilere daha fazla bağımlılığa neden olmaktadır (<http://www.independentliving.org/docs2/daa6.pdf> 1996). Toplum hem

özürlü kadını hem de ailesini dışlamakta ve bu koşullar yüzünden yaşamlarını zorlaştırmaktadır. Tıpkı özürlü bireyin kendisi gibi ailesi de ayrımcı tepkilerle karşılaşmakta ve yaşamlarını “ötekiler” olarak sürdürmektedirler.

Özürlü hareketlerinin bütün özürlüleri temsil etmesi ve yetki vermesine rağmen pratikte ve uygulamalarda özürlü kadınlar (değişiklik yapma, bir harekette bulunma ve tam katılım konuları gibi) yeterli fırsatlara sahip değildir. Özürlü bireylerin yaşadıkları sorunları, özürlü kadınlar iki kat fazla yaşamakta (Osunluk ve Uğurlu 2005), hem özürlülüğün getirdiği, özürlü bireye yönelik ön yargılar ve engellerle, hem de kadın olmanın ve kadınlara bakışın getirdiği olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Özürlü kadınlar için sorunlar sadece kendisinin sosyal rollerini gerçekleştirememesi boyutunda değildir. Osunluk ve Uğurlu (2005) aynı zamanda özürlü kadınlara yönelik hizmetlere (sığınma evleri, tecavüz kriz merkezleri, elbise dükkânlarına, kuaförlere gibi, eğer gerçekten kadın olmadıkları, görünüşleriyle ilgilenmedikleri veya kendi cinsellik ve sağlıklarının onların kontrolünde olmadığı varsayımının altı çizilirse) ulaşmada da engeller ve sorunlar bulunduğunu belirtmektedirler. Eğitim ve istihdam sorunları, toplumun önyargısı, yanlış tutumlar ve ulaşılabilirlikteki engeller gibi nedenlerle de çoğunlukla kendi geçimlerini temin edememektedirler. Özürlü kadınlar yaşları, sosyo-kültürel seviyeleri, yaşadıkları bölge ne olursa olsun çok büyük oranda insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Abu Habib (1995)’in de belirttiği gibi; alanda yapılan birçok araştırma göstermiştir ki, özürlü erkekler ve özürlü kadınlar karşılaştırıldığında, özürlü kadınlar yoksulluk ve ayrımcılık konularından daha fazla etkilenmektedirler. Aileden ve toplumdan daha az destek almakta ve hizmetlere (eğitim, kaynaştırma, rehabilitasyon hizmetleri vb.) ulaşmada daha fazla zorluk çekmektedirler. Ekonomik açıdan daha fazla bağımlı olan özürlü kadınlar; eğitimlerinin sınırlı olması, mesleki eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamaları, olumsuz bakış açısı gibi nedenlerle işverenlerce tercih edilmeyen ve fiziksel, seksüel, psikolojik şiddete ve istismara daha çok maruz kalan bir kesimi oluşturmaktadırlar.

Özürlü kadınlar eşit ve ilişki kurulabilir kabul edilmemektedir. Eğer onlar özürlü olmayan kadın veya erkekle bir ilişkiye başlarsa, eşit olmayan seksüel partner, duygusal ve mali yük getiren daha zayıf eş olarak düşünülmektedir. Özürlü bir kadın veya erkekle bir ilişkisi varsa gerçek seçim olmadığı, başka bir şansının olmadığı düşünülmektedir. Görücü usulü ile yapılan evliliklerde özürlü kadın genellikle uygun aday olarak dikkate alınmamaktadır. Birçok özürlü birey özürlü yanı sıra ırkı, dini, cinsiyeti, cinsel tercihi, aile veya eşinin durumları, yaşı ve dili nedeniyle de ayrımcılıkla karşı karşıyadır. Öğrenme güçlüğü çeken, akıl ruh sağlığı merkezlerinde tedavi görmüş kadınlarda, özürlü olmayan kadın ve erkekler arasındaki ayrımcılığa benzer şekilde, özürlü kadınların arasında da ayrımcılıkla karşılaşmaktadır (<http://www.independentliving.org/docs2/daa6.pdf> 1996).

Özürlü kadının sosyal statüsü bireysel şartlara ve yaşadığı ülke koşullarına göre çeşitlilik göstermektedir. Yoksul ülkelerdeki özürlü kadınlar daha fazla dezavantajlıdır. Sadece zor değil, bazen özürlü kadınların uygun eğitim ve çalışma olanaklarını bulması imkânsız gibidir. İş bulma, kendi hayatını kazanmakta yaşadıkları güçlüklerin yanı sıra toplumun “iyi bir eş”, “iyi bir anne” gibi kadına atfedilen beklentilerini karşılayamadığı düşünüldükçe toplumun dışında bırakılmaktadırlar (Osunluk ve Uğurlu 2005:413). Özürlü kadın ve erkekler cinsiyet ayrımı temelinde farklı tutum ve davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Kültür, özürlü kadınların aile, sosyal ve ekonomik yaşamdaki rollerinin indirgenmesinde en büyük rolü oynamaktadır. Bu rollerinin “iyi” bir şekilde gerçekleştirilmemesi kadın için dışlanma ile sonuçlanmaktadır.

Sonuç olarak; özürlü kadın dediğimizde ayrımcılığa uğrayan iki kesimin niteliğini görülmektedir. *Bir özürlü olarak kadın ve bir kadın olarak özürlü*. Ayrımcılığa uğrayan, fırsat eşitliğini yaşayamayan ve toplumsal engellerle karşılaşan iki kesimin içinde de farklı derecelerde ayrımcılık söz konusudur. Daha yüksek işsizlik oranları, daha düşük ücretler, daha az sağlık imkânı, eğitimin yetersizliği, daha fazla fiziksel ve cinsel istismara maruz kalma, kadınlara yönelik hizmet ve programlara katılım imkanının azlığı gibi sorunlar, bu kadınların karşılaşabileceği güçlüklerden sadece birkaçıdır. Konu hem kadın hem de özürlü olunca “farklılık” boyutu daha ön plana çıkmakta, genel tablo içerisinde özürlü kadınlar ihmal edilmekte, sayısal verilerin ve konu ile ilgili

yapılan çalışmaların sınırlılığı kadınların sosyal sorunlarının örtülü olduğu anlamına gelmektedir (Osunluk ve Uğurlu 2005:423–424). Feminizm ise, kadınların dünyaya ve sosyal yaşama erkeklerin gözlerinden ve onların çıkarları açısından değil, kendi gözlerinden, kendi bakış açılarına sahip olarak bakmaları olarak tanımlarken; bu bakış açısından kadınların düşüncelerini iletebilmelerini isteyen feminizmin, hem kadın hem insan olma amacında güç veren, onları güdüleyen ve kadınca olarak adlandırılan yaşam tarzının sınırlarını ortaya koymaya çalışan bir düşünce akımı olarak ifade etmektedir (Tekeli 1988). Dolayısıyla özürlü kadına, kadın gözünden ve kadınların kendi bakış açılarından bakmaları bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Çünkü feminist söylem, sosyal alanda bireyin gerçekleştirilmesi gereken toplumsal rollere ve beden konusuna vurgu yapmaktadır. Bu anlamda da çalışma açısından feminist söylemin özürlü kadın olma boyutunda, ideal olandan uzak oluşun ve sosyal yaşamda tercih sebebi olmayışın nedenlerini betimlenmesi açısından önemli bir hareket olduğu söylenebilir.

Özetle, feministler bakımı, kadınlık ve erkekliğin inşasındaki rolü bakımından değerlendirirken, özürlülük aktivistleri bakımı, özürlü bireyin güçsüzleştirilmesi ve çocuksulaştırılması (infantilization) bakımından ele alır (Hughes, McKie, Hopkins ve Watson 2005:261). Wendell (1989) ise, feministlerin uzun yıllardır tıbbın otoritesiyle ve medikal söylemin analizleri ile mücadele etmekte olduklarını ama asıl eksik kalanın özürlülüğün tam bir feminist teorisinin gelişmemiş olması olduğunu belirtmiştir. Hem özürlü, hem de özürlü olmayan bireylerin özgürleşmesi için ise özürlülük teorisine ihtiyaç duyulmaktadır.

Feminist gruplar ve özürlü gruplar, içlerinde çok fazla grup bulundurdıkları için heterojendirler. Ancak kendilerinin heterojen olduklarını da çok geç fark etmişlerdir. Hem heterojen olmaları hem de tarihsel süreç içinde benzer mücadeleleri ayrı ayrı yaşamış olmaları bugün bulunduğumuz yerde bir araya gelmelerini gerektirmektedir (Küçükkaraca 2005). Belki de birbirinden habersiz bu kadar insanın dünyanın çeşitli yerlerinde aynı amaca yönelik seslerini yükseltmeleri geç fark edilse de, geleceğe dönük ciddi girişimlere farkında olmadan da olsa öncülük ettikleri ortadadır. Bu girişimlerin başında toplumsal cinsiyet ritüellerinin özürlü kadın adına yumuşatılarak aktarılması ve

kadın bedenine yönelik söylemlerin tekrar gözden geçirilerek “ideal-tam-güzel-zarif” olana yapılan vurguların belirleyenlerin kimler olduğunun sorgulanması gelebilir.

3.5.1. Toplumsal Cinsiyet Roller ve Özürlü Kadın

Gerek ülkemizde, gerekse de dünyada özellikle geçmişte etkili olan ataerkil yapı, ataerkil öğeleri ve değerleri ile bireye sosyal rollerini aktarmaktadır. Ancak sosyalleşme sürecinde erkek ve kadın tarafından içselleştirilen bu roller arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Ataerkil düzen, özellikle erkeklerin egemen olduğu, baskı uygulayan ve kadına hükmetmeyi içeren bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür. Kadının ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesinin temelinde ise bu yapının muhafaza edilerek sürekli olarak yeniden ama yine kadının erkekle eşit olmadığı vurgular biçimde üretilmesi durumunun yattığı söylenebilir. Yani kadınlar yüzyıllardan beri kendilerine biçilmiş rolleri oynamaya zorunlu kılınmış bu rolleri bir kıyafet gibi giymek zorunda bırakılmışlardır. Kadınlar, Gökçearslan (2005)’ında ifade ettiği gibi, aile içerisinde kendisi için hazırlanan rollere yönelik olarak da sürekli çalıştırılmışlardır.

Ataerkil toplumların tümünde geçerli olan geleneksel ideolojinin cinsiyetçi işbölümü ise, kadını öncelikle ev işlerinden ve çocuk bakımından sorumlu tutmaktadır. Kadınların büyük bir çoğunluğu, bu nedenle toplumsal üretimden uzak kalmakta ve kendilerine küçük yaşlardan itibaren öğretilip benimsetilen toplumsal cinsiyet (gender), düşünce ve davranış kalıplarına göre beceriler edinmektedirler. Zamanla bu beceriler onlara evdeki işlerin bir uzantısı olan mesleklerde ve çalışma alanlarında istihdam olanakları sağlamıştır. Ama, kadınlar tüm toplumlarda hep ikinci dereceden emek kaynağı olmayı sürdürmüştür. Çünkü geleneksel ideoloji, “kadın için aile ve çocuğun her şeyden önce olduğunu” kuşaktan kuşağa aktarmış, bu nedenle de çalışma yaşamında *erkeğe özgü* ve *kadına özgü* olarak nitelenen işler, geleneksel olarak belirlenmiştir. İşte toplumsal cinsiyet açısından kategorilere ayıran bu anlayış, kadını toplumsal üretime “ev kadınlığı” statüsünü koruyarak ve ancak kadın emeğini gerektiren zorunlu durumlarda dahil eder (Arat 1994:45). Bu durum ise bugün temizlik işleri ile uğraşanların, yaşlı ya da çocuk bakımına gidenlerin, cafelerde yemek pişiren ya da bulaşık yıkayanların

kadınlardan oluşmasını destekler niteliktedir. Kadın bu vb. vasıfsız işlerde çalıştırılarak; daha iyi gelir ve daha yüksek beceri gerektiren işler için uygun görülmemektedirler.

Ataerkil toplumsal cinsiyet kalıpları, kimi ufak tefek değişikliklerle ama özünde değişmeden, toplumdan topluma ve dönemden döneme aktarılmıştır ve bu süreç devam etmektedir. Dinsel kültürün de bunları benimseyip, üstelik kutsallık halesiyle çevreleyerek değişmezlik kazandırmasıyla, bu kalıplar, tek tek kadın ve erkeklerin özgün bireyselliklerini yok ederek onları tek bir kategoriye indirgeyen ve bu kategorik tanımın cenderesine hapseden bir nitelik almıştır. Bir kalıbın cenderesine tıkmışlık her iki cins için de geçerli olmakla birlikte, cinsiyet karşıtlığının “aşağı” kutbunu oluşturan kadınlar açısından özel bir ezilme ve baskı altına alınma durumu söz konusudur. Kadının doğa ve bedenle özdeşleştirilerek erkeğe göre daha aşağı ve ikincil sayılması, kadının eksiksiz insan olma hakkını da elinden almış ve kadınlar, yüzyıllar boyunca kendilerine ve başkalarına, eksiksiz insanlığa ulaşabilme ve soyut düşünme, uygarlık yaratma yetisine sahip olduklarını kanıtlayabilmek için çırpınıp durmuşlardır (Berktaş 2004:4). Kadın sürekli olarak kendisini ispatlama ve yetenekleri doğrultusunda bir şeyler yapabilmek için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Çünkü kadın eski çağlardan bu yana bilgisizliği ve erkeğine itaatkâr olma zorunluluğu ile yaşayan aciz bir varlık olarak görülmüştür.

Connel (1987), “toplumsal cinsiyet” kavramını , “sosyal yaşamda kadınlara ve erkeklere farklı rol tanımlarının yapılması ve onlardan beklenen davranışlar üzerinden değerlendirmelerde bulunulması” noktasında netleştğini ifade etmiş ve rollerin biyolojik temele dayalı tanımlanmasının ötesinde artık kültürün de önemli bir faktör olduğunu belirtmiştir. Buna göre, toplumsal rollerde bireylerin cinsiyet farklılıklarının, onların biyolojik ve kültürel özelliklerinin karşılıklı etkileşimiyle şekillendiği söylenebilir.

Ulusoy (1999)’un da ifade ettiği gibi, “cinsiyete dayalı farklılaşma” da hemen hemen bütün toplumların örgütlenme dizaynında da rol oynayan ‘başat öncüllerden’ biri olarak karşımıza çıkmıştır. Erkeklerin ve kadınların aynı şeyi yaptıkları, aynı statü pozisyonlarını işaret ettikleri, aynı normlara itaat ettikleri hiç bir toplum yapısı yoktur.

Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki fizyolojik farklılıkları ifade ederken, toplumsal cinsiyet cinslere atıfta bulunan aktüel veya normatif kültürel özel davranış örüntülerini ifade etmektedir. Cinsiyet farklılıklarında, kadın ve erkek arasındaki fizyolojik ve biyolojik farklılıktan, ‘toplumsal cinsiyet’ ayrımcılığından bahsederken ise kadınlık ve erkeklik rolleri arasındaki ayırmadan söz edilmektedir.

Anglo-Amerikan dilinden gelen ve Avrupa’nın değişik ülkelerinde de kullanılan “gender” (toplumsal cinsiyet) kavramı, kişinin sadece biyolojik (genetik) boyutunu değil, sosyal boyutunu da ön planda tutan bir kavram olarak da ele alınmaktadır. Bundan yola çıkarak, “gender” (toplumsal cinsiyet) için, eğitim, aile terbiyesi, sosyal yapı, günlük hayatta toplumsal rollerin belirlenmesi ve benimsenmesi, sosyo-kültürel ve manevi değerler ekseninde kendini geliştirmenin bir neticesi olarak ortaya çıkan bir kimlik olarak da söz edilebilir (Seyyar 2004). Bu tanımlamalarda ki ortak vurgu ise, kadın ve erkeğin biyolojik farklılığından öte sosyal rollerinin farklılığının sonucunda oluşan farklılıklara dikkat çekilmesidir. Artık kendi dilimizde de sıklıkla kullandığımız “gender” yani “toplumsal cinsiyet” kavramı sosyal dünyanın bireylere yüklediği rolleri de kapsamaktadır. Bu cinsiyete dayalı roller, erkeği *dış yaşama*, kadını ise *ev içi alanlara yönlendiren rolleri* içermektedir. Bu durumun zorunlu sonucu olarak da kadın sadece evi ile sınırlı bir alanda faaliyet ile sınırlandırılmaktadır. Feminist hareketin temelde savunduğu eşitlik düşüncesi paralelinde gelişen kadının kamusal alanda da faaliyet göstermesi gerektiği düşüncesi de kadının toplumsal cinsiyet rollerine ve özel alanla sınırlı kalmasına vurgu yapmaktadır.

Çelebi (1990)’nin araştırmasının sonuçları bu düşünceleri destekler niteliktedir. Ona göre, toplumsal cinsiyet farklılıkları kadın ve erkeklerin oynamasını öğrendikleri veya çeşitli kurumsal yapılar içinde oynamak durumunda kaldıkları farklı rollerden kaynaklanmaktadır. Farklılığın temel determinantı olarak görülen cinsel iş bölümü ise, erkekleri kamusal alanlara bağlarken kadınları da eş, anne, ev içi işçi ve ailenin özel alanına bağlamış ve böylelikle onların yaşam boyu süren tecrübeleri, karşılaştıkları olaylar serisi oldukça farklılaşmış ve ayrı bir kategori oluşturmalarını sağlamıştır.

Kadınlar ve erkekler arasında varolan ve kendi başına bir eşitsizlik ilişkisi içermeyen bir farklılığın (biyolojik farklılık), toplum ve kültür içinde eşitsiz, hiyerarşik bir farklılığa dönüştürülmesiyle, bugün “toplumsal cinsiyet” (gender) olarak kavramsallaştırdığımız verili (ataerkil) “kadın” ve “erkek” tanımlarını ortaya çıkarır. Söz konusu ataerkil “kadın” ve “erkek” tanımları, birbirlerini dışlayacak biçimde ve birbirleriyle karşıtlık içinde oluşturulmuştur. Bu karşıtlık, bir tarafın diğerine üstün ve egemen olduğu hiyerarşik bir karşıtlıktır ve daha başka birçok hiyerarşik karşıtlık için de bir model işlevi görmektedir. Buna göre, erkeğin aklı, uygarlığı ve kültürü temsil ettiği ve bu nedenle tartışmasız daha üstün olduğu varsayılırken; kadının bedeni, duyguları ve doğayı temsil ettiği öne sürülmektedir. Böylece kadın bedene, maddeye, doğaya indirgenerek; onunla birlikte doğanın kendisi ve insanın soyu üretme yetisi de küçümsenmiş olur (Berktaş 2004:4).

Burada da görüldüğü gibi, kadının aile ve toplum içindeki rolü her zaman bakım ve doğurganlık ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Nitekim dünyanın birçok yerindeki kadın hakları hareketleri bu çağrışımı silmeyi ve kadınlar için çocuk doğurma dışında diğer rollerini önermeye çalışmaktadır (Kağıtçıbaşı 1979:89). Kadınlar, bu yüzden daha çok hizmetler sektöründe, sağlık, eğitim, tekstil, gıda vb. alanlarda kitlesel bir biçimde çalışırlar. “Eşit işe eşit ücret” yasalarına rağmen ücretleri erkeklerinkinden daha düşüktür. Karar alıcı, yönetici, örgütleyici konumlara çok az sayıda ve çok zor gelebilirler. Evlilik ve çocuk bakımı gibi nedenlerle işi aksatma ve bırakma olasılıkları oldukça yüksektir. Bundan ötürü işe almalarda erkeklere tercih edilmezler (Arat 1994:45-46). Özellikle çeşitli işyerlerinde iş sözleşmesi yaparken, kadınlara belirli bir yıl çocuk yapmayacaklarına ilişkin bir madde eklenerek sözleşme imzalatılması gibi uygulamaların da kimi zaman görülmesi, ev yerine iş yaşamını tercih eden ve bunun için mücadele veren kadınların yaşadıkları sıkıntılara bir örnek olarak gösterilebilir. Çünkü her sosyal alanda olduğu gibi çalışma alanında da sorunlar kadınları ilgilendirmekte; bir nevi hâkim kültürün üzerinde ısrarla durduğu kadının ikinci sınıf ve ezilen kesim olma vurgusu pekiştirilmektedir.

Feministler de cinsiyeti toplumsal olarak yapılandırılmış kabul etme eğilimindedirler. Ancak 19. yüzyılda Gervase Le Bon, kadınlarla erkekler arasında sabit biyolojik

farklılıkları vurgulamakla kalmamış, kadınların akılcı geri olduklarını “ispat” etmek için kafatası ölçüleri kullanmışlardır. Bu durum günümüzde tuhaf karşılsa da hala kadın ve erkeklerin farklı şekillerde öğrenip öğrenmedikleri ve bu durumun bazı sınavların kadınlara uygun olup olmadığı konusundaki tartışmalar sürmektedir. 20. yüzyılın başlarında, eğitim komisyonları kadınların aylık adet devrelerinin kızların zihinsel verimliliklerini azaltan (geçici sürelerle) ve dolayısıyla farklı okul programı gerektirdiğini uygun görmüşlerdir. Bugün ise bunu çok az insan kabul etmektedir, ama birçokları adet öncesi gerilimin davranış üzerinde büyük etkileri olan ve bir insanın yasal sorumluluğunu değerlendirirken ilgili kanıt olarak görmektedirler. Bazı düşünürler (Colins, Chafetz, Blumberg) bu durumun çocuk doğurma ve kuvvet gibi biyolojik özelliklerin herhangi bir cinsiyete dayalı sınıflandırma kuramının önemli bir parçası olduğunu savunurken, diğer bazıları (Smith) ise bunların savunulmasının ataerkil toplumlarca erkek egemenliğinin gerekçesini sağlamak için yapı görüşündedirler. Bazı feministler kadınların doğuştan, erkeklere oranla şiddete daha az eğilimli olduklarını görmektedirler, diğerlerine göre ise bu bir kültür ürünüdür (Wallace ve Wolf 1999:446-447).

Bazı feministler ise, “bakım”ın toplumsal cinsiyetin belirlenmesindeki merkezi süreçlerden biri olduğunu öne sürmektedir. Buna göre kadının kimliği, bakım verme sürecinde oluşur, bakım işi kadının görevi ve sorumluluğu olarak görmektedir. Bakımın toplumsal cinsiyet boyutu bu anlamda kadını bakımın “doğal” öznesi olarak inşa etmektedir. Benzer biçimde, özrürlük teorisyenleri için de bakım, özrürlü bedenin “doğallaştırılması”nda merkezi bir rol oynamaktadır. Fakat bu sürecin toplumsal cinsiyet boyutu özrürlük hareketinin dilinde ve pratiklerinde daha az öneme sahip olmuştur. Çünkü bakım, özrürlüğü, toplumsal cinsiyetle ilişkili bir statüden ziyade, öncelikle bağımlılık çerçevesinde bir statüde inşa etmektedir. Bakım, kurumsal sınırlılık, kısıtlı sosyal katılım, kısmi vatandaşlık ve dışlama ile ilişkilidir (Hughes, McKie, Hopkins ve Watson 2005:259).

Toplumda, bireyin kadın ya da erkek olmasına yönelik tutum ve davranışlarda nasıl farklılık varsa, yüzyıllardan beri özrürlü bireylere yönelik tutum ve davranışlarda da bu yönde ayrımcı temele dayanan bir farklılık vardır. Toplumun ayırdıştırdığı normal olan -

normal olmayan yani biz ve öteki şeklindeki basit ikilemesi özellikle öteki konumunda özürlü bireyleri ciddi boyutlarda etkilemiştir ve bugünde etkileri görülmektedir. Farklılık temelinde özürlüye atfedilen kültürel anlamlar, ötekilik olgusunu da pekiştirmektedir.

Shoemaker (1990)'ın ifade ettiği gibi, kadın ile erkek arasında biyolojik farklar olduğu bir gerçektir. Bu yaklaşıma göre, kadın ya da erkek gibi hareket etmek, davranışsal bir beklentidir, ancak bu doğumla ya da biyolojik yapı ile ilgili değildir. Bu davranış beklentisi, çocukluktan itibaren sosyal ve kültürel tanımlamaların öğrenilmesi ile gerçekleşmektedir. Bir diğer ifadeyle, erkeklik ve kadınlık özellikleri biyolojiktir. Ancak erkeklik ve kadınlık kavramlarının gerektirdiği roller sosyal yapı içinde öğrenilmektedir. Morris (1989) ise cinsiyet rolünün oluşmasının bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bu doğumla başlayan farklılaşmış sosyalizasyon sürecini ifade etmektedir. Çocuklar üç yaşlarına geldiklerinde, kendi cinsel kimliklerinin farkına varırlar. Özellikle aile içinde dolaylı ya da dolaysız olarak (kitaplar vb. ile) sosyalizasyon süreci içinde cinslerine ait rolleri öğrenmektedirler (akt. Özcan 1996:24). Burada da görüldüğü gibi kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik iddia edildiği gibi biyolojik farklılıklardan kaynaklanmaktan öteye geçmekte; eşitsizliğin temelinde ise bizzat sosyal ve kültürel anlamlandırmaların ve sosyalleşme sürecinde bireye aktarılan kültürel kodların yer aldığı söylenebilir.

Bu açıklamalar ışığında erkeğin ve kadının toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucu olarak ailede sosyalizasyon sürecinde öğrendikleri ve içselleştirdikleri rollerini erkeğe ait roller açısından David ve Brannon (1976) ve Lindsey (1990)'ın çalışmalarından, kadınlığa ait rolleri ise Oppong ve Abu (1985)'nin çalışmalarından şöyle aktarılabilir:

David ve Brannon (1976) modern toplumda erkeklik ve erkeğe ait rolleri şu şekilde tanımlamaktadır;

- Hanım evladı olmayan, yani kadına özgü karakteristik özelliklerin hassaslık barındırmasından ötürü böyle olmaktan kaçınan,
- Büyük hedefleri olan, yani başarı, statü ve yüksek amaçları olan,
- Sağlam olan, yani kendinden emin, kendine güvenli olan,

- Şiddete ve agresif olmaya açık olan,
- “Macho men” yani seksüel gücüne güvenilen olarak tanımlamıştır.

Onlar erkekliğe ilişkin geliştirdikleri bu sınıflandırmadan hareketle erkeklik rolünün, *kendine güven, sağlamlık, eğilmezlik* gibi özellikleri içeren “dayanıklı bir meşe ağacı” (Sturdy Oak) gibi olduğunu ifade etmişlerdir (akt. Lindsey 1990:162). Lindsey (1990) de erkeğin temel rolünün *babalık* olduğunu belirterek, erkeğin özellikle evde ekonomik rolü üstlendiğini vurgulamıştır. Onaran, Bükür ve Bir’ in (1998) erkeklik rolüne ilişkin çalışmalarının sonuçlarına göre, erkeklerin rolünün *aile reisliği* olarak ağırlık kazandığı dikkat çekicidir. Ayrıca çalışmada, geleneksel erkeklik ve kadınlık rollerinin “erkeğin ev dışında çalışması”, “kadının da evde çocuk yetiştirmesi, evin işlerini çekip çevirmesi” şeklinde devam ettiği tespit edilmiştir. Bu sonuçlar erkeğin “erkeğe uygun meslek seçmesi” ve “dayanıklılık gerektiren işleri yalnız erkeklerin yapması gerektiğini” vurgulayan bulgularla da desteklenmiştir. Yapılan tüm bu çalışmalarda, erkeklerin duygusallıktan kaçınma ve daha fazla başarı ve statü edinme yönünün kadınlara göre ön planda olduğu noktası üzerinde durulmuştur.

Erkeğin aile içinde sosyalleşme sürecinde Yüksel (1992)’in analizleri ise şu şekildedir:

- Nesnelleştirme: kadınlarda annelerinin özelliklerini arayarak onları genelleştirme,
- Fiksasyon: kadın bedeninin bazı belirli bölümlerine ilgiyi yöneltme
- Fethetme: egemenliğe dayalı, paylaşmaya dayalı olmayan bir ilişki olmak üzere üç temel özellik bulunduğundan söz etmektedir. Erkek amaca, hırsa, başarmaya, yükselmeye, duygusallığını göstermemeye yönelik eğitilirken; kadın, bedeninden ve isteklerinden uzak tutkulara, duyguları bastırılarak büyütülmektedir.

Toplumsal cinsiyete ilişkin açıklamalar arasında kadın olmanın toplumsal rollerini “annelik, eş olma, ev kadınlığı, akrabalık, mesleki, topluluk ve bireylik” şeklinde yedi temel rol olarak belirleyen Oppong ve Abu (1985)’ya göre ise;

- *Annelik rolü*, kadının çocuğunu yetiştirmesi ve topluma hazırlaması ile ilgilidir. Aile içinde ve aile dışında çocuğun bakımına ve yetiştirilmesine katkı olsa da, bu konuda asıl görevli kişi topluma göre kadındır.

- *Eşlik rolü*, toplumun kadından eşini rahat ettirmeyi, onun isteklerini karşılamayı, ona sadık olmayı beklemesidir.
- *Ev kadınlığı rolü*, kadının aile grubu içinde, evde oynadığı role işaret eder ve toplum kadından evlenmemiş olsa bile ev işleriyle ve evin bakımıyla ilgilenmesini bekler.
- *Akrabalık rolü*, kadının çeşitli akrabalık pozisyonları içinde oynadığı rollerin toplamıdır. Toplumun akrabalık rolü beklentisi, aile ve akrabalık ilişkilerinin sıkı olduğu toplumlarda daha katı ve daha yapılaşmıştır.
- *Mesleki rol*, kadının gelir getirici mal ve hizmet üretimine katılması ile oynamaya başladığı roldür. Fakat kadının temel rolü annelik ve ev kadınlığıdır.
- *Topluluk rolü*, kadının içinde yaşadığı ve aile ile mesleki rolünü gerçekleştirdiği mekanların dışında kalan alanlardaki, örneğin dini gruptaki roller, dernek üyelikleri ve politik örgütlenmelerdeki faaliyet gibi rolleri içerir. Ancak bu da yine kadından beklenen temel rollerden sonra gelmektedir.
- *Bireylik rolü* ise, kişinin kişisel gelişimini ve kendini ortaya koymayı içeren; arkadaşlık ilişkileri ve boş zaman faaliyetleri gibi alanlarda kendini gösterir. Bu rol de mesleki ve topluluk rolü gibi kadından beklenen temel roller arasında değildir.

Aslında bu bağlamda toplumsal cinsiyete bağlı beklenen rollere bakıldığında zaman zaman kadınlar kadar erkeklerin de ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Özellikle hemen hemen tüm toplumlarda erkeğin evi geçindirme ve ekonomik kaynak olma rolü kimi zaman sorunlar yaratabilmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet bağlamında kadın açısından sorunlar daha ciddi boyutlardadır. Feminist hareketin doğuşu da bu sorunlar paralellinde önemli görülmüş ve gelişmiştir. Eğer erkekler kadınlar kadar toplumsal yaşamda sorunlarla karşılaşmış olsalardı yada kadının gerisinde yaşamak zorunda bırakılsalardı bugün “feminizm” yerine “masculenizm” adının verileceği erkek hareketini tartışabilirdik. Ancak tarihsel süreç erkekler nezdinde bu tür bir hareket yada erkeğin yaşadığı toplumsal sorunlardan söz etmemektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerine dayalı vurguların ve kadının bu rollerine ilişkin yaşadıkları sorunların daha çok Üçüncü Dünya Ülkeleri’nde etkili olduğu görülmektedir.

Ancak toplumsal cinsiyet sorununun Üçüncü Dünya devletlerinin gündeminde yer alması, feminizmin bağımsız bir hareket, bir ideoloji olarak benimsenmesi, gelişmesi

anlamına gelmediği gibi, kadın sorunlarının ele alınma bağlamları, kadın örgütlenmesi açısından genellikle çelişkili sonuçlar ve anlamlar içermektedir. Devletlerin girişimleri zaman zaman feminist, özellikle de liberal feminist siyasetlerle paralellik taşımakla birlikte, aynı girişimler devlet tarafından gündeme getirilmeleri ve reformist nitelikleri yüzünden bağımsız feminist örgütlenmeleri engelleyici özellikleri de içlerinde barındırırlar. Dahası Üçüncü Dünya’da devletin bizzat uluslaşma sürecindeki rolü feminizmin bağımsız hareket olarak gelişmesinin önünde engel oluşturabilir (Çağatay ve Sosyal 1995:329-330). Türkiye’de ise toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri özellikle belirli alanlarda görülmektedir. Ancak birçok Üçüncü Dünya Ülkesi’ne göre Türkiye kadın, kadın hakları ve sorunlarına yönelik çözümler konusunda daha ileride gözükmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından öncelikli sorun alanları eğitim, çalışma yaşamı, şiddet ve siyasal katılım olan Türkiye, 2002 *Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu*’na göre toplumsal cinsiyetle bağlantılı gelişme açısından 177 ülke arasında 88. sırada bulunmaktadır. Bu veri, cinsiyet eşitliği açısından durumu yeterince açıklamasına rağmen, Kağıtçıbaşı (1996)’nın *İnsani Gelişme Endeksi* (İGE) verilerine ilişkin ayrıştırmasıyla, kadın-erkek eşitsizliği daha da netlik kazanmaktadır: İGE Türkiye’de erkekler için 0.81; kadınlar için 0.74’dür. Bu farkın esas sorumlusu kadınlar aleyhine eğitim, gelir ve mülkiyet eşitsizliğidir (eğitim endeksi erkekler için 0.80, kadınlar için 0.66; gelir endeksi erkekler için 0.95, kadınlar için 0.81) (akt. Berktaş 2004:24)

Toplumsallaşma süreci ise (Thorne 1982, Walby 1990) kadın ve erkek kategorileri açısından farklı gerçekleşmektedir. Feministler temeldeki bu farklılığın ideolojik nedenlere dayandırılabilceği görüşündedirler. Kadın tüm toplumsallaşma sürecinde toplumsal cinsiyet rollerine ait kavramlaştırmalar (annelik, eşlik ve erkeklik, aileyi geçindirme, koruma) aile, okul ve toplumsal çevresinden öğrenmektedirler. Bu kavramlaştırmaların etkisi tüm yaşam boyunca görülmektedir. 19. yüzyılda endüstrileşme, artan pazar faaliyetleri, kentleşme, devletin büyük yapı projelerine girişi gibi nedenler aile yaşamında değişimler yaratmıştır. Kısaca kamu ve özel alan şeklinde beliren ayrım kapitalist ekonominin devamı açısından önemlidir. Feministler bu yapısal farklılaşmanın temelde cinsiyete dayalı bir bölünme olduğunu ileri sürmektedir. Reiter (1975), kadını evde özel alana, erkeği de ev dışında kamu alanına

yerleştiren bu ayrımın devlet örgütlü toplumların karakteristiği olduğunu belirtmektedir. Bu tür yapılanmalarda güç devlettedir ve devlet faaliyetleri (kamu alanı), biçimsel ve yasal olarak aile faaliyetlerinden (özel alan) daha yüksek bir statüdedir. Eisenstein (1979) “patriyarkal kültürün bir tarihsel süreçten diğerine toplumdaki cinsiyet hiyerarşisini korumak için sürdürüldüğünü” belirtmektedir. Böylece kadının kimliğini özel alanda, erkeğin kimliğini de kamu alanında somutlaştıran yapılanma tarihsel bir veri olarak günümüze dek gelmiştir. Kadını özel alanla sınırlayan ayrım kadınlar açısından önemli sonuçlar yaratmaktadır. Feministlere göre bu ayrımla birlikte özel alanda bir cinsin diğeri üzerinde egemenliği gerçekleşmektedir. Eichler (1973)’e göre tüm ev hanımları ve evli olmayan ama bağımsız geliri de olmayan kadınlar bağımlı konumda iken, erkekler egemen konumda olanlardır (akt. İçlp 1996:54). Çünkü Tan (1979)’ında ifade ettiği gibi, erkeğin belli bir işi yapmaya yeterli olup olmadığının genellikle tartışma konusu edilmemesi, buna karşılık kadının “erkek işine” karıştırılmaması, çoğu kez de bu işlerin gerektirdiği yetenekleri elde etmek ve yerine getirebilmekten kadının yoksun olduğuna inanılması kadının bağımlı ve aciz konumunu pekiştirmektedir.

Cinsiyet rollerindeki bu farklılaşma, bütün toplumsal farklılaşmalara oranla daha eski, sürekli ve yaygındır. Önemli ölçüde kültürden ve tarihsel geçmişten kaynaklanan cinsiyet farklılaşması, bilinen tüm ekonomik ve siyasal düzenlerde görülmektedir. Toplumsal yaşamda kadına özgü (kadınlık) ve erkeğe özgü (erkeklik) özellikler olarak görülen, buna bağlı olarak da tanımlanan kalıp yargılar mevcuttur. Cinsiyet özelliklerinin bu şekilde tanımlanmaları, kişilerin bu özelliklere uygun olarak davranmalarına yol açar. Zaten toplumda da böyle bir beklenti bulunmaktadır. Bu durum, cinsler üzerinde belirli bir baskının oluşmasına da neden olmaktadır. Kadınların kendilerini algılama tarzları erkeklere kıyasla daha kalıplaşmış ve daha olumsuz nitelikler içermektedir (Kandiyoti 1979:338).

Toplumsal cinsiyet boyutu içinde öngörülen, sosyal olanın biyolojik olanı bir veri olarak alıp onu yeniden şekillendirmesidir. Toplumsal cinsiyetleri ayırmayı sadece onların rolleri değildir. Çünkü toplumsalın alıp şekillendirdiği nesne (biyolojik olan), kadın ve erkek bedenleridir. Dolayısıyla adı geçen şekillendirmeye bedenlerde dahil

olur ve bu durum toplumsal cinsiyetler arasındaki ayrımı, kültürel olarak belirginleştirir (Nazlı 2006:12-13).

Geçmişten günümüze değişiklikler yaşanmasına rağmen, kadınların aleyhine olan bu kalıplaşmış algılama tarzları ve kültürel anlamlar, kamusal ve özel alanda daha da belirginleşmektedir.

Düalist ayrımların en belirginini olarak ortaya çıkan kamusal-özel ayrımı, modernitenin kadının cinsiyeti toplumsal olarak değerlendirmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Toplumsal cinsiyeti şekillendiren modernite, patriarkal mirası da kullanarak, kapitalist modernliğin sosyal iş bölümünü şekillendirmek adına, kadının asli rollerini annelik, eşlik ve ev kadınlığı olarak belirleyip onu özel alana hapsetmiştir (Nazlı 2006:12). Kamusal alandan bir nevi dışlanan kadın, bu alanda yer almak istediğinde ise erkeklere oranla daha çok engelle ve sorunla karşılaşmaktadır. Kamusal alanda yaşanan sorunlar attıkça da, kadın kendini özel alanı (aile ve ev işleri) ile sınırlamak zorunda hissetmektedir. Bu da tarih boyunca erkek hegemonyasındaki hâkim kültürel değerlerin yapmak istediği kadının “ikinciliği”ni ve aşağı sınıfa üye” olmasını destekler bir girişimdir. Kadın kendi isteği ile özel alanına sıkışmakta ve kamusal alanda aktif yer almaktan uzaklaşmaktadır.

Sonuçta toplumsal cinsiyet ile ilgili esas sorun, farklılıklardan da öte, kadın ve erkeğin toplumsal ilişkiler ağı içinde yalnız farklı değil fakat aynı zamanda eşitsiz koşullarda oluşları noktasında toplanmaktadır. Yapılan çalışmalar özellikle, kadınların kendi düzlemlerindeki erkeklere göre daha az maddi kaynaklara, sosyal statüye, güce ve kendini gerçekleştirme fırsatına sahip olduklarını göstermektedir ve bu eşitsizlik kadın ve erkek arasındaki biyolojik ya da kişilik farklılıklarından değil, toplumsal organizasyondan kaynaklanmaktadır. Kadınların pek çok sosyal durumda aktif olarak bulunmalarına ve hatta önemli roller oynamalarına rağmen erkeklerden genellikle farklı, daha az imtiyazlı ve erkeklere göre *ikincil pozisyonda* kaldıklarını, bazen de tamamen *dışlandıklarını* göstermektedir. Onların bu görünmezlik, eşitsizliğin önemli göstergelerinden birisidir (Ulusoy 1999:51). Tan (1979)’ın bu konuda görüşlerine bakıldığında ise, kadınla erkek arasındaki cinsel iş bölümü, her iki cinsin ayrı kişilikler

oluşturmasıyla birlikte giden bir rol ve görev dağılımı sürecini ifade etmektedir. Bu ayrışım, aynı zamanda kadına karşı ayırt gözetici nitelikte olduğundan kadın-erkek statüleri arasındaki eşitsizliklerin de başlıca nedenidir.

Nitekim toplumsal sistemin en önemli parçası olan insanlar daima, diğerlerini “enerjileri”, “dayanıklılıkları” ve “uzun saatlerce çalışabilme yetenekleri” için yüceltilmektedirler. Elbette, birinin sağlığının lehinde eylemde bulunması bir erdem olabilir ve birinin sağlığının temelini çürütmesi kusur olabilir ama; güzel olmada olduğu gibi sağlıklı olmada da “başarı” her zaman bir sorundur. Eğer sağlık bir erdem olarak konuşulursa, bundan yoksun olanlar uygun olmadıklarını hissederler. Ama yalnızca güzelliğin kültürel standartlarını kadınlar için temel erdemler olarak ele almanın çoğu kadına zarar verirken; sağlıklı ve kuvvetli olan herkes için bu durumu “ahlaki erdemler” olarak ele almak engelleri ve hastalıkları olan insanlara çoğu kez zarar vermiştir ve vermektedir de (Wendell 1989:113). Sağlığın erdem olarak alınması ise, buna sahip olmayanlar açısından daha çok algılama yanlışlıklarına neden olmaktadır. Bunu yanlış algılayacak sosyal grupların başında ise özürlüler gelmektedir.

Geçmiş dönemlerde de günümüzde de özürlü bireyler toplumun üretici olmayan üyeleri olarak algılanmaktadır. Böylece çoğu özürlü birey uygun olmayan kaynaklara girişlere sahip olarak çift bağına yerleştirilmektedirler çünkü işsizlerdir veya yeterli iş verilmemiştir ve topluma tam bir katkı yapmaları sağlanacak kaynaklardan yoksun oldukları için işsizdirler ve yeterli işler verilmemektedir (Matthews 1983, Hannaford 1985 akt. Wendell 1989:108). Bu durum ise işsiz ve topluma bir katkısı olmayan bireyler olarak özürlülere önyargı ve dışlama ile yaklaşılmasına da neden olabilmektedir.

Özürlü bireyin, özürlülüğünden dolayı normal kabul edilen sosyal rolleri ve sorumluluklarını yerine getirememesi durumu, özürlülerin bir anlamda sosyal ilişkilerde kayıplar yaşamasına neden olmakta ve bu durum onların hayatlarını bir çok yönüyle etkilemektedir (Burcu 2004:26). Sosyal ilişkilerde özürlülerin toplumsal cinsiyet ritüelleri gerçekleştirme de yaşadığı bu kayıplar ve buna bağlı sorunlar ise cinsiyetler açısından bakıldığında en çok özürlü kadınları etkilemektedir. Çünkü kadın “çifte

dezavantajlı” konumundan ötürü kadınlık adına yaşadığı sorunları, özürlü olma sorunları ile birlikte yaşamak zorunda olan bireyi temsil etmektedir.

Benzer şekilde özürlü kadınların, psikolojik, sosyal ve ekonomik durumları üzerine yapılan çalışmalar göstermiştir ki; özürlü olan kadınlar anlamlı bir şekilde hem özürlü olmayan kadınlardan, hem de özürlü erkeklerden daha dezavantajlı durumdadırlar. Diğer alt gruplarla karşılaştırıldığında da özürlü kadınlar, daha az eğitilmiş, daha az gelir getiren, daha az eş olarak tercih edilen ve partnerleri tarafından daha çok terk edilmeye meyillidirler (Prilletensky 1996:88).

Özürlü bireylerde cinsel kimliğin reddi, basit, kaba/saba ya da seks delisi gibi etiketlemelerden etkilenenin çoğunlukla özürlü kadın olması noktasında ve cinselliğin kabullenildiği anlamına gelmektedir. Bu durum özürlü bireylerin cinsel isteklerinin engellenmesi olarak algılanmaktadır. Özürlü kadınların sosyal olarak kodlanmış cinsel özellikleri, üreme temelli rolü ile eğitim ve çocuk yetiştirme rolünün reddedilişi; yetersiz ve çekici olmayışın önemini gözler önüne sermektedir. Özünde bu rollerin reddedilişi ise, özürlülük kadının cinsel yaşamda reddediliş ile sonuçlanmaktadır (Nisha 2006:3-4).

Freud’un kadınlığı hadım olma terimi bağlamında açıklamasından 19. yy. fizikçilerinin adet görmeyi engelleyici ve sınırlandırıcı bir “içsel yara” olarak tanımlamasına, Thorstein Veblen’in 1900’lerdeki kadını mecazi anlamda özürlü kadınsı rol ve giyimleri açısından ele almasına kadar birçok örnek bulunmaktadır. Günümüzde feministler bile Jane Flax’ın bilindik bir örnek teşkil eden kadınların cinsiyetçi ideoloji ve uygulamalar tarafından “sakatlandığını ve bozulduğunu” savunmasında olduğu gibi kadınların yaşadıkları güçlükleri betimlemek için olumsuz özürlülük imajını kullanırlar (Garland-Thomson 1997:281).

Sonuçta bundan yüzyıllarca yıl önce Aristo da “kadının bozulmuş erkek olduğunu” ya da diğer yerlerde gördüğümüz ifade ile “sakatlanmış erkek” olduğunu belirterek, özürlü ve kadın bedeni arasında kurduğu bağlantıyı doğrulamaktadır. Benzer şekilde bir vurgu da özürlü erkek ile kadının eşit kabul edildiğine yönelik olan yargıdır. Nasıl ki kadın

toplumsal yaşamda ikincil konumda, özürlü erkekte “normel/sakat olmayan” erkeğe göre ikincil konumda yer almaktadır.

Women and Disability adlı çalışmasında Lonsdale (1990), özürlü kadına ilişkin yapılmış araştırmasında, özürlü kadınların yaşadıkları sosyal alandaki sorunları ve bunların hangi alanlarda yoğunlaştıkları ele alınmıştır:

- Özürlü kadınların ihtiyaçları ve talepleri paralelinde gerekli koşulların yaratılmaması ve bu konuda toplumdaki diğer bireylerin onları görmezden gelmesi, özürlülerin “görünmezlik”lerinin pekiştirilmesi,
- Sahip oldukları fiziksel engelin özürlü kadınları kendilerini algılamalarını, bedenlerine ilişkin düşünceleri ve ilgilerini, evlilik yaşamlarını, aile hayatlarını ve buradaki (eşleri, çocukları, kayınvalideleri vb. ile olan) ilişkilerini nasıl etkilediği,
- Özürlü olmanın onları fiziksel ve psikolojik olarak bağımlı ve başkalarına sürekli ihtiyaç duyan kişiler haline getirip getirmediği,
- Bununla bağlantılı olarak da özürlülüğün yoksulluğa ve işsizliğe götürüp götürmediği ve son olarak da,
- Özürlülüğe bağlı olarak kadınların sivil haklardan ve özgürlüklerinden mahrum kalıp kalmadıklarını inceleyen Lonsdale, öncelikle bu beş başlık altında toplanabilecek sorunlara yönelmiştir.

Lonsdale (1990), bu konularda özürlü kadınların, özürlü erkeklerden daha çok sorun yaşadıklarını ve çoğunlukla da mağdur durumda olduklarını ifade etmiştir. Özürlü kadınların, kadın ve özürlü olmalarından ötürü erkek özürlü bireylere göre sosyal yaşamdan daha çok dışlandıklarını ve ötekileştirildiklerini belirtmiştir.

Özürlü kadınların burada belirtilen başlıca sorunları toplumun gelişmişlik düzeyi ve kültürel yapısı paralelinde değişiklik gösterebilmektedir. Nitekim gelişmiş ülkeler yaşanan sorunlara çözüm getirebilecek bir düzeyde iken; gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde konu yeni yeni önem kazanmakta olup ve sorun çözümünden öte hala sorunun tespiti ile uğraşılıyor durumda olabilir. Bu açıdan bakıldığında da özürlü

olmanın ve sahip olunan cinsiyetin sorunlar (özellikle de toplumsal cinsiyet ritüellerine ilişkin olanlar) açısından da farklı anlamlar ve farklı boyutlara sahip olduğunun bir kez daha önemi ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyete ilişkin hemen hemen tüm çalışmalarda da, kadınların erkeklere göre beklenen roller açısından daha önemli sorunlar yaşadığı yönündedir. Toplumsal cinsiyet rolleri (Ersoy-Özcan 2005: 177), kadınlar açısından toplumsal yaşamda erkeklere oranla daha fazla eşitsizliğe ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını göstermektedir.

Özürlü kadınların, daha öncede belirttiğimiz gibi hem kadın olmaları hem de özürlülükleri nedeniyle iki farklı azınlık grubuna birden dahil olmaları, gündelik yaşamlarında çeşitli sorunlarla karşılaşmalarına yol açmaktadır.

Özürlü kadınların sıklıkla karşılaştıkları sorunlar ise şu şekilde sıralanabilir:

- Tıbbi bakım hizmetlerinden yeterince yararlanamama,
- İşsizlik,
- Eğitim yoksunluğu,
- Kadınlara yönelik hizmet ve programların azlığı ya da hiç bulunmaması,
- Fiziksel istismara maruz kalma,
- Önyargı ve ayrımcılıktır.

Diğer bir ifadeyle birçok araştırmada da desteklendiği üzere (Sharpe, Heppner ve Dixon 1995, Forisha 1978, Guttentag ve Bray 1976, Lenney 1991), kadından beklenen rollerin sergilenememesi durumunda kadınların karşı karşıya kaldıkları sorunlar, erkeklerin beklenen rolleri sergileyememesinde erkeklerin karşı karşıya kaldıkları sorunlardan daha büyüktür.

Türkiye’de de özürlü kadınların bazı geleneksel rollerini yerine getirmesinde daha farklı bir ifadeyle eş seçmesi, evlenmesi ve bu süreçlere bağlı olarak eşlik ve annelik rollerini yerine getirmesinde toplumun bakış açısından dolayı karşılaştıkları güçlükler, toplumsal yaşamda “çifte dezavantajlı” konumda olmalarını destekler niteliktedir. Geleneksel toplumlarda olduğu gibi günümüz toplumlarında da kadından beklenen *eş olma, anne*

olma ve ev içi işleri yerine getirebilme yönündeki öncelikli rollerin sergilenmesindeki aksamalar kadının toplumdaki konumu açısından çeşitli sorunlar yaratabilmektedir. Akdağ (2005-2)'da geleneksel değerlere göre ev işi yapmanın kadından beklenen birincil görev olduğunu belirtirken; görme özürlü kadının ev işi yapabilmeyi öğrenmesinin tek yolunun birinin desteği ve önderliği olduğunu belirtmiştir. Ailelerin özürlü bir çocuğa sahip olma ve onu sosyal yaşama hazırlama da yetersiz olması da özellikle özürlü kızlarda kendine güvenlerinin gelişmesine ket vurmaktadır. Doğduklarından itibaren görme özürlü erkeklere oranla öz güvenleri düşük sokağa çıkartılmayan, yatılı okula gönderilmeyen çocuklar olarak görme özürlü kızlar karşımıza çıkmaktadır. Özürlü kızların anne olmaları, sosyal yaşama katılmaları beklenmemektedir.

Gökçearslan (2005)'da toplumda özellikle özürlü kadınların evlenemeyecekleri ve hatta çocuk sahibi olamayacaklarına ilişkin toplumda yaygın olan bir önyargının varlığından söz etmektedir.

Garland-Thomson (1997)'da, özürlü kadınların cinselliklerini kanıtlamak zorunda olmalarının yanı sıra bedenlerinin anneliğe uygun olmadığı nesneler oldukları değerlendirmesine karşı savunma yapmaktadırlar. Annelik kadınlar için genellikle zorunlu görülürken özürlü kadınlar bazı feministlerin baskıcı bulduğu bir şekilde bu üreme alanına girmemekte ya da bu konuda cesaretleri kırılmaktadır. Karşı kutupta yer alan feminist etik bakımın kadının yegane sorumluluğu olduğu iddiasında olduğu gibi, özürlü olan ve olmayan kadınlar arasındaki simetrik-karşılıklı ilişkileri tehdit etme tehlikesini taşıdığı için feminist özürlü araştırmacıları tarafından da eleştirilmiştir.

Toplumun bakış açısında özürlü olmak hele de kadın olmak bu toplumsal rolleri gerçekleştirirken zorunlu olarak sorun yaşanacağına bir işarettir. Nitekim toplumun beklentisi bu yöndedir. Çünkü toplumda özürlü kadının evlilik ve aile ilişkilerine yönelik olumsuz tutumlar söz konusudur. Özürlü kadın evlenmemelidir, evlense bile ev işlerini yapamaz ve çocuk bakamaz durumdadır.

Kelleci (2005)'in de ifade ettiği gibi, ölkemizde de dünyada da özürlü kadının ait olduğu bir statü yoktur ve kısa zamanda da oluşması mümkün değildir. Toplumsal hayatın böylesine dışında kalmak bir sosyal statünün oluşmasını da engellemiştir. Yalnızca statü değil sosyal rollere sahip olmaları da zordur. Özürlü olmayan kadın “ev hanımı, eş, anne ve gelin”dir. Oysa bir özürlü kadında, oğlu da özürlü olan anneler dâhil, hiç kimsenin gözde gelin adayı değildir. Ülkemizde kadınları “evdeki Türkiye” olarak tanımlarsak, özürlü kadınları da “evdeki öteki Türkiye” olarak tanımlayabiliriz. Çünkü sosyal ve ekonomik hayatın dışında kalmış ve ailelerinin özel hayatına kapatılmışlardır. Şüphesiz bu portenin dışına çıkan özürlü kadınlarda bulunmaktadır; fakat hem sayıları oldukça az hem de özürlü erkeklerle karşılaştırıldığında ciddi mücadeleler vermeleri gerekmektedir. Yine Ersoy-Özcan (2005)'inde ifade ettiği gibi, Türkiye gibi gelişmekte olan ölkelerde kadın özürlü olmak, hemen hemen hiçbir statüye sahip olmamak anlamına gelmektedir. Çünkü kadının gücü, ev içindeki “eş” ya da “anne” olma rolünden kaynaklanmaktadır. Özürlülük kadının toplumsal rollerini gerçekleştirerek kendisini var kılmasını güçleştirmektedir. Kadının toplumdaki diğer statüleri de bu role dayanmaktadır.

Sonuç olarak bireyin cinsiyeti ve sonrasında da özürlü bir bedene sahip olması, toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunların içeriğinin, daha çok biçimlendirilmiş sosyal rollerle ilişkili olduğunu göstermektedir. Türkiye’de ve yurtdışında gerçekleştirilen çok sayıda çalışmada ve araştırmada da (Browne, Connors ve Strern 1985, Deegan ve Brooks 1985, Driedger ve Gary 1992, Ergün 2005, Fine ve Asch 1988, Gökçearslan 2005, Hillyer 1993, Lonsdale 1990, Matthews 1983, Nosek 2000, Osunluk ve Uğurlu 2005, Önal-Dölek 2005, Rousso 1988, Savage ve Georgeson 1989, Garland-Thomson 1997, Wendell 1996) görüldüğü gibi özürlü kadın, sosyal alanda kadın olmaktan kaynaklı pek çok sosyal faktörle iç içedir ve kadın olmanın da ötesinde özürlü olmasının sorunlarıyla da başa çıkmaya çalışmaktadır.

Bu bağlamda düşünöldüğüne, kadın olmanın yanı sıra bir de özürlülüğe sahip olmak toplumun bu bireylerden beklediğı roller çerçevesinde ele alındığında da, özürlü kadın için sosyal dışlama ve sosyal izolasyonun sorgusuz gerçekleştirilmesi ile sonuçlanmaktadır. Kendisinden beklenen cinsiyete dayalı rollerin “başarıyla”

sergilenip-sergilenmediği özürlü kadın açısından sürekli olarak analiz edilmektedir. Toplum tarafından çoğunlukla da rollerin başarısızlıkla sergileneceği düşüncesinin vurgulanması özürlü kadının bu konudaki inancını pekiştirmektedir. Nitekim bir toplumda kadından beklenen rollerin “başarıyla” sergilenmesinde toplumun özürlü kadına ilişkin bakış açısı da etkilidir. Diğer bir ifadeyle, kadının bedensel/fiziksel özelliklerindeki kısıtlanmalar, ondan beklenen cinsiyete dayalı rollerinin “başarıyla” sergilenebilmesinde toplumun özürlü kadın olmaya yüklediği anlama bağlı bir sorun olarak şekillenmektedir. Ve bu haliyle özürlü bireylerin kendilerini marjinalleştirmesine katkıda bulunmaktadır. Hüsrân, utanç ve kendinden nefret etme duygularının özürlü bireyin düşüncelerindeki hâkimiyeti ve özürünün bu düşüncelerden hiçbir zaman kendileri uzak tutamamaları da ötekileştirmeyi pekiştirmektedir.

3.5.2. Özürlü Kadın ve Bedeni

Günümüz çağdaş toplumlarında birçok feminist, inceliğin (zayıflığın) bir erdem olarak teşvik edilmesini ve insanın farklı ve “daha iyi” bir beden edinmek için kendini disipline sokmasını eleştirmektedir. Yapılan tüm eleştiriler kadınlık için makul ve kabul edilebilir olan bedenlerin zarif ve zayıf olmasını engelleyememiştir. Çünkü erkekler toplumsal hayatın her alanında olduğu gibi, kadın bedeninin nasıl olması gerektiği ile ilgili de kurallarını belirlemiştir. Erkek cinsi tarafından belirlenen bu kuralların dışında oluş yani ideal-tam olan beden uymama etiketleme ve dışlama ile sonuçlanmaktadır. Çünkü sosyal alanda bireyler öncelikli olarak bedenleri etrafında değerlendirilmekte ve yargılanmaktadırlar.

Maes ve Marenus (1994)’un da dile getirdiği gibi güzel görünmek, bakımlı ve çekici olmak arzusu insanlık tarihinin her döneminde görülen sosyal bir davranıştır. İnsanlar, içinde yaşadıkları dönemin ve toplumların kültürlerine, gelenek ve göreneklerine göre her zaman süslenmeye önem vermişlerdir. Güzel bir görünüm ve sağlıklı, parlak vücut derisi kişisel yaşam tarzı uygulamalarımızın bir yansımasıdır. Sağlıklı ve bakımlı, güzel ve pürüzsüz bir cilde sahip olmak ise insanın kendine olan güvenini artıran, beden ve ruh sağlığını olumlu yönde etkileyen bir faktördür (akt. Karaduman 2003:176). Bunun aksi durumlar yani sahip oluna bedenin kusurlu oluşu ise istenilmeyen ve kişiyi hem

kendisini olumsuz algılaması hem de diğerlerinin onu olumsuz algılaması yönünde etkilere neden olabilmektedir.

Beden tartışması 1980’li dönemde feminist araştırmacılar için önemli bir alan haline gelmiştir. 1980’li yıllarda sonra özellikle Fransa’da yapısalcılık sonrası tartışmalardan kaynaklanan bir akım olarak beden sosyolojisi üzerine çalışmalar ivme kazanmıştır. Foucault’un anatomi patoloji olarak adlandırdığı “Kliniğin Doğuşu”ndan beri beden ve yaşam arasındaki ilişkilerin sorunsallaştırılması; “Cinselliğin Tarihi”nin birinci cildinde özgürleşme üzerine kurulu 1968 söylemine yeniden bir okuma ile eğilmesi, feminizm araştırmalarında bedenin önemine de oldukça önemli bir yer sağlamıştır. Feminist yaklaşımlar bedenin toplumsal yaşamda var olduğunu, toplumsal, politik, cinsiyetli ve ideolojik olduğunu, kadın bedeni ve cinsiyet tartışmasıyla ortaya koymuşlardır (Işık 1998:10). Ancak bedene yönelik yapılan tartışmaların odaklandığı bedenler sadece kadın bedenleri ile sınırlı kalmıştır. Çünkü kadın bedeni ile var olabilen ve cinsel bir obje, bir varlık olarak görülmektedir. Akıl-beden şeklindeki basit ikileştirmede de kadın “bedeni” temsil etmektedir.

Turner (1992) tarafından beden iç beden ve dış beden olmak iki boyutlu ele alınmıştır. İç bedenle fizyoloji ve sosyoloji ilgilenirken; dış beden sorunu duyguların ve hislerin alanıdır ve kamusal alanda bulunmaktadır. Frank (1991) ise beden tartışmalarının üç teorideki tartışmalar üzerinden yürüdüğünü belirtmektedir: *modernist*, *post-modernist* ve *feminist teori*. Modernist teori içinde beden değişmez, sabit bir varlıktır ya da insanın bedeni değişkenlerin bir yansımasıdır. Beden fiziksel varlığıyla ifade edilmektedir. Bu ikilik post-modern teoride ve feminizm de tartışılmaktadır (akt.Hacısoftaoğlu 2005:5-6).

Feminizmin gelişmesi, yaklaşık olarak son 30-35 yıldır sosyologların da beden ile ilgilenmelerin de önemli bir neden olarak gösterilebilir. Çünkü kadın bedenleri sosyoloji alanının ihmal ettiği bir alan iken, feminizmin merkezinde yer alan bir konudur. Beden sosyologlarının ve feministlerin yaptıkları ortak çalışmalar ile bu alanda ciddi gelişmelerin yaşanması, beden ve özellikle de kadın bedeninin sorunsal alanında pek çok sorunun çözüme doğru gittiğini göstermektedir.

Özellikle Arthur Frank bu alanda “artık kuramsal ve deneysel gündemin büyük bir kısmının feminizm tarafından oluşturulduğunu” savunur. “Bedenleri bir kuramsal ve deneysel araştırma programı olarak geri getirmek, kadınların kendilerini geri getiren pratik politik program sayesinde akla yatkın ve zorunlu hale gelmiştir”. Eğer tartışılmakta olan insanların cinsiyeti göz ardı edilecek olursa, o zaman onların bedenli yaratıklar oldukları gerçeği de göz ardı edilmiş olur. Cinsiyet bir kere dikkat odağı haline getirilirse, bedenin de dikkate alınması kaçınılmazdır (Wallace ve Wolf 1999: 446). Feministler bedenin öncelikli olarak üç geniş boyutta birbiri ile olan bağlantısına dikkat çekerler. Nesneleştirilmiş bedenler, düzenlenmiş/şekle sokulmuş bedenler ve metin olarak bedenler. Nesneleştirilmiş bedenler; doğal değildir ama sosyal olarak üretilmiş ve kültürel olarak tescil edilmiştir. Kadın nesne olarak, erotik rolünün tamamında mükemmel olmak zorundadır. Düzenlenmiş/şekle sokulmuş bedenler; ideal bedendir ve cinsel kontrol yasal denetim altındadır. Metin olarak bedenler; sosyal sistemin farzettığı teorik ve ideolojik baskının mevcudiyetidir ki bu da farklı tipteki bedenlerde farklı roller oynamaktadır (Nisha 2006:1).

Toplumsal cinsiyetinden dolayı kadına ve erkeğe yüklediği rollerin, kadının ve erkeğin yaşamı için getirdiği sorunların dışında kadınların ve erkeklerin bedenlerine ait özellikleri de- ki toplumun “normal” kabul ettiği bedensel özelliklerin dışında olmaları için toplumsal yaşamda ayrı bir sorun alanı yaratabilmektedir. Bu sorunlar ise toplumsal cinsiyet ritüellerinde yaşanan sıkıntılarda olduğu gibi yine kadın açısından sorunsal bir alanı oluşturmaktadır. Çünkü bedenlerinden memnuniyetsiz olanlar hep kadınlardır ve sürekli olarak sahip oldukları bedenlerin düzeltilmeye ve ideal olana benzetmeye ihtiyaçları olduğunu düşünmektedirler.

19. yüzyıl aynı zamanda iktidarın kendi normlarını, “normallikleri”ni kurmasının ve norm dışı olanı, ötekini, yabancıyı, ayırıksı olanı sınıflandırmasının, kategorize etmesinin, patolojikleştirmesinin yüzyılı olmuştur (Çabuklu 2006:66).

19. yüzyıl boyunca, patriarkal toplumda gittikçe artan şey kadının eve kapatılması, güzelliğinin el üstünde tutulması ve anneliğine ait görevleri yerine getirme olarak karşımıza çıkmıştır. Fiziksel özürlülük ise kadında görünüşü bozan ve sembolik olarak

da anne olma düşüncesinin yıkımına yol açan bir durumdur. Yazar Trollope’de kadının özürlü oluşu ile kadınsı cinselliği bağdaştırmaya çalışarak toplumdaki ahlaki yapıda hâkim negatif görüşü vurgulamaktadır. Tıbbi ve dini varsayımlarda “bütün, tüm beden” ile “sağlıklı” aynı anlamda kullanılmaktadır. Judith Butler’in söylediklerinde ise sürgün edilen kadın ile fiziksel özürlülük toplumsal temelli normlar tarafından bir arada görülmekte ve kabul edilmektedir. Sonuç olarak aile yaşamı alanında aciz olarak görülen özürlü kadın, sürekli denetlenmekte ve çocuk yüzlerindeki acıyan, şüpheli ve saldırgan bakışlara dayanmak zorundadır (LaCom 2000:190–191). Ancak Trollope’nin ifade ettiklerine bakıldığında; bütün/tüm olan bedenin sağlıklı beden olarak tanımlanması, özürlü bireyin bütün/tüm bedene sahip olamaması temelinde “sağlıksız” olarak etiketlenmesinin desteklendiği görülmektedir. Bu durum özellikle de kadın özürlü oluş temelinde etkisini göstermekte ve sosyal alanda acınası varlıklar olarak algılanmalarına yol açmaktadır.

19. yüzyıl’da tanık olunan bir diğer durum ise kadın bedeninin ifade edilişindeki çelişkili olan üç farklı görünümdür: kadın bedeninin ahlak kabı içindeki görünümü, doğuştan hastalıklı olduğu kabul edilen görünümü ve temiz olmayan görünümü. Bu yüzden kadınlar üzerine görüşler bir yerine iki kampa ayrılmıştır: iyi kadınlar ve kötü kadınlar. İyi kadınlar itaatkâr kız kardeşler, uysal eşler ve ahlaklı annelerdir. Bunların dışında kalanlar ise kötü olanlardır (LaCom 2000:192). Özürlü kadınlar açısından bakıldığında ise bu kutuplaşmada kötü kadınlar tarafında yer almaktadırlar. Çünkü onlar doğuştan hastalıklı olduğu kabul edilen bir görünüme sahiptirler.

18. yüzyıla geri dönüp baktığımızda ise kadın ve erkek bedenlerinin hiyerarşik görünüşü farklı gibidir ama karşılaştırılmıştır. Yasal ve politikselsel ayırım kadın ile erkek arasında var olan ayrımdır ama üzerinde durulan cinsellik değil, cinsiyettir. Oysa özürlülük açısından duruma bakıldığında cinsiyete dayalı ayırım önemli olmakla birlikte; özürlü olan ile olmayan ayrımı da çoğu zaman cinsiyet ayrımının önüne geçebilmekte ve “öteki olana” şiddetle vurgu yapmaktadır.

Ötekilerin ortaya çıkışını teorik olarak zorunlu kılan bu görüş ile modern toplumun cahillerini, delilerini, sefillerini, vahşilerini, renkli ırklarını vb. oluştururken, öteki olarak

kadını da oluşturmuştur. Modernitenin kadını ve bedenini öteki olarak kurgulaması, birbiri üzerine eklemlenen düalist, toplumsal cinsiyet ve kontrol boyutu üzerinden açıklanabilir. Modernite kadını ve bedenini, kurallar aracılığı ile anlamlara kavuşan varlık alanına yerleştirirken, bu üç boyutun çeşitli derecelerde etkinliği ile her ikisini de öteki olarak oluşturmuştur. Diğer yandan erkek cinsiyeti ve bedeni de “öteki” kadının karşısında kurulur. Akıl sahibi olmayı, bilgiyi, rasyonelliği ve düzeni kamusal alanda temsil eden erkek, bedeniyle de bu görünüme eşlik eder. Neredeyse biyolojik ve fizyolojik gerçekliğinden arındırılan erkek bedeni, cinsiyetiyle eklemlenerek yüce değerlerin üreticisi olarak tasarlanır. Kadın bedeninin biyolojik nitelikleri ve farklılıkları, normal olarak tanımlanan erkek bedeni ile karşılaştırılması sonucu ortaya çıkmıştır (Nazlı 2006:11-12). Özürlü bedeninin anormal olarak algılanması gibi, kadın bedeni de normal olan erkek bedeninden farklı olduğu için anormal olarak algılanmıştır. Bedenin kurgulanışına ve ideallerine uygun olmayan özürlü beden ile kadın bedeninin birleşimi olan özürlü kadın bedeni ise tamamıyla dışlanmıştır. Erkeğe göre ve onu yücelten değerler etrafında belirlenen kurallar, ideal bedeni ve ideal beden kriterlerini ortaya koymaktadır. Bu ideal bedene uzak olan kitlelerin başında ise, özürlüler ve özürlü kadınlar yer almaktadır.

Kadın bedenine ve özürlü bedene atfedilen sosyal anlamlar arasında ise birçok paralel nokta bulunmaktadır. Her ikisi de kültürel söylemde sapmış ve aşağı konumdadırlar; her ikisi de ekonomik hayatta olduğu gibi kamu hayatında da tam katılımdan dışlanmışlardır ve her ikisi de doğal önceliği olduğu kabul edilen norma karşıt şekilde tanımlanırlar. Gerçekte bazen kadınları aşağılayan, bazen de onları savunma amacı ile kadınlık ile özürlülüğün söylem düzeyinde eşitlenmesi de söz konusu olmaktadır (Garland-Thomson 1997:279). Aslında her iki durumda da kadınlar öteki olarak algılanmaktadırlar. Çünkü kadınların sahip oldukları bedenlere yönelik algılamaları konulan ideal kurallar çerçevesinde şekillenmekte, bu durumda kadının sosyal izolasyonunu pekiştirmektedir.

Feminist hareket içinde ise (Çabuklu 2006:57), beden modifikasyonları konusunda iki farklı yaklaşım söz konusudur. Bazı feministler bu değişikliklerin patriarkalın kadın bedeni üzerinde kurduğu baskının ve şiddetin kadınlarca içselleştirilmesinin ifadesi

olduğunu, kadınların kendi tenlerinden nefret etmelerinin desteklendiğini, kadını kurban statüsüne indirgediğini, kadının acıyı mutluluk olarak algılamasının patriarkal kültürde kadının kendisini inkâr etmesini temsil ettiğini söylemektedir. Diğer feministler ise söz konusu yaklaşımın doğal, bozulmamış, saf, üzerinde iz bulunmayan bir kadın bedenini veri kabul ettiğini, özcü bir temelde *ideal* bir doğal kadın bedeni imgesini mutlaklaştırdığını özellikle dövme ve *piercing*'in kadın bedenini suçlu ve sapkın olarak göstermek isteyen patriarkal söylemi güçlendirdiği, kadının kendi bedeni üzerinde değişiklikler yaparken deneyimlediği acının sevinç gibi onu güçlendirdiği söylenmektedir. Geçmişte beden üzerinde gerçekleştirilen izler ve kesikler topluluğun ortak tinsel yaşamıyla ilişkili olup dönüştürücü bir işleve sahiptir ve bedeni yeniden oluşturup onun sınırlarını zorlamaktadır. Acı beden içi/beden dışı arasındaki sınırları muğlâklaştırmaktadır.

Köleleri ve hayvanları aşağılayan Aristo'nun, daha önceki bölümlerde kadınlarla ilgili olumsuz tutumlarını ve kadını “eksik erkek” olarak gördüğü belirtmiştik. İnsan bedeni için erkek modelini kabul eden Aristo'ya göre kadının doğması bile bir “anormalliğin” göstergesidir. Kadının şeytanla, canavarımsı olanla, tehlikeli doğaüstü güçlerle ilişkilendirilmesi ortaçağ boyunca da devam etmiştir. Yahudi-Hıristiyan geleneği de kadını (Çabuklu 2006:89-103), çocuk doğurmaya yarayan, aynı zamanda tekinsiz güçlere sahip “ikinci sınıf bir yaratık” olarak ele almıştır. Burjuva dünyasında erkek, akıl ve kültürü temsil ederken kadın doğayı, hayvanlığı, kontrol edilemeyen bedeni, içgüdüleri temsil etmekteydi.

Aristo'nun özürülük ve kadınlık arasında kurduğu bağlantıdan daha da önemlisi bütün başkalıkların içinden doğduğu bir kaynak açıklamasıdır: bütün bedensel farklılıkların ölçüldüğü; farklı, türemiş, aşağılık ya da yetersiz bulunduğu bedensel çeşitlenmelere karşı normatif bir “genel tür” kavramı geliştirir. Bu tanımlama kadını yalnız, sonraları “eksik erkek” düşüncesine dönüşen “sakatlanmış erkek” fikriyle ele almakla kalmaz, aynı zamanda kendi sınıflamalarına dayanarak bazı bedenlere ‘tamlik’ bazı bedenlere ise ‘eksiklik’ tanıyan bir değerler hiyerarşisi çerçevesinde fiziksel farklılıkları düzenler. Kadın bedeni olmadan erkek şeklini ayırt etmenin ve patolojik olmadan da normal belirlemek mümkün değildir (Garland-Thomson 1997: 280).

Bazı tarihçiler de bu düşüncelerin tam tersine erkeğin üstünlüğünün doğadan geldiğini, onun doğası gereği bedence daha güçlü olduğu için kadından üstün görüldüğünü söylemişlerdir (Arat 1986:19). Burada özürlü kadın hem özürlü olmayan bir kadından, hem özürlü olmayan bir erkekten, hem de özürlü olan bir erkekten daha geride, dolayısıyla sosyal yaşamda konumu ve durumu gereği en geride olandır.

Ek olarak, özürlü kadınlar “ideal” bedenlere sahip olma isteğinde de özürlü erkeklerden daha fazla sıkıntı çekmektedirler, çünkü daha önce de tartışıldığı gibi patriarkal kültürde insanlar kadınları bedenlerinden dolayı erkeklerden daha fazla yargılamaktadırlar. Özürlü kadınlar sıklıkla diğerleri tarafından “tam insan” olarak, özellikle cinsel obje boyutunda kadın olarak görüldüklerini hissetmezler çünkü sıklıkla görünmezler (Campling 1981, Matthews 1983, Hannaford 1985, Fine and Asch 1988). Bu nedenle, baskıya karşı mücadelelerinin bir kısmı, gerçeğe uygun ve *pozitif* bir kendilik imajı için özürlü olmayan kadınların mücadelesinin daha sert bir versiyonudur (Bogle and Shaul 1981). Diğer yandan, kültürün fiziksel idealleri karşılama beklenmeyen özürlü bireyler bu ideallerin “doğal” veya “normal” olmadığı ama herkese baskı uygulayan yapay yaratımlar olduğunun ortaya çıkmasına yardım edebilir (akt. Wendell 1989:112).

Benzer bir ayrım akıl-beden ikilemi temelinde, bu ikili dikotomiye temsil edici olarak erkek ve kadını ayırmada karşımıza çıkmaktadır. Neden akıllı erkeğin, bedeni ise kadının temsil ettiği sorunsalına geldiğimizde ise, temelinde kadının cinsel bir obje olarak görülmesi ve güzellik-tamlık olgusunun kadına özgü olması söylenebilir. Ancak bununla birlikte, bedeni temsil eden kadın olması, akıllı temsil eden erkek karşısında “ikinci sınıf bir vatandaş” olarak kalmasına ve hatta toplum nazarında bir “yaratık”ı temsil etmesine yol açmıştır. Çabuklu’nun ifadesiyle bu durum “ucubelik” kavramının irdelenmesine kadar gitmektedir. 19. yüzyıla kadar giden “ucube” kavramının ve tanımının ise bugün özürlü olanı anlatmada kullanıldığı görülmektedir. Çünkü “ucube” kavramı özünde “bedensel anlamda anormal olma” düşüncesini barındırmaktadır.

Ucubelik Türkçe’de garabet, acayiplik, anormal yaratıklık vb. anlamlara gelmektedir. Ucubelik bazen “canavar” anlamında da kullanılmaktadır. Modernliğin yarattığı *öteki* olan “ucube”liğe ilişkin olarak ise 19. yüzyılda Batı’da, daha çok insanlardaki bedensel,

fiziksel “anormallikler”inin öne çıkarıldığını görmekteyiz. Yapışık ikizler, cüceler, ikiden fazla eli veya ayağı olanlar, *kolları ya da bacakları olmayanlar*, derisi aşırı esnek olanlar, sakallı kadınlar, “aşırı” şişman ve zayıf olanlar, “deforme” yüz ve bedenlere sahip olanlar vb. bu tanımlar içerisinde yer almaktadır. Öte yandan ucubelik kültürel ve sosyal olarak kurulmuş, yaratılmış bir kategori olduğu için Batı’nın dışladığı ötekinin çok farklı biçimlerini de kapsamaktadır (Çabuklu 2006:94). Özürlü bireyin ötekileştirerek etiketlenmesinin temellerinin de, “ucube” kavramının tanımlandığı yüzyıllara yani oldukça eskiye kadar dayandığını söylemek mümkündür.

İnsanın bedensel yapısındaki “anormallikleri” inceleyen bilim dalı teratoloji (teratology), esas olarak 19. yüzyılda gelişmiş olmasına karşın “canavarlar bilimi”nin kökenleri çok eskilere gitmektedir. Tarihsel süreç içerisinde “*normalden farklı olma*”nın yani toplumda “*anormali temsil ediş*”in aşamaları da şu şekilde özetlenebilir (Çabuklu 2006:95).

Eski Yunan’da “canavarımsı bedenler” tanrısal bir ceza veya ikaz olarak görülmekteydi. Ortaçağ’da canavarımsı bedenler uğursuz şeylerin habercisi olarak görülür ya da kehanetle, tanrının gazabı ile ilişkilendirilirdi. Bu tür bedenler tanrının gücünün göstergesi olduğu için hem korku, hem de hayranlık uyandıran büyülü bir var oluşa sahipti. 16. yüzyılda “canavarımsı bedenler”i tıbbi bir çerçeve içinde açıklamaya çalışan bir yönelim ortaya çıktı ve Fransız cerrah Ambroise Paré “canavarımsı bedenler”i, olağanüstü yaratıkları sınıflandırdı. Paré bu tür bedenlerin oluşmasının nedenleri arasında hayvanlarla cinsel ilişkiye girme, dini günlerde gerçekleşen cinsel ilişkileri de saymaktaydı. Tıbbın fizyolojik “anormallikleri” sınıflandırma ve bunları bilimsel olarak açıklama çabalarına karşın 17. yüzyıla kadar olağanüstü bedenlerin etrafını saran büyü ortadan kalkmadı ve “canavarımsı bedenler” fantastik, harikulade, nadir ve değerli varlıklar olarak görülmeye de devam etti. 18. yüzyılın sonundan başlayarak “canavarımsı bedenler”in yeni gelişmeye başlayan kliniklere getirilip orada incelenmesiyle birlikte bu bedenlerin yarattığı hayranlık duygusunda azalma oldu ve teratoloji doğmaya başladı. Rosemarie Garland Thomson’ın da dile getirdiği *ucube* kavramının tıbbi çerçeve dâhilinde bir bedensel anormallik olarak algılanması 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmiş böylelikle teratoloji eskinin şaşkınlık uyandıran

ucubesini ehlileştirerek, rasyonelleştirerek, onu sekiler hale getirmeye başlamıştır. Robert Mogdan’a göre ise ucube yada ucubelik toplumsal olarak üretilmiş ve yaratılmış bir kurgudur.

Sosyal alanda insanın kendi normallliğini tanımlaması, normallüğün karşısını anormallığı kurarak, kendi üstünlüğünü kurmasına ve anormallığı aşağılamasına yol açmıştır. Tıpkı bugünün toplumlarında normallerin özürülleri tanımlayarak kendi baskısını kurması ve onları ötekileştirmesi gibi.

Modernliğin “normal ve özerk” bedeni üzerinde tam kontrole sahip, bedensel olarak kusursuz özne modeli kendi kendini yönetemeyen, “kusurlu, özürüllü, anormal” bedenlerin yaratılmasına dayanmaktaydı. Özürüllü gibi ucube de modernliğin norm dışı olarak kurduğu bir kategoriydi. 19. yüzyıl psikiyatrisi nasıl “ruhsal olarak anormal ötekini” kurduysa, tıp ve teratoloji “fiziksel olarak anormal ötekini”, etnoloji de “etnik olarak anormal ötekini” kurmuştur. 19. yüzyıla kadar cemaat içinde doğal yaşamını sürdüren “ucube” bundan böyle delilerle birlikte toplumsal hayattan koparılıp akıl hastanelerine kapatılmıştır. Ucubenin akıl hastanesine kapatılması modernliğin aynı dışlayıcı mantığından beslenmiştir. Koşuş ya da sahneler de ucubenin tehlikesiz hale getirilip inzibat altında tutulduğu mekanlardır (Çabuklu 2006:100-101). Goffman’ın “bütünleştirici kurumlar” (asylums)’ındaki sistematik işleyişi buralarda da görülmektedir. Goffman bu “bütünleştirici kurumlar”ın belli bir süreliğine toplumdan kopardığı bireyler için *anormaller* diye söz etmektedir ve bir normalleştirme sürecine tabii tutmaktadır. Normalleştirme özü itibariyle; normal olana benzetmeyi ifade etmektedir. Deliler, salgın hastalığı olanlar, toplum için tehlikeli olanlar ya da özürüllüler bu kurumlarda barındırılarak topluma zarar vermeleri engellenmeye çalışılmaktadır. Böylece ideal toplumu oluşturmak adına, normallerden oluşanlar içeri alınırken; anormaller dışarıda bırakılmıştır yani “dışlanmış”tır.

Günümüzün “normal” insanları açısından başkaları için görme özürüllü/engelli, işitme özürüllü/ engelli, fiziksel-bedensel özürüllü/engelli gibi sıfatları kullanmak çok doğal gözükmektedir. Ancak günümüz toplumlarından farklı olarak tarih boyunca çok sayıda toplulukta özürüllülük özel bir kategoriye sokulmuş; özürüllülük, sınıflandırıcı, dışlayıcı,

lekeleyici politikaların “nesnesini” oluşturmuştur. Bu süreci özetle ifade edecek olursak (Çabuklu 2006:131-132):

- Ortaçağda Hristiyanlık tarihi boyunca, özürlü kişilere karşı farklı tavırlar söz konusu olmuştur. Bir yandan özürlülük kötülükle, şeytanla, büyücülükle, tanrının lanetiyle ilişkilendirilmiş, özürlüler için şeytan kovma ayinleri düzenlenmiştir. Bazen de özürlüler insanlık için acı çeken İsa figürü ile ilişkilendirilmiş, merhamet ve yardım görmüşlerdir. Feodal toplumda özürlüler aileleriyle birlikte yaşamaya başlamış ve imkanları dahilinde çalışarak aile ekonomisine katkıda bulunmuşlardır.
- Ortaçağın sonlarından, Rönesans’tan başlayarak insanın mükemmelliğine yönelik arayış özürlülere yönelik tavır değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Estetiğin ve güzelliğin yeni normları insandaki “kusura” karşı hoşgörülü olmamıştır.
- Öte yandan 17. yüzyıldan itibaren insan bedenini bir makine olarak ele alan mekanik düşünce ondaki “aksayan” yanları tamir edilebilecek parçalar olarak görme eğilimindeydi.
- 18. yüzyılın Aydınlanma düşüncesi de aklın denetimi altında arızalanmadan işleyen bir beden fikrini geliştirerek ve bedenin özürlülüklerini/ eksikliklerini artık bir dinsel çerçevede değil seküler, tıbbi bir çerçeve içinde değerlendirmeye başlamıştır.
- 19. yüzyıl modernliğin kendi normallliğini, normlarını, standartlarını kurduğu ve bu normların dışında kalanları dışlayıp “anormal” olarak tanımladığı alana sürerek disiplin altına almaya çalıştığı bir yüzyıl olmuştur. Böylece beyaz, erkek, genç, heteroseksüel, sağlam beden norm olarak kabul edilirken, kadınların, eşcinsellerin, yaşlıların, özürlülerin, hastaların bedenleri “ikinci sınıf muamele”ye maruz bırakılmıştır. 19. yüzyılın tıbbi, normallığı biyo-fizyolojik bir temelde tanımlarken; özürlülük bir patoloji olarak tanımlanmıştır.
- Aynılığa vurgu yapan Batı söyleminde özürlülük aynılığın zorunlu bir parçasından yoksun olma olarak algılanmıştır. Toplum bu eksikliği bir protezle ya da tedaviyle gidermeye çalışmıştır.

Böylece farklılık kodu altında sınıflandırılan özürlüler, kadınlar ve dışlanan tüm bireyler kamusal alanın dışına sürüklenerek, “görünmez”, “suskun”, “gözden uzak” yaşar hale getirilmeye çalışılmıştır. Modernliğin özürlülük söyleminin kurulmasıyla birlikte özürlüler, “ortadan kaybolarak”, daha önce de belirttiğimiz gibi Goffman’ın “tam kurumlar” adını verdiği hapishanelere, akıl hastanelerine, yoksul yurtlarına gönderilmiştir. Bu kurumlar pratikte özürlüleri yada dışlananları iyileştirmeye değil, onları denetim altında tutmaya, onların fiziksel ve sosyal ölümlerini hızlandırmaya hizmet etmiştir (Çabuklu 2006:132-133) ve bugün de bu görevlerini üstü kapalı olarak sürdürmektedir.

Bu zamana kadar özürlülüğe bakış medikal model perspektifinden gerçekleştirilmiş ve tüm özürlülere “kısıtlılık, eksik olma ya da noksanlık” çerçevesinde bakmayı tercih etmiştir. Özürlü insanların beden işlevleriyle ilgili daha geniş çaplı sosyo-kültürel değerler ve pratikler arasındaki ilişkilerin anlaşılması, özürlülük çalışmalarında fazla ele alınmamıştır. Cinsiyet hakkındaki literatür birkaç yıldır beden ve bedenın sosyal oluşumu hakkındaki post yapısalcı düşünceleri içerse de özürlülük kuramı, özürlülüğün tıbbi ve sosyal modellerinin çelişkisi etrafında dönmektedir. Sosyal özürlülük modeli özürlülüğün doğalcı kavramını temel alır ve özürlülüğün nedenleri üzerinde durur. Diğer model ise özürlülüğü sosyal bir oluşum olarak görür ve toplumun özürlü insanları baskı altında tuttuğunu belirtir. Özürlü insanların yaşantılarının boyutları üzerinde dursa da her iki model şu olguyu fark etme konusunda başarısızdır: birey ile toplum arasında diyalektik bir ilişki vardır (Edwards ve İmrie 2003: 239-240).

Çok sayıda yazar sosyolojik özürlülük kavramlarının geliştirilmesinde, özürlülüğün tıbbi ve sosyal modellerinin işe yaramadığını belirtmektedir (Barnes et al. 1999, Hughes 1999). *Medikal model* bedeni, tıbbi ve rehabilitasyon tekniklerinin uygulanması yoluyla bakılacak nesne olarak gören tıbbi Ortodokslukla fiziksel beden analizleriyle ilgilidir. Bu tür fikirler şu indirgemeci anlayışla bağlantılıdır: vücudun yeterliliği ve kısıtlamaları, toplumun ve sosyal ilişkilerin durumunu ve gelişimini belirler (Hall 1993:143). Ancak Oliver (1996) tıp mesleğine eleştiride bulunur. Çünkü ona göre tıp mesleği, fiziksel yaklaşımı benimseyerek özürlü insanların sosyal ve kişisel konularını göz ardı eder. Tıbbi kavram, özürlü insanı özrünün sonucu olarak izole eder ve özne

yönelik sosyal tutumların özürlü insanın kimliğini nasıl etkilediğini görmeyi red eder. Aksine *sosyal model* özürlülüğü, toplumsal olarak üretilen bir kategori ve bedenin dışındaki bir dizi ilişkili deneyim olarak anlamaya çalışır. Dolayısıyla özürlülük toplumda yaşayarak dönüşen bedendir. Özürlü insan toplumun tanımladığı tutum ve normlar yoluyla özürlüleşir (akt. Edwards ve Imrie 2003:239-240). Ancak (Odette 1994), özürlülüğün görülür ya da görülmez olması ya da doğuştan yada sonradan özürlü olmak fark etmezsiniz özürlü bedenler medikal işlemlerin hedefi olmuşlar ve hala olmaktadırlar. Çünkü “kusurlu” bedenlerin değişmesi ya da değiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Özürlü birçok kadının verdiği mesaj açıktır; onların bedenleri ne kabul edilebilir ne de makul/istenendir.

Modern tıp anlayışında yeniden üretime katılmak üzere bedenlerin normalleştirilmesi ve hareketlendirilmesi söz konusudur. Beden bir ölçüde söylemin merkezine otururken, kelimelerin şeyler üzerinde egemenliği de azalmaktadır (Işık 1998:110). Ancak önemli olan özürlü ile özürlü olmayı algılamadaki farklılığın kaldırılmasıdır.

“Özürlü kategorisini” tamamen ortadan kaldırmalıyız. Şu an için, her ne kadar “özürlülük” özürlü olmayan için “ötekinin” kategorisi olsa da, pek çok nedenle onun içinde yer alanlar için de, politik olarak kullanışlı ve sosyal olarak anlamlı bir kategoridir. Özürlü insanlar sosyal baskının formlarını paylaşırlar ve çoğu önemli ölçüm sosyal baskının özürlü insanların kendileri tarafından başlatıldığını belirtmektedir. Sosyal baskı özürlünün ortak olarak sahip olduğu tek şey olabilir, bizim bedenlerimizle mücadelelerimiz son derece farklıdır (Wendell 1989:112). Çünkü bedenin algılanma şeklinin kadınlar ve özürlülere ilişkin farklı bir algı oluşturması aynı zamanda sosyal baskı oluşumunu da şekillendirmektedir.

Toplumsal çözümlemede, bedenin merkezi bir konum almasının temel nedenlerinden bir tanesi ise tüketim toplumunun hazcı yapısındaki temel nesnesinin beden olmasıdır. Bedenin daha güzel görünmesi, sağlığı ve kontrolü, modern tüketim toplumunun temel hedefi olarak ortaya çıkar. Beden toplumsalın merkezine yerleşmiş ve son yıllarda giderek önemini arttırmıştır (Işık 1998:15).

Boerdieu’ya göre de, beden ve bedenin toplumsal yeri, statü ve farklılık kazanmada temeldir ve dezavantajlı bir konumda olan özürlü bireyler toplumsal yaşamdan izole edilmişlerdir (Edwards ve Imrie 2003:240-247). Bedenin sağlığı ve bedenin algılanışının toplumsal yaşamda önemli olması ise bedenin daha da önemsenmesini ve özen gösterilmesini beraberinde getirmektedir. Sağlıklı bir bedene sahip olmayan kişiler ise toplumdaki çeşitli alanlardan uzaklaştırılmaktadırlar.

Wendell (1989)’e göre; kamu ve özel yaşamlarındaki ayrımında, kadınlar (ve çocuklar) ve böylece özürlüler, hastalar ve yaşlılar (ve çoğunlukla kadınlar onlara bakmaktadır) özel alana atılmaktadırlar. Kamu dünyası gücün, pozitif ve değerli olan bedenin, performansın ve üretimin, özürlü olmayanın ve genç olanın dünyası olduğunu vurgulamaktadır. Zayıflık, hastalık, dinlenme ve iyileşme, acı, ölüm ve negatif yani değerli olmayan beden özeldir ve genellikle saklanan ve sıklıkla ihmal edilendir. Hastalıkla, acıyla veya değerli olmayan bir bedenle kamu dünyasına gelindiğinde, iki dünyanın karmaşasında bir dirençle karşı karşıya kalınmakta ve toplumsal ayrım canlı bir biçimde meydana çıkmaktadır. Zamanla özürlü bireyler, özürlü olmayan bireylerin bir kısmının belki de çoğunun, beden hakkında özürlülerin yaşadıkları sıkıntıları hakkında bilmediklerini öğrenirken; görünebilir biçimde özürlü olan kadınlar, tıbbi tanı, fiziksel görünüş ve özürlü oluşun cinsel ve mahrem boyutları hakkındaki merak, özürlülük deneyimini dinlemek ve anlamaya çalışmak isteğinden daha yaygın olduğunu belirtirler (Matthews 1983). Oysa özürlü olmayan insanlar sıklıkla fiziksel olarak kendilerine benzemeyen insanların bedenlerine hayalini kurmaktadır. Bu durum kadınlar için kimi zaman bir öyküdeki erkek kahramanla özdeşleşme olabileceği gibi, örneğin yetişkinler çocuklarla ve kendilerinden yaşlı insanlarla da özdeşleşebilirler. Sahip olunun “kusurlu beden” nedeniyle acı çekme ve bedeni kontrol edememe sebebiyle, özürlüler hor görülme, acınmakta ve hepsinden de öte onlardan korkulmaktadır.

Yaşanılan kültür içinde (Odette 1994), özürlü bir görüntüye sahip oluş negatif-olumsuz bir durumdur. Çünkü özürlü kadınlar “görünmez”dir. Genç olan özürlü kızların yaşamsal alanda görünmezlikleri; özellikler popüler reklâmlar aracılığıyla sunulan “normal beden”in makul/istenen olduğu düşüncesi tarafından desteklenmekte ve

pekiştirilmektedir. Özürlü kadınlarla benzer şekilde özürlü olmayan kadınların deneyimlerinde de bedenleri ve bedenlerinin görünüşüne yönelik değişim yapma girişimleri söz konusudur. Diyet yapmak, epilasyon ve vücudun daraltılması adına rahatlığı ve sağlığı kurban etme girişimleri “normal beden” görünümünü sağlamak/ sahip olmak içindir. Gerçekte ise tüm insan bedenleri birbirinden son derece farklıdır - boyutta, biçimde, renkte, dokuda, yapıda, fonksiyonda ve hareket alışkanlıklarında ve gelişmede- ve bu farklılık sürekli olarak değişime uğramaktadır. Bu sebeple bedenlere yönelik idealleştirici söylemler kimi özürlü için dışlayıcı boyutlarda iken, kimisi için hiç de bu şekilde sonuçlanmamaktadır. İşitme özürlü birey yada bir kadın, sosyal rollerini gerçekleştirme adına hiçbir sıkıntı yaşamamaktadır.

Toplumlar ise insan bedenini idealleştirme çabası içindedir. Bedeni idealleştirmek, bir özre sahip olsun olmasın herkesin kendi bedeniyle özdeşleşmesini ve onu sevmesini engellemektedir. Bazı insanlar kendi bedenlerinin ideale “yeterince yakın” olmasına inanmaktan gelen bir kabul illüzyonuna sahip olabilirler ancak bu illüzyon yalnızca, onları daha derin bir biçimde ideal olanla özdeşim kurmaya ve gerçeği bununla uzlaştırmanın sonsuz görevine çekmektedir. Bedeni idealleştiren bir toplumda yaşayan fiziksel özürlü bireyler de marjinalleştirilmektedirler. İnsanlar kendi güçleriyle özdeşim kurmayı (kültürel standartlar arcılığıyla) kendi zayıflıklarından nefret etmekten korkmayı ve onları ihmal etmeyi öğrenmektedir. Özürlüler yalnızca değersiz bedenleri için değersiz değillerdir, aynı zamanda negatif beden özürlü olmayanlar için sabit hatırlatıcılarıdır. Örneğin, eğer biri bana acı içinde olduğunu söylerse, bana acının varlığını, beden mükemmeliyetsizliğini ve kırılmasını, kendi acımın imkanını, bunun kaçınılmazlığını hatırlatır (Wendell 1989:111-112). Özürlü olana benzemediğine inanmak istemek düşüncesi ise özürlü bireylerin farklı oldukları düşüncesine dayanmaktadır. Aşamalı bir biçimde onu “öteki” yaparak farklılıklarını vurgulamakla ise özürlü olan ile olmayanın bütünleşmesi adına önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Ben- öteki arasındaki farkın derinleşmesi ise bütünleşmenin tamamen ortadan kalmasına neden olabilmektedir.

Özürlü bedenleri “eksik” halde somutlaştırma, aslında bir kötüye kullanım, saldırı ve yeniden değişiklik yaratma/düzenlemedir. Bu süreçte özürlü bireyler, düzenlenmiş

bedenlere en yakın noktaya geldiklerinden ağrı, acı, yaş, yorgunluk, fiziksel ve cinsel güçlüğü hesaba katmamaktadırlar. Özürlü kadının yetersizliği; cinsel ve üretken rolün göz ardı edilerek, “ideal olan”, “sağlıklı”, “bütün/tüm” beden olarak tescil edilen bedene uygun olma isteği/arzusu noktasında ortaya çıkmaktadır (Nisha 2006:1). Çünkü Shilling (1993)’in de belirttiği gibi; bedenin özürülenmesi bedenin aniden değersizleşmesine yol açmaktadır (Edwards ve Imrie 2003:245). Bedenin değersizleşmesi ise sosyal yalnızlığı yaratarak, dışlanmanın farklı bir boyutuna vurgu yapmaktadır.

Bedeni idealleştirmek ve bedeni kontrol etmeyi istemek ve bunlardan birinin diğerine neden olduğunu söylemekse imkânsızdır. Feminizm literatüründe kadınlar için bu durumun sonuçları geniş bir biçimde tartışılmaktadır. Özürlü bireyler için sonuçları daha az sıklıkla hatırlanmaktadır. Bedenin kontrol edilebileceği düşüncesini benimseyen bir kültürde, bedenini kontrol edemeyenlerse başarısızlar olarak görülürler (kendilerini de öyle görebilirler) (Wendell 1989:113). Bedeni kontrol edemeyen bu başarısızlar ise feminist söylemin etkisi ile bakıldığında öncelikle ve özellikle de özürlü kadınlardır.

İdeal olanı sergileyemeyen beden, kontrol altına alınamamakta ve bu durum kültürel baskının da etkisiyle “ötekileştirme”yi pekiştirmektedir. Sonuç olarak özürlü kadınların algıları (Odette 1994), kendileri ve bedenlerindeki biçimsel bozukluk çerçevesinde gerçekleşmekte; bu durumda istenebilir ve kabul edilebilir olana yönelik söylemlere ve deneyimlere şüpheyile bakılmasına yol açmaktadır.

Özürlülük “sıra dışı olanı işgal ederek”; normalleştirilmeyi, nötrleştirilmeyi ve türdeşleştirilmeyi reddetmektedir. Örneğin, feminizm kadınların cinsel olarak cisimleştirilmesini haklı bir biçimde kötülerken, özürlü kadınlar Harlen Hahn’ın “cinsiyetsiz/cinsiyet dışı cisimleştirmesi” dediği cinsiyetin özürlü insanlar için uygunsuz olduğu argümanı ile yüz yüze gelmektedir. Örneğin tekerlekli sandalye kullanan ve aynı zamanda oldukça güzel bir kadın için insanların bu duruma tuhaf ve acınası bir çelişki gibi tepki verdiklerini görülmektedir. Özürlü kadının bedeninin cinsel/seksi ve kadınsı olmadığı görüşü/ yargısı Fine ve Asch’in “rolsüzlük” adını verdiği özürlü kadınların zaman zaman kültürün yok saydığı özel bir kadınsılık taşıdığını göstermeye ve bir tür sosyal görünmezlik ve kadınsılığın iptalini gözler önüne

sermektedir (Garland-Thomson 1997:181-182). Sonuç olarak kadın bedeni (LaCom 2000:191-193), kadınsı ahlaki temsil etme görevini yerine getirmekte iken, özürlü bedenlerin “cinsiyetsizliği” ve “cinsel sapmayı” gittikçe artan oranda temsil ettiklerine işaret edilmektedir. Kadın özürlülüğünün kurgusal temsil edilişi diğer belli başlı karakteristik özelliklerle ilişkilendirilmektedir. Toplumda *cinsiyetsiz* olarak kabul edilen özürlü, tipik olarak kırılgan ve cömert; genel olarak ise bambaşka ve apayrıdır, yani normalden farklıdır.

Wendel (1989), hem kadın hem de özürlü olmayı, özellikle özürlü bireye uygulanan toplumsal baskının, bedene uygulanan kültürel baskıyla bağlantılı olması noktasında değerlendirmiştir. Özürlülüğe feminist bir perspektiften yaklaşan Wendell (1989), özürlülerin de kadınlar gibi “öteki” olarak görüldüğünü, ancak hem kadınların hem de özürlülerin sosyal yaşama entegre edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ancak dikkat çeken bir nokta, özürlü kadınların beden imajı ve görüntüsü ile ilgili düşüncelerinin, özürlü olmayan kadınların yaşamları, deneyimleri ve korkuları ile ilginç biçimde benzer olmasıdır. Çünkü kadınlar, sosyal olarak sahip oldukları bedenleri ile özdeşleştirilmektedirler. Batı kültüründe yaşayan kadın için incelik ve zariflik genellikle sağlıklı olma ve başarı ile eş değerde tutulmaktadır. Erken yaşlardan itibaren kadınlarda vücut biçimi, ölçüleri, ağırlığı ve fiziksel özellikleri ile ilgili düşünceleri gelişmeye ve şekillenmeye başlamaktadır. Birçok kadın için ise geçerli olan kültürel normlar ya da idealler ulaşılmazdır. Kültür içinde çeşitli deneyimleri ile şişman kadınlar, özürlü kadınlar, çeşitli etnik radikal gruplarda yer alan kadınlar, heteroseksüel eğilimi olmayanlar ve diğer kadınlar- ki bunlar toplum tarafından beklenen norm ve kurallara uymak zorunda olmadıklarını düşünürler- vardır ki bunlar diğer kadınlardan farklıdırlar ve sonuç olarak sıklıkla izole edilmiş/ soyutlanmışlardır (Odette 1994:41). Özürlü kadınların, kendilerine yönelik bakış açısından dolayı, kamusal ve özel yaşam alanlarındaki deneyimleri diğer kadınlardan oldukça farklıdır. Çünkü mevcut kültürel yapı, kadını özel alanla (evinde ve ailesi ile bir arada yaşama) sınırlı tutmaya çalışmakta ve kamusal alanda mevcudiyetini engellemeye çalışırken; özürlü kadın hem özel alanda hem de kamusal alanda yaşamaktan tümüyle uzak tutulmaktadır. Böylelikle kadın olarak özürlüler toplumsal yaşamda soyutlanmış/ izole edilmiş olan rolünü başarıyla

içselleştirmektedir. Çünkü özürlü olan yaşamında kadın ideal olandan uzak olanı oynamak zorundadır.

Özürlü olmayan kadınların “ideal beden” arayışına ve beklentilerine ek olarak “mükemmel beden” arayışına da giriştikleri görülmektedir. Özellikle ilgilenmekte olunan bedenler, bio-politika çerçevesinde yeni tip toplumda “düzenlenmiş/şekle sokulmuş bedenlerden” çok “verimli ve disipline edilmiş bedenler”dir. Özürlülük (Odette 1994), sıklıkla eksiklik ya da noksanlık olarak görülmektedir. Sonuçta özürlü kadında acı çekerek de olsa yalnızca “ideal beden”e ulaşmak istemektedir, “mükemmel beden”e değil. Zaten bunun için özürlü kadının hem hiçbir fırsatı hem de hiç bir şansı yoktur.

Nazlı (2006)’nın da belirttiği gibi modernite, kadını oluşturarak, ayırarak ve uzaklaştırarak, zaten toplumsal cinsiyeti ve bedeni üzerinden ötekileştirmiştir. Kartezyen akıl-beden ayrımı, cinsiyet belirtmemesine rağmen bu süreçle, cinsiyetlere sahip olmuştur. Diğer bir değişle akıl, “erkek”i temsil ederken; bedenin “kadın”ı temsil etmesi sonucu bu ayrım *cinsiyetlendirilmiştir*. Akıl karşısında eksik, irrasyonel, negatif olanı temsil eden beden üzerinden kadını da tanımlar ve kadınlığın aşılması olarak kavranılan rasyonalite içinde “öteki” kadın şekillendirilir. Kadınsı olanın karşıtı olarak tanımlanmış ve çerçevesi çizilmiş bu kültürde, “öteki” kadın ve bedeni, bu çerçevenin katı sınırları içinde kalmıştır. Özürlü kadınlar söz konusu olduğunda ise (Değirmenci 2005:47), “görünmezlik ve bilinmezlik” sorunu, dünyada 250 milyon özürlü kadın bulunduğu gerçeğine rağmen erkeklerin sorunundan çok daha büyüktür. Özürlü kadının sorununun tuvalet işaretlerinde simgeleştiği söylenebilir. Bu işaretler ya kadın, ya erkek ya da özürdür. Özürlü tuvaletini belirten bir cinsiyeti yoktur çünkü özürlü birey baştan erkek olarak kabul edilir.

Bu haliyle akıl ve beden ayrımının, kadın ve erkek temelli olarak ayırmsallaştırılmasında özürlü bireyin hiçbir şekilde yeri ve tanımlaması yoktur. Akıl erkeği, bedense kadını temsil etmektedir. Özürlü birey herhangi bir cinsiyet grubuna dahil olmayan bireydir, akıl ve bedenin hiçbirini temsil yeteneğine sahip olmayan ve “*cinsiyetsizleştirilen*”dir.

H      Cixious, Luce Irigaray ve Julia Kristeva kadın, beden ve yazı arasında d    nd  kleri bir ilişkiden hareketle feminist yaklaşımda yeni bir boyutu ortaya çıkarmışlardır. Kadının “  tekili  i”, burada bir dezavantajdan avantaja ve kadın mücadelesiyle erkekle eşit haklara sahip olmak ya da ‘  teki’ olmaktan ‘aynı’ olmaya doğru bir mücadeleden farklı bir noktaya doğru yönelmişlerdir. Kristeva, bedenden kaynaklanarak kadının konumunu dönüştürme   nerisi getirir (Işık 1998:65).

Modernliğin “normal beden” yaklaşımı onun tam-eksik şeklinde kurduğu ikili kar  ıtl  ı  a dayanmaktaydı. Delilerin eksikliği zihinlerinde, fiziksel olarak   z  rl  lerin eksikliği bedenlerindeydi. Modern beden eril, otoriter, tam,   r iter bir beden olarak tasarlanmaktaydı. Normal modern beden sadece patriarkaya ve heteroseksizme değil, aynı zamanda ırkçılığa da temel teşkil etmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra güçlenen Sosyal Darwinizm güçsüz, zayıf,   z  rl   varlıkların doğada yaşamlarını s  rd  remeyip elenmesi gibi toplumsal hayatta ancak güçlü olanın,   z  rl   olmayanın var kalmasının doğal olduğunu ileri sürmekteydi.   jenizm de insanlı  n selameti açısından soyun saflı  n   gözeten devlet politikalarıyla toplumda seçkin bir kesimin oluşturulması gerektiğine inanıyordu. Modernlik ise   z  rl  lere yönelik olarak 20. yüzyılın ortalarına kadar sürecek zorunlu kısırlaştırma uygulamalarına girişmiştir. Fiziksel ve zihinsel   z  rl  l  k ve su  a eğilimli olma arasında genetik bir ilişki olduğu varsayılmış. Modernlik için   z  rl   beden bir utanç, su  , ihlal, düşkünlük ve sapkınlık kaynağı olarak görülmüştür. Modernliğin gönlünde yatıp da bir türlü tam olarak gerçekleştiremediği “toplumu sakatlardan arındırma” projesini hayata geçirme görevi de Nazi yönetimine düşmüştür. Nazi döneminde   z  rl  lere yönelik zorunlu kısırla  tırmanın yaygınlık ve keyfilik kazanmasının yanı sıra   z  rl   doğan pek çok bebek ve   ocuk da   ld  r  lm    t  r. Naziler   z  rl  lerin hem Alman   rk  n  n saflı  n   bozduğunu hem de devlete ekonomik olarak y  k olduklarını d    nmekteydiler. Öte yandan Naziler, çok sayıda sosyalisti, muhalifi ve e  cinseli zihinsel özürlüleri damgalayarak onların akıl hastanelerine kapattılar yada öldürdüler (  abuklu 2006:134).

Özürlüler içinde özellikle kadınların yaşadıkları sorunları dile getiren ve   z  rl   kadınların görünmezliği üzerinde odaklaşan Odette (1994) ise çalışmasında, genç   z  rl   kadınların toplumsal yaşamdaki g  r  nmezliklerinin, özellikle rekl  amlar aracılığı ile

sunulan “normal beden”in “istenilen beden” olduğu düşüncesi ile pekiştirildiğini ifade etmiş ve özürlü kadınların sosyal yaşamlarında izole edildiklerini ve sosyal yalnızlığa itildiklerini belirtmiştir.

Sonuçta, feminizm, cins, cinsellik ve cinsiyet tartışması vasıtasıyla, toplumsal ve bireysel cisimleşmenin ele alınışına yeni bir açılım getirirken, ayrıca cisimleşmenin ne tür bir ideolojik biçimlenme içinde olduğunu da sorgular. Bu tartışmalardan yola çıkılarak, bedenın sosyal teori içinde öne çıkmasına önemli bir katkıının feminizm tarafından yapıldığı söylenebilir (Işık 1998:39).

Literatürdeki incelmelerde de (DePauw 1996, 1997, Edut 2004, Eerikinen 2001, Madigan 2002, Odette 1994, Simon ve Schuster 1985, Stocker 2001, Tremain 1999, Wendell 1996,1999) özürlü kadınların görmezden gelinen ve yok sayılan bedenleri üzerine söylemlerin ve feminist düşüncenin ifade ettiklerinin; özürlü kadının durumunu, cinsiyeti ve sahip olduğu bedensel özellikleri paralelinde en temelde “*çifte/pekiştirilmiş dezavantaj*”lı konumda gördüğünü göstermiştir. Kadın olarak özürlünün bu çifte dezavantajlı durumu ve konumu ise, “ayrımcılık”, “eşitsizlik”, “sosyal izolasyon”, “sosyal yalnızlık”, “dışlanma” gibi sorunsal alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Özürlü kadının toplumsal alanda kabulü ve diğerleri ile bütünleştirilmesi sahip olduğu ya da toplumun zorla kabul ettirdiği konumuna yönelik düşüncelerin değişmesi ile mümkündür.

Nitekim ortak ihtiyaçlar, ortak sorunlar ve ortak yaşamlar özürlü bireylerin tümünü ilgilendirdiği gibi özürlü olan kadınlar içinde söz konusudur ve bu durum ise özürlülerin kendi içlerinde ve kendilerine benzer olanlarla birlikte yaşamalarına ve yenedünyalar oluşturmalarına yol açmaktadır. Toplumun her “normal” olan bireyden beklediğini özürlü bireylerden beklemeleri ciddi uyum ve bütünleşme sorunlarına yol açabilmektedir. Özürlü kadın ise bu süreçte kendisinden beklenen toplumsal rolleri tam olarak yerine getirme konusunda çevrenin duyduğu kaygıdan endişelenerek ciddi sorunlar yaşamaktadır. Aşırı acıma duygusu, sürekli yardıma ihtiyaç duyduklarının düşünülmesi ve kendi başlarına hiçbir işi yapamayacaklarına inanma ise onları toplumsal yaşamdan uzaklaştırmaktadır ve “öteki”liklerini pekiştirmektedir. Böyle

olunca da özürlü bireyde genel olarak toplumdan, özelde ise kurulacak ilişkilerden kaçınmaktadır. Bu süreçte özürlü kadın sahip olduğu ve toplumca “sağlıksız”, “tam olmayan-eksik”, “bozuk” vb. olarak tanımlanan bedeni ile yaşamının zorluklarını öğrenmekte ve sosyal yaşamda hayatta almaya çalışmaktadır. Güzel, zarif, zinde ve tam olan bedene atfedilen anlamlar, özürlü kadın bedeninin eksikliklerine de vurgu yaparken, özürlü kadının kafasında oluşturduğu “ideal kadın” portresini de çizmektedir. İdeal olana uzak oluşu öğrenen özürlü kadın ise “ötekiliği” ve “ayrı ve farklı” olduğunu içselleştirmektedir. Bu sürecin analizi açısından feminist hareketin önemli katkılarının olduğu görülmektedir.

Feminizm özellikle normallik, beden ve kadın olmanın bedensel algılanışı gibi konularda kadınlara, özürlülere ve özürlü kadınlara ilişkin bakış açısındaki önyargıların eleştirilmesine ilişkin önemli katkılar sağlamıştır. Özürlü kadınların yaşamlarını zorlaştıran sorunların ortaya konulması ve bunların çözümü için çaba harcanması tam olarak sorunu ortadan kaldırmasa da, başlangıç için önemli katkılarının olduğu da görülmektedir.

4. BÖLÜM: GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

*“Bulutlarda gümbürdeyen Zeus
Yarattı baş belası olarak
Kadınlar soyunu ölümlü insanlara,
O kadınlar ki kötülüktür işleri güçleri
İyiliğe karşı kötülük sağladı onlarla”.*

Theogonia (akt. Arat 1986:19)

Bu çalışmada özürlü oluşun “kadınsal boyutu” ve “kadın olmaya yönelik tartışmaları” feminist bakış açısından hareketle betimlenmeye çalışılmıştır. Kadın hareketi olarak adlandırılan “feminizm” ile özürlülük hareketlerinin geçmişi ve deneyimlerinin benzerliği ve her ikisi arasında kurulacak bir köprü ile daha iyi bir temele dayandırılabilir. Bu durumda göstermiştir ki; özürlülük çözümlemelerinde feminist teoriden yararlanmak, bedenlere atfedilen kültürel temsilleri/anlamları ve bu anlamların dünyadaki sonuçları arasındaki ilişkiyi feminist vurguyu ön plana çıkartarak ilişkilendirmek açısından önemli bir harekettir.

Özürlülük çalışmalarını feminist bir bağlama oturtmak aynı zamanda yapılan pek çok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da, özellikle teorinin bir kategorisi olarak cinsiyetle, kimlikle, bedenin rolü ve özürlülük çözümlemelerinde ortaya çıkan sosyal ilişkilerin karmaşıklığı gibi konularda kaynaklık etmesi noktasında önemli bir girişim olarak karşımıza çıkmıştır. Konusu itibari ile kadın hakları ve kadınların konumu, özürlülük ve özürlülük hakları, özürlü kadının çifte dezavantajı ve bunun feminist bakış ile tarihsel süreçten günümüze kadar incelenmesini içeren ve özürlü kadınlar konusunda bundan sonra yapılacak araştırmalara katkısı olabileceğini düşündüğümüz bu çalışmanın sonuçları kısaca şu şekilde özetlenebilir.

Dünya nüfusunun ortalama yarısını oluşturan hatta zaman zaman bu miktarın üzerine çıkabilen kadın nüfusu, sayısal gücüne rağmen sosyal statüsünde en çok değişmeye uğramış ve problemler yaşamış nüfusu da oluşturmaktadır. Doğduğu veya yaşadığı yere

bile “anavatan” diyebilen insanoğlu bu analık kavramını, kadınla özdeşleştirmeyi bilinçli olarak istememesi zamanla *ikinci sınıf bir insan* grubunun oluşmasına yol açmıştır (Doğramacı 1989:127).

Kadınlar ancak 19. yüzyıldan itibaren pek çok alanda -eğitim, sağlık, çalışma, siyaset, hukuk, din, bilim ve sanat gibi- erkeğe kıyasla *ikinci sınıf* ve *aşağı cins* olarak yaşamanın nedenlerini araştırmaya koyulmuş ve eşitsizliğine dayalı toplumsal düzeni değiştirmek adına çeşitli girişimlerde ve önemli faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu girişimler ise feminist hareket olarak adlandırılmıştır. Batı’da Fransa’da 17. yüzyılda görülmeye başlayan bu hareketin, sistemli olarak gelişimi 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Feminist hareketin aralıklı olarak hız kazandığı ve geliştiği, zamanla ise gerilediği ve hatta duraksadığı dönemler de olmuştur. Ancak her ne olursa olsun feminizmin varlığı bile kadınların ezilmişliğine ve kadına karşı uygulanan ayrımcılığa karşı, bu cinsin toplumsal yaşamın bir parçası olduğunu tüm dünyaya hatırlatılmak adına önemli bir harekettir. Çünkü toplumsal yapının temel iki ögesinden biri olan kadını yok sayarak “ötekileştirmek” oldukça gariptir. Nitekim dünyaya gelişinden ölümüne kadar aynı süreci yaşayan ve aynı evrelerden geçen insanlar, ister erkek olsun isterse de kadın aynı deneyimleri bu süreçte yaşamaktadır. O halde “kadın ile erkek arasındaki fark nedir?”. Tarihin derinliklerinden günümüze geldiğimiz de bile bu soruya uygun cevabın hiçbir zaman verilemediğini ve daha uzun bir süre daha verilemeyeceğini görmekteyiz. Temelde ise daha önce de belirtildiği gibi biyolojik olarak var olduğu söylenen bedensel farklılıklar dışında, kadın ile erkek arasında fark bulunmamaktadır. Kadın sorununun *kadın* cinsini aşan, *erkekleri* de içine alan, tüm toplumları ve hatta tüm dünyayı ilgilendiren evrensel bir sorun olduğu söylenebilir. Şüphesiz kadınların yaşadıkları sosyal içerikli sorunları ise öteki toplumsal sorunlardan ayırmak da imkânsızdır.

Kadınların Fransız Devrimi ile birlikte başlattıkları ve yüzyıllardan beri verdikleri erkeklerle eşit olma mücadelesi, özgürleşme çabaları, toplumsal oluşumlarda daha aktif rol almak istemeleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan kadın hareketi *feminizm* ancak 20.yüzyılda gerçek kimliğini bulabilmiştir. Kadın hareketi olan feminizm, 17.yy.da İngiltere’de doğan, kendine özgü yapısı olan, kadın sorunlarının pek çok farklı

boyutunu göstermeye çalışan ve cinsler arasındaki eşitliği kadın haklarının genişletilmesi ile sağlamaya çalışan bir toplumsal hareket bilinmektedir.

Bu hareket dünya da ilk çıktığı dönemde önemli yankı bulmuş ve çeşitli kurum ve kuruluşların kadınlar adına çalışmalar yapması ile de sonuçlanmıştır. Feminist hareketin dünyada bu kadar hızla yayılması, kadın hakları ile ilgili ilk olarak uluslararası boyutta kadınların politik, ekonomik ve sosyal haklarını korumak “*Birleşmiş Milletler (BM) Kadının Statüsü Komisyonu*” (1946) nun kurulması ile atılmış ve bunu izleyen bir diğer somut adım ise 1948 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Evrensel Bildirgesi’nin “*cinsiyet ayrım*”ı yapmadan kaleme alınmasıdır. 1970’li yıllarda ise kadın hakları ve sorunları konusunda uluslararası boyutta ortak bir dil geliştirmek adına yine Birleşmiş Milletler’in desteği ve katkılarıyla Dünya Kadın Konferansları düzenlenmeye başlanmıştır. Türkiye’de ise kadın hakları açısından ilk uygulamaların dünyanın bir çok ülkesinden daha önce ve daha etkili olduğu görülmektedir. Kadın hareketinin etkisiyle Türkiye’de kadın ve kadın sorunlarına yönelik ilk çalışmalar 1930’lu yıllarda başladıysa da, toplumsal alanda ciddi girişimler (konferans, seminer, panel vb.) dünyada yaşanan gelişmelerinde etkisiyle 1975’li yıllarda hız kazanmıştır.

Gerek dünyada, gerekse Türkiye’de kadınların eşitliği adına gerçekleştirilen bütün bu çabalar ve yasal düzenlemelere rağmen kadın hakları konusunda hala kat edilmesi gereken çok yol olduğu da aşîkârdır. Çünkü kadının kendi dünyasını yaratması (Suman 2001:184-185) ve onun içinde varolabilme savaşını vermesi, en yumuşak halinde bile konformist bir düzene baş kaldırmacı niteliği taşıdığından, başlı başına bir “dışarıda olma” (outsider) konumunu beraberinde getirmektedir. Nitekim kadın filmlerinin bile doğası gereği dışlanmış olanı kadınları konu aldıkları ve özellikle çözülmekte olan sistemlerin tanımladığı “dışarıdalık” (outsiderness)’ını vurguladıkları görülmektedir. O halde “dışarıdalık” kavramının aslında her şeyin özünde olan bir kavram olduğu da söylenebilir. Dışlanan birey olmak kadar, bunun birey yaşamına getirdiği sonuçlar v sorunlarda söz konusudur; bunlar ancak toplumsal yaşamda eriyip gitmeden, sağlam bir duruşla önlenebilecektir.

Toplumsal yaşamın parçası olan bireyler sistem içinde karşılaştıkları “farklı” yada “sıra dışı” durumlara yönelik olarak çok farklı düşüncelere sahip olabilmekte ve karşılıklı olarak bu gruplardan etkilenmekte ve bu grupları etkilemektedir. Ancak karşılaşılan grup toplumun genelinin uyduğu kurallara uymayan, “kriterlere” aykırı -bu kriterler toplumun baskın gruplarınca belirlenmekte- ve “öteki” olarak yer alıyorsa yer ve zaman fark etmeksizin etiketleme/damgalama ile karşılaşmakta ve sonuçta toplumda “dışlanmış kimliği” ile yaşamaya devam etmektedir.

Bu dışlanmış kimliğe sahip ve bu kimlikle yaşamak zorunda kalan gruplardan biri de özürlü bireylerin içlerinde yer aldığı özürlülerdir. Bireyin fiziksel açıdan sahip oldukları eksiklikleri ya da bozukluklarını “özürlü” kılan aslında toplumdur. Kadınlara uygulanan baskı zamanla fiziksel/bedensel ya da zihinsel vb. özürlü olan bireylere de uygulanmakta, sosyal ve psikolojik olarak özürlü hissetmelerine sebep olabilmektedir. Bu durum ise “sosyal dışlanma”nın zorunlu bir sonuç olarak ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Toplumların kültürel farklılıklara ve yaşanılan tecrübelere bağlı olarak tarih boyunca ve günümüzde özürlüler çeşitli biçimlerde adlandırılmıştır. Bu adlandırmalar ise genellikle olumsuz anlam içeren-negatif ifadelerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında özürlülük ve özürlülüğe ilişkin kavram karmaşası çözüm amaçlı olarak *Dünya Sağlık Örgütü* (WHO)’nın yaptığı tanımlamaların temel alındığı söylenebilir. Buna göre *Dünya Sağlık Örgütü* (WHO)’nın tanımlamalarını tekrar hatırlayacak olursak; *Yetersizlik* (Impairment), sağlık bakımından; psikolojik, fizyolojik ve anatomik (fiziksel) yapı veya fonksiyonlardaki eksikliği ve anormallliği ifade eder. *Özürlülük* (Disability), bir aktiviteyi normal tarzda veya normal kabul edilen sınırlar içinde gerçekleştirmekteki kısıtlılık veya yetersizliktir. *Engellilik* (Handicap), bir yetersizlik veya özür nedeni ile yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak kişiden beklenen rollerin kısıtlanması veya yerine getirilememesidir. Ancak *Dünya Sağlık Örgütü*’nin özürlülüğü, hastalık sonuçlarına dayanan, sağlık yönüne ağırlık veren ve fiziksel boyutlarıyla tanımlaması ve sınıflandırması da, sosyal boyutları ile özürlülüğün yani “sosyal özürlülük” tanımlamasının eksik kaldığına işaret etmektedir. O halde Burcu (2004)’nin katkılarıyla, “fiziksel özürlülük bedensel faaliyetlerdeki ve yeteneklerdeki

sınırlılık ya da eksiklik olarak” tanımlanırken, “sosyal özürlülük fiziksel özürlülüğün katkılarıyla şekillenen ve bireyin sosyal yaşamındaki rollerini yerine getirebilmedeki sınırlılık ve güçlük olarak” tanımlanabilir.

Özürlülüğün tanımlanmasına yönelik olarak yaşanan kavram karmaşasının yanı sıra tarihsel süreç içinde özürlü bireylerin karşılaştıkları sorunların çözüme kavuşmasına yönelik olarak teorik bağlamda ve modeller çerçevesinde de analizlere ve açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. Buna yönelik olarak ilk girişimler özürlülüğün tıbbi sınırlar içerisinde tanımlanmasına yönelik olarak medikal model çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Medikal/tıbbi model, öncelikle hastalık ve sakatlığın tıbbi açıdan sebepleri ve açıklanması üzerinde durmuştur. Aynı zamanda medikal/tıbbi model özürlülüğü, daha sonra bireyin normal yaşama dönebileceği ya da mümkün olduğunca yaklaşabileceği, onarılabilir, daha da önemlisi onarılması gereken bir durum olarak görmüştür. Ancak bir süre sonra medikal modelin açıklamalarının yetersiz kaldığı ve sorun çözmekten öte, özürlü bireyler adına yeni sorunlar ve sosyal problemler yarattığı düşünülmüştür. Bu eksikliği gidermek adına yeni arayışlar ise sosyal modelin doğmasına yol açmıştır. Sosyal model, özürlülüğe tıp penceresinden bakmanın ötesine geçerek; çözüme yönelik yeni yollar üretme çabasına girişmesi açısından önemli bir modeldir. Sosyal modelin temel iddiası, özürlülüğün toplumsal olarak yapılandırıldığı ve vücutlarında eksikliklere ve bozukluklara sahip olan özürlü bireylere baskı uyguladığını belirtmiştir. Dolayısıyla sosyal model bireyin sahip olduğu fiziksel özürlülerin ötesine geçerek, bireyin “özürlüleştirilmesine” ve sosyal yaşama tam katılımın toplum tarafından engellenmesine odaklanmıştır. Son zamanlarda etkili olan sosyal modelin bu konuda özürlüyü temel aldığı için özürlüler adına daha olumlu bir adım olduğu ve özürlülerin sorunlarının sosyal boyutları ile çerçevesini çizdiği söylenebilir. Sonuç olarak bugün Burcu (2007)’nin ifade ettiği gibi bu düşüncüyü destekler biçimde, Avrupa Birliği’ne üye devletlerin bakışlarında ve sosyal politikalarında farklılıklar olmakla birlikte, temel ortak ilgi özürlüleri sosyo-kültürel ve ekonomik yapıya dâhil etmeye yöneliktir. Diğer bir ifadeyle, temel amaç, sosyal dışlamayı ortadan kaldırmaktır. Bu çerçevede ülke politikalarında özürlü nüfusa ilişkin sosyal model yaklaşımı hâkimdir.

Görüldüğü gibi tanımlamasında bile karmaşıklıkların olduğu ve sıkıntılar yaşanan özrürlölük olgusunun, bireyin kendisinde yaşatabileceğı sıkıntılar ve sorunların ne kadar büyük boyutlarda olabileceğı ortadadır. Bu sorunların en başında ise toplumsal hayatın parçası olan bu bireyler için hangi tanımlamanın uygun olabileceğı, bir diğér ifadeyle hangi etiketin kullanılacağıdır. Çünkü toplumun her “normal” bireyden beklediğini özrürlü bireylerden de beklenmesi özrürlü etiketinin sorgusuzca yapıştirılması ile sonuçlanmaktadır. Elbette hiç kimse özrürlölükle birleşen etiketi istemez ama özrürlölüğün sosyal olarak tanınması, kişinin doktorlardan, hükümet kuruluşlarından, sigorta şirketlerinden, yardım kuruluşlarından ve sıklıkla aileden ve arkadaşlardan aldığı pratik yardımı belirler. Bunun için, bir toplumun özrürlölüğü nasıl tanımladığı ve kimin özrürlü olarak tanındığı, hem kendilerini özrürlü olarak deneyimleyenler/görenler için hem de bu etiket verenler/yapıştırıranlar için psikolojik, ekonomik ve sosyal olarak çok önemlidir.

Sonuçta etiketleme olgusu temelde sapmış davranışın nasıl sosyal etkileşimin ürünü olduğunu açıklama gayretindedir. Bu ekölün savunucuları da “aptal, zihinsel özrürlü, şişman, sapık, katil” gibi etiketlerin olumsuz etiketlemeler olduğunu ve yapıştirıldığı kişiye zarar verdiğini belirtmişlerdir. Özrürlü bireylere yönelik damgalama eğilimi, özrürlü bireyi sosyal yaşamın dışına itmekle birlikte, biz-öteki kurgusunu da pekiştirmektedir. Özrürlü bireyde her faaliyetini üzerine yapışmış olan damga/etiket çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Bu durumda özrürlü bireyin zarar görmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu zarar verme durumu etiketin uygulandığı anda olabileceğı gibi sonraki yaşantısında da ciddi ve belirleyici etkilere ve sorunlara yol açma gücüne sahip olabilmektedir. Bütün bu nedenlerle çeşitli biçimlerde zarar gören ve dışlanan özrürlülerin sorunlarını çözmek için bazı kurumlar harekete geçmiştir.

Birleşmiş Milletler başta olmak üzere buna benzer pek çok teşkilatın özrürlülere yönelik olarak önemli çalışmaları olmuştur ve günümüzde de bu çalışmaların gelişerek hız kanadığı görölmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan “*Sakat Kişilerin Hakları Bildirisi*” sayesinde pek çok ülkede özrürlölük alanında önemli adımlar atılmıştır. 1982 yılı ise, Birleşmiş Milletler tarafından “*Dünya Özrürlüler Yılı*” olarak kabul edilmiştir. 3 Aralık 1982’de özrürlülerle ilgili bir dünya faaliyet programının

hazırlanmasını kabul etmiştir. “*Dünya Faaliyet Programı*”nda üzerinde önemle durulan nokta da, özürllülerin kendileriyle ilgili siyaset ve programlarda kendilerine aktif rol verilmesi konularıdır. Mimari engellerle ilgili olarak ilk Uluslararası Kongre ise 1963’te Fransa’da yapılmış. Daha sonra 1967’de Kopenhag ve Malmö’de İkinci Kongre toplanmıştır. Üçüncü Kongre Oslo’da 1972’de organize edilmiştir. Dünyada yaşanan bu gelişmelerin Türkiye’deki yansımalarında ise çeşitli kurumların kurulması, sempozyum ve şuraların yapılması ve sosyal hukuk devleti anlayışı çerçevesinde yapılan sözleşmeler paralelinde ortaya çıkan yasaların çıkarıldığı görülmektedir. Özürllüler İdaresi Başkanlığı’nın kurulması Türkiye’de özürllüler için önemli bir adım olmuştur. Bu kurum aracılığıyla ülke çapında birçok özürllünün yasal düzlemde hakları tartışılarak; özürllü bireyin sosyal yaşama tam katılımı için gerekli düzenlemeler devlet kanalıyla gerçekleştirilmiştir. İlgili kurum ve sivil toplum kuruluşlarının görüş ve önerileri doğrultusunda hazırlanmış ve son şeklini almış olan *Özürllüler Kanun Tasarısı* da Türkiye’de özürllü vatandaşlar adına gerçekleştirilen bir diğer önemli girişim olarak görülmektedir. Sonuçta bu hareketlerin amaçları ve hedefleri doğrultusunda son 20 yıllık süreçte ülkemiz açısından ciddi politik ve sosyal girişimlerin gerçekleştirildiği de ortadadır.

Özürllüler adına Türkiye’de ya da Dünya’da gerçekleştirilen tüm girişimler, hazırlanan kanunlar ya da var olanlarda yapılan değişiklikler ve yeniliğe dönük kanunların çıkarılmasının amacı, özürllüler bireylerin sağlık, eğitim, iş, istihdam, bakım, iyileştirme ve rehabilitasyon gibi konularda yaşadıkları sıkıntıların çözüme kavuşturularak, özürllülerin sosyal alanda yaşadıkları her engelin kaldırılmasını ve toplumun özürllü olmayan diğer üyeleri ile bütünleşmelerini sağlamaktır. Eşitlikçi fırsat politikaları çerçevesinde öncelikle fiziksel çevrede özürllü bireyin yaşamı kolaylaştırılırsa, özürllü bireyin eşit ve belki de “normal” olarak görülmesi sağlanabilir. Birçok sosyal politikada normal olana uzak oluş, başarısız bir dış görünüme sahip olma ve özürllü olmaktan kaynaklanan sorunlar çözüm noktasında yeterli olamamaktadır. Özürllü bireylerin özel hayatlarının olamaması, evlenme konusunda yaşadıkları sıkıntılar, eş olarak tercih sebebi olmamaları ve bu temelde de cinsel ilişkilere çekilen bariyerlerin ciddiyeti, özürllü bireylerin sıklıkla kendi cinsel istek ve arzularını kolaylıkla reddetmeleri ile sonuçlanmaktadır. Bu durumda sonuç olarak, çoğunlukla özürllü bireyleri sosyal

yaşamdan izole edilmiş bir biçimde yani dışlanmış olarak yaşamaya mahkûm edebilmektedir. Çünkü (Edwards ve İmrie 2003:250-251), özörlölerin sahip oldukları bedenleri onları değersiz gören, normalden aşağı gören toplum değeriğine maruz kalmaktadır. Doğumdan önce özörlölerin kürtajla alınması, habitusun sosyal ve kültürel önemine dek özörlölerin deneyimleri, toplumdaki sıra dışılıklarını ve ikincil konumlarını pekiştirmektedir. Sonuçta özörlölük biyolojik eksiklik ürünü veya sosyal olarak oluşturulan dezavantaj olarak karakterize edilir. Bourdieu'nun sosyolojisi bu açıdan önemlidir çünkü bu tür kuram ve uygulama "kavramlarını" temel almamaktadır. O'na göre sosyal yer ve kadın ile erkek arasındaki gibi özörlö olana yönelik eşitsizlikler de, bedenın nitelikleriyle ve değeri taşımasıyla anlaşılmaktadır. Bu odak noktası önemlidir çünkü özörlölüğü araştırma kategorisi olarak ortaya çıkarmaktadır.

Buraya kadar anlatılanların genel bir değeriendirmesini yaptığımızda, aslında kadın hakları ve özörlö haklarının tarihsel sürecinin, işleyişinin ve gelişiminin birbirine ne kadar yakın adımları içerdigi görölmektedir. Kadınlık ve özörlölük batı kültüründe Aristo'nun kadın ile özörlö erkek arasında eşitlikte olduğu gibi karmaşık bir biçimde iç içe geçmiştir. Ancak Aristo'nun kadınlığı özörlö erkek ile eşitlemesinde göröldüğü gibi evrensel insan olan erkek bedenine göre "normalleştirilmiş kadın bedeni" anormaldir. Normatif kadın bedeni -güzel kadın görüntüsü- ideal erkek görüntüsünün ne olmadığının dar bir tarifidir. Erkek, güçlü, aktif, kıllı ve sert ise kadın da zayıf, pasif, kılsız ve yumuşak olmalıdır. O halde normatif kadın bedeni ikili ve paradoksal bir kültürel role sahiptir. Erkek bedeninin karşısında yer alan olumsuz bir terimdir, ancak aynı zamanda eş zamanlı olarak anormalleştirilmiş kadın bedenine göre ayrıcalıklı bir terimdir. Thomson (1997)'ın da belirttiği gibi Çin'deki ayak bağlama, Avrupa ve Amerika'da ki korse kullanma gibi kadına ilişkin gelenekler ironik olarak kadının sosyal kabul edilebilirliğini sağlayan, onun belirli bir toplumda, belirli bir zamandaki bir kadın olarak değeriğini ve statüsünü artıran, sosyal olarak onaylanan, yüceltilen, zorlayıcı ve sakatlayıcı biçimlerdir.

Görüntünün kadının değeriğın öncelikle ölçütünü oluşturduğu sosyal yapı içerisinde özörlölük ve özörlö bir kadın olarak yer alma, kadın bedenini normallikten çıkarır ve uzaklaştırırken ancak kadınsılaştırıcı uygulamaların onu normalleştirceğine

inanılmaktadır. Ancak kadın bedenini kuşatan değerler ve normlar ile bedene atfedilen anlamlar “sağlıklı ve tam olanı” yüceltmekte iken; kadınsı olmayan “sağlıksız ve eksik olanı” yani bu tanımlamasıyla özürlü kadın bedenini aşağılamaktadır. Özürlü kadın da her ne kadar cinsel olarak bir obje gibi görülmesine rağmen, hala uzun süreli ilişkilerde yeterli ve yetenekli olarak görülmemektedirler. Dolayısıyla hem özürlü hem de özürlü olmayan erkeklerce özürlü kadın eş olarak tercih sebebi olarak yer almamaktadır.

Hindistan’da, yapılan geniş çaplı araştırmalarda çıkan sonuç (Nisha 2006:3); mevcut cinsel ilişkiler için özürlü oluşun daha başında sorun yarattığı yönündedir. Bu varsayımlar, normallığe gidişte özürlü kadınların kapasitesi ile ilgili ve sıradan/alelade yaşamlar için üreme ve yetiştirme rollerinin reddedilişine yol açmaktadır. Sağlık sektöründe de özürlü kadına doğum kontrolü, hamilelik ya da yeni doğan bebek bakımı/sağlığı hakkında bilgi ve erişim imkanı verilmemektedir. Benzer şekilde, çocuklar özürlü kadınlardan/insanlardan uzaklaştırılarak, aslında onları bir bakıma sağlıklı saymayarak yada sağlıksız olarak etiketleyerek, anne olmak için yeterli sorumluluğa ve yeteneğe sahip olmadıklarını düşünmektedirler. Özürlü kadınların karşılaştığı bu ayrımcılık, boşanma sonrası süreçte; çocuğunu alma ya da çocuğun velayeti konusunda da yaşanmaktadır.

Toplumda, bireyin kadın ya da erkek olmasına yönelik tutum ve davranışlarda nasıl farklılık söz konusuysa, yüzyıllardan beri özürlü bireylere yönelik tutum ve davranışlarda da özürlü olmayan bireylerle karşılaştırdığımızda bu yönde ayrımcı temele dayanan bir farklılık ve ötekileştirmeye ve dışlamaya yönelik bir girişimde söz konusudur. Kadının yaşamındaki dinamikleri, öncelikle toplumsal cinsiyet rollerinden ve kadının sosyal alanda işgal ettiği konumundan kaynaklandığı için erkekten farklıdır. Toplumsal dinamikler ve cinsiyete dayalı rollerin dayattıkları kadın için aile ve evinin, erkek için ise ekonomik gelirin devamlılığı adına işin öncelikli olduğu görülmektedir. Çalışma yaşamında kadın olarak yer almaksa birçok zorluğu beraberinde getirmekte ve kadının yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuçta kadın için eş olması ve anne olması toplumdaki statüsünü ve konumunu belirleyici temel faktörlerdir. Kadının toplumsal yapı içerisindeki konumunu belirleyen rollerin (bu roller özel alan olan ev içi

roller ile sınırlı) uygun biçimde ve tam olarak yerine getirilmesi ise bu sürecin işleyişinde zorunlu gözükmektedir.

Toplumun ayırtırdığı normal olan-normal olmayan yani “biz ve öteki” şeklindeki basit ikilemesi özellikle öteki konumunda özürlü bireyleri ciddi boyutlarda etkilemiştir ve bugünde bu durumun etkileri görülmektedir. Sosyal ilişkilerde özürliülerin toplumsal cinsiyet ritüelleri gerçekleştirme de yaşadığı sorunlar ise cinsiyetler açısından bakıldığında en çok özürlü kadınları etkilemektedir. Çünkü kadın “çifte dezavantajlı” konumundan ötürü kadınlık adına yaşadığı sorunları özürlü olmanın ortaya çıkardığı sorunlar ile birlikte yaşamak zorundadır. Çünkü özürlü kadın, özürlü olmayan kadından farklıdır. Farklılık temelinde özürliye atfedilen kültürel anlamlar da, “dışarıdalık” fikrini ve “görünmezlik”lerini pekiştirtmektedir.

Her şeyden önemlisi de özürlü kadınları sahip oldukları fiziksel engel başta kendilerini algılamalarını belirlerken; evlilik yaşamlarında, aile hayatlarını ve buradaki (eşleri, çocukları, kayınvalideleri vb. ile olan) ilişkilerini de etkilemektedir. Özürlü kadınlar evlenemeyecekleri ve hatta çocuk sahibi olamayacaklarına ilişkin toplumda yaygın olan önyargılar toplumsal yaşamda “çifte dezavantajlı” konumda olmalarını destekler niteliktedir.

Tarih boyunca da cinsiyetler arası egemenlik ilişkilerine bağlı olarak kadın bedenini şekle sokma ve düzenleme konusunda da, erkeğe göre farklı bir uygulama söz konusu olmuştur. Toplumsal cinsiyet rollerine atfedilen anlamlar temelinde, cinsiyetler arası eşitsizlik beden konusunda da etkilidir. Kadınların toplumsal olarak ikincilleştirilmesinin içselleştirilmesi, kadınlarda bedenlerine yönelik düzenlemeleri sorgusuzca kabul etmeleri ile sonuçlanmıştır. Tarih boyunca da kadın bedenine yönelik zayıflık ve zinde olmak, güzellik, tamlık ve ideal olmak gibi söylemlere itibar edilmiştir. Günümüzde de özellikle kadın dergileri ve televizyonlar aracılığıyla güzellik ve ideal beden kültürünün değerleri aktarılmaktadır.

İçinde yaşadığımız toplum yapısında olduğu gibi tüm dünyada da özürlü kadın bedenleri “cinsiyetsizliği” gittikçe artan oranda temsil ettiklerine inanılmaktadır.

“Cinsiyetlendirilmiş bedenler”, kadın ve erkek bedenlerini temsil ederken iken; “cinsiyetsizleştirilmiş bedenler” özürlü kadın bedenini temsil etmektedir.

Doğru kabul edilene aykırı olan bedenlerin iyileştirilmesi, onarılması ve saklanmasıyla ilgili akla takılan sosyal ve kültürel düşünce dayanıklılığının ve normal cinsellikle cinsiyetin gücünün kanıtı olmaktadır. Diğer yandan özürlü insanlar günlük halk yaşamı ve medikal örneklerde de herkesin gözlerini dikerek baktığı bir obje olmuştur. Hâkim grup için “öteki” olmanın problemleri her zaman politik olarak karmaşıktır. Umut olarak benzerlikleri vurgulamanın çözümü, baskı uygulananla özdeşleşmek, onların haklarını hatırlamak, aşamalı bir biçimde onlara eşit fırsatlar vermek ve en sonunda onları asimile etmektir.

Kısaca “kadın”, “özürlü kimliği”, “ötekilik” ve bunların tümünün sonucu olarak “dışarıda olana /dışlanan olma” arasındaki ilişki zorunlu sonuç olarak özürlü kadın kimliği ile bütünleşme olarak karşımıza çıkmaktadır. Özürlü kadınların hem sosyal hem ekonomik hem de kültürel alanlarda yaşadıkları zorlukları fark eden Birleşmiş Milletler Teşkilatı’nın bu konularda ciddi girişimlerinin olduğu görülmektedir. Uluslararası düzeyde ise gerek kadının gerekse özürlü bireyin sosyal, siyasal, eğitimsel ve ekonomik alanlarda eşit haklara yönelik çalışmaların 19. yüzyılın sonlarına doğru hız kazanmıştır.

Çalışmada, kadın olarak özürlülük olgusuna sosyolojik boyutta bakış adına feminist paradigmadan yararlanılması kuramsal bir sentez oluşturmak adına önemlidir. Çünkü Burcu (2007)’nin da belirttiği gibi genel olarak sosyolojik açıdan özürlü bireylerin araştırılması, tüm özürlü bireyleri ilgilendirdiği gibi özürlü kadınlar içinde, onların sosyal yoksunluğu/ izolasyonu yaşayabilme olasılıklarının tartışılmasına, negatif ayrımcılığın pozitif ayrımcılığa dönüşmesine, toplumdaki tüm bireylerin bilinçlenmesi çerçevesinde ötekileştirilmenin/ etiketlenmenin önlenmesine, bu kesime ilişkin uygun yasal düzenlemelerin toplumsal zemininin yapılandırılmasına ve sosyal politikaların üretilmesine kısaca özürlülüğe ilişkin sosyal ve kültürel modelin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kadın bedenine ilişkin söylemler temelinde feminist uygulamalar, özörlölük ya da daha genel anlamda şişman, biçimsel bozukluk sahibi, anormal, çirkin ya da sakatlanmış gibi atıflarda olduğu gibi bedensel biçim kategorileri içinde kimlik ve öznelilik bağlamına ortaya çıkan sorunlara ciddi atıflarda bulunmaktadır. Çünkü bireylerin sahip oldukları kimlikler -bu kimliklerden biri de özörlü kimliği- sürekli olarak “öteki” ile beslenir ve dönüşürler. Bunun önüne geçebilmek ise, gerçek sorunların farkına varılarak uygun girişimlerin ve çalışmaların mevcut sorundan hareketle kesin çözüme yönelik olarak üretilmesiyle mümkündür.

Şüphesiz kadın olarak özörlölük olgusu ve bu konu ile ilgili yapılacak pek çok çalışma sayesinde özörlü kadınlar adına önemli olabilecek yeni girişimlerin ve faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği ve bu grubun değışen dünyada değışen sorunlarına da yeni çözümler yaratılabileceği söylenebilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, özellikle de ölkemizde gerçekleştirilecek olanlarda, özörlü kadınların kadın olmaları temelinde dışlanmaları, özörlü olmaları temelinde ötekileştirilmeleri ve en önemlisi de her iki gruba dâhil olma temelinde çifte dezavantajlı durum olmalarının çoklu analizinin, eksik kalınan bu alanda önemli bir hizmet olarak yer alması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1979). “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, (içinde) *Türk Toplumunda Kadın*, (der. Nermin Abadan-Unat), Çağ Yayınları, Ankara.
- Abu Habib L. (1995). Women and Disability Don’t Mix: Double Discrimination and Disabled Women Rights, *Gender and Development*, 3(2), pp.49-53.
- Acar, H. (1998). “Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu’nda Özürlü Çocuğa Sahip Ailelerle İlgili Olarak Yapılan Araştırmaların Ortak Boyutları”, *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18–20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- _____ (2001). “Özürlülük Araştırmalarında Yeni Bir Yaklaşım ve Niteliksel Araştırma Tasarımı”, *Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24-25 Mart 2000*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Körler Federasyonu, Ankara.
- _____ (2002). “İnsan Haklarının Uygulanması, Küreselleşme ve Engelli Hakları”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), s.91-101.
- Akdağ, Ş. (2005-1). “Görme Engelli Kadının İnsan Hakları Eğitimi Program Uygulamaları”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- _____ (2005-2). “Engelli Kadının Medyadaki Yeri”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.

- Akdenk, M., Semerci, A. ve Mısır, M. (2005). “Engelli Kadınların İnsan Haklarını Kullanmada Engelli Kadınlar Çok Amaçlı Akademisi”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Aktaş, C. (2006). “Feminizmin Beyaz Batılı Kadın Seçkinciliği”, (27-29 Mayıs 2006, *Uluslararası İnsan Hakları’nda Yeni Arayışlar Sempozyumu’nda* sunulmuştur). www.mazlumder.org.tr.
- Anderson, G. W., Monsen, R. B. and Rorty, M. V. (2000). “Nursing and Genetics: A Feminist Critique Moves Us Towards Transdisciplinary Teams”, (in) *Nursing, Ethics and Genetics: Calling for A Multiplicity of Voices in Our Ethical Discourse (Special Issue)*, *Nursing Ethics*, (Ed.) G.Anderson, 7(3), pp.191-204.
- Aral, N., Gürsoy, F. ve Ayhan, A. (2005). “Engelli Kadınlara Yönelik İstismar”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Arat, N. (1986). *Kadın Sorunu*, Say Yayınları, İstanbul.
- _____ (1994). “Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukların Sosyo-Kültürel Nedenleri”, (içinde) *Türkiye’de Kadın Olmak*, (der. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul.
- Arat, Y. (1995). “Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri”, (içinde) *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısında Kadınlar*, (der. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arıkan, Ç. (1995). “Fiziksel Sakatlığı Olanların Gözüyle Türkiye’de Sakatlık Sorunu: Değerlendirmeler-Öneriler”, *1. Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu-Bildiriler II- 12-13 Ekim*, Kara Harp Okulu, Ankara.

- _____ (2001-1). “Fiziksel Özürlü Kadınların Evlilik Yaşamlarında Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Yolları”, *Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yen Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24-25 Mart 2000*, Yay.Haz.: Kasım Karataş. Körler Federasyonu, Ankara.
- _____ (2001-2). “Aile ve Özürlülük: Görme Özürlüler Derneği’ne Üye Özürlü Aileleri Üzerine Bir Araştırma”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 1(1), s.45-60.
- _____ (2001-3). *Türkiye’de Görme Özürlü Kadınlar: Sorunlar, Beklentiler, Çözüm Önerileri*, Körler Federasyonu Yayını, No:3, Ankara.
- _____ (2002-1). “Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), s.11-25.
- _____ (2002-2). “Sosyal Model ve Sosyal Hizmet Uygulamaları”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), s.57-66.
- Asch, A. and Fine, M. (1997). “Nurturance, Sexuality and Women With Disability: The Example of Women and Literature ”, *The Disability Studies Reader*, (Ed.) Lennard J. Davis, New York: Routledge, pp.241-259.
- Asch, A. (2001). “Critical Race Theory, Feminism, and Disability: Reflections on Social Justice and Personal Identity”, *Ohio State Law Journal*, 62(1), pp.391-425.
- Avery, H. (1994). “Feminist Issues in Built Environment Education”, *Journal of Art and Design Education*, 13(1), pp.65-71.
- Aykor, G. (1994). “Uluslararası Düzeyde Kadın Sorunu ve Türkiye”, (içinde) *Türkiye’de Kadın Olmak*, (der. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul.

- Aysoy, M. (2004). *Avrupa Birliği Süreci'nde Özürlüler Politikası*, Açık Yayınları, İstanbul.
- Aytaç, S. (2000). "Özürlülerin Rehabilitasyonunun Artan Önemi", *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 2(2).
- Bakırcı, K. (2005). "Çalışma Yaşamında Engelli Kadınların Hukuksal Durumu", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Barnes, C. (2005). "Independent Living, Politics and Policy The United Kingdom: A Social Model Account" (Bağımsız Yaşam, Politikalar ve İngiltere'nin Politikası: Sosyal Model Tanımı), *Review of Disability Studies*, 1(4), pp.5-13, (çev.) Bahar Uğurlu, (2006), *Özveri Dergisi*, 3(1), s.639-649.
- Barron, K. (1997). "The Bumpy Road to Womanhood", *Disability and Society*, 12(2), pp.223-240.
- Barshay, J. M. (1993). "Another Strand of Our Diversity: Some Thoughts From A Feminist Therapist With Severe Chronic Illness", (in) *Women With Disabilities: Found Voices (Feature Issue)*, *Women and Therapy*, (Ed.) M. Fine, 14(3/4), pp.159-169.
- Beauvoir, S. (1993). *Kadın (İkinci Cins)*, (çev.) Bertan Onaran, Payel Yayınevi, İstanbul
- Begum, N. (1992). "Disabled Women and The Feminist Agenda", *Feminist Review*, 40, pp.70-84.
- Berktaş, F. (2004). "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No: 7, İstanbul Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi.

Berwald, C. and Houtstra, T. (2002). "Joining Feminism and Social Group Work Practice: A Women's Disability Group", *Social Work with Groups*, 25(4), pp.71-83.

Biçici, K. (2005). "Engelli Kadın ve İnsan Hakları", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.

Blackford, K., Cuthbertson, C., Odette, F. and Ticoll, M. (1993). "Women and Disability" (Feature Issue), *Canadian Women's Studies*, 13(4).

Bogdan, R. and Biklen D. (1977). "Handicapism", *Social Policy*, 7(5), pp. 14-19.

Bogdan, R. S. and Taylor S. J. (1987). "Toward a Sociology of Acceptance: The Other Side of The Study of Deviance", *Social Policy*, 18(2), pp.34-39.

(1989). "Relationships With Severely Disabled People: The Social Construction of Humanness", *Social Problems*, 36(2), pp.135-148.

Boswell, M. (2001). "Sexism, Ageism, and 'Disability': (Re)constructing Agency Through (Re)writing Personal Narrative", *Women and Language*, 24(2), pp.47-51.

Boyer, M. (2004). "The Disabled Female Body as A Metaphor For Language in Sylvia Plath's The Bell Jar", *Womens Studies*, 33(2), pp.199-223.

Broom, D. H. (2001). "Reading Breast Cancer: Reflections on A Dangerous Intersection", *Health*, 5(2), pp.249-268.

Browne, H. and Smith, H. (1989). "Whose 'Ordinary Life' Is It Anyway?", *Disability, Handicap and Society*, 4(2), pp.105-119.

- Browne, S. E., Connors, D. and Stern, N. (1985). *With The Power of Each Breath: A Disabled Women's Anthology*, Pittsburgh: Cleis Press, A Women's Publishing Company.
- Brueggemann, B. J., Garland-Thomson, R. and Kleege, G. (2005). "What Her Body Taught (or, teaching about and with a disability): A Conversation", *Feminist Studies*, 31(1), pp.13-33.
- Burcu, E. (2001). "Gençlik ve İntihar İlişkisi Çerçevesinde Özürlü Olma: Bir Grup Özürlü Üniversite Öğrencisinin İntihar Hakkındaki Düşünceleri", *Polis Bilimleri Dergisi*, 3(3-4), s.13-38.
- _____ (2002). "Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19(1), s.83-103.
- _____ (2004). "Görme Özürlü Öğrencilerin Eğitimlerine İlişkin Düşünceleri ve Sorunları: Ankara Örneği", *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 4(2), s.23-47.
- _____ (2006). "Özürlülük Kimliği ve Etiketlemenin Kişisel ve Sosyal Söylemleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), s.61-83.
- _____ (2007). *Türkiye'de Özürlü Birey Olma Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Buzzanell, P. M. (2003). "A Feminist Standpoint Analysis of Maternity and Maternity Leave For Women with Disabilities", *Women and Language*, 26(2), pp.53-65.

- Cankurtaran-Öntaş, Ö. (1998). “Sosyal Hizmette Özürlülere İlişkin İki Uygulama Modeli”, *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18–20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- _____ (2001). “Özürlülük ve Aile Politikaları”, *İnsani Gelişme ve Sosyal Hizmet: Prof. Dr. Nesrin Koşar'a Armağan*, Yay. Haz.: Kasım Karataş ve Çiğdem Arıkan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- Carlson, L. (2001). “Cognitive Ableism and Disability Studies: Feminist Reflections on The History of Mental Retardation”, (in) Special Issue: Feminism and Disability, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers and S. Wendell, *Hypatia*, 16(4), pp.124-146.
- Cılga, İ. (2001). “Özürlülerin Yaşam Kalitesi,” *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 1(1), s.79-89.
- Connel, R. W. (1987). *Gender And Power Society, The Person And Sexual Politics*, Standford University Pres, USA.
- Corker, M. (2001). “Sensing Disability”, (in) Special Issue: Feminism and Disability, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers and S. Wendell, *Hypatia*, 16(4), pp.34-52.
- Çabuklu, Y. (2006). *Bedenin Farklı Halleri*, Kanat Kitapevi, İstanbul.
- Çağatay, N. ve Soysal, Y. (1995). “Uluslaşma Süreci ve Feminizm Üzerine Karşılaştırmalı Düşünceler”, (içinde) *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısında Kadınlar*, (der. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil Kadın (Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın)*, Vadi Yayınları, Konya.

- Çamur-Duyan, G. ve Karataş K. (2005). “Güçlendirme Bakış Açısından Engelli Kadınlar ve Sosyal Hizmet,” *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Konya, Sebat Ofset.
- Çıbık, B., Aydemir D. ve Özel C. (2005). “Engelsiz ODTÜ”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Dahlerup, D. (1986). *The New Women’s Movement*, Sage Publications, London.
- David, D. and Branon, R. (Eds.). (1976). *Forty-Nine Percent Majority, The: The Male Sex Role*, Addison-Wesley
- Davis, B. H. (1984). “Women, Disability and Feminism: Notes Toward a New Theory”, *Frontiers A Journal of Women Studies*, 8(1), pp.1-5.
- Deegan, M. J. ve Brooks, N. A. (Eds.). (1985). *Women and Disability: The Double Handicap*, New Brunswick: Transaction Books.
- Değirmenci, N. (2005). “Birleşmiş Milletler İçin Hazırlanan Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar ve Engelli Kadın”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Delamont, S. (2003). *Feminist Sociology*, Sage Publications, London.

- Demir, M. ve Yiğitoğlu, Z. (2005). “Çalışma Yaşamında Engellik Kadınların Karşılaştıkları Sorunlarla İlgili Uygulama”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- DePauw, P. K. (1996). “ ‘Space: The Final Frontier’: The Invisibility of Disability on The Landscape of Women Studies”, *Frontiers*, 17(3), pp.19-23.
- _____ (1997). “The (In)Visibility of DisAbility: Cultural Contexts and “Sporting Bodies”, *Quest*, 49, pp.416-430.
- Deutsch, H. and Nussbaum, F. (Eds.). (2000). *Defects: Engendering the Modern Body (Corporealities: Discourses of Disability)*, Ann Arbor: University of Michigan Pres.
- Dhungana, B. M. (2006). “The Lives of Disabled Women in Nepal: Vulnerability without Support”, *Disability and Women*, 21(2), pp.133-146.
- Disability Awareness In Action, Disabled Women Resource Kit, (1996), Sayı:6.
<http://www.independentliving.org/docs2/daa6.pdf>
- Dobson, T. and Luce-Kapler, R. (2005). “Stitching Texts: Gender and Geography in Frankenstein and Patchwork Girl”, *Changing English*, 12(1), pp.265-277.
- Doğramacı, E. (1982). *Türkiye’de Kadın Hakları*, Üniversal Kitapevi, Ankara.
- _____ (1989). *Türkiye’de Kadının Dünyü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Donovan, J. (2001). *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Driedger, D. ve Gary, S. (1992). *Imprinting Our Image: An International Anthology by Women with Disabilities*, Charlottetown: Gynergy Books.
- Duffy, Y., and Koppelman, S. (1994). "Colloquy: Yvonne Duffy and Susan Koppelman Reflect on Feminism, Disability, and The Review Media", *Belles Lettres*, 9(4), pp.91.
- Dursun, E. (2005). "Engelli Kadının Sosyo-Psikolojik Sorunları ve Sosyal Statüsü", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Duyan, V. (1997). *Sosyal Grup Çalışması Uygulamasının Ortopedi Hastalarının Kişisel ve Sosyal Uyum Düzeylerine Etkisi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Hizmetler Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Duygun, T. (2005). "1995/2005 İngiltere Özürlüler Ayrımcılıkla Mücadele Yasası ve Yasayla İlgili Güncel Konular", *Özveri Dergisi*, 3(1), s.427-445.
- Edut, O. (2004). *Body Outlaws: Rewriting the Rules of Beauty and Body Image* (2nd ed.), Emeryville, CA: Seal Press.
- Edwards, C. and Imrie, R. (2003). "Disability and Bodies As Bearers of Value", *Sociology*, 37(2), pp.239-256.
- Eerikinen, H. (2001). "Love Your Prosthesis Like Yourself: Sex, Text and The Body in Cyber Discourse", (in) *Conference Proceedings For Affective Encounters: Rethinking Embodiment in Feminist Media Studies*, (Eds.) A. Koivunen and S. Paasonen.

- Ellis, A. and Llewellyn, M. (1997). *Dealing With Differences: Taking Action on Class, Race, Gender and Disability*, Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Elshout, E. (1994). "Women With Disabilities: A Challenge to Feminist theology", *Journal of Feminist Studies in Religion*, 10(2), pp.99-134.
- Emlet, C. A., Tangenberg, K. and Siverson, C. (2002). "A Feminist Approach to Practice in Working with Midlife and Older Women with HIV/AIDS", *Affilia*, 17(2), pp.229-251.
- Erdiken, B. (2005). "Anadolu Üniversitesi Engelliler Entegre Yüksekokulu'ndan Mezun Olmuş İşitme Engelli Öğrencilerin İstihdamı, İş Durumu ve Ayrımcılık", *Özveri Dergisi*, 2(1), s. 389-409.
- Ergas, Y. (2005). "1970'lerin Feminizmleri", (içinde) *Kadınların Tarihi Cilt V*, (der. Georges Duby ve Michelle Perrot), (çev.) Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ergün, M. (2005). "Ayrımcılık ve Özürlüler", *Özveri Dergisi*, 2(1), s. 377-388.
- Erim, D. (2001). "Nefret", (içinde) *Dışarıda Kalanlar/ Bırakılanlar*, (der. Nabi Avcı, Deniz Derman, Süheyla Kırca, Arus Yumul), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Erkan, G. (1998). "Ana-Babanın Özürlü Çocuğa Yaklaşımı ve Uyumı", *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18-20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- _____ (2003). "Özürlülerle Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi (Halk Sağlığı Özel Eki)*, 25(4), s.34-38.

- Erkan, G. ve Demiröz F. (2003). “Ortopedik Özürlü Çocukların Benlik Kavramı Üzerine Bir Araştırma”, *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 3(1-2), s.1-20.
- Ersoy-Özcan, M. (2005). “Engelli Kadınların Çalışma Yaşamındaki Konumu”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Ewing, D. W. (2002). “Disability and Feminism: Goffman Revisited”, *Journal of Social Work in Disability and Rehabilitation*, 1(2), pp.73-82.
- Fawcett, B. (2000). *Feminist Perspectives on Disability (Feminist Perspectives Series)*, London: Pearson Education.
- Ferri, B. A. and Gregg, N. (1998). “Women with Disabilities: Missing Voices”, *Women's Studies International Forum*, 21(4), pp.429-439.
- Fidan, F. ve Saç, S. (2005). “Birgün İçin Engelli Olduğunuzu Düşünün Kız Öğrenciler Gözüyle Engelli Kadın”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Fiduccia, B. W. and Wolfe, L. R. (1999). *Women and Girls with Disabilities: Defining The Issues An Overview*, DC: Center for Women Policy Studies and Women and Philanthropy, Washington.
- Findlen, B. (Ed.). (2001). *Listen up: Voices from The Next Feminist Generation (2nd ed.)*, Emeryville, CA: Seal Press.
- Fine, M. and Asch A. (1988). “Women with Disabilities: Essays in Psychology, Culture, and Politics”, (in) *A Introduction: Beyond Pedestals*, (Eds.) M. Fine and A. Asch, pp.1-40.

Forisha, B. L. (1978). *Sex Roles and Personal Awareness*, Morristown, NJ: General Learning Press.

Frost, L. (2003). "Doing Bodies Differently? Gender, Youth, Appearance and Damage", *Journal of Youth Studies*, 6(1), pp.53-70.

Garland-Thomson, R. (1994). "Redrawing The Boundaries of Feminist Disability Studies", *Feminist Studies*, 20(3), pp.583-597.

_____ (1997). "*Feminist Theory, The Body, and The Disabled Figure*", (in) *The Disability Studies Reader*, (Ed.) Lennard J. Davis), Routledge, New York and London, pp.279-292.

_____ (2001). *Re-shaping, Re-thinking, Re-defining: Feminist Disability Studies* (Barbara Waxman Fiduccia Papers on Women and Girls with Disabilities), DC: Center for Women Policy Studies, Washington.

_____ (2002). "Integrating Disability, Transforming Feminist Theory", *NWSA Journal*, 14(3), pp.1-32.

_____ (2005). "Feminist Disability Studies", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 30(2), pp.1557-1587.

Gerhardt, U. (1989). *Ideas About Illness*, Basingstoke: Macmillan Pres.

Gerrschick, T. J. (2000). "Toward a Theory of Disability and Gender", *Signs*, 25(4), pp.1263-1268.

Ghai, A. (2002). "Disabled Women: An Excluded Agenda of Indian Feminism", *Hypatia*, 17(3), pp.49-66.

- Gordon, B. O. and Rosenblum, K. E. (2001). "Bringing Disability into The Sociological Frame: A Comparison of Disability with Race, Sex, and Sexual Orientation Statues", *Disability and Society*, 16(1), pp.5-19.
- Goto, Y. (2004). "Bridging the Gap Between Sociology of the Body", *Center for Legal Dynamics of Advanced Market Societies (CDAMS) Discussion Paper*, Kobe University.
- Gökçearsan, E. (2005). "Güçlendirme Yaklaşımı Çerçevesinde Engelli Kadının Güçlendirilme Süreci," *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Guttentag, M. and Bray, H. (1976). *Undoing Sex Stereotypes*, New York: McGraw-Hill.
- Güçlü, N. (2004). *Araba Aldım Kadın Oldum*, Nokta Kitap, İstanbul.
- Hacısoftaoğlu, İ. (2005). *Fiziksel Etkinliklerin Kadınların Bedenlerinin ve Toplumsal Kimliklerinin Yapılanmasındaki İşlevi*, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Spor Bilimleri ve Teknolojisi Programı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Hall, K. Q. (Ed.). (2002). "Feminist Disability Studies" (Special issue), *NWSA Journal*, 14(3).
- Hans, A. and Patri, A.(Eds.). (2003). *Women, Disability and Identity*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Henderson, G. and Bryan, W.V. (1997). *Psychosocial Aspects of Disability*, Springfield, Charles C. Thomas Publisher, Ltd.

- Hershey, L. (2003). "Rights, Realities, and Issues For Women with Disabilities", (in) *Sisterhood is Forever: The Women's Anthology For a New Millennium* (pp. 233-243), (Ed.) R. Morgan, New York: Washington Square.
- Hewett, H. (2004). "My Sisters Family", (in) *The Scholar and Feminist Online Journal* (Young feminists take on the family), (Eds.) Baumgardner and A. Richards, 2(3), pp.3-5.
- Hillyer, B. (1993). *Feminism and Disability*, Norman: University of Oklahoma Press.
- Holmes, H. B. and Purdy, L. M. (1992). *Feminist Perspectives in Medical Ethics* (A Hypatia Book), Bloomington: University of Indiana Press.
- Hughes, R. B. (2005). "Achieving Effective Health Promotion for Women with Disabilities", *Fam Community Health*, 29(15), pp.44-51.
- Hughes, D., McKie, B., Hopkins, D. and Watson, N. (2005). "Love's Labours Lost? Feminism, The Disabled People's Movement and an Ethic of Care", *Sociology*, 39(2), pp.259-275
- Işık, E. (1998). *Beden ve Toplum Kuramı (Öznenin Sosyolojisinden Bedenin Sosyolojisine)*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Işıkhan, V. (2001). "Özürlü Kadınların İstihdam Sorunları", *Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24-25 Mart 2000 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Körler Federasyonu, Ankara.
- _____ (2005). *Türkiye'de Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Sorunları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.

- İçli, T. G. (1995). "Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, s.93-103.
- İçli, G. (1996). "Feminist Kuramın Aileye Bakışı", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, s.53-59.
- İkizoğlu M. ve Duman, N. (1998). "Özürllülerin Toplumla Bütünleşme Sürecinde İstihdam Boyutunun Ankara Mesleki Rehabilitasyon Merkezi Örneği'nde İncelenmesi", *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürllüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18-20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- _____ (1999). "Ankara Mesleki Rehabilitasyon Merkezinin Özürllülerin Mesleki ve Sosyal Rehabilitasyonuna Katkısı", *Görme Özürllülerin Sosyal Güvenlik Sorunları ve İstihdamı Sempozyumu 1-2 Aralık 1997 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, Ankara.
- İkizoğlu, M. (2001). "Yoksulluk ve Özürllülük İlişkisi", *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 1(2), s.83-94.
- _____ (2005-1). "Özürllü, Özürllü Ailesi ve Toplum İlişkisi", *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 5(1), s.47-60.
- _____ (2005-2). "Engelli Kadın ve Yoksulluk", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- İl, S. (2001). "Özürllülük, Aile Yaşamı ve Sosyal Hizmet", *Görme Özürllüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları, Ankara, 24-25 Mart 2000*. Yay.Haz.: Kasım Karataş, Körlere Federasyonu, Ankara.

_____ (2002). “Bağımsız Yaşam Modeli, Özürlülük ve Sosyal Hizmet”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), s.67-78.

İmançer, D. (2002). “Feminizm ve Yeni Yönelimler”, *Yeni Düşünce Hareketleri*, sayı 19, Dünya Neyi Tartışıyor?-II -, s.155-176.

İnce, A. (1996). *Avrupa Birliği'nde ve Türkiye'de Özürlüler*, Marmara Üniversitesi, Avrupa Topluluğu Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Jans, L. and Stoddard, S. (1999). *Chartbook on Women and Disability in United States* (an info use report), California, Berkeley.

Kadının İnsan Hakları Projesi (KİHP) -Yeni Çözümler Vakfı İrtibat Bürosu. (2001). “Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri”, (Hazırlayanlar: Ela Anıl, Pınar İlkcaracan, Zülal Kılıç, Karin Ronge, Gülşah Seral, Tuluğ Ülgen).

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (2003). *TBMM Kadının Statüsü Araştırma Komisyonu Raporu*, 2. baskı, CEM Ofset.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1979). “Türkiye’de Çocuğun Değeri, Kadının Rolü ve Doğurganlığı”, (içinde) *Türk Toplumunda Kadın*, (der. Nermin Abadan Unat), Çağ Yayınları, Ankara.

Kandiyoti, D. (1979). “Kadınlarda Psiko-Sosyal Değişim, Kuşaklar Arasında Bir Karşılaştırma”, (içinde) *Türk Toplumunda Kadın* (der. Nermin Abadan Unat), Çağ Yayınları, Ankara.

Kara, N. (2006). “Feminizm(ler)in Toplumsal Hareket Olarak Medyada Yansıma(ma)sı”, *Küresel İletişim Dergisi*, 1, s.1-33.

Karaduman, A. (2003). “Kozmetikler ve Kadın”, (içinde) *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın, Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, ss 175-189.

Karataş, K. (1998-1). “İnsan Hakları Açısından Özürlülerin İstihdamı”, *Görme Özürlülerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Konferansı 21–22 Eylül 1995 Ankara*, Yay. Haz.:Kasım Karataş, Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, Ankara.

_____ (1998-2). “Özürlüler Kentlerde Özgürce Hareket Etmek İstiyorlar”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(4), s.10-13.

_____ (1999). “Türkiye’de Özürlülere Yönelik Sosyal Yardımlar”, *Görme Özürlülerin Sosyal Güvenlik Sorunları ve İstihdamı Sempozyumu 1-2 Aralık 1997 Ankara*, Yay.Haz.:Kasım Karataş, Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, Ankara.

_____ (2001-1). “Özürlülerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdam Sorunu”, *Toplumsal Gelişme ve Değişme Sürecinde Sosyal Hizmet:Sosyal Hizmet Sempozyumu 16-18 Ekim 1996 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.

_____ (2001-2). “Özürlülerin İstihdamı ve Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar”, *Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24-25 Mart 2000 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Körlere Federasyonu, Ankara.

_____ (2002-1). “Özürlülere Yönelik Ayrımcılık ve Ayrımcılıkla Savaşım”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), s.1-10.

_____ (2002-2). “Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları Bir Sosyal Politika Yaklaşımı”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), s.43-55.

- Karataş, K. ve Duyan V. (2001). “Görme Engellilerde Benlik Saygısı ve Kaygı”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 1(2), s.1-15.
- _____ (2004). “Self Esteem and Trait Anxiety Levels of Persons with Physical Disabilities Who Live in the Earthquake Region”, *International Journal of Mental Health*, 33(1), pp.67-80.
- Karataş, K. ve Duyan, G. (2005). “İnsan Hakları Açısından Engelli Kadınlar ve Sorunları”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Karçkay, K. (2002). *Toplumsal Bir Kimlik Olarak Özürlülük*, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara.
- Karpin, I. (1999). “Peeking Through The Eyes of The Body: Regulating The Bodies of Women with Disabilities”, *Disability, Divers-ability, and Legal Change*, (Eds.) M.Jones and L. A. Basser Marks, Kluwer Law International, pp.283-300.
- Kars, Ö. (1998). “Özürlülük Alanında Sivil Toplum Örgütleri”, *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18-20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- Kelleci, L. (2005). “Engelli Kadın ve Sosyal Statü”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Kili, S. (1994), “Modernleşme ve Kadın”, (içinde) *Türkiye’de Kadın Olmak*, (der. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul.

Kingston, A. K. (2003). *Maternal Power Against a Deaf Irish State: Unearthing The Narratives of Mothers of Children with Learning Disabilities*, Paper presented at Gender and Power in the New Europe, the 5th European Feminist Research Conference, Lund University, Sweden.

Kittay, E., Silvers, S. and Wendell, S. (Eds.). (2001). "Special Issue: Feminism and Disability I", *Hypatia*, 16(4).

_____ (Eds.). (2002). "Special Issue: Feminism and Disability II", *Hypatia*, 17(3).

Küçükdağ, Y. (2006). "Cumhuriyet'ten Önce Dezavantajlı Gruplarla İlgili Uygulamalara Dair Bazı Tespitler", *Özveri Dergisi*, 2(1), s.619-630.

Küçükkaraca, N. (1998). "Zihinsel Özürlülük ve Cinsel Yaşam", *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18-20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.

_____ (2000). "Zihinsel Özürlü Birey, Cinsel Yaşam ve Aile Eğitimi", *Özel Eğitimde Aile Eğitimi Sempozyumu 13-14 Nisan 2000 Ankara*, MEB Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

_____ (2001). "Özürlü Hakları ve Sosyal Hizmet Mesleği," *Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24-25 Mart 2000 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş. Körler Federasyonu, Ankara.

_____ (2003). "Zihinsel Engellilik ve İletişim", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 3-12.

(2005). "Feminizm ve Engelli Kadın", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.

Kvingne, K. and Kirkevold, M., (2002). "A Feminist Perspective on Stroke Rehabilitation: The Relevance of The Beauvoir's theory", *Nursing Philosophy*, 3, pp.79-89.

(2003). "Living with Bodily Strangeness: Women's Experiences of Their Changing and Unpredictable Body Following A Stroke", *Qualitative Health Research*, 13(9), pp.1291-1310.

Kwiotek, R. G. (2002). *Disability, Gender and Power: Finding A Useful Theoretical Framework and An Appropriate Methodology*, Paper presented at Using Emancipatory Methodologies in Disability Research, NDA Disability Research Conference 2002, Dublin, Ireland.

LaCom, C. (2000). "It Is More Than Lame Female Disability, Sexuality, And The Maternal In The Nineteenth-Century Novel", (in) *The Body And Physical Difference*, (Ed.) David T. Mitchell and Sharon L. Synder, Michigan, USA.

Lenney, E. (1991). "Sex Roles: The Measurement of Masculinity, Femininity, and Androgyny", (in) *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*, (Vol. 1), (Eds.) J. P. Robinson, P. R. Shaver, and L. S. Wrightsman, Academic Press: New York.

Lezzoni, L. I., McCarty E. P. and Davis, R.B. (2001). "Use of Screening and Preventive Services Among Women with Disabilities", *American Journal of Medical Quality*, 16(4), pp. 135-144.

Light, R. (2003). *Disability Awareness In Action*.
http://www.daa.org.uk/social_model.html.

- Lindeman, K. (2001). "Persons with Adult-Onset Head Injury: A Crucial Resource For Feminist Philosophers", (in) Special Issue: Feminism and Disability, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers, and S. Wendell, *Hypatia*, 16(4), pp.105-123.
- Lindsey, L. L. (1990). *Gender Roles A Sociological Perspective*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Lisi, D. (1993). "Found Voices: Women, Disability and Cultural Transformation", *Women and Therapy*, 14(3-4), pp.195-209.
- Lloyd, M. (1992). "Does She Boil Eggs? Towards A Feminist Model of Disability", *Disability, Handicap and Society*, 7(3), pp.207-221.
- _____ (2001). "The Politics of Disability and Feminism: Discord or Synthesis?", *Sociology*, 35(3), pp.715-728.
- Longmore, P. (1985). "Screening Stereotypes: Images of Disabled People", *Social Policy*, 16(1), pp. 31-37.
- Lonsdale, S. (1990). *Women and Disability (The Experience of Physical Disability Among Women)*, London, Macmillan.
- Lorber, J. and Moore, L. J. (2002). *Gender and The Social Construction of Illness (2nd ed)*, Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Mabbett, D. (2003). "Disability and Social Exclusion in Europe", *Workshop on 'Social Exclusion an Europe'*, CASE, LSE, Brunel University.
- Madigan, C. J. (2002). *The Intersection of Gender, Race, and Disability: Latina Students in Special Education*, California, San Jose State University.

- Magubane, Z. (2001). "Which Bodies Matter? Feminism, Poststructuralism, Race, and The Curious Theoretical Odyssey of The 'Hottentot Venus' ", *Gender and Society*, 15(6), pp.816-834.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, 3. Baskı, Bilim- Sanat Yayınevi, Ankara.
- Marston, C. L. (1997). *Hand-ling Media Research on Disability: Toward Including a Feminist "Exile" Perspective on Theory and Practice*, Paper Presented to The Association for Education in Journalism and Mass Communication Annual Conference, Chicago, IL.
- _____ (1999). "Learning to Be a Journalist: A Feminist Disability Critique of Cyborgs, College Newswriters, and RSI Work Culture", *Journal of Communication Inquiry*, 23(3), pp.266-287.
- Matthews, G. F. (1983). *Voices from The Shadow: Women With Disabilities Speak Out*, Toronto: The Women's Educational Press.
- May, V. M. and Ferri, B. A. (2005). "Fixated on Ability: Questioning Ableist Metaphors in Feminist Theories of Resistance", (in) *Prose and/in Disability [Feature Issue]*, (Eds.)B. J. Brueggemann and M. E. Lupo, *Prose Studies*, 27(1-2), pp.120-140.
- McCarthy, M. (1998). "Whose Body Is It Anyway? Pressures and Control For Women with Learning Disabilities", *Disability and Society*, 13(4), pp.557-574.
- McFadden, S. H. (2001). "Feminist Scholarship As A Meeting Ground For Age and Disability Studies" [Book review], *The Gerontologist*, 41(1), pp.133-137.

- McLaughlin, J. (2003). "Screening Networks: Shared Agendas in Feminist and Disability Movement Challenges to Antenatal Screening and Abortion", *Presented at Gender and Power in The New Europe, The 5th European Feminist Research Conference August 20-24, 2003 Lund University, Sweden.*
- Meekosha, H. (1998). "Body Battles: Bodies, Gender, and Disability", (in) *Disability Studies Reader: Social Science Perspectives* (pp. 163-180), (Ed.) T. Shakespeare, London and New York, NY: Cassell.
- _____ (2002). "Virtual Activists? Women and The Making of Identities of Disability", (in) Special Issue: Feminism and Disability II, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers, and S. Wendell, *Hypatia*, 17(3), pp.67-88.
- Meekosha, H. and Dowse, L. (1997). "Enabling Citizenship: Gender, Disability and Citizenship in Australia", *Feminist Review*, 57(1), pp.49-72.
- Meyer, B. (2002). "Extraordinary Stories: Disability, Querness and Feminism", (*NORA*) *Nordic Journal of Women's Studies*, 3(10), pp.168-174.
- Mitchell, A., Rundle, L. B. and Karaian, L. (Eds.). (2002). *Turbo Chicks: Talking Young Feminisms*, Toronto: Sumach Press.
- Morell, C. (2004). "Empowerment Theory and Long-living Women: A Feminist and Disability Perspective", (in) Women and Girls in The Social Environment: Behavior Perspectives (Special issue), (Ed.) N. J. Smyth, *Journal of Human Behavior in The Social Environment*, 7(3/4), pp. 225-236.
- Morris, J. (1991). *Pride Against Prejudice: Transforming Attitudes to Disability*, Philadelphia: New Society Publishers.
- _____ (1992). "Personal and Political: A Feminist Perspective on Researching Physical Disability", *Disability, Handicap and Society*, 7(2), pp.157-166.

_____ (1993). "Feminism and Disability", *Feminist Review*, 43, pp.57-70.

_____ (Ed.). (1999). *Encounters with Strangers: Feminism and Disability*, London: The Women's Press.

_____ (2001). "Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care that Promotes Human Rights", *Hypatia*, 16(4), pp.1-16.

Moser, I. (2004). *Sociotechnical Practices and Difference: On The Interferences Between Disability, Gender and Class*, Oslo, Sweden: Centre for Technology, Innovation and Culture, University of Oslo.

Moss, P. and Dyck, I. (1999). "Body, Corporeal Space, and Legitimizing Chronic Illness: Women Diagnosed with ME", *Antipode*, 31(4), pp.372-397.

Nazlı, A. (2006). "Modernitenin Ötekisi: Kadın ve Bedeni", *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(1), ss.10-15.

Nicki, A. (2001). "The Abused Mind: Feminist Theory, Psychiatric Disability, and Trauma", (in) Special Issue: Feminism and Disability, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers, and S. Wendell, *Hypatia*, 16(4), pp. 80-110.

_____ (2002). "Feminist Philosophy of Disability, Care Ethics and Mental Illness", *Nursing Philosophy*, 3(3), pp.270-273.

Nisha (2006). "Regulation of Disabled Women's Sexuality".
http://www.infochangeindia.org/agenda4_15.jsp

Nosek, M.A. (2000). "Overcoming the Odds: The Health of Women with Physical Disabilities in The United States, The John Stanley Coulter Lecture", *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*, 81(2), pp.135-138.

- Odette, F. (1994). "Body Beautiful/Body Perfect: Challenging The Status Quo. Where Do Women with Disabilities Fit in?", *Canadian Woman Studies*, 14(3), pp.41-43.
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement: A Sociological Approach*, Basingstoke: Millan.
- Olkin, R. (2003). "Women With Physical Disabilities Who Want To Leave Their Partners: A Feminist and Disability-Affirmative Perspective", (in) *Women With Visible and Invisible Disabilities: Multiple Intersections, Multiple Issues, Multiple Therapies, Part II (Special Issue)*, (Eds.) M. E. Banks and E. Kaschak, *Women and Therapy*, 26(3/4), pp.237-247.
- Onaran, O., B ker, S. ve Bir, A. A. (1998). *Eski ehir'de Erkek Rol ve Tutumlarına İli kin Alan Ara tırması*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:26, Eski ehir.
- Oppong, C. and Abu, K. (1985). *Seven Roles of Women: Impact of Education, Migration and Employment*, International Labour Office Geneva.
- Orhun, C. (2001). "Kadınsı Değerlerin Dışlanması", (içinde) *Dışarıda Kalanlar/ Bırakılanlar*, (der. Nabi Avcı, Deniz Derman, Süheyla Kırca, Arus Yumul), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Osunluk, H. ve Uğurlu, B. (2005). " z rl  Kadınlar ve Ayrımcılık", * zveri Dergisi*, 2(1), s.410-427.
-  nal-D lek, B. (2005). "Engelli Kadın ve İnsan Hakları", *Engelli Kadınların Sorunları ve  z mleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.

- Özcan, N. (1996). *Feminist Bakış Açısından Türkiye’de Kadın Suçluluğu Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Parker, S. (2004). *Searching For The Absent Citizen: Enabling and (Dis)abling Discourses of Social Citizenship*, Paper Presented at Disability Studies: Putting Theory Into Practice Conference, Lancaster University, UK.
- Patterson, A. and Satz, M. (2002). “Genetic Counseling and The Disabled: Feminism Examines The Stance of Those Who Stand at The Gate”, (in) Special Issue: Feminism and Disability II, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers, and S.Wendell, *Hypatia*, 17(3), pp.118-142.
- Pfeiffer, D. (1994). “Eugenics Disability Discrimination”, *Disability and Society*, 9(4), pp.481-499.
- _____ (2000). “The Disability Paradigm. Disability Policy: Issues and Implications for The New Millennium”, *A Report on the 21st Mary E. Switzer Memorial Seminar*, (Eds) L. Robert Mc Connel and Carl E. Hansen, Alexandria, VA: National Rehabilitation Association, pp. 81-82.
- Preece, J. (2002). “Feminist Perspectives on The Learning of Citizenship and Governance”, *Compare*, 32(1), pp.21-33.
- Prilleltensky, O. (1996). “Women with Disabilities and Feminist Therapy”, *Women and Therapy*, 18(1), pp.87-97.
- Prince, A. and Silva-Wayne, S. (Eds.). (2004). *Feminisms and Womanisms: A Women's Studies Reader*, Toronto: Womens Press.

Rakow, L. F. and Wackwitz, L. A. (Eds.). (2004). *Feminist Communication Theory: Selections in Context*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Rock, P. S. (1996). "Eugenics and Euthanasia: A Cause for Concern Disabled People, Particularily Disabled Women", *Disability and Society*, 11(1), pp.115-119.

Rohrer, J. (2005). "Toward a Full-Inclusion Feminism: A Feminist Deployment of Disability Analysis", *Feminist Studies*, 31(1), pp.34-63.

Rouso, H. (1988). *Disabled, Female and Proud! Ten Stories of Women with Disabilities*, Boston: Exceptional Parent Press.

_____ (2001). *Strong Proud Sisters: Girls and Young Women with Disabilities (Barbara Waxman Fiduccia Papers on Women and Girls with Disabilities)*, Washington, DC: Center For Women Policy Studies.

Sade, I. (2005). "Engelli Kadının Hayata Bakışı", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.

Samuels, E. (2002). "Critical Divides: Judith Butlers Body Theory and The Question of Disability", (in) *Feminist Disability Studies* (Special Issue), K. Q. Hall (Ed.), *NWSA Journal*, 14(3), pp.58-76.

Sarioğlu, S. (2002). "Özürlülük, Sosyal Hizmetler ve Küreselleşme".
<http://www.sosyalhizmetuzmani.org/ozurlulukkuresellesme.doc>

Savage, A. ve Georgeson, S. (1989). *Women with Disabilities: A Survey of Health-Related Experiences*, Palmerston North: The Disabled Persons Assembly.

- Schriempf, A. (2001). “(Re)fusing The Amputated Body: An Interactionist Bridge for Feminism and Disability”, (in) Special Issue: Feminism and Disability, (Eds.) E. Kittay, S. Silvers, and S. Wendell, *Hypatia*, 16(4), pp.53-70.
- Segal, L. (1990). *Gelecek Kadın mı?*, (çev.) Suğra Öncü, Afa Yayınları, İstanbul.
- Seyyar, A. (1998). “Dünden Bugüne Özürlülerin Yaşama Hakkı”, *Yaşama Sevinci Dergisi*, 9(103).
- _____ (1999). “Özürlülüğün Tanımlanmasındaki Sosyal Faktörlerin Önemi”, *Saray Rehabilitasyon Dergisi*, 2.
- _____ (2002). *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Beta Yayınları, İstanbul.
- _____ (2004). “Feminist Kadın Politikalarına Alternatif Olarak Fitri Cinsiyetler Politikalarının (Gender Mainstreaming) Doğuşu, *Sivil Toplum Dergisi*, 2(8).
- _____ (2005). “Türkiye’de Yeni Özürlüler Politikasının Temel Strateji Çerçevesinde Engelli Kadınların Durumu”, *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Sharp, K. and Earle, S. (2002). “Feminism, Abortion, and Disability: Irreconcilable Differences”, *Disability and Society*, 17(2), pp.137-145.
- Sharpe M. J., Heppner P. P. and Dixon M.A. (1995). “Gender Role Conflict, Instrumentality, Expressiveness, and Well-Being In Adult Men”, *Sex Roles: A Journal of Research*.

- Shaw, C. and Proctor, G. (2005). "Women at The Margins: A Critique of The Diagnosis of Borderline Personality Disorder", *Feminism and Psychology*, 15(4), pp.483-490.
- Sheldon, A. (1999). Personal and Perplexing: Feminist Disability Politics Evaluated, *Disability and Society*, 14(5), pp.643-657.
- Shildrick, M. (2002). *Embodying The Monster: Encounters with The Vulnerable Self* (Theory, Culture and Society), Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Shildrick, M. and Price, J. (1999). "Breaking The Boundaries of The Broken Body", (in) *Feminist Theory and The Body: A Reader* (pp. 432-444), (Eds.) J. Price and M. Shildrick, London and New York: Routledge.
- Silvers, A. (1998). "Reprising Women's Disability: Feminist Identity Strategy and Disability Rights", *Berkeley Women's Law Journal*, 13, pp.81-116.
- Simon and Schuster. (1985). *The New Our Bodies, Ourselves*, Boston Women's Health Book Collective, Second Edition, New York.
- Smith, D. E. (1990). *The Conceptual Practices of Power: A Feminist Sociology of Knowledge* (The Northeastern Series of Feminist Theory), Boston: Northeastern University Press.
- Smith, B. G. and Hutchison, B. (2004). *Gendering Disability*, New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Sprague, J. and Hayes, J. (2000). "Self-determination and Empowerment: A Feminist Standpoint Analysis of Talk About Disability", (in) *Feminism and Community Psychology* (Feature Issue), (Eds.) M. A. Bond, A. Mulvey, and M. Terenzio, *American Journal of Community Psychology*, 28(5), pp.671-695.

- Stefan, S. (2000). *Unequal Rights: Discrimination Against People With Mental Disabilities and The Americans With Disabilities Act*, Chicago: American Psychological Association.
- Stocker, S. S. (2001). "Problems of Embodiment and Problematic Embodiment", *Hypatia*, 16(3), pp.30-47.
- Stone, S. D. (1995). "The Myth of Bodily Perfection", *Disability and Society*, 10(4), pp.413-424.
- Stuart, M. and Ellerington, G. (1990). "Unequal Access: Disabled Womens Exclusion from The Mainstream Womens Movement", *Women and Environments*, 12(2), pp.16-19.
- Suman, D. (2001). "Kadınlık, Kadın Filmleri, Dışlanmışlık, Yabancılık Üzerine... Küçük Vera", (içinde) *Dışarıda Kalanlar/ Bırakılanlar*, (der. Nabi Avcı, Deniz Derman, Süheyla Kırca, Arus Yumul), Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Şahin, H. (2004). "Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi? Toplumun mu?", *Özveri Dergisi*, 1(1), s.48-64.
- Şahin, F. (1998). "Sosyal Hizmet Uygulamasında Güçler Perspektifi ve Özürlülük Alanına İlişkin Temel Doğurguları", *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18-20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.
- _____ (2001). "Özürlülere Yönelik Yeni Bir Sosyal Hizmet Uygulama Modeli: Güçler Perspektifi", *Görme Özürlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24-25 Mart 2000 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Körler Federasyonu, Ankara.

- _____ (2002). “Özürlülük ve Medikal Model: Yardım Veren Meslekler İçin Sosyal Hizmet Örneğinde Bir Değerlendirme”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 13(2), pp.70-76.
- Şimşek, Z. (2002). “Şanlıurfa’da Kayıtlı Zihinsel Engelli Bireylerin Engellilik Düzeyleri, Nedenleri ve Önleyici Çalışmaların Önemi, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), s.57-68.
- Tan, M. (1979). “Cinsiyet Ayrışımının Temelleri ve Eğitimin Etkisi”, (içinde) *Kadının Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası, Ankara.
- Taşkın, L. (2004). “Uluslar Arası Sözleşmeler Işığında Kadının Durumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 8 (2), s.16-22.
- Taub, D. E., Fanflik, P. L. and McLorg, P. A. (2003). “Body Image Among Women with Physical Disabilities: Internalization of Norms and Reactions to Nonconformity”, *Sociological Focus*, 36(2), pp.159-176.
- Taylor, S. (1999). *Health, Illness and Medicine*, (in) *Sociology: Issues and Debates*, (Ed.) S.Taylor, London: Macmillan Pres, pp.253-276.
- T. C. Anayasası. (1982).
<http://www.tbmm.gov.tr/Anayasa.htm>
- T. C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (1995). *Türkiye’de Özürlülerin Sorunları ve Çözümünde İzlenecek Politika Sempozyumu Sonuç Raporu*, Aralık 1994 - Ocak 1995, Ankara.
- _____ (1999). *Özürlülere Yönelik Olarak Hizmet Veren Dernekler Araştırması*, Ankara.

-
- (1999). I. *Özürlüler Şurası –Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürlüler Ön Komisyon Raporları*, 29 Kasım- 02 Aralık 1999, Takav Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara.
-
- (2001). *Özürlüler İçin Ülke Raporu 1995-2000*, Ankara.
-
- (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması*, Ankara.
-
- (2004). “*Korumalı İşyerleri Araştırması*”, Ankara.
<http://www.ozida.gov.tr/>
-
- (2005). “*Türk Halkının Kimsesiz ve Korunmaya Muhtaç Çocuklara ve Özürlülere Bakışı*”,
<http://www.ozida.gov.tr/>
-
- (2005). II. *Özürlüler Şurası*, 30 Mayıs-2 Haziran 2005 ve 26-28 Eylül 2005, Ankara.
- Tekeli, Ş. (1988). *Kadınlar İçin*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
-
- (1995). “1980 Türkiye’inde Kadınlar”, (içinde) *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısında Kadınlar* (der. Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Thomas, C. (1999). *Female Forms: Experiencing and Understanding Disability* (Disability Human Rights and Society), Berkshire, United Kingdom: Open University Press.

- Thomas, L. (2001). "Disability is not So Beautiful: A Semiotic Analysis of Advertisements for Rehabilitation Goods", *Disability Studies Quarterly*, 21(2). www.cds.hawaii.edu.
- Tokgöz, O. (1994). "Siyasal Reklamlarda Kadın Söylemi ve Kadın İmgeleri Örnek Olay Olarak 1987 ve 1991 Genel Seçimleri", (içinde) *Türkiye’de Kadın Olmak*, (der. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul.
- Tomanbay, İ. (1998). "Almanya’da Görme Özürlülerin Haklarıyla İlgili Tüzel Düzenlemeler ve Bu Alanda Yapılan Sosyal Çalışmalar", *Görme Özürlülerin Meslek Rehabilitasyonu ve İstihdamı Konferansı 21-22 Eylül 1995 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, Ankara.
- _____ (1999). "Federal Almanya’nın Sosyal Politikasında Görme Özürlülerin Yeri", *Görme Özürlülerin Sosyal Güvenlik Sorunları ve İstihdamı Sempozyumu 1-2 Aralık 1997 Ankara*, Yay.Haz.: Kasım Karataş, Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı, Ankara.
- Tong, R. P. (1999). "Dealing with Difference Justly: Perspectives on Disability", *Social Theory and Practice*, 25(3), pp.519-530.
- Topçubaşı, F. ve Arıkan Ç. (2005). "Türkiye’de Görme Engelli Kadınların Konumu: Genel Bir Değerlendirme", *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29-30 Nisan 2005*, Kocaeli Üniversitesi Turizm Meslek Yüksekokulu Derbent Uygulama Oteli, Kocaeli.
- Traustad, R. and Horris, P. (1997). *Woman with Disability*, New York, Syracuse University Pres.
- Traustad, R. (2003). *Disabled Women and Feminist Research*, Presented at Gender and Power in the New Europe, the 5th European Feminist Research Conference, Lund University, Sweden.

Tremain, S. (Ed.). (1999). *Bodies of Knowledge: Critical Perspectives on Disablement and Disabled Women*, London: The Womens Press, Ltd.

_____ (2000). “Queering Disabled Sexuality Studies”, *Sexuality and Disability*, 18(4), pp.291-299.

Tufan, İ. (2002). “Engelli İnsan ve Engellilik: Engelli İnsana Çeşitli Perspektiflerden Sosyolojik Bir Bakış”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), s.27-56.

_____ (2004). “Türkiye’de Engellilik ve Engelli Olmak”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2(2), s.81-88.

Ulusoy, D. (1999). “Plastik Sanatlarda Toplumsal Cinsiyet”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), s.47-74.

Ünlü, E. (1998). “Toplumsal Özürlülerle Bütünleşme Sürecinde ‘Özellik’ Seçenek Olabilir mi?”, *Toplumla Bütünleşme Sürecinde Özürlüler ve Sosyal Hizmet: Sosyal Hizmet Sempozyumu 18–20 Eylül 1997 İstanbul*, Yay. Haz.: Işıl Bulut ve Özcan Kars, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Ankara.

Wallece, R. A. ve Wolf, A. (1999). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları (Klasik Geleneğin Geliştirilmesi)*, Punto Yayıncılık, İzmir.

Walter, U. M. and Peterson, K. J. (2002). “Gendered Differences: Postmodern Feminist Perspectives and Young Women Identified as Emotionally Disabled”, *Families in Society*, 83(5/6), pp.599-603.

Watson, N., McKie, L., Hughes, B., Hopkins, D. and Gregory, S. (2004). “(Inter)dependence, Needs and Care: The Potential for Disability and Feminist Theorists to Develop an Emancipatory Model”, *Sociology*, 38(2), pp.331-350.

- Watson-Gegeo, K. (2005). "Journey to The 'New Normal' and Beyond: Reflections on Learning in a Community of Practice", *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 18(4), pp.399-424.
- Wendell S. (1989). "Toward a Feminist Theory of Disability", *Hypatia*, 4(2), pp.104-124.
- _____ (1996). *The Rejected Body: Feminist Philosophical Reflections on Disability*, London and New York: Routledge.
- _____ (1997). "Toward a Feminist Theory of Disability", (in) *The Disability Studies Reader* (pp. 260-278), (Ed.) L. J. Davis, New York: Routledge.
- _____ (1999). "Feminism, Disability, and Transcendence of The Body", (in) *Feminist Theory and The Body: A reader* (pp. 324-334), (Eds.) J. Price and M. Shildrick, London and New York: Routledge.
- Wilkinson, S. and Kitzinger, C. (Eds.). (1996). *Representing The Other: A Feminism and Psychology Reader*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Winter, J. A. (2003). "The Development of The Disability Rights Movement As a Social Problem Solver" (Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi), *Disability Studies Quarterly*, 23, (1), pp.33-61, (çev.) Mehmet Ergün (2004), *Özveri Dergisi*, 1(2), s.341-356.
- Worell, J. (2000). "Feminism in Psychology: Revolution or Evolution?", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 571(1), pp.183-196.
- Yıldırım, F. ve Dökmen, Z. (2004). "Engellilere Yönelik Tutumlarla Sosyal Üstünlük Yönelimi, Adil Dünya İnancı ve Kontrol Odağı İnancı Arasındaki ilişkiler", *Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı Ankara*, Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, Yayın No:9, s.180-187.

Yüksel, Ş. (1992). “Cinsellik İdeolojisi: Dün ve Bugün”, (içinde) *Türkiye’de Kadın Olgusu*, (der. Necla Arat), Say Yayınları, İstanbul.

<http://www.geocities.com/sekizmart>

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Feminizm>

http://tr.wikipedia.org/wiki/Postmodern_feminizm

<http://w3.balikesir.edu.tr/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı Müge Kamanlıoğlu
Doğum Yeri ve Tarihi Ankara 21.03.1982

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri

- Doç.Dr. Esra Burcu (yürütücü), Doç.Dr Aslıhan Öğün, Dr. Meral Candan Çetin (ist.uzm.), Arş. Gör. Ayça Gelgeç Bakacak, Arş. Gör. Pınar Öktem, Arş.Gör. Müge Kamanlıoğlu, Arş. Gör. Rahşan Balamir, Arş. Gör. Seyithan Turan, “Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma”, Proje Poster Sunumu, **Hacettepe Üniversitesi, Bilim Düşün Sanat Şenliği**, 4-6 Ekim, (2005).
- Doç.Dr. Esra Burcu, Arş.Gör. Müge Kamanlıoğlu, “Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma”, Proje Poster Sunumu, İnönü Üniversitesi, **V. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, 19-23 Eylül, (2006).
- Araş. Gör. Müge Kamanlıoğlu, “Üniversite Gençliğinin Bazı Davranışları Sapma Olarak Etiketlemesinde Aile Ve Arkadaş Grubunun Etkisi”, Poster Sunumu, İnönü Üniversitesi, **V. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, 19-23 Eylül, (2006).

- Kamanlioğlu, M., “Özürlülük Olgusu İle Etiketleme Kuramı Arasında Kurulan Bir Köprü”, **Prof. Dr. Nihat Nirun’a Armağan**, N. Güngör Ergen, E. Burcu, B. Şahin ve M. Kamanlioğlu (Editörler), Ankara, (2006).
- Nevin Güngör Ergen, Esra Burcu, Birsan Şahin ve Müge Kamanlioğlu (Editörler), **Prof. Dr. Nihat Nirun’a Armağan**, Ankara, (2006).
- Nevin Güngör Ergen, Esra Burcu, Birsan Şahin ve Müge Kamanlioğlu (Editörler), **Türk Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Hilmi Ziya Ülken**, Ankara, (2006), (basımda).
- Kamanlioğlu, M., “Üniversite Gençliğinin Sapmış Davranışlara Yönelik Etiketlemeleri: Ankara Örneği”, **Kök Araştırmalar Dergisi**, Ankara, (Bahar 2007), (yayında).

İş Deneyimi

Stajlar	Devlet Planlama Teşkilatı (2002)
Projeler	Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma (2004-2006)
	Proje Asistanı
Çalıştığı Kurumlar	Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlisi (2004-)

İletişim

E-Posta Adresi	mugekam@hacettepe.edu.tr
----------------	--------------------------

Tarih	13.09.2007
-------	------------